

Prof. J. Bergs

Saimniekošanas mācība

Mācībasgrāmata lauksaimniecības skolām un
rokasgrāmata lauksaimniekiem

1928

«L E T A» — R I G Ā

Prof. J. Bergs

Saimniekošanas mācība

Mācībasgrāmata lauksaimniecības skolām un
rokasgrāmata lauksaimniekiem

1927

«L E T A» — R Ī G Ā

Armijas spiestuve. Rīgā, Muižas ielā Nr. 1.

Ievads.

Augi ņem barību no zemes un gaisa un, izmantojot saules staru pievestos spēkus, ražo organisko vielu. Neviens dzīvnieks, to starpā arī cilvēks, nevar zemes un gaisa vielas savai pārtikai izlietot tieši. Augiem šīs vielas vajag pirms sakopot dzīvnieku uzturam noderīgos savienojumos. Lauksaimniecības pirmais uzdevums tā tad ir ražot un ievākt auguvalsts ražojumus.

Ne visi augi noder dzīvnieku un it īpaši cilvēku pārtikai. Lauksaimniecībai augi jākopj un jāievāc ar zināmu izvēli. Vismazāk darba un prasības prasība to augu kopšana, kas noder vienīgi dzīvnieku barībai, visvairāk to, kuŗu zināmas daļas izlietojamas cilvēku pārtikai. Daži auguvalsts ražojumi noder arī cilvēka apģērbam un citām vajadzībām. Viņu lielāko daļu cilvēks savām vajadzībām nevar izlietot tieši, bet tie pirms attiecīgi jāpārveido, jāsadzīvo, vai jāpārstrādā. Lielu daļu ražojumu cilvēkam vēlamā kārtā (gaļā, pienā, vilnā u. c.) pārveido dzīvnieki. Citus rūpniecība cilvēkam pārstrādā miltos, putraimos, cukurā, alū u. t. t.

Vispārīgi var sacīt, ka lauksaimniecība, izmantojot zemes un gaisa vielas un spēkus, ražo saimnieciskas vērtības, un proti, galvenā kārtā cilvēku pārtikas- un baudaslīdzekļus, bez tam izejvielas (jēlvielas) dažādām rūpniecībām, starp kuŗām pirmo vietu ieņem apģērbu rūpniecība. Plašākā vērienā tā tad lauksaimniecībā jāieskaita arī mežkopība, sakņu- un augļdārzkopība, tāpat ziv- un biškopība. Turpretī, šaurākā vērienā, lauksaimniecībā ieskaita tikai augkopību (tīrumi, pļavas un ganības), lopkopību un lauksaimnieciski-technisko rūpniecību. Pēdējā var pastāvēt arī atsevišķi, neatkarīgi no kādas zināmas saimniecības, kā piem., tagadējie alusbrūži, dzirnavu vairākums u. c.

Privatā saimniecība pirmā kārtā tiecas pēc pašas labuma, tā cenšas kapitālu un darbu pielietot ar iespējami lielāku peļņu. Tautsaimniecība, turpretī, tiecas pēc visas valsts vai tautas labklājības. No tautsaimnieciskā viedokļa daudzi vēro,

ka lauksaimniecībai vajadzētu ražot iespējami daudz un vislielākas vērtības mantas, tiklab iekšējam patēriņam, kā izvešanai, neskatot uz to, cik pati lauksaimniecība pie tam pelnītu, vai pat zaudētu. Tāds uzskats ir nepareizs. Lielākā raža nebūt nav arvienu pati ienesīgākā, viņa bieži var pat dot zaudējumu. Bet ja lauksaimniecība, apstākļiem nepiemēriti daudz ražojot, cieš zaudējumus un sabrūk, tad cieš arī visas valsts saimniecība, jo kritiskā stāvoklī nonākusi lauksaimniecība vairs spēj ražot ļoti maz un maz vairs nest nastu valsts labā. No otras puses — tikai tādās valstīs, kur valda vispārēja labklājība, kurās spēj uzturēt visādas labierīcības, kur lēti kapitāli, lauksaimniecība var justies uz droša pamata, sekmīgi attīstīties un pastāvīgi strādāt ar labu peļņu. Tādēļ lauksaimnieki nedrīkst tiekties vienīgi pēc acumirkļa vislielākā ieguvuma, tiem, turpretī, ražošana iespējami jāpaplašina, jāsaimeko iespējami intensīvi un tā, ka, neapdraudot privāto saimniecību, iespējami lielāki labumi rastos visas valsts saimniecībai. Tautas saimniecības atsevišķām nozarēm, roku rokā strādājot, visām drošāka pastāvēšana un uzplaukšana.

Lai varētu sekmīgi ražot, lauksaimniekam jāseko dabaszinātņu un tehnikas sasniegumiem. Viņam saimniecībā piekoptās nozarēs arī jāprot pielietot izdevīgākos darba un citus ražošanas paņēmienus. Pie tam galamērķis ir nevis ražošanas iespējami lielākā daudzumā, bet ražot tā, ka pielietotie ražošanas līdzekļi nes vislielāko peļņu. Tāpēc nedrīkst lauksaimniecības tehnikas ieguvumus pielietot bez kādas kritikas un nedrīkst ražot bez izvēles, tā sakot, kas pagadās, jeb vai tikai pie kā jau pierasts, bet jāražo tā (un tas), kā arvienu sašņiedzamas vislabākās saimnieciskās sekmes.

Kā vislielākā raža nebūt nav reizē arī visienesīgākā, tāpat liela saimniecība var būt neienesīga, ja saimnieka līdzekļi nav piemēroti saimniecības platībai vai visa uzņēmuma lielumam, vai ja saimniekam nav šādas saimniecības vadīšanai vajadzīgo zināšanu un uzcītības.

Saimniekošanas mācību var iedalīt 2 daļās: vispārējā un īpatnējā (specialā) jeb pielietotā. Ostermaijers pirmā ietilpina ražošanas apstākļus, ražošanas līdzekļus, saimniecības iekārtu un saimniekošanas sekmes; otrā — lauks. vērtēšanu jeb taksāciju, saimniecības vadību (saimniekošanu), lauks. grāmatvedību un statistiku, bez tam lauks. tirdzniecību.

Citi autori ieteic gandrīz katrs savu iedalījumu un pārrunu kārtību, un saimniekošanas mācības sistematikā vēl nav sasniegta vienota iekārta. Pēc mana uzskata, Ostermajera ieteiktais iedalījums, kuŗš ir pats jaunākais, ir arī pats parocīgākais, it īpaši plašiem darbiem par saimniekošanas mācību. Nevaru piekrist tam, ka Ostermajers saimniekošanas sekmes nostāda vispārējās daļas pirmā vietā. Vestermeijers, turpretī, saimniekošanas sekmes nostāda kā pretstatu pēc grāmatvedības paņēmienu izrēķinātam tīrienākumam. Tā tad to abu iztirzāšana un novērtēšana ievietojama saimniekošanas mācības otrā daļā. Tomēr par to nākas runāt arī pirmā daļā, aizrādot, kāds iespaids uz saimniekošanas sekmēm un tīrienākumu ir ražošanas apstākļiem un pieejamiem resp. pielietotiem ražošanas līdzekļiem.

Beidzot šeit, ievadā, vēlētos atzīmēt, ka lauksaimniecība ir svarīgākais arods valstī. Pieslienoties Golca aprādījumiem, jāsaka: vēsture rāda, ka lauksaimniecības sabrukumam sekoja visvarenāko valstu nikuļošana un beidzot sabrukums. Lauksaimniecības ražojumi ir dzīvei vissvarīgākie. Ja tos valsts iedzīvotājiem pietiekošā mērā nevar dot vietējā lauksaimniecība, tad iztrūkums jāieved. Jo vairāk jāieved, toties lielākas sumas jāmaksā ārvalstīm it kā nodeva. Jo lielāks ir pārtikaslīdzekļu ievadums, toties plašāki attiecīgai valstij, lai tā nenokļūtu nabadzībā, jāattīsta ārējā tirdzniecība un izvešanai ražojoša rūpniecība, bet caur to viņa atkal top atkarīga no ārzemēm. Tādai valstij, kam jāiztieks galvenā kārtā ar ievestiem pārtikaslīdzekļiem, stāvoklis visjaunāks kara gadījumos, kad robežas slēgtas.

Lauksaimniecībai priekš valsts liela nozīme arī tai ziņā, ka lauku apdzīvotāji fiziski un moraliski stāv augstāki par pilsētu iedzīvotājiem, sevišķi tiem, kas nodarbināti rūpniecībā. Pilsētas, var teikt, izvirstu un izmirtu, ja viņās neieplūstu spirtīgi spēki no laukiem. Lauksaimniecībai panīkstot, pilsētu rūpniecībai arī aptrūkst visdrošākie noņēmēji un tai vienmēr vairāk jābalstās uz nedrošiem izvedumiem.

«Lauku apdzīvotājiem jāapzinās savas nozīmes priekš valsts un no šīs atziņas jāatvasina pienākums, valstij tik svarīgo pašmāju ražošanu pacelt uz iespējami augstāko pakāpi. Ražošanas augstuma robeža atrodas tur, kur viņas tālāka pa-

celšana lauksaimniekam vairs neatmet peļņu.» Tomēr, kad valsts labums prasa, lauksaimniekam ražošana būtu jāpāceļ līdz tai robežai, aiz kuras tā sāktu nest zaudējumus. Mazi zaudējumi tomēr aplinki atmaksāsies. Sevišķi tāis gadījumos, kad saimniecībā ievēd kādu jaunu ražošanas nozari vai ražošanas jaurus papēmienus, pie kam pirms pilnu panākumu sasniegšanas vajadzīga zināma ievingrināšanās.

Pirmā daļa.

Vispārējā saimniekošanas mācība.

I. Ražošanas apstākļi.

Ir trīs ražošanas faktori: daba, kapitāls un darbs. Katrai lauksaimnieciskai ražošanai nepieciešami visi šie trīs faktori. Uz kulturas viszemākās pakāpes svarīgākā loma piekrīt dabai, tomēr arī te visnepieciešamāko vajadzību pastāvīga apmierināšana nav iespējama bez darba un kapitāla. Cepti baloži (vai paipalas) mutē ne tikai vairs nelaižas, bet arī nekad nav laidošies. Nav pasaulē tādas vietas, kur pastāvīgi būtu pieejami pašas dabas dāvatī augļi, kurus atliktu tikai plūkt un patērēt. Kad cilvēks dabas dotos augļus ievāc un uzglabā vēlākām vajadzībām, tad tas jau strādā zināmu darbu, un savāktais dabas dāvanu krājums ir kapitāls. Tāpat mednieks, kad tas iziet medījuma gūšanā, strādā zināmu darbu, bet medības rīki un iegūtās ādas, zilonkauls u. c., vai vēlākam patēriņam sagatavotā gaļa ir kapitāls.

Jo zemāka kultūra, toties lielāku un noteicošāku lomu saimniecībā un ražošanā spēlē faktors daba. Piem., pirmatnējās ganu tautas dzīvo pilnīgā atkarībā no dabas dāvanām. Ja ir zāles augšanai izdevīgi apstākļi (auglīga zeme, siltā un mitrums ziņā izdevīga vasara), tad ļoti teicami uzēdas un ganāmpulks pieaug, vairojas gana kapitāls, kuŗa palielināšana neprasīja vairāk darba, nekā neizdevīgā vasarā. Saimniecībā pielietotais darbs ir samērā niecīgs, jo neierobežotās ganībās dzīvnieku ganišana, tāpat viņu apkopšana prasā maz pūļu. Lopu barību ziemai nemēdz vākt, bet pat tālāk uz ziemeļiem dzīvniekiem barība pa ziemu pašiem jāsameklē, atkārpot sniegu. Tāpat, samērā ar izmantotām dabas dāvanām, niecīgi ir ganusaimnieka ražošanā pielietotie kapitāli. Pirmatnējā ganusaimniecībā milzu plašuma ganības nav neviena privāts īpašums, tā tad zeme šeit pie kapitāliem nav skaitāma. Gani ar saviem lopiem klejo apkārt pēc patikas. Arī lopiem, kuŗi jau uzskatāmi par kapitālu, ir maza vērtība.

Piem., vēl pag. gadusimteņa beigās ķirgizu stepēs zirgi maksāja 5—10 rbl., Orenburgas tirgū uzvesti — 10—15 rbl. gabalā. Pārējie, šādu klejotāju saimniecībā ieguldītie kapitāli, kā pārvadājamās ķibitkas u. c., ir glužiniecīgi, ja viņus salīdzina ar tām platībām, kuŗas katrs lopu īpašnieks ar savu ganāmpulku pārstaigā.

Jo zemāka kultūra, toties mazāku lomu saimniecībā spēlē ražošanas līdzekļi un toties vairāk tā atkarīga no ražošanas apstākļiem.

Pie ražošanas apstākļiem jāskaita vispirms apsaimniekojamās zemes īpašības. Ar zemes vidutību cilvēks kalpina dabas spēkus. Zeme cilvēkam noder kultūraugu piekopšanai, kuŗi no viņas ņem iz gaisa, nokrišņu veidā, nākušo ūdeni. No zemes augi ņem arī mineralās barībasvielas un tieši vai aplinki (taurīņzieži) slāpekli. Organiskās vielas ražošanai vajadzīgo oglekli augi dabū no atmosfēriskā gaisa ogļskābes; gaiss dod arī elpošanai vajadzīgo skābekli.

Irdnēm (zemēm), kuŗās kultūraugus piekopj, nav visām vienāds sastāvs un vienādas fizikālas īpašības. Vienas satur vairāk, citas mazāk barībasvielu, vienās šīs vielas augu saknēm vieglāki, citās grūtāki pieejamas. Jo zeme barībasvielām bagātāka un tās vieglāki uzņemamas, jo izdevīgākas viņas fizikalās īpašības, toties izdevīgāki ir ražošanas apstākļi.

Barībasvielas, ja viņu no zemes dabiskā uzņemamā krājuma nepietiek, augiem var piegādāt caur mēslošanu. Tā, saprotams, prasa izdevumus, taču, citādi izdevīgos apstākļos, mēslus pielietojot piemērotā daudzumā, mēslošana mēdz ļoti atmaksāties. Kur, piem., ražošanu zemas cenas, mākslīgu mēslu grūtas piegādāšanas, neizdevīga klimata vai citu iemeslu labad, izdevumi par mēslošanu neatmaksājas, tur zemes dabiskam sastāvam izšķirošs iespaids uz ražošanas augstumu, arī uz viņas virzienu.

Grūtāki grozīt zemes fizikalās īpašības, un šo īpašību grozīšana parasti izmaksā dārgāki par mēslošanu. Varam, piem., smagu mālu padarīt irdenāku caur lietderīgu strādāšanu un kalķošanu. Tomēr strādāšanai ir pārejošs iespaids, viņa nevar grozīt zemes «dabu», un caur atkārtotu intensīvu, neapsvērtu strādāšanu smago zemi var pat samaitāt. Kalķošanai atkal jāzin mērs, sevišķi ja smagā zeme atrodas sausā vietā un sausā klimatā. Arī kalķošanas iespaids ir

pārejošs, un tā bieži, blakus vēlamai irdināšanai rāda arī nevēlamus iespaidus, ja viņu pielieto atkārtoti un lielākā stiprumā. Vēl grūtāki pamatīgi labot vieglas, sausas, vaļējas zemes. Ražošanas pārējiem apstākļiem vajag būt sevišķi izdevīgiem un labošanas līdzekļiem viegli piesniedzamiem, lai šo zemju īpašību pamatīgāka uzlabošana atmaksātos.

No zemes un gaisa uzņemto barībasvielu pārstrādāšanai, augiem vajag siltuma un gaismas. Kopā ar nokrišņiem, siltums un gaisma noteic vietas klimatu, pie kam tie cits citu zināmā mērā iespaido. Piem., jo vairāk nokrišņu, toties vēsāks mēdz būt klimats un vairāk apmākušos vai miglainu dienu, caur ko zeme un augi dabū mazāk siltuma un gaismas un viņu ražošanasspēja mazinās. Otrādi atkal — karstā klimatā nokrišņu pievestais mitrums no zemes ātri izgažo un siltais gaiss ne tik drīz ar izgaļojumiem piesātinās tai mērā, ka var rasties jauni nokrišņi. Apstākļi top vēl ļaunāki, kad pūš karsti, sausi vēji, kuŗi labākos augus bieži «izsvilina».

No klimata lielā mērā atkaras ne tikai raļojumu daudzums, ko no zināmas platības var iegūt, bet arī raļojumu labums. Piem., kviešiem visvērtīgākie, olbaltuma bagātākie graudi izaug karstā, sausā klimatā, bet mitrā, pienācīgi siltā klimatā, kur kviešiem raļas mēdz būt ievērojami augstākas, graudi ir olbaltumnabagi, un no tādiem vien izgatavoti milti nav briedīgi, tā kā no tiem nevar izcept augstāka labuma maizi.

Ne katrā klimatā izdodas visi kulturaugi. Tā mūsu klimatā nevar klajā audzēt piem. ananasus, rīsus, citronus; karstā klimatā atkal neizdodas piem. auzas, sarkanābulš u. c. Tā tad katram klimatam ir zināmi augi, kuŗi tanī izdodas vislabāki. Pat kulturaugu piekopjamās šķirnes jāizrauga ik pēc klimata. Daudzi augi vēsākā klimatā nav audzējami tamdēļ vien, ka viņu augšanaslaiks šādā klimatā par ilgu. Tas pats sakāms par zināmu augu zināmām šķirnēm.

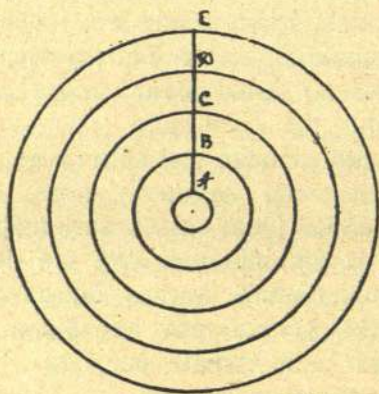
Jo sliktāka zeme un neizdevīgāks klimats, toties mazāka izvēle piekopjamo kulturaugu ziņā.

Pie klimata mainīšanas resp. labošanas lauksaimnieks spēj ļoti maz ko darīt. Taisnība, ka sevišķos gadījumos, sevišķi ja pie darba stājas lauksaimnieku lielākas apvienības, pašvaldības vai valsts, ir sasniedzami zināmi ievērojami panākumi. Piem. lielu purvu apkaimē stipri kaitē pava-

sara vēlās salnas. Līdz ar purvu nosausināšanu salnas mitējas. Mežu ietvertos laukos biežāki ceļas un ilgi turas miglas un gausi žūst šādos aizvēnos sevišķi bagātas rāsas. Viss tas veicina kulturaugu slimošanu un apgrūtina ražu ievākšanu. Te zināmas labvēlīgas pārgrozības panākamas ar to, ka mežos izcērt vējiem ceļus, kuņus var turēt zem zālājiem. Taču tādi un daži citi ir izņēmuma gadījumi, kuņos iespējams zināmā mērā iespaidot dažas vietējās klimatiskās parādības.

Pamatīgas pārgrozības kāda plaša apgabala klimatā var, cik tas atkaras no cilvēku darbības, sekot tikai plaša mēroga pārmaiņām. Piem. Krievijas plašos apvidos klimats tapis sausāks un vasarās karstāks, ziemās bargāks caur to, ka šais apgabalos izskausti meži. Pēc tam vietām klimats padarīts vienlīdzīgāks un labvēlīgāks caur mežu jaunieaudzēšanu. Bet nevar būt runa par tādām pārgrozībām, ka pie mums rastos siltzemju klimats, vai jūrmalā kontinentals klimats un otrādi.

Starp ražošanas apstākļiem svarīgu vietu ieņem satiksmes apstākļi, t. i. attālums no pārdošanai izdevīgām vietām un satiksmes ceļu veids un labums. Pie tam krit svarā ne tikai vietēja un iekšēja, bet arī ārēja satiksme.

Vēl tais laikos, kad nebij tā dēvēto moderno satiksmeslīdzekļu, Tūnens pie savas izolētās (atšķirtās) valsts paskaidroja satiksmes apstākļu izšķirošo iespaidu uz lauks. ražošanu. Tūnens pieņem, ka viena vienīga, ļoti liela pilsēta atrodas plaša, gredzenveidīga līdzenuma pašā vidū. Šo līdzenumu, kuņam viscauri vienāda zeme, pret ārpasauli noslēdz necaur-

ejama josla. Viņā nav ne ūdens-, ne dzelzceļu, bet zemesceļi viscaur vienādi. Nu tie saimnieki, kas dzīvo pilsētas pašā tuvumā, savus ražojumus var pārdot daudz izdevīgāki nekā tie, kas dzīvo tālu projām, jo viņiem daudz mazāki izdevumi par ražojumu pārvadāšanu. Ja pārvešana no B līdz A maksātu 1, no C līdz A 2, no D līdz A 3 un no E līdz A 4, tad no tāda ražojuma pārdošanas, par kuŗu pilsētā maksā 10, no pirmās joslas pievedot atliktu 9, bet no pēdējās joslas tikai 6; bet ja par kādu ražojumu pilsētā maksātu tikai 4, tad, no pirmās joslas pievedot, no viņa pārdošanas vēl atliktu 3, turpretī, no pēdējās joslas pievedot, atmaksātos tikai pievešana, kamēr par pašu ražojumu neiznāktu nekā.

Tā tad, jo tālāk kāda saimniecība atrodas no tirgus, toties vairāk tā noraidīta uz tādu mantu ražošanu, kuŗu pārvadāšanas izdevumi iztaisa mazāku procentu no viņas cenas. Piem. ja ražojumu vešana pa zemesceļu izmaksātu 8 sant. par kilometri un kvintalu (dubultcentneri), tad kartupeļiem, kuŗu cena tirgū būtu 6 lati kvintalā, pievešana no 5 kilom. attāļuma iztaisītu tikai $\frac{1}{15}$, bet no 25 kilom. jau $\frac{1}{5}$ no viņu vērtības. Kartupeļus tirgū pievedot no 75 klm. attāļuma, par viņu ražošanu neatliktu vairs nekas. Turpretī, ja par kviešiem tirgū var dabūt 30 latus par kvintalu, tad pievešana pat no 75 klm. izmaksātu tikai $\frac{1}{5}$ no ražojuma vērtības.

Samērā dārgāki mēdz izmaksāt tādu ražojumu pārvadāšana, kuŗi satur daudz ūdens, kā piem. saknes, augļi u. c. Taču no liela attāļuma tirgū nav vedami tādi maz ūdens saturoši, bet mazvērtīgi ražojumi, kā salmi. Ir arī tādi ražojumi, kam, pie ļoti liela ūdenssatura, ir samērā augsta cena par kvintalu. Tāds ražojums, piem., ir svaigs piens. Šādu ražojumu tālu un ilgu pārvadāšanu pa zemesceļiem mēdz nepielaist viņu viegla maitāšanās. Daži ūdensbagāti, bet dārgi ražojumi, kā piem. zināmi augļi, atkal prasa sevišķus pārvadāšanas līdzekļus u. t. t.

Tādi apstākļi valdītu Tūnena iedomātā valstī. Patiesā dzīvē tie ir stipri citādi. Katrā valstī ir daudzi lielāki un mazāki patērētāji centri un tirgi. Dzelz- un ūdensceļi ražojumu pārvadāšanu palētina un paātrina. Nāk vēl klāt gādība, lai zināmus ražojumus ceļā pasargātu no maitāšanās, kā piem. dod ledusvagonus pienam, sviestam un gaļai, apsildāmus vagonus augļiem u. c. Dažus ražojumus, kā piem. pienu un saknes, pa

dzelzceļiem ved par palētinātu maksu, lai pilsētu apgādāšanā ar zināmiem pārtikaslīdzekļiem varētu piedalīties arī attāļākas saimniecības.

Katra kulturvalsts cenšas pavairot dzelz- un ūdensceļus un uzlabot zemesceļus. Laba satiksme veicina tirdzniecību un it īpaši lauks. ražošanu. Jo pilnīgāki satiksmeslīdzekļi, toties izdevīgāka ražošana. Tas lielā mērā attiecas arī uz vietējiem zemes-, tā sauktiem mājuceļiem. Daudz no vērtības šoseja zaudē priekš tāda saimnieka, kam līdz tai vairāki kilometri jābrauc pa tādu mājuceļu, pa kuŗu viens zirgs var izvest tikai 2—3 kvintalus un pa kuŗu spēkrati nevar nemaz kustēties, vai kuļmašīnu ar lielām pūlēm var pavest tikai pāris kilometru stundā.

Labā satiksme no svara ne tikai ražojumu aizvešanai, bet arī ražošanas līdzekļu piegādāšanai. Mašīnas, rīki, mākslīgi mēsli u. c. sadārdzinās samērā ar satiksmes neērtībām un grūtībām un pievešanas attāļumu. Tā tad tam saimniekam, kam vislētākā satiksme ar pārdošanas vietām, parasti iespējams vislētākā iegādāt pērkamos ražošanas piederumus, cenas rēķinot uz vietas, saimniecībā. No satiksmes vispārīgi lielā mērā, ne reti pat pilnīgi atkaras, ko katrā saimniecībā ieteicams vai iespējams ražot.

Tūnena valsti, kā domāts, no ārpasaules noslēdz necaurējama josla, tā kā viņa tēlota pilnīgi bez ārējas satiksmes. Patiesībā katru valsti norobežo citas valstis ar vairāk vai mazāk attīstītiem satiksmes ceļiem un līdzekļiem. Daudzas valstis, kā piem. Latviju, pa daļai norobežo jūra. Šādas valstis satiksmē ar ārvalstīm atrodas sevišķi izdevīgos apstākļos, it īpaši ja tām labas ostas. Jo vairāk kādas valsts lauksaimniecība ražo izvešanai, toties lielāka nozīme priekš viņas ērtai un lētai satiksmei ar ārvalstīm. Taisnība gan, ka caur ērtu satiksmi vietējai lauksaimniecībai dažās ražošanas nozarēs vār rasties ārzemju sacensība. Tā, piem., Latvijā var viegli ieplūst lēta ārzemju labība. Bet ne reti ārzemju sacensība taisni veicina vietējās lauksaimniecības attīstību: tā spiež piegriesties ražošanas tādām nozarēm, kas prasa lielāku lietpratību un dod vērtīgākus ražojumus, ar kuŗiem iespējama sekmīga sacensība ne tikai vietējā, bet arī pasaules tirgū. Tā vietējā lauksaimniecība uz zemes tās pašas platības ražo lie-

lākas vērtības un padara vairāk pie visas valsts saimniecības pacelšanas.

Pie labas satiksmes ar ārvalstīm, sevišķi pa lētajiem ūdensceļiem, lauksaimnieki var lētāki iegūt daudzus svarīgus ražošanas līdzekļus. Mēs, piem., pa ūdensceļu ievadam daudzus zemkopības rīkus un mašīnas, tāpat mākslīgos mēslus. Caur to ražošana tiek ievērojamā mērā palētināta un plašināta.

Tā tad jo labāka iekšējā un ārējā satiksme, toties izdevīgāki ražošanas apstākļi.

Vispārīgi — jo biežāki kāds apgabals (vai valsts) apdzīvots, toties labāki mēdz būt satiksmes ceļi. Ja ceļi jātaisa vietējiem iedzīvotājiem, tad saprotams, ka cilvēku lielākam skaitam ceļa zināmu garumu vieglāki taisīt, nekā mazākam skaitam, un ja cilvēki kādā apgabalā izkaisīti tikai pa retam, tad tiem labu ceļu taisīšana un uzturēšana nemaz nav pa spēkam. Ja ceļus taisa un uztur valsts vai kāds uzņēmējs, tad tie vēro, vai izdevumi par ceļiem atmaksāsies. Tas var notikt tikai tad, ja pa šiem ceļiem pietiekoši rosīga kustība. Vāji apdzīvotos apvidos tāda kustība nevar būt, ja no turienes nav lielākā daudzumā izvedamas kādas dabasbagātības, kuŗu ievākšanai vajadzīgs samērā maz cilvēkspēka. Piem. taisa dzelzceļus un upes padara kuŗojamas vai plostojamas un rok kanaļus, lai izmantotu kāda apvidus mežu bagātības. No otras puses — caur satiksmes uzlabošanu var ievērojami pacelt kāda apgabala kultūru un vairojot viņa apdzīvotāju skaitu, ja citi apstākļi ir lauksaimnieciskai ražošanai izdevīgi.

Apgabalā, kas biezi apdzīvots, var plašāki piekopt tādus augus, kuŗi prasa vairāk cilvēkdarba. Šādi augi, pie pareizas apkopšanas, no zemes vienības izdod visvairāk vērtību un lielāko peļņu. Pie biežāka apdzīvojuma mēdz arī attīstīties rūpniecība un caur to uzlabojas lauksaimniecības ražojumu vietējs tirgus, kuŗš pārdevējam ir pats drošākais. Vietējā rūpniecība arī var lauksaimniekiem lētāki piegādāt pērkamos ražošanas piederumus.

Ražošanu ļoti veicina valsts laba iekārta, drošība un bagātība. Tādā valstī ir laba satiksme, lēts kapitāls un ražojumu izdevīga pārdošana. Ja kapitāls lēts, tad viņa var arī lauks. ražošanā vairāk ieguldīt ar pienācīgu peļņu, turpretī,

dārgs kapitāls lauksaimniecībā neatmaksājas. Ja kapitāls dārgs, tad viņš bieži nav pielietojams vai dabūjams pat svarīgāko ielabojumu izvešanai.

Katrai saimniecībai no svara arī vietējais (apriņķa, pagasta) saimnieciskais stāvoklis. Ja šis stāvoklis labs, tad iespējamās vietējas labierīcības, kas sasniedzamas tikai kopējiem spēkiem, kā piem. labi ceļi, ražojumu kooperatīva pārstrādāšana un pārdošana, ražošanas piederumu iepirkšana daudzumā par lētākām cenām, labas skolas u. t. t. Labs saimnieks nevar savas spējas pilnā mērā izmantot, ja tam jāsaimnieko neattīstītā, panīkušā apkārtnē.

Izdevīgai ražošanai no svara ne tikai darbaroku piedāvājums, kuŗš atkaras no tā, cik bieži attiecīgais apgabals apdzīvots, bet arī strādnieku attīstības pakāpe un viņu tikumiskais līmenis. Neattīstīti strādnieki grūti piesavinās darba jaunus paņēmienus, tos nevar lietot pie sarežģītāku rīku un mašīnu nodarbināšanas, ar tādiem nav iespējamās un ienesīgas kultūras, kas prasa lietpratīgu un rūpīgu kopšanu, viņi pretojās jaunievedumiem u. t. t. Neattīstītu strādnieku lētums nevar šos jaunumus atsvērt un intensīva saimniekošana ar tādiem strādniekiem pa lielākai daļai neiespējama.

Šeit uzrādītie ir svarīgākie apstākļi, kas lielā mērā iespaido ražošanu, viņas virzienu un it īpaši tās intensivitātes pakāpi. Jo izdevīgāki ražošanas apstākļi, toties ieteicamāki, daudzkreiz pat nepieciešami saimniekot intensīvāki, t. i., samērā ar zemes platību pielietot vairāk ražošanas līdzekļu — kapitāla un darba. Ja pārsvars pirmam no tiem, tad runājams par kapitalintensīvu, ja pēdējam — par darbintensīvu saimniekošanu. Jo mazāku daļību ražošanā, salīdzinot ar faktoru «daba», ņem kapitāls un darbs, toties saimniecība ir ekstensīvāka. Citā vietā par ekstensīvu (neizmantojamo) un intensīvu (izmantojamo) saimniekošanu runāsim plašāki.

Priekš tā, cik intensīvi saimniekot, vēl krīt svarā saimnieka spējas un zināšanas un saimniecības lielums.

II. Ražošanas līdzekļi.

Ražošanas līdzekļi ir kapitāls un darbs. Ražošanas apstākļus, kā redzējam, cilvēks vispārīgi var ļoti maz

grozīt. Citādi ir ar ražošanas līdzekļiem. Uz zemes tās pašas platības var ražošanas līdzekļus pielietot dažādā mērā un caur to saimniekot vairāk vai mazāk intensīvi. Saprotams, kapitalam vajag būt pie rokas, vai būt aizņemamam. Ja ir attiecīgie līdzekļi, tad var piegādāt arī pavairotu darbaspēku. Ražošanas līdzekļu pielietošanas mērs atkaras no saimnieka rocības vai kredīspējām un no tā, līdz kādai pakāpei viņu pielietošana sekmējas, t. i., atmaksājas, dodot arī zināmu uzņēmēja peļņu.

1. Kapitāls.

«Kapitalu dēvē katru priekšmetu, kuŗam ir maiņu vērtība, pret kuŗu tā tad var kādu citu priekšmetu iemaiņīt» (Rots). Kapitalu, pareizāki sakot, par kapitalu dēvējamu priekšmetu maiņu vērtība nav pastāvīga. Tā atkaras no piedāvājuma un pieprasījuma, tāpat no pirkšanas spēju grozībām. Zināmi priekšmeti var zaudēt vērtības lielu daļu caur to, ka viņu lietošanas vērtība mazinās, salīdzinot ar tam pašam uzdevumam lietojamu jaunu priekšmetu parādīšanos. Piem. vecas konstrukcijas arklam vairs paliek tikai vecas dzelzs vērtība, kad lietošanā nāk jaunas, daudz labākas konstrukcijas un no labāka materiāla izgatavoti arkli. Daži priekšmeti, piem. labība, caur maitāšanos var zaudēt jebkuŗu vērtību. Dzīvnieki var iet bojā caur slimībām un sērgām. Pēdējā gadījumā ne tikai zūd kapitāls, bet vēl rodas izdevumi pie maitu iznīcināšanas vai viņu kaitīguma citādas novēršanas. Kapitāls var zust arī caur uguni, plūdiem, zemestrīcēm u. c. katastrofām.

Kapitāls rodas caur darbu, bet arī viņš pats var piedalīties jaunu vērtību, t. i. kapitalu radīšanā, kā piem. lauks. mašīnas un rīki, mēsli u. t. t. Nepareizs ir dažu autoru uzskats, ka kapitāli rodīties caur ietaupījumiem, piem. caur augļiem no noguldījumiem krājkasēs. Tādā ceļā kapitāli uzkrājas vai vairojas, bet nerodas no jauna. Lai noguldītājs varētu maksāt augļus, aizņēmējam ar aizņemtā kapitāla un darba palīdzību jārada jaunas vērtības, lai varētu pats pārtikt un augļus maksāt. Ja darbs kapitalu neapaugļo, tad tas pats vien nevar jaunas vērtības radīt.

Kapitāli var nolietoties (ēkas, rīki, mašīnas, apģērbi) un notērēties (pārtikas- un bausalīdzekļi).

Kapitalu kopvērtība, kas pieder kādai personai vai personu apvienībai (juridiskai personai), dēvē par m a n t u (īpašumu). Pastāv privata, sabiedrības, komunāla (pilsētu, pagastu) un valsts manta.

B a g ā t ī b u dēvē mantas lielu daudzumu (t. i. lielu samērā ar viņas īpašnieka patiesām vajadzībām un salīdzinājumā ar citu, it īpaši tās pašas kārtas cilvēku mantu).

Zināmas preces maiņuvērtību jeb c e n u izteic tas, cik pret viņu var iemainīt kādas citas preces.

Katras preces cena atkaras no viņas labuma (īpašībām). Viņu dažādu labuma dēļ, tai pašā vietā un vienā laikā, piem. labībai, lopiem, gaļai, sviestam, liniem u. c. precēm ir dažādas cenas.

Vispārīgi katras preces cena pielāgojas p i e d ā v ā j u m a un p i e p r a s ī j u m a samēram. Ja vienāda labuma precī vairāk piedāvā, nekā pieprasa, tad viņas cena krīt; piepreteja samēra tā ceļas. Tomēr atsevišķos gadījumos uz cenām iespaidu dara arī citi apstākļi. Lielu lomu spēlē pieprasītāju p i r k t s p ē j a. Kādai precei tirgū pircēju, kas spēj samaksāt zināmu augstāku cenu, var rasties tikai tik daudz, ka par šo cenu var pārdot tikai piedāvājuma zināmu daļu, teiksim pusi. Ja piedāvātāji grib pārdot arī uzvestās preces pārējo daļu, tad tiem cena jāpazemina, varbūt pat pa vairākiem lāgiem, līdz pēdīgo daļu izpērk tādi, kas precī labprāt iegūst, bet kam viņas pirmās cenas nebij pa spēkam.

Atgadas arī tā, ka zināmai precei pircēji par labu cenu rodas tikai tad, kad to piedāvā lielākos daudzumos, kamēr mazi daudzumi jāpārdod par zemām cenām vai tiem pircēju nav nemaz. Piem. eļļasfabrikas zināmas eļļassēklas pērk tikai tad, ja viņas piedāvā tādos daudzumos, ka fabrikai vērts uzstādīt šī materiāla pārstrādāšanai vajadzīgo ierīci. Āboļus izvešanai uz ārzemēm par labu cenu pērk tikai tad, ja zināmu šķirni iespējams savākt tādā daudzumā, ka pārvešanas un veikala izdevumi uz kilogramu iznāk attiecīgi mazi. Tā varētu pievest daudzus piemērus par to, ka zināmiem ražojumiem noņēmēji par labām cenām rodas tikai tad, kad tos piedāvā tādos daudzumos, ka ar tiem var rādīties vietējā lielā vai paaules tirgū.

Cena nevar ilgstoši noturēties zem ražotāja p a š c e n a s (ražošanas izdevumiem). Tādos apstākļos attiecīgas preces

ražošana strauji samazinās, sevišķi rūpniecībā, kur ražošana ir vairāk vienpusīga. Bet arī lauksaimnieks nevar ilgstoši plašākā mērā piekopt tādus augus vai nozari, kuŗu ražošanas izdevumi neatmaksājas. Daudz augstāki par ražošanas izdevumiem cena var noturēties tikai tādām precēm, kuŗu ražošanā, resp. izgatavošanā nav sacensības. Dažos gadījumos (kā piem. pag. kaŗa laikā) tad dzīvei svarīgām precēm (piem. pārtikaslīdzekļiem) valdība nosaka augstāko cenu, kādu pārdevējs drīkst ņemt. Dažkārt atkal, lai kādu svarīgu, sevišķi nule attīstošos ražošanas nozari pasargātu no sagraušanas caur ārzemju sacensību, valsts to aizsargā caur ievadmitu uz attiecīgo ražojumu. Muita tomēr drīkst būt tikai tik augsta, ka ražotājam nodrošina ne vairāk par parasto uzņēmēja peļņu. Bez tam, it īpaši muitas uzlikšanā lauks. ražojumiem, vajag apsvērt, vai tā neatbalsta tādu jaunu nozari, kas vietējos apstākļos nespēj attīstīties, jeb vai mākslīgi neuztur kādu nozari, kuŗas vietā laiks stāties citai vai kuŗu vismaz vajadzētu zināmā mērā sašaurināt. Ar pabalstiem ne reti aizkavē attīstību. Tie atļauj turēties pie laiku pārdzīvojušiem paņēmieniem, tie var pat mudināt uz apzinīgu nolaidību, lai allaž būtu pierādāms, ka pabalsts tiešām vajadzīgs. Turpretī, ja pabalsta nav, tad saimnieks spiests meklēt jaunus ceļus un beidzot dzīvo vēl labāki, nekā kad dabūja pabalstu. Tā tad jāpielūko, vai ar muitām, premijām u. c. pabalstiem nenodara ļaunu ne tikai valstij, bet arī pašai pabalstāmai lauksaimniecībai.

Vēl tagad ir reti apdzīvoti apvidi, kur pastāv vairāk vai mazāk pilnīga maiņa tirdzniecībā. Senos laikos, kad cilvēku vispār bij maz, tie dzīvoja ļoti izklaidēti un bij pavisam neatīstīti, vai preču apmaiņa bij niecīga, jo katrs gandrīz visus tam vajadzīgos priekšmetus izgatavoja pats. Kad, apdzīvotāju skaitam vairojoties, preču apmaiņa tapa arvien rosīgāka, pirmatnējā tiešā apmaiņa vairs neapmierināja. Tad kā apmaiņas vidutāju ievēda naudu, kuŗu katrs ņem pretī un par kuŗu viss kas dabūjams. Naudā tad nu arī nosaka visu apmaināmo priekšmetu un preču maiņuvērtību. Naudas kārtā mednieku tautas lietoja zvēru ādas, klejotāji un zemes strādātāji lopus (pecunia), ķīnieši tēju u. t. t. Tagadējās kulturtautas kā naudu lieto galvenā kārtā dārgmetālus. Izlaiž arī papīrnaudu, kuŗu var uzskatīt par pilnvērtīgu un vērtībā nesvār-

stīgu tikai tad, ja viņa pienācīgi nodrošināta ar dārgmetalu krājumiem.

Kapitalus var iedalīt no dažādiem viedokļiem. Piem. var izšķirt stāvošus un apgrozāmus kapitalus; ierīcības un rīcības kapitalus u. t. t. Par iedalījumu vēl nav panākta pilnīga vienošanās. Tājākās pārrunās turēsimies pie sekoša iedalījuma:

A. Gruntskapitāls (nekustams īpašums).

1. Grunts- (zemes) gabali.
2. Ielabojumi.
3. Ēkas.
4. Augukapitāls.
5. Tiesības un nastas.

B. Rīcībaskapitāls (kustinams īpašums).

1. Stāvošs rīcībaskapitāls:
dzīvniekkapitāls (dzīvs inventārs):
  - a) darbaloņi;
  - b) ražotāji dzīvnieki.

Darbarīku kapitāls (nedzīvs inventārs).

2. Apgrozāms rīcībaskapitāls.

Krājumi, skaidra nauda, tekoši rēķini u. c.
Stāsimies nu pie atsevišķo kapitālu pārrunas.

A. Gruntskapitāls.

Gruntskapitāls ietver pie kādas saimniecības piederošus zemesgabalus ar ielabojumiem un ēkām un citas iedalījumā uzskaitītās vērtības. Tādēļ ka tas nav pārvadājams, kā piem. inventārs vai nauda, bet tas saistīts pie zināmas vietas, viņu arī dēvē par nekustināmu īpašumu.

Nekustināms īpašums, kas apvienots vienā kopībā jeb saimniecībā, var būt dažāda lieluma, tā kā tai ziņā izšķir liel-, vidējas un maz- (ari sīk-) saimniecības. Kādam šķīrai katra saimniecība pieskaitāma, tas nav visur nosakāms vienādi, pēc saimniecībai piederošās zemes platības vien. Kāda zemes platība vajadzīga, lai kādu saimniecību ieskaitītu zināmā šķīrā, tas atkaras galvenā kārtā no tā, cik intensīvi katrā apvidū vispārīgi saimnieko jeb kādus rīcībaskapitālus uz zemes vienības izdevīgi pielieto. Tā piem. mūsu vidējā lieluma saimniecības, ar apm. 60 ha zemes, tādās vietās, kā Dienvid-

vācijā, kur saimnieko ļoti intensīvi, jau skaitāmas pie lielām saimniecībām. Nav mums, salīdzinājumu meklējot, arī nemaz jāņem ārņemju pretstati: Rīgas pavārtē 60 ha plaša saimniecība tāpat jāskaita pie lielsaimniecībām. Un 5 ha plašu saimniecību, kuŗa turpat pie kādas lielas pilsētas var savam īpašniekam dot labu iztiku, tāļu no satiksmes atzīstama par sīksaimniecību, kuŗas īpašniekam darbs jāmeklē arī ārpus mājas vai savam un ģimenes uzturam jāpiekopj kāda cita blakunodarbošanās.

Lauku saimniecību par īpašumu iegūst pirkšanas vai mantošanas ceļā. Kam nav tik daudz līdzekļu, kā pēc gruntsgabala samaksas vēl vajadzīgā daudzumā atliktu rīcībaskapitals, tam saimniecību labāk ņemt uz nomu. Jo ja trūkst rīcībaskapitāla, tad nevar kārtīgi saimniekot un nekustināmā īpašumā ieguldītais kapitāls nenes piemērotus augļus.

Vispārīgi pieņemts, ka gruntskapitālam nevajag nest tik augstus augļus, kā rīcībaskapitālam. Jo pirmkārt pirmais ir drošāks, kamēr otro apdraud dažādi varbūtēji zaudējumi. Piem. dzīvniekus var nogalināt sērgas, sējumus nosist krusa, naudu nolaupt u. t. t. Otrkārt, daļu apgrozāmā rīcībaskapitāla var apgrozīt pāris vai vairākas reizes gadā, kas no saimnieka prasa vairāk darba un tas saistīts ar zināmu risku. Gruntskapitāls, turpretī, stāv pilnīgi nekustināms, zemeskapitāls ir sevišķi drošs, it īpaši pie mums, kur ļoti reti un tikai atsevišķās vietās atgadas zemes vērtību postošas dabaspārādības.

1. Grunts- (zemes) gabali.

Kamēr cilvēki klejoja un vietas medībām, ganībām vai augļu ievākšanai izmeklēja pēc patikas, kamēr zemei nebija īsta īpašnieka un saimnieka, tikmēr to arī nevarēja uzskatīt par kapitālu. Bet tiklīdz zeme tiek nodrošināta par privatu vai sabiedrisku īpašumu, kad viņu izlieto kārtīgai ražošanai un par viņas izlietošanu ņem noteiktu atlīdzību, tā iegūst visas kapitāla īpašības un pazīmes.

Bez zemes lauksaimnieciska ražošana nav iespējama, viņa ir saimniekošanas pats svarīgākais līdzeklis. Zemi kā ražošanas līdzekli raksturo tas, ka viņa nav pavairojama, nav pārvietojama (ir nekustināma) un nenolietojas. Pavairošanu nedrīkst samainīt ar paplašināšanu.

Zemes jeb grunts īpašumu var paplašināt, piepērkot jaunus gruntsgabalus, bet caur to netiek nekas no jauna radīts, kā piem. ganāmpulku caur vaislošanu pavairojot jeb palielinot. Zeme arī nesamazinās, pat tādā gadījumā, kad piem. caur kraustu brukšanu vai grimšanu kādas upes, ezera vai jūras ūdeņi pavirzās uz sauszemes pusi. Tad attiecīgu zemes platību turpmāk tikai gaisa vietā sedz ūdens. Tāpat zemes izsūkšanu nedrīkst samainīt ar nolietošanos. Caur izsūkšanu, trūcīgu vai nepareizu strādāšanu, apputināšanu ar neauglīgu smilti, noskalošanu plūdu laikos u. t. t. var mainīties vērtība, resp. nodrība, taču caur to viņa nenolietojas, nenodilst, viņas platība nemazinās.

Zeme sastāv no skeleta, kuŗš nemainās, un no barībasvielām, kuŗu daudzums, veids un savstarpējs samērs var mainīties. Barībasvielu daudzums mazinās caur novāktām ražām un izskalošanu. Viņu var pavairot, resp. atjaunot caur mēslošanu. Tie barībasvielu daudzumi, ko zemei pievedam ar mēsliem, ir necīgi, salīdzinot ar dabiskiem krājumiem, kas atrodas pat no dabas nabagās zemēs. Mēsli var ievērojamā mērā iedarboties tādēļ, ka tanīs cenšamies barībasvielas dot augiem vieglāki izmantojamus veidos. Arī zemes dabiskā sastāva barībasvielu augiem grūti piesavināmā vai nepiesavināmā daļa var pamazām pieņemt piesavināmu veidu. Uz pārveidošanas lielu iespaidu dara klimatiskie apstākļi. Lauksaimnieks to veicina caur ielabojumiem un zemes strādāšanu. Arī paši augi un viņu atliekas dara iespaidu uz barībasvielu pārveidošanos. Lielu lomu pārveidošanā spēlē zemes sīkbūtnes.

Falke izsakās, ka barībasvielas, kuŗas zeme satur, nav skaitāmas pie gruntskapitāla, bet atzīstamas par rīcībaskapitāla sastāvdaļu. Teoretiski tas ir pareizi, it īpaši attiecībā uz viegli uzņemamām barībasvielām. Ražās mēs tās no zemes aizvedam, mēslos pievedam, tā tad barībasvielas tiek kustinātas un ja viņu krājumu neatjauno, nepapildina, tad tās pamazām nolietojas. Rīcībaskapitāla jeb kustināmās mantas raksturs ir it īpaši mēslos pievestām barībasvielām, jo viņas piegādā uz skaidras naudas vai krājumu rēķina un caur noņemtām ražām drīz atkal pārvieto apgrozāmā rīcībaskapitālā. Praktiski tomēr nav lāga iespējams šeit vilkt noteiktas robežas. Mēslos pievestas barībasvielas nav iespējams vienā vai pārīgados pilnīgi izsmelt. Zināma daļa mēslos pievesto barības-

vielu tiek zemē vairāk vai mazāk cieši saistīta un augi to izlieto pamazām, līdzīgi barībasvielu dabiskam krājumam. Laukopībā atrodam paskaidrojumu par «veco spēku», kurš gausi uzkrājas un tāpat gausi nolietojas, ja mēslošanu pārtrauc vai izdara nepietiekošā mērā. Kādā daudzumā «spēks» uzkrājas un cik ātri un pilnīgi tas izmantojas, tas atkaras no zemes īpašībām, viņas strādāšanas, piekopto augu veida, pat no klimata un ielabojumiem. Skaitļos to noteikti apzīmēt nav iespējams. Tā tad ja zemes barībasvielas gribētu grāmatot kā apgrozāmu rīcībaskapitalu, tad būtu vērtība jānosaka vairāk uz labu laimi, nekā pēc apzinātas pārliecības, tāpat rīkojoties arī pie pierakstījumiem un norakstījumiem sakarā ar mēslošanu un viņas izmantošanu. Tāpēc grāmatvedībā barībasvielas nav šķiramas no zemes, bet pie tās vērtēšanas ņem vērā arī viņas bagātību, kuŗu atsevišķi droši novērtēt nav iespējams. Mēslojums, turpretī, norakstāms (deldējams) ik pēc viņa veida un stipruma un to augu izmantošanasspējām vai ražām, kuŗi mēslojumam seko. Piem. māksl. slāpēkļmēslus parasti liek samaksāt tam augam, kuŗš viņus tieši dabūjis, pieņemot, ka neizmanto tā daļa tiek izskalota; kalija un fosforskābes mēslu izmantošanu izdala uz vairākiem (2—3) gadiem; kūtsmēslu darbību attiecina uz 2—5 gadiem, ik pēc mēslošanas zemes īpašībām u. t. t. Pie tam nav uzstādāmi priekš visiem gadījumiem vienādi noteikumi; bet jārikojas saskaņā ar ikreizējiem apstākļiem.

G r u n t s g a b a l u jeb zemes **n o d e r ī b a** lauksaimnieciskai izmantošanai atkaras no: 1) viņu lieluma, 2) dabiskā, 3) saimnieciskā stāvokļa un 4) zemes īpašībām. Galvenā nozīme pie gruntsgabalu vērtības noteikšanas ir tam faktoram, kuŗš visizdevīgāks un kuŗu visgrūtāki grozīt, t. i. labot. Gruntsgabala stāvokli vispārīgi labot grūtāki, nekā zemes īpašības. Tomēr arī zemes īpašību labošana daudzos gadījumos ļoti grūta, un jo neizdevīgāks dabiskais vai saimnieciskais stāvoklis, toties sliktāki tā atmaksājas.

No **g r u n t s g a b a l a** lieluma vispirms atkaras, cik lieli līdzekļi vajadzīgi viņa kārtīgai un ienesīgai apsaimniekošanai. Ja līdzekļi nav gruntsgabala lielumam piemēri lieli, tad kārtīga un ienesīga saimniekošana nav iespējama. Cik lieli līdzekļi zināma lieluma gruntsgabala apsaimniekošanai vajadzīgi, tas gan atkal atkaras no zemes īpašībām, no viņa stāvokļa un no tām kulturām, kuŗas zināmā vietā izdevīgāki pie-

kopjamas. Piem. leknā, zāļaudzīgā vietā, ja siens izdevīgi pārdodams vai paša saimniecībā izmantojams, gruntsgabala lielu daļu var turēt pļavā, kuŗas apsaimniekošana prasa daudz mazāk rīcībaskapitāla, nekā tīruma kopšana.

Tālāk gruntsgabala lielums dara iespaidu uz zemes strādāšanas veidu un intensivitāti un kādā mērā pielietojams cilvēku, dzīvnieku vai motoru darbs. Vispārīgi mazus gruntsgabalus var apkopt intensīvāki, bet pie intensīvas kopšanas mazi zemesgabali var dot tikpat lielu ražu, kā lielāki pie ekstensīvas kopšanas.

Liela nozīme pie apsaimniekošanas ir zemesgabalu veidam. Pats izdevīgākais veids ir kvadrats, pēc tā ne pārāk garš stāvstūris. Izlocītas vai izrobotas robežas sadārdzina tiklab visa gruntsgabala apsaimniekošanu, kā katra atsevišķa lauka apstrādāšanu. Priekš visas saimniecības visizdevīgāki, ja zemes īpašumam kvadrata veids un mājas atrodas šāda gruntsgabala viducī. Atsevišķu lauku strādāšanai visizdevīgākais stāvoklis, ja tie drenēti vai nemaz neprasa nosausināšanu (sausā klimatā). Ja nosausināts ar vaļējiem grāvjiem, tad gabalu izdevīgākais veids četrstūri ar līdzteku malām.

• Zemes īpašuma vērtību stipri mazina, ja tas nav viengabala, bet sastāv no nesakarīgām daļām (strejgabaliem). Jo vairāk tādu gabalu, jo tālāk cits no cita, un jo tie mazāki, toties stāvoklis neizdevīgāks. No vispār pazīstamiem nelabumiem atgādināsim tikai pāris svarīgākos: lieka staigāšana un braukšana pie zemes strādāšanas un mēslošanas, tāpat ražojumu ievākšanas, caur ko nav iespējama vietai piemērīta saimniekošanas intensivitāte; attāļākos gabalos nav izvedama citādi vēlamā augseka; grūti uzraudzīt darbus un aizsargāt sējumus; viegli rodas robežstrīdi ar kaimiņiem; apgrūtināta vai pilnīgi neiespējama atālu un rugāju apganīšana, kuŗa mūsu saimniecību vairākumam vismaz vēl šolaik no svara. Valsts un pašu saimnieku labums prasa strejgabalu iznīcināšanu. Tāpat, caur sādžu izdališanu, iznīcināma «šņoru» saimniekošana.

Pie dabiskā stāvokļa iespaida uz gruntsgabala noderību vispirms krīt svarā vietas klimāts. Pie tā, kas par klimatu runāts agrāk, piebilstams vēl sekošs. Vispārējos apzīmējumos izšķir piejūras, jūras tuvuma, iekšzemes (kontinentālu), kalnāju un ieleju klimatus. Tie nav visur vienādi, jo visur krīt svarā, uz kāda platuma grāda katra vieta atrodas, kādi tur

valdošie vēji, kāds augstums virs jūras līmeņa, kā kuŗa vieta aizsargāta pret vējiem u. t. t.

Klimata īpašības galvenā kārtā veido: 1) siltums. Zemei pieplūstošais siltuma daudzums un silto laikmetu ilgums nosaka augšanaslaiku un tā ilgumu. Golcs izšķir: a) vīnaklimatu ar 260 dienas ilgu augšanaslaiku (no 1. marta līdz 15. novembrim); b) kviešuklimatu ar 221 dienu ilgu augšanaslaiku (no 25. marta līdz 31. oktobrim), un c) rudzuklimatu ar 188 d. ilgu augšanas laiku (no 16. aprīļa līdz 20. oktobrim). Saprotais, ar šīm 3 pakāpēm nav norobežojamas visas dažādības siltuma un augšanaslaika ilguma ziņā arī tā dēvētā mērenā zonā (joslā), vienīgi uz kuŗu tās attiecināmas. Siltumpakāpes nav arī saistāmas pie noteiktiem platumgradiem, jo siltumu iespaido jūras tuvums, nokrišņu daudzums u. t. t.;

2) gaisma un saulainums, t. i. dienas gaŗums un cik augšanaslaikā saulainu dienu. Jo tālāk pret poliem, toties vasarā gaŗākas dienas, kālab augi šai laikā gaismas dabū vairāk. Turpretī saules stari šeit pret zemi nāk slīpākā leņķī un mazāk silda;

3) vējainums un vēja virziens. Vējainums dara iespaidu it īpaši uz vietas mitrumapstākļiem. Vējš veicina zemes žūšanu. Vēja virzienam nozīme vispirms tai ziņā, ka no tā atkaŗas pievestā gaisa mitrumsaturs. Pie mums rietum- un dienvidrietumvēji pieved valgāko, austrumvēji sausāko gaisu, jo pirmie nāk no jūras, pēdējie no sauszemes puses. Jo sausāks vējš, toties stiprāki tas zemi žāvē. Dažādi vēji pienes arī dažāda siltuma gaisu;

4) nokrišņi. Pie tiem no svara ne tikai nokrišņu daudzums, bet arī kādos gadalaikos viņi nokrīt un cik bieži atkārtojas lietainas dienas. Nokrišņu daudzumam nav uz visām zemēm vienāds iespaids. Caurlaidīgas zemes prasa un panes vairāk lietus, nekā ūdeni aizturētājas, tā kā kas glīzdai par daudz, ar to smiltij, grantij vai kaļķzemei var nepietikt. Lielu lomu pie tam spēlē arī apakšgrunts caurlaidība. Bez tam krīt svarā gruntsūdens stāvoklis. Vietas ar augstu gruntsūdens stāvokli sausumu panes labāki, bet lietainumu sliktāki, nekā vietas ar zemu gruntsūdens stāvokli. Augstākām vietām parasti ir zemāks gruntsūdens stāvoklis, bet atgadas arī augstas vietas ar augstu gruntsūdens stāvokli, kad, sakarā ar apakšgrunts slāņojumu, gruntsūdens ceļas caur pieplūdumiem no vēl augstākām

vietām. Tā uzkalni dažkārt prasa stiprāku nosausinājumu, nekā zem viņiem gulošas ielejas. Vairāk nokrišņu vēlams tad, kad sējumi ir augšanā, kamēr gatavošanās un novākšanas laikā tie vairs nenes labumu, bet bieži tikai maitā ražojumus. Vēlams nav arī ilgstošs lietus, kurš zemi padara pārāk slapju. Tad daudz ūdens noplūst un nosūcas, bet ja ilgi lietuslaiki mainās ar ilgiem sausumiem, tad mitrumā lāgiem var aptrūkties. Tā tad vēlama nokrišņu vienlīdzīga izdalīšanās pa visu augšanaslaiku. Mums ļoti vēlama arī kārtīga sniegsega ziemā. Tā ne tikai dod labus ceļus, bet arī aizsarga ziemojošus augus no sala kaitīga iespaida, neļauj zemei žūt un pavasarī to apgādā ar mitrumu.

Nelīdzenuma iespaids uz gruntsgabalu vērtību. Kur sausa klimata vai zemes caurlaidības dēļ nosausināšana nav vajadzīga, tur visvēlamākā ir gluži līdzena vieta. Pie mums gandrīz visur vajadzīga vairāk vai mazāk stipra nosausināšana un tādēļ gruntsgabaliem vēlams zināms slīpums jeb nogāzums. Tam vajag būt ļoti mērenam. Jau pie 5—6° slīpuma darbalopi tiek stipri apgrūtināti, kad tiem darbarīki jāvelk pret kalnu. Saprotams, ka jo smagāka zeme, toties grūtāka strādāšana min. virzienā. Ja nogāzums sniedzas pāri 15°, tad tādu vietu pa lielākai daļai vairs neder izmantot tīrumā, bet tur jāaudzē zāle vai mežs. Stāvās nogāzēs tīrumi neder ne tikai grūtas strādāšanas labad, bet arī tādēļ, ka šeit aŗamkārtu noskalo, un pliko zemi vēlāk grūti ar kaut ko apaudzēt. Ļoti stāvas nogāzes labāk pastāvīgi turēt zem meža, kurū nekad nedrīkst cirst kaili, bet koki jācērt ļoti pamazas retināšanas kārtībā, tā kā zeme nekad nepaliek bez apēnojuma.

Nelīdzenās vietās jācenšas laukus iedalīt tā, ka strādāšana varētu notikt šķērsu nogāzei. Art tad vislabāk ar apsviežamu vai pārsviežamu arklu, pasākot no lejas malas (tuv. sk. laukkopībā).

Kalnainās vietās ne tikai grūtāka un neparocīgāka strādāšana, bet arī mēslu izvešana un ražojumu novešana prasa vairāk darbspēka, nekā līdzenā vietā. Neizdevības vairojas līdz ar uzkalnu stāvākumu. Tā tad vienāda labuma zeme kalnainā vietā ir mazāk vērtā, nekā līdzenā.

No svāra ir, pret kādu debessmalu nogāze virzīta. Vispārīgi dienvidu nogāzei ir lielāka vērtība nekā ziemeļu. Uz pēdējās ir bargāks klimats. Uz dienvidu nokārēm labāki pado-

das vērtīgie tīruma un dārza augi, uz ziemeļu — mežs, bieži arī zāle, kurai dienvidu nogāzē var drīzāk aprūkt mitruma. Dažkārt sausām smilts- un kaļķzemēm ziemeļu nogāze vispārīgi ir izdevīgāka.

Saimniecisko apstākļu, kā satiksmes ceļu, pilsētu u. c. pārtērētāju centru attālums, strādnieku jautājuma u. t. t., nozīme plašāki pārrunāta jau pie ražošanas apstākļiem. Jo izdevīgāki šie tā dēvētie ārējie saimnieciskie apstākļi, toties augstāki attiecīgā vietā vērtējami grunsgabali. Zemes cenas sevišķi straujī mainās sakarā ar satiksmes uzlabošanu. Piem., jauna dzelzceļa staciju apkārtnē zemes cenas tūlīt ceļas, sevišķi, ja pie kādas stacijas nodibinās tirdznieciskais centrs. Tāpat zemes cenas ceļas tur, kur tuvumā nodibinās kāda liela rūpniecības iestāde. Zemes cenas krīt sakarā ar galveno ražojumu cenu nepārejošu mazināšanu, saimniecisku sarežģījumu laikos un vispārīgi, kad vietējā lauksaimniecība nonāk grūtā stāvoklī, arī tad, kad kapitalus citur var nodarbināt ar ievērojami augstāku peļņu, nekā lauksaimniecībā. Līdz ar jaunievedumiem lauksaimniecības teknikā vai iekārtā, kas ražošanu palētina, pieļauj lielāku intensivitāti un vispārīgi saimniekošanu padara ienesīgāku, — zemes cenas ceļas.

Visur pie grunsgabalu vērtības noteikšanas galveno lomu spēlē zemes labums jeb bonitate (īpašības, sastāvs). Tas atkaras no ģeognostiskās izcēlšanās — kāda veida un kā jaukušās skeleta daļas un barībasvielas, kā zeme slāņojusies, kādas absorbcijas spējas, ķīmiskas, mechaniskas, fizikālas un bakterioloģiskas īpašības, un kādā mērā zeme iekopta (kulturstāvoklis).

Pie zemes labuma noteikšanas jāņem vērā:

1. **Araņķārtas sastāvs un dziļums.** No araņķārtas sastāva (glizda, māls, smilts, trūds, kaļķis) var vērot irdnes fizikālās īpašības, kā saturību (saistību, stingrumu), izturēšanos pret ūdeni un siltumu, kapilaritāti un absorbcijas spēju, zināmā mērā arī barībasvielu saturu. Dziļā araņķārtā saknes var bagātīgāki attīstīties, tādā augi labāki nodrošināti pret sausumu un slāpiumu. Te arī gaiss var dziļāki iespiesties un tā tad sīkbutnēm iespējams plašākā mērā sagatavot augiem uzņemamas barībasvielas. Jāņem vērā ne tikai zemes apstrādātā kārtā, bet viss tas slānis, ko dēvējam par irdni. Tas sevišķi krīt svarā

pie zālāju un mežu zemes vērtības apspriešanas, kur aņamkār-
tas vārda šaurākā nozīmē nav.

2. **Apakšgrunts īpašības.** Smagai irdnei vispārīgi vēlama
vieglāka, vieglai smagāka, vidējai vidēja apakškārta. Dažkārt
mitrumapstākļi tomēr var citādu sakārtojumu darīt vēlamāku.
Sliktākā apakškārta ir grants, oļu un akmeņu. Labākā apakš-
grunts ir tāda, kas pieļauj aņamkārta padziļināšanu caur ap-
vēršanu, tā tad īstu dziļkulturu.

3. **Aņamzemes lielāka vai mazāka vienādība.** Ja laukos
stipri nevienāda zeme, tad rodas grūtības tiklab ar strādāšanu,
kā augseku. Ļoti nevienāda zeme mēdz būt kalnainās vietās.
Vienādība visizdevīgāka pie labas vidēji smagas zemes. Pie
smagas zemes laukiem vēlama zināma daļa vieglākas zemes,
(piem. kartupeļu un burkānu audzēšanai), un otrādi. Pie tam
citādai zemei vajag būt vienkopu, bet ne maziem plankumiem
izsvaidītai starp valdošo.

4. **Vietas klimats.** Smilts mitrā klimatā ir auglīgāka, nekā
sausā; glīdzai visneizdevīgāks mikls klimats. Pie tam krit
svarā ari vietas augstums vai zemums.

Mūsu klimatiskos apstākļos vispārīgi pie labākām zemēm
skaita dziļu, kaļķainu, trūdainu mālu. Tādā var sekmīgi pie-
kopt visus vietējam klimatam pielāgotus augus un ar samērā
maz darba un mēslu iegūt teicamas, pie tam drošas caurmēr-
ražas. Glīdzā sausos gados (ja neaizkalst) lielākas, slapjos
gados mazākas ražas, nekā mālā; bez tam glīdzda grūti strādā-
jama, viņā sevišķi uzmanīgi jāievēro strādāšanas laiks, tā kā
sasteigšanai attiecīgos laikos jātur lielāks darbaspēks un apstrā-
dāšana stipri sadārdzinās. Smilts strādājama viegli, tikai vār-
patas labad var pārejoši ievajadzēties lielāks darbaspēks, bet
smilts izdod caurmērā mazākas ražas un, ja tā nav stipri iemē-
slotā ar kūtsmēsliem, kuņus tā ātri «saēd», tad sausos gados
smilti ražas ir ari nedrošas.

Zemes šķīrošanai (klasifikacijai) uzstādīti daudzi vairāk
vai mazāk sarežģīti paraugi. Ieteikts šķīrot pēc mineraloģiski-
geognostiskām īpašībām, pēc fizikalām un ķīmiskām īpašībām,
pēc sastopamiem savvaļas augiem u. t. t. Katram paņēmienam
ir lielāki vai mazāki trūkumi, katrs pielaiž lielākas vai mazā-
kas nenoteiktības, un vispārderīgs praktisks paņēmiens nav ne-
maz domājams. No nupat pārrunātā jau redzējām, ka aņam-

kārtas noderību iespaido apakšgrunts, kā viena un tā paša sastāva un īpašību zemes vērtība var mainīties ik pēc klimata u. t. t. Ja gribētu visas šīs dažādības ievērot, tad šķīrošanas šemats iznāktu pārāk plašs un sarežģīts.

Vienkāršs un praktiskiem lauksaimniekiem parocīgs ir sekošs šķīrojums: 1) smilts (putoša, viegla, mālaina), 2) māls (smilšains, irdens, stingrs), 3) glizda (mālaina, parasta, cieta jeb siksta), 4) merģelzeme (glizdas ar 15—20%, māla ar 15—25%, kaļķa ar 50—75%, smilts ar līdz 20% kaļķsatura), 5) kaļķzeme ar pāri par 75% kaļķsatura, 6) trūdzeme. Tomēr redzams, ka šķiras ir ļoti nenoteiktas.

Vēl nenoteiktāka ir vāciem parastā un arī pie mums dažkārt pielietotā šķīrošana kviešu, miežu, auzu un rudzu zemēs. Jau nerunājot par klimatiskiem apstākļiem, te jāatgādina, ka uz dažādo kulturaugu izdošanos liels iespaids ir zemes ielabošanai, izkopšanai un iemēslošanai.

Aereboe izsakās, ka pie zemes raksturošanas jāizlieto viss, kas vien tam nolūkam var noderēt. Arī viņš ņem palīgā dažādu kulturaugu izdošanos, bet aizrāda, ka nevajag apmierināties ar stiebraugiem vien, turpretī jāievēro arī ābuli un citi tauriņzieži un it īpaši rušināmaugi, jo no noderības pēdējiem tagad katras zemes vērtība atkaņas galvenā kārtā. Rušināmaugu piekopšana tagad pirmā kārtā nosaka pie pārējām kulturām pielaižamo intensivitāti.

Jau klimata dažādības vien vērā ņemot, jāatzīst, ka klasifikācijas šemati nav uzstādāmi priekš plašiem apgabaliem, bet tie izstrādājami priekš mazākiem iecirkņiem. Aereboe pareizi aizrāda, ka arī jau ik pēc zemju savādībām vienā iecirknī pie šķīrošanas kā raksturojums jālieto vairāk vienas, citā vairāk citas zemju īpašības.

Aereboe paraugam uzrāda vairākus zemju šķīrošanas paņēmienus. Pievedīsim šeit kā piemēru vienu no kāda (vācu) vērtēšanas iecirkņa, kurā zemes raksturotas, galvenā kārtā, caur grozīgu glizdas- un smiltssaturu, kas atgadas diezgan bieži:

I klase. Irdens, dziļš, trūdains māls, teicama cukurbiešu un brūzamiēžu zeme, droša kviešu, sarkanābula un lucernas zeme. Strādāšana nepielaižama tikai pie stipra slapjuma. Apm. 30—40% glizdas.

II kl.: a) kā I kl., bet trūdabaga un ar ne sevišķi dziļu aņamkārtu, taču ar veselīgu, dziļkulturalai pieejamu apakškārtu.

b) smags māls, tira kviešu, rapša un zirgpupu zeme, smaga cukurbiešu zeme. Sarkan- un bastardābuls un lucerna droši. Slapjas zemes strādāšana sevišķi pavasarī kaitīga. Apmēram 40—50% glīdzas.

III kl.: a) mālaina un — ja biezi drenēta — ne pārāk slapja glīdzzeme, sevišķi noderīga auzām un ziemas kviešiem, bet arī vēl rapsim un zirgpupām, turpretī cukurbietēm par smagu vai arī tās jāaudzē uz augstākiem uzmetumiem. No ābuliem vislabāki izdodas bastards un sarkanais. Apmēram 50—60 glīdzas.

b) smilšains māls, ziemas kvieši tikai uz augsta kulturstāvokļa droši un vēl pārspēj rudzus. Cukurbietes gan nedod visaugstākās ražas, taču dod lielus tīrienākumus. Teicama zeme Hanna miežu audzēšanai.

IV kl.: a) smaga glīdzzeme, arī drenēta laikiem slapja. Noder galvenā kārtā auzām, vasaras kviešiem, zirgpupām un it īpaši pastāvīgu ganību ierīkošanai. Ziemas kvieši nedroši, tādēļ ziemas rudziem vispārīgi dod priekšroku. Visai jāuzmana apstrādāšanas laiks un zemes strādāšana ļoti grūta. Pāri par 60% glīdzas.

b) stipri mālaina smilts, vēl tikko noderīga cukurbietēm un Hanna tipa miežiem. Teicama rudzu un kartupeļu zeme. Zirgpupas nedrošas, pelušķi vēl droši, zemes strādāšana pieļaujama visos laikapstākļos. Apmēram 15—20% glīdzas.

V klase. Liegi mālaina smilts, vēl aug pelušķi un labā kulturstāvoklī auzas. Laba rudzu- un kartupeļuzeme, droša pelušķuzeme. 10—15% glīdzas.

VI klase. Lekna smiltszeme, gan ar niecīgu glīdzsaturu, bet ar manāmu trūdsaturu. Laba rudzu- un kartupeļuzeme, nedroša auzu-, bet droša pelušķuzeme.

VII klase. Vāja, trūdabaga, sausa smiltszeme, galvenie augi rudzi un lupīne, seradela nedroša. Kartupeļu audzēšana atmaksājas visvairāk tikai pēc zaļmēslošanas.

VIII klase. Plika, sausa smiltszeme, kuŗa tīrumā lietojama tikai pie labu pļavu bagātības, citādi priēzuzeme.

Pats Aereboe atzīst, ka nav iespējams šai šematā ievērot zemes varbūtējas dažādības. Citu veidu vērtība jāpieskaņo kādai no šeit uzrādītām klasēm.

Aereboe paraugam uzrāda arī pļavu kādam zināmam vērtēšanas iecirknim pielāgotu šķīrošanu.

I klase. Appludināmas pļavas ar bagātīgu, nodrošinātu un nokārtojamu ūdenspieplūšanu iz strautiem, dzirnavupītēm un taml. ūdeņiem, viegli nosausināmas grāvjiem vai drenām, tā kā pie pareizas apkopšanas no ieskābšanas nav ko būties. Zemes galveno sastāvdaļu samērs te puslīdz vienalga kāds, ja tikai nav salā viegli izcilājama, čaugana purvzeme, kāda no šīs klases izslēdzama un parasti novietojama trešā klasē. Pirmās klases pļavās vajag arī varēt strādāt ar visām mašīnām. Siena sasniedzama caurmērraža apm. 60 kvintalu (dubultcentneru) no hektara, pirmā labuma.

II klase. Teicamas upju un strautu pļavas, ar puslīdz kārtīgu applūdumu ziemā, izdevīgiem gruntsūdens un nosausināšanas apstākļiem, ar vienlīdzīgu zemi, viegli apstrādājamas, tādēļ kā līdzenas, bez meldriem, kosām, kalvām u. t. t., tā tad siens pirmā labumā; pļaujamas divreiz gadā. Sasniedzamā caurmērraža apmēram 50 kv. no ha.

III klase. Strautu, ieleju un ezermalu pļavas, kuņas nevar pārplūdināt vai applūdināt, bet izdevīgiem gruntsūdens un nosausināšanas apstākļiem un puslīdz vienādu zemi, pie tam jābīstas no izžūšanas vasarā. Ar visām mašīnām apstrādājamas. Divreiz pļaujamas. Sasniedzamā caurmērraža 50 kv. otrā labuma siena no ha.

IV klase. Upju, strautu, ezermalu un ieleju pļavas — laukapļavas — bez applūdināšanas, ar mainīgiem zemes un gruntsūdens apstākļiem, pie tam nelīdzenas, bet puslīdz svabadas no rupjām zālēm, meldriem un kosām. Ražu mazina tas, ka vasarā vietām izžūst, vienlīdz divreiz pļaujamas. Siens otrā labuma, sasniedzamā caurmērraža 40 kv. no ha.

V klase. Upju, strautu, ezermalu un ieleju pļavas ar nepietiekošiem nosausināšanas apstākļiem, tādēļ skābām zālēm cauraugušas. Ar mašīnām tikai laikiem apstrādājamas, no ciņuzālēm un kosām puslīdz svabadas, vienreiz pļaujamas. Siens trešā labuma, sasniedzamā caurmērraža 40 kv. no ha.

VI klase. Tās pašas pļavas, kas V kl., bet vai nu augstiem ciņiem vai kosām cauraugušas. Pēdējā gadījumā var pļaut ar mašīnām, vienreiz pļaujamas. Caurmērraža ciņainām 30 kv. trešā labuma, kosainām 40 kv. ceturtā labuma siena no ha.

VII klase. Purvainas, nenosausināmas, skābas ezermalu un dūkstāju pļavas, kuŗas nav mašinām apstrādājamas un pa kuŗām nevar ar ratiem braukt — vienreiz pļaujamas, sasniedzamā caurmērraža 40 kv. ceturtā labuma siena no ha.

VIII klase. Purvaini meldrāji ezermalās, kūdrājos u. t. t., Sienu tikai neražas gados dod vēršiem, citādi izlieto pakaišos. Nav mašinām apstrādājamas, arī ļaudis ne arvienu var iet virsū. Sasniedzamā caurmērraža 50 kv. piektā labuma siena no ha.

Kā teikts, abi šķīrošanas paraugi domāti sevišķiem vērtēšanas iecirkņiem, kādu Vācijā ir ļoti daudz. Ari Latvija ir tik liela, ka zemju klasēšana viņā nav izdarāma viscauri pēc viena parauga.

2. Ielabojumi.

Zemi dara auglīgāku un ražīgāku caur kopšanu un mēslošanu. Bet ir vietas, pie mums tādas ir pat lielā vairākumā, kur zeme caur strādāšanu un mēslošanu vien nav ražīga un ienesīga padarāma, abas tās var pat nemaz neatmaksāties, ja neizdara attiecīgus ielabojumus (meliorācijas). Pie mums no ielabojumiem vispārīgi visvairāk krīt svarā nosausināšana, pie tam ne tikai tīrumos un pļavās, bet arī dārzos, ganībās un pat mežos.

Pie ielabojumiem vispirms jāskaita atmatu un citu aizlaistu zemju, tāpat līdumu iekopšana, tos pārvēršot tīrumos vai kultivētos zālajos. Tālāk, šaurākā jēdzienā, nāk nosausināšana un apūdeņošana. Kā nupat aizrādīts, nosausināšanai pie mums vispārīgi vislielākā nozīme. Bez tās daudzās vietās kārtīga ražošana nav nemaz iespējama. Mazāk pie mums pielietojama apūdeņošana. To rīko pie pļavām un dārzjiem; sausos, karstos apvidos apūdeņo arī tīrumus. Pie ielabojumiem skaitāmi arī uzbērumi un aizsprostojumi pie mākslīgi ierīkotiem zivjudiķiem. Tāpat upju un strautu tīrīšanu, padziļināšanu un notaisnošanu, caur ko panāk viņos ieplūstošu ūdeņu ātrāku un pilnīgāku notecēšanu.

Bez tam pie ielabojumiem skaita purvu noklāšanu ar smilti, zemju maisīšanu (piem. smilts piejaukšanu glīzdai, trūda uzvešanu u. tml.), dziļkulturu, ciņainu pļavu un ganību nolīdzināšanu, akmeņu izlaušanu un novākšanu, krastu un citu vietu nostiprināšanu pret nobrukumiem, ceļu labošanu, aiz-

sargdambjus pret pārplūdumiem, pļavu pirmreizēju pastiprinātu (pamat-) mēslojumu u. c.

Ielabojumi saimnieciski attaisnojami tikai tad, ja ražas caur tiem paceļas tādā mērā, ka viņu pieaugums atlīdzina viņos ieguldītā kapitāla augļus, sedz deldējumam norakstāmās daļas, atmaksā izdevumus par kārtībā uzturēšanu un dod zināmu uzņēmēja peļņu. Deldēšana nav paredzama tādiem ielabojumiem, kas nenolietojas, tā tad nav pēc zināma laika jāatjauno (piem. aizdambējumi), bet tikai jāuztur kārtībā.

Vienkāršus ielabojumus, kā grāvju rakšanu, krastu nostiprināšanu, smilts uzvešanu glīdzaiņiem laukiem, tīrumu, pļavu un ganību nolīdzināšanu u. c., piedzīvojis saimnieks var izprātot un vadīt pats. Sarežģītāku ielabojumu izvešanai, kā: drenažas likšanai, upju un strautu regulēšanai u. t. t., turpretī, vajadzīgs attiecīga lietpratēja padoms. Tas lai izstrādā ielabojumu planu un izmaksas aprēķinu. Pēc tā jāaptver, vai zemes ražības pacelšana un citi no ielabojuma gaidāmie labumi pienācīgi atmaksās nupat min. kapitāla augļus, deldēšanu u. c. Ari darbu vadīšanu pie sarežģītākiem ielabojumiem vajag nodot lietpratējam, vismaz sākumā, kāmēr saimnieks (pienācīgi izglītots) ieskatījies un var pats darbus pareizi izrikt. Sevišķi pie cauruļdrenažas likšanas svarīga lietpratīga vadība, jo te pat niecīgām kļūdām var būt ļoti ļaunas sekas.

Daži ielabojumi, kā piem. grāvji un lēta drenaža, atmaksājas nedaudzos gados un pēc tam dod tikai tīru peļņu. Vispārīgi vislabāki un ātrāki mēdz atmaksāties tie ielabojumi, kuri ne tikai paceļ zemes labumu, bet arī dod iespēju ienesīgi lietā likt vairāk rīcībaskapitāla. Piem. drenētos laukos atmaksājas stiprāki mēslojumi, tanīs var pielietot dažas mašīnas, ar kurām grāvju starpās nevar apgrozīties, tur var sekmīgi audzēt ienesīgākus rušināmaugus u. t. t. Pie ielabojumu izvešanas tomēr jāstājas ar apdomu un jāpielūko, ka tanīs uz reizes neiegulda tik daudz līdzekļu, ka to pietrūkst saimniecības tekošiem izdevumiem. Tas sevišķi jāievēro pie tādiem ielabojumiem, kuri gausāki atmaksājas. Ja ielabojumus izved ar kārtējiem darbaspēkiem, tad atkal jāpielūko, ka pie ielabojumiem strādājot daži kārtējie darbi nepaliek neizdarīti vai nenosebojas.

Kādi un cik plaši ielabojumi ieteicami, tas atkaras arī no iegūstamo ražojumu vērtības, tā tad no saimniecības atraša-

nās vietas, no satiksmes ceļiem u. t. t. Daudzreiz izšķiroši ir zināmas saimniecības sevišķi apstākļi. Piem. kādai saimniecībai ir plikas smilts lauki, kuŗus auglīgus padarīt un uzturēt var tikai caur to, ka no plašākas labas pļavas dabū sienu, ar ko uzturēt piemēriti lielu skaitu lopu. Tūlīņ aiz laukiem atrodas viegli piesniedzams purvājs, kuŗu ar lielākiem izdevumiem var pārvērst par auglīgu pļavu. Lauku uzlabošanas labad purvāja ielabošanas izdevumi var pilnīgi atmaksāties. Bet ja šai saimniecībai bez tam ir arī attiecīga plašuma laba pļava, tad purvājā dārgā ielabošana varbūt jāatliek, kamēr ražojumu vērtība uz vietas ceļas kauču caur satiksmes uzlabošanas, vai saimniekam uzkrājas ietaupījumi, kuŗus nevar citur ienesīgāki lietā likt.

Ielabojumi paceļ zemes vērtību, bet viņi vairs nav no zemes atdalāmi vai atdalāmi tikai ar lieliem zaudējumiem. Piem. дренаžu varētu atkal izņemt, taču caur to ne tikai zeme no jauna taptu mazvērtīgāka, bet arī no vēl noderīgo cauruļu vērtības būtu jāatskaita cauruļu ielikšanas un izņemšanas un grāvju pildīšanas izdevumi. Valējus grāvjus, saprotams, var tikai iznīcināt, bet ne «izņemt».

Pēc zināmu ielabojumu izvešanas parasti vajadzīga ēkukapitāla palielināšana. Piem. ja izdrenē tīrumus, tad palielinās tīrumaugu ražas un vajadzīgas plašākas telpas ražojumu novietošanai. Pēc pļavu ielabošanas vai purvāju pārvēršanas auglīgās pļavās jāpaplašina siena glabāšanas un lopu novietošanas telpas.

Ir ļoti svarīgi ielabojumi, kuŗu izvešana atsevišķiem saimniekiem nav pa spēkam. Šādu ielabojumu izvešanai viņos ieinteresētiem lauksaimniekiem jāapvienojas vai, ja tie ļoti plaši, viņi izdarāmi pašvaldībām vai valstij. Daži tādi plaši ielabojumi nāk par labu ne tikai lauksaimnieciskai ražošanai, bet piem. arī satiksmes ceļiem un valsts mežiem; tādus gadījumos viņu izvešana ir valsts tiešs pienākums.

Arī uz mazāku apkārtni attiecīgus, tomēr vairākas saimniecības skarošus ielabojumus vajadzētu izdarīt valstij, ja ieinteresētie saimnieki nevar uz kopīgu darbu apvienoties. Dažu nevižīgu vai spītīgu vai neattīstītu saimnieku labad nedrīkst ciest pārējie. Valsts ielabojuma izmaksu tad liek caur gadskārtējām nomaksām deldēt visām attiecīgām saimniecībām pēc taisnīga izdalījuma.

Visās kulturvalstīs pastāv valsts kredītiestādes, kuŗas ielabojumiem izsniedz aizdevumus pret zemiem procentiem uz ilggadēju nomaksu. Latvijā šo uzdevumu veic Zemes banka, bet, diemžēl, tā to šimbrīžam spēj darīt tikai pārāk mazos apmēros. Patiesībā valsts visu plašāku ielabojumu izmaksu zināmu daļu var taisnīgi uzņemt uz sevi, jo lauksaimnieciskās ražošanas pacelšana nāk ne tikai zināmam skaitam lauksaimnieku, bet visai valstij par labu.

3. Ēkas.

Ēkukapitāls nolemts jau pastāvošu vērtību uzturēšanai (šķūņi, noliktavas) vai pārveidošanai (kūtis, pienotavas u. c. rūpn. iest.) vai jaunu vērtību radīšanai (darbnīcas). Atsevišķu stāvokli ieņem dzīvojamēkas. Saimniecības ēkas, kā mēdz sacīt, ir neizbēgams ļaunums, jo viņas pašas par sevi neražo. Ne visur izdevumi par ēkām ir vienādi. Izdevīgā, siltā un sausā klimatā bez dažām saimniecības ēkām (piem. lauka šķūņiem) var pilnīgi iztikt, dažas var celt samērā mazākas (piem. klētis, jo sausos graudus var bērt ļoti biežā kārtā), citas celt vieglas (piem. kūtis.) Tā tad izdevīgā klimatā var iztikt ar mazāku ēkukapitālu, caur ko zināmā mērā paceļas zemes vērtība.

Kaut gan saimniecības ēkas tieši nedod ienākumus, tomēr viņas pastāvīgi prasa zināmus izdevumus. Tie sastādās no ieguldītā kapitāla augļiem (procentiem), uzturēšanas izlabojumiem jeb remontiem), deldēšanas (nolietošanās, amortizācijas) un apdrošināšanas. Piem. ja skaitām kapitāla augļiem 6%, uzturēšanai 2% un deldēšanai 2%, tad kopā sanāk 10% gadā. Tā tad uz ēku, kuŗa vērtā 4000 latu, šai gadījumā jāērķina 400 ls gadskārtēju izdevumu.

Saprotams, ka gadskārtējie izdevumi nav visām ēkām vienādi. Tie stipri svārstās ik pēc tā, kā kāda ēka celta, kādam nolūkam to izlieto un cik viņa veca. Piem. mūŗa sienas un skārda jumts prasa mazākus uzturēšanas izdevumus, nekā kleŗa sienas un skaidu jumts, kūtim vajag lielāku uzturēšanas izdevumu nekā dzīvojamēkām un šķūņiem. Deldēšanai jāatskaita toties mazāk, jo solidāki ēka celta, jo izturīgāks pielietotais materiāls, jo saudzīgāki ēku izlieto un jo rūpīgāki izdara izlabojumus. Apdrošināšana pret uguni izmaksā ik pēc tā, no kāda materiāla pastāv stāvs un jumts un kādā mērā

katra ēka uguns apdraudēta (piem. par rijām un tādām ēkām, kurās vai pie kuŗām nodarbina tvaikmašinas, jāmaksā dārgāki).

Jo lielāki izdevumi par ēkām, toties lielāka ienākumu daļa uziet šim nolūkam un toties mazāks, citādi vienādos apstākļos, iznāk saimniecības tīrs ienākums. La i izdevumus par ēkām mazinātu, jāievēro sekošais:

1. Ēkas nedrīkst celt lielākā skaitā un plašākas nekā vietējie dabas un saimnieciski apstākļi prasa.

2. Labi jāapsver, no kāda materiala, cik solida katra saimniecības ēka ceļama. Kur lēti meži (attālāk no satiksmes), tur vislētākās mēdz iznākt koka ēkas, bet kur meži dārgi, tur ne tikai kleķa, lietas, fachverka, pat ķieģeļu mūrā sienas var iznākt lētākas par koka sienām. Ēkas pastāvēšanas ilgums vien nedrīkst izšķirt materiala izvēli. Piem. ja izturīgāka materiala ēka pastāvētu 100 gadus, mazāk izturīgā, turpretī, pastāvētu tikai 50 gadus, un solidākā ēka izmaksātu tikai par 40% dārgāki, nekā vieglākā, tad ar to vien nav pierādīts, ka priekšroka dodama pirmai. Ja otrā veida ēku ceļot ietaupītos 40% noliktu uz augļiem, tad pat pie mazākā pieņēmamā procentu mēra 50 gados no augļiem uzkrāsies ne tikai ēkas atjaunošanai vajadzīgā suma, bet vēl visai ievērojams pārpalikums. Pie tam nav teikts, ka vieglākās būves dotais ietaupījums vienīgi bankā uz augļiem noguldāms. Saimnieks, to izlietojot zemes ielabošanai, stiprākai mēslošanai vai citiem uzņēmumiem, ar šo naudu varbūt pelna daudz vairāk, nekā to uz augļiem noguldot.

Taču šeit jāievēro arī citi apstākļi. Piem. tā dēvētās ugunsdrošās ēkās uzglabāto vērtību apdrošināšana izmaksā daudz lētāki, nekā ja šis pašas vērtības uzglabā ugunsdrošās ēkās. Pat ēku atsevišķu daļu, it īpaši jumtu materials uz apdrošināšanas prēmiju dara lielu iespaidu. Tāpat jāievēro nolūks, kādam ēku izlietos. Piem. koka vai kleķa kūtis nevar ļaut mēsliem augsti uzkrāties. Ugunsdrošs, kaut arī dārgāks materials sevišķi krīt svarā pie rūpniecības ietaisēm, pie kuŗu darbības var viegli izcelties ugunsgrēki, un pie kūtīm, kuŗās novietoti dārgi dzīvnieki. Piem. augsti izkoptus pienalopus ļoti grūti sameklēt lielākā skaitā; bez tam, govīm, ja tās laimējies izglābt, bez labas kūts palikušām,

stipri nokrīt piens, un pret šādu zaudējumu nevar nekādā iestādē apdrošināties.

Tā tad uz lētumu vien pie ēku celšanas arī nedrīkst skatīties. Skopšanās te ļoti viegli var pielīdzināties izšķērdībai. Piem. pat tikai vietām ielikts mazvērtīgs vai nepiedienīgs materials pasteidzina visas ēkas nolietošanos un tālab vajadzīgi bieži un dārgi izlabojumi.

3. Ēkas jāiekārto tā, ka viņās darāmie darbi sekmējas, tā tad pastrādājami iespējami lēti. Šai ziņā sevišķu ievēribu pelna kūtis un šķūņi.

4. Jāpierauga, vai kādas ēkas, kuŗas citādi parastas, nevar pavisam atmest. Piem. kartupeļus un saknes var uzglabāt tiklab pagrabā, kā uz lauka. Ievērojot to, ka šie ražojumi, pareizi ieglabāti, uz lauka mēdz turēties labāki, nekā pagrabos, jāapsver, vai ērtības, kas var caur pagrabiem celties, atlīdzina izdevumus par ēku un apgrūtinājumus, kas rodas caur ražojumu novešanu no lauka rudens steidzīgā darbīkā.

5. Katrs, arī niecīgs bojājums pie ēkām jāizlabo bez nokavēšanās. Sevišķi jāpielūko jumti, jo ja tie cauri, tad ātri bojājas arī ēkas citas daļas un viņā uzglabājamās mantas.

Jau agrāk bij sacīts, ka pie ēkām jāargās tiklabi no izšķērdības, kā skopuma. Pie tā derēs vēl aizrādīt, ka nepilnīgi uzglabāti vai apkopti ražojumi stipri bojājas. Maitājas arī negaisiem padots, klajā novietots nedzīvs inventars, un ļoti viegli saslīkst un slikti atmaksā barību, ja viņi novietoti neērtās, nepietiekoši vēdinātās vai pārāk viegli būvētās (aukstās) vai vecuma maitātās kūtis. Tā tad vajag gan būvēt iespējami taupīgi, bet pietiekoši ērti un lietderīgi. Pie tā, cik dārgas ēkas drīkst celt, noteicošā nozīme ir arī viņās novietojamo mantu īpašībām un vērtībai.

Cik liels kapitāls ēkās ieguldāms, nosaka:

1. Saimniecības lielums. Vispārīgi, saprotams, lielākam zemesgabalam piederas plašākas ēkas, kuŗas maksā dārgāki par mazākām. Turpretī samērā ar zemes platību mazām saimniecībām, vienādi saimniekojot, ēkās jāiegulda lielāki kapitāli, jo uz mazākas telpas iznāk samērā vairāk sienu. Lai aiztaupītu dārgākās ārsienas, mazās saimniecības daž-

kārt dažādiem uzdevumiem nolemtās telpas (piem. visu dzīvnieku kūtis vai klēti un nedzīvā inventara glabātuvi u. t. t.) sakopo zem viena jumta.

2. Zemes ražība, saimniekošanas veids, tīrumu un pļavu samērs, lopu skaits un kādi lopi u. t. t. Par saimniekošanas veidu jāatzīmē, ka intensīvai saimniecībai vajadzīgs samērā lielāks ēkukapitals nekā ekstensīvai, uz tīrumiem lielāks ēkukapitals nekā uz tās pašas platības pļavām, labību ražas uzglabāšanai lielāks nekā sakņu uzglabāšanai (tās var ieglabāt uz lauka) u. t. t.

3. Strādnieku apstākļi. Uz kulturas augstākas pakāpes strādniekiem vajadzīgi dārgāki dzīvokļi, uz pastāvīgiem strādniekiem iziet lielāks ēkukapitals, nekā uz algadžiem, uz ģimenes cilvēkiem lielāks nekā uz neprecētiem u. t. t.

4. Klimats, kuŗa iespaids uz ēku kapitāla lielumu jau agrāk paskaidrots.

5. Tirgus apstākļi. Jo tuvāku tirgus, toties mazākas telpas vajadzīgas pārdodamo un pērkamo krājumu uzglabāšanai u. t. t.

6. Ar saimniecību saistītas rūpniecības iestādes. Šādām iestādēm vajadzīgā ēkukapitāla lielums atkaras no uzņēmuma veida un plašuma. Mazāks tas parasti ir, ja pārstrādā vienīgi pašu saimniecības ražojumus, bet jā pārstrādā arī piepirktas izejvielas, tad rūpniecības iestādes ēku vērtība var pārsniegt pat visu citu saimniecības ēku kopvērtību. Pareizāki ir, plašu rūpniecības iestādi nostādīt kā atsevišķu uzņēmumu.

7. Būvmateriālu cenas un pie ēku celšanas izlietotā darbaspēka dārgums. Bieži ir izdevīgāki, ka lauks. būvēm vajadzīgos materiālus pērk un piegādā ne visus reizē, taisni tai laikā, kad ēka ceļama, bet dažu iepriekšēju ziemu laikā. Būvkoki mēdz iznākt lētāki, ja tos pa vairākiem gadiem sakrāj no gadskārtējiem meža pirkumiem. Tad tie, pareizi apskoti, līdz pielietošanas laikam kārtīgi izžūst un iegūst ievērojami augstāku vērtību, nekā ir nulai cirstiem. Jo tālāk būvmateriāli lielākām būvēm jāpiegādā, toties lielāka nozīme ir viņu pievešanai vairāku gadu laikā, pie kam tos var pievest tā dēvētos vaļaslaikos un pa labu, un it īpaši, pa visvieglāko sniegaceļu.

Apspriežot kādas saimniecības vērtību, ēku vērtība nav atzīstamā tikpat augsta, cik viņu celšana (jaunbūve) izmaksājusi. Vispirms jāņem vērā ēkas vecums, tā tad no jaunvērtības jāatskaita nodilums. Tālāk jāievēro katras ēkas lietderīgums. Ēku, kas nav piemērota savam uzdevumam, saprotams, nevar vērtēt tik augsti, cik viņas celšana izmaksājusi. Bez tam vērtējumam par pamatu jāliek tas, cik vietējos apstākļos attiecīgas ēkas vispārīgi izmaksā, ja rīcība pie celšanas nav bijusi saimnieciska.

Saimniecības īpašnieka dzīvojamēkas vērtība (vai izmaksa) ne arvienu pilnā mērā pieskaitāma saimniecības ēkukapitalam. Te var vērā ņemt tikai tādu vērtību, cik izmaksātu algota saimniecības vadītāja dzīvojamtelpas. Virsvērtība attiecināma uz īpašnieka personīgā rēķina.

Ceļot mājas (saimniecības ēku sakopojumu) uz neapbūvēta gruntsgabala, tās jānovieto pa iespējai gruntsgabala pašā vidū. Bet ne arvienu tā ir pati izdevīgākā vieta. Pie māju vietas izvēles vispārīgi jāievēro vēl sekošais: Mājām vēlama līdzena, viegli pieejama vieta ar sausu, pret applūdimiem drošu, cietu grunti. Sevišķa vēriba jāpiegriež vietas veselīgumam un vieglai apgādāšanai ar ūdeni. Zemā vietā pagalms jānosausina. Ja gruntsgabals kalnains, tad māju vieta jāizrauga ar sevišķu apdomu. Kalnā celtas mājas padotas visiem vējiem, tā tad te vētras var bojāt ēkas un lauzīt kokus un vieta vispārīgi ir vēsa, bieži arī dārziem nederīga. Ar ražām un citiem piededumiem jābrauc pret kalnu, ar kūtsmēsliem jābrauc lejā. Kalnā nereti grūti dabūjams ūdens, kas sevišķi neizdevīgi ugunsgrēka gadījumā. Jo zemāka vieta un smagāka zeme, toties lielāka nozīme māju novietošanai lielceļa malā, ja tās iet gruntsgabalam cauri.

Ēkas ieteic izstādīt tā, ka pagalmam iznāk gaŗena stāvstūra, mazākām saimniecībām pat kvadrata veids. Vienas malas, gaŗenam stāvstūrim vienas īsākas malas vidū būtu liekama saimnieka dzīvojamēka, tā ka tas var pārredzēt visas mājas. Ne visur taisni šāds sakārtojums iespējams. Vispārīgi sakārtojums jāizrauga tāds, ka tās ēkas, kuŗas ciešāki jāuzrauga un kas biežāki apmeklējamas, būtu no dzīvojamēkas viegli pārredzamas un sasniedzamas. Tādas ir piem. klētis, pienaēka, zirgustallis, tad govju- un cūkukūts.

Ēkas, kas uguns ziņā nedrošas, piem. kaltētavas, šķūņi, pie kuŗiem ar tvaiku kuļ, jāceļ atsevišķi, zināmā attālumā no citām ēkām. Ugunsgrēku labad vispārīgi neder ēkas salikt pārāk cieši kopā, it īpaši šai ziņā neder pie mums vēl arvienu sastopamie «riņķī grieztie laidari». Ēkas kārtojot arī jāievēro, ka pagalmā vajag varēt uzturēt tīrību un ka dzīvojamēku tuvumā nekrātos smirdošas, veselībai kaitīgas vielas. Sevišķa vērība šai ziņā piegriežama atejvietām, kuŗas lauku apstākļos vislabāk taisāmas necaurlaidīgām bedrēm un ar kūdras smalkumiem kaisāmas.

Par ūdeni jāgādā, ka tas būtu viegli un bagātīgi pieejams ne tikai ikdienišķai lietošanai, bet arī ugunsgrēka gadījumā. Ūdenim vajag arī būt veselīgam. Ļoti vēlams ūdensvads, kuŗa ierīkošanas izdevumi ātri atmaksājas caur viņa sniegtām ērtībām.

Augļu dārzam izdevīgākā vieta dzīvojamēkas tuvumā, bet ne tik tuvu, ka koki traucētu ēkas pilnīgu apsaulošanu. Dzīvojamēkai vistuvāk lai aug puķes, aiz tām košum- un ogukrūmi un tad augļukoki. Augļudārzs nedrīkst aizsegēt izredzi uz citām ēkām, tā tad viņš jānovieto ārpus agrāk minētā četrstūra.

Mazsaimniecībām, kuŗas mēdz dažādiem uzdevumiem kalpojošas telpas apvienot zem viena jumta, nupat aprakstītais sakārtojums nav pieņemams. Tās varētu iztikt ar 2 ēkām. Vienā varētu atrasties dzīvojamtelpas, klēts un zemkopības un citu rīku un mašīnu glabātuve, arī pienatelpa, otrā kūtis, arī siena glabātuve, ja nav izdevīgāki, to pievienot labības šķūnim. Abas ēkas stādāmas ar sāniem viena pret otru, ar ceļu vidū. Labības šķūnis novietojams savrup, uguns drošības prasītā attālumā un no dzīvojamtelpas pārredzams.

Ēkukapitalam pieskaitāmas arī tādas ierīces, kā mēslošanas un vircas bedres. Daži autori tam pieskaita vēl ceļus, tiltus un žogus. Par to piederību var spriest arī citādi. Piem. ceļus un tiltus, kas kalpo vienīgi zināmās saimniecības vajadzībām un veicina zemes apkopšanu un ražojumu ievākšanu, tā tad paceļ zemes vērtību, visvienkāršāk šai vērtībā arī ieskaitīt. Ēkukapitalam drīzāk pieskaitāmi žogi, kuŗi, līdzīgi ēkām, nolietojas un kalpo noteiktam, ierobežotam uzdevumam. Izņēmums varētu būt dārzu žogi un mežu iežogojumi.

mi, kurus varētu pieskaitīt augukapitalam. — Pārcilājami tilti skaitāmi pie nedzīvā inventara.

Lielākām saimniecībām var ievajadzēties īpaši lauku ceļi, lai nebūtu pa pašiem laukiem jābrauc. Ja pa tiem arī jādzen lopi, tad tie iežogojami. Šie ceļi jātur labā kārtībā, attiecīgos apstākļos pielietojot arī grantēšanu, jo izdevumi bagatīgi atmaksājas caur spēka aiztaupījumu un inventara un ražojumu saudzēšanu (vezumu gāšanās, izkaisīšanās). Ja nosausināšana izdarīta ar vaļējiem grāvjiem, tad tiem ierīkojamas ūdens notecēšanu netraucējošas pārbraucamas vietas (ceļavietas), vai — ja tas nav iespējams — jātur attiecīgs skaits pārvadājamo tiltu.

4. Augukapitals.

Nosaukumu «augukapitals» ieveda Laurs; tas aptver mežu- un kokukapitalu un tīruminventaru. Ja saimniecībai ir lielāks mežu- un kokukapitals, tad tas, pēc Vaterstradta uzskata, pievienojams mežsaimniecībai un dārzkopībai. Ja saimniecību iznomā, tad tīruminventars labāk pieskaitāms «nomniekkapitalam» (rīcībaskapitalam). Parasti viņu nosaka tikai taīs saimniecībās, kurām ir ļoti pamatīga grāmatvedība.

Par augukapitalu Laurs saka: «Augukapitāla visas sastāvdaļas raksturo tas, ka viņām visām savs pašu dzīvības spēks. Neķāda cilvēciska māksla un izveicība nevar radīt tos noslēpumainos spēkus, kas slēpjas auga dziļi un pāriet no paauzdes uz paauzdi. Augukapitals aptver visus augus, kuŗu attīstību lauksaimnieks veicina izmantošanas nolūkā.

Augļkokukapitalam pieskaitāmi visādi augļkoki un ogukrūmi, kuŗi noder lauksaimnieciskai ražošanai. Kokuš pēc veida un vecuma apvieno atsevišķās kopās. Pie tam it īpaši ievēro vērtību un deldēšanu (amortizāciju). Visu, kas izlietots kāda koka izaudzēšanai, pieskaita augļkoku kapitalam, piem. mēslus un mietus.

Mežakoku kapitalā mēdz atzīmēt nevis atsevišķus kokus, bet veselās dažāda vecuma audzes. Te var pieskaitīt arī tīrumā augošus mežakokus un dzīvžogus.

Tīrumkapitalam pieder visas pārējās kultūras, kuŗas atrodas augšanā, vai kuŗu sagatavošanai uz tīruma jau bijuši izdevumi. Tīruminventars ir sava veida pusfabrikats. Viņš ir rīcībaskapitals, kas tapis nekustināms. Kā ēkāš iebūvēti

akmeņi un koki top par ēkukapitalu, tamlīdzīgi notiek arī ar sēklu, mēsliem u. t. t. Viņš gan nav zaudējis savu rīcībaskapitālu, pareizāki sakot — radoša kapitāla īpatnību. Zemeskapitālam to nevaram pieskaitīt, jo viņam nav mūžīgas pastāvēšanas; bet tas nav arī nomniekkapitāls, jo līdz tam brīdim, kad viņu no zemes atdala, tas saistīts ar gruntsgabala likteni (t. i. kopā ar pēdējo tiek pārdots vai iznomāts). Viņam nav arī kustīguma.»

Vienkāršākā grāmatvedībā tomēr izdevīgāki, tīruminventāru sevišķi neizdalīt. Sekmes, kādas būs zemes gatavošanai, mēslošanai, sēklas kaisīšanai u. t. t., nevar iepriekš noteikt. Pat augošā sējuma galīgu vērtību nevar droši paredzēt, jo tā atkaras no dažādām turpmākām varbūtībām, arī no ražojumu cenas viņu pārdošanas vai citādas izlietošanas brīdī. Tāpēc parocīgāki, sēklu, mēslus, u. t. t. grāmatot kā visus citus izlikumus priekš tīruma nākošās ražas. Citādi, ja saimniecību iznomā, un proti ar tādu nosacījumu, ka tīrumi pēc notecējušā nomaslaika jāatdod tādā pat stāvoklī, kādā nomnieks tos saņēmis. Tad ziemāji, ābuli, mēsli, zemes gatavojums ir tāds pat inventārs, kā katrs cits, ko saimniecības īpašnieks nodod nomnieka lietošanā.

5. Tiesības un nastas.

Katrs īpašums var būt saistīts ar zināmām tiesībām un nastām jeb pienākumiem. Pie ar zināmu īpašumu saistītām tiesībām skaita tādas, kā balss- un amatu ieņemšanas tiesības pašvaldības iestādēs, patronāta tiesības, tiesību turēt krogus un ierīkot rūpniecības iestādes u. t. t. Šāda veida arī īpašumu saistītas tiesības un priekšrocības Latvijā tiklab kā visas laimīgi iznīcinātas. Tālāk ar īpašumu var būt saistītas tiesības ganīt svešās pļavās atālu, dzīt lopus dzirdīt vai ganīt caur svešu īpašumu (lopucelī), vākt svešā mežā pakaišus, uz sveša īpašuma medīt, kādā ezerā vai upē zvejot, no sveša meža dabūt malku vai žagarus u. t. t. Tie ir tā dēvētie servitūti. Kas te vienai saimniecībai tiesība, tas attiecīgai citai ir nasta. Arī no servitūtiem pie mums, gluži pareizi, vairs maz kas pāri atstāts. Visvairs grozīgas vērtības nastas ir dažādas (baznīcas, skolas, pagasta u. c.) nodevas, ceļu u. c. klaušas, šķūtis u. t. t. Var pie īpašuma, to pārdodot, kā nastas saistīt arī mūža dzīvokli un deputātu pārdevēja vecākiem

vai līdzmantiniekiem. Tiesības gruntsīpašuma vērtību zināmā mērā paceļ, nastas to mazina.

6. Lauku saimniecība.

Lauku saimniecība jeb vienkārši «saimniecība» (Landgut) pastāv no gruntsgabalu apvienojuma, kurš izmantots kā patstāvīgs lauksaimniecisks uzņēmums. Lauku saimniecības svarīgākā daļa ir gruntsgabali ar lauksaimnieciskām kultūrām un piederīgām ēkām. Bez tam viņai var būt pievienoti dīķi, meži, rūpniecības iestādes u. t. t.

Pēc lieluma izšķir lielas, vidējas un mazas saimniecības. Šis šķirojums nav saistāms ar noteiktām platībām. Kādai šķirai katra saimniecība pieskaitāma, tas atkaras no saimnieciskā stāvokļa (vietas) un, sakarā ar to, kādā mērā pielietojams darbs un kapitāls samērā ar zemes platību. Jo intensīvāki kādā apvidū saimnieko, toties mazāka zemes platība vajadzīga, lai kādu saimniecību atzītu par lielu vai vidēju. Piem. Saksijas brīvvalstī jau 100 ha saimniecības skaita pie lielajām, kamēr Austrumvācijā tādas pat platības saimniecības uzskata par vidējām, dažos apvidos pat par mazām. Ja ņemam piemērus no Latvijas, tad Rīgas pavārtē 100 ha būs jau īsta muiža, turpretī tāļu no satiksmes un tirgus centriem saimniecību ar tādu pat platību skaitīs pie vidējām, bet ja viņas galvenā daļa pastāvēs no purvājiem, smiltājiem vai silājiem, kurū iekopšana vietējos ražošanas apstākļos neatmaksājas, tad tā varbūt būs jāskaita pat pie mazām saimniecībām. Dažāda lieluma saimniecības vispārīgi var raksturot sekoši:

Lielas saimniecības rīkotājs pilnīgi nodarbināts ar saimniecības vadīšanu, pie kam bieži viņam vadības un rīcības darbā vajadzīgi vēl sevišķi palīgi (ierēdņi). Vidējās saimniecības saimnieks gan arī nodarbināts ar vadību un pārraudzību, tomēr viņam vēl atliek laika strādāt svarīgākus strādnieka darbus, kurī prasa sevišķu izveicību vai kurus nav vēlams strādniekiem uzticēt, piem. pļaušana ar mašīnu, rindsejmašīnas vadīšana u. t. t. Vidējam saimniekam nereti atliek vaļa arī iet strādnieku priekšgalā. Mazās saimniecības saimnieks visus darbus veic visvairs ar pāris paša ģimenes locekļiem vien un tikai ja šādu darbspējīgu ģimenes locekļu nav, pieņem kādu svešu strādnieku vai izpalīgu. Katrā ziņā saimniecības uzraudzība viņa darbā spēlē mazu lomu. Mazu

saimniecību var vēl raksturot tādi, ka pie kārtīgas saimniekošanas tā spēj uzturēt mērena lieluma ģimeni.

Sīksaimniecības sauc tādas, kuŗas nespēj caurmēra lieluma ģimeni nodarbināt un uzturēt. Daudzos gadījumos sīksaimniecībā pat pašam saimniekam nepietiek darba un tam vismaz ģimenes uzturēšanas labad jāpiekopj kāda blakusnodarbošanās. Saprotams, daudz te nozīmē tas, kā mazo zemesgabalu apsaimnieko. Piem. ja visu zemi tur zem dārza un lopiem barību piepērk, tad vismaz saimniekam un tā sievai nav citur darbs jāmeklē.

Saimniecības pēc lieluma šķirojot, jāskatās arī uz to, kādas zināmā apvidū ir saimniekošanas iespējamības, un kādas saimniecības šķiru nosakot nedrīkst skatīties uz viņas pašas iekārtu vien. Piem. ja kādā apvidū vispārīgi pastāv tāda saimniekošanas intensitāte, ka uz 50 ha nodarbina 4 strādniekus un 2 strādnieces pastāvīgi, sakņu apkopšanai pieņem dažas strādnieces uz īsāku laiku un tur 5 darba zirgus, — tad tāda saimniecība, kas citādi līdzīgos apstākļos iztiek ar mazāk kā pusi no min. darbaspēka, tādēļ vien nav uzskatāma par mazu, kaut arī pats saimnieks būtu vairāk strādnieks nekā rīkotājs. Tādā gadījumā mums min. saimniecība tomēr jāuzskata par vidēju, bet nolaistu vai nemākulīgi vestu vai arī ka saimniekam trūkst līdzekļu pēc vietēja jēdziena kārtīgai saimniekošanai.

Kādā šķirā kāda saimniecība ieskaitāma, tas, kā no agrākiem paskaidrojumiem noskārstams, visai atkaras no viņā pielietota darba un kapitāla lieluma. Pieņemsim, ka zināmā apvidū 60—100 ha lielas saimniecības atzīst par vidējām. Bet nu kāds saimnieks, kuŗam 80 ha zemes, 20 ha noliek zem augļu- un ogudārza, viņš daļu augļu kaltē un citādi pārstrādā un izturīgākās šķirnes ilgi uzglabā šim nolūkam atbilstošā pagrabā, bet no ogām izgatavo sulas. Viņš saimniecībai pievieno stērķeļfabriku pašaudzētu un piepirktu kartupeļu pārstrādāšanai un fabrikas atkritumu izmantošanai attiecīgi pavaīro lopu skaitu; tad tāds saimnieks vairs nav vidējs, bet jau ir liels saimnieks. Jo viņš pilnīgi nodarbināts ar saimniecības vadišanu un uzraudzīšanu, arī daudzo ražojumu pārdošanu, kamēr «parastos» darbos piedalīties tam vairs neatliek vaļas. Viņam darbu vadišanā varbūt pat jātur kāds palīgs (ierēdnis).

Starp lielām un vidējām, tāpat starp vidējām un mazām saimniecībām pastāv pakāpes, kuŗas tuvāki raksturot te nav vajadzības.

Isumā atzīmēsim, kādas priekšrocības un kādi nelabumi vai trūkumi ir lielākām un mazākām saimniecībām.

Lielām saimniecībām iespējams iztikt ar mazāku Ēku un rīcībaskapitalu uz zemes vienādas platības pie vienādas intensitātes. Jo uz 100 ha nevajag 10 reiz tik daudz Ēkuvērtības un 10 reiz tik daudz darbarīku, kā uz 10 ha zemes. Sevišķi mašīnu un rīku pielietošanas ziņā lielām saimniecībām ir ievērojamas priekšrocības pret mazām. Iepirkšana un pārdošana daudzumā izdevīgāka nekā mazumā. Uz lielas platības parocīgāki un svabadāki izvedami dažādi ielabojumi, kamēr maza saimniecība šai ziņā pārāk atkarīga no kaimiņiem. Daudzi autori apgalvo, ka lielās saimniecībās aiztaupoties arī dzīvnieku un cilvēku darbaspēks. Pēc mana uzskata tas iespējams tikai tad, ja lielā saimniecībā darbus izdara paviršāki. Pie darba vienāda labuma, iznāk taisni otrādi. Jo lielāka saimniecība, toties vairāk laika tērējas uz darbu ejot un no tā atgriežoties. Ražas tālāku jāved mājā un mēsli tālāku jāved ārā. Lielās saimniecībās bieži daudz laika zūd, ja cēliena vidū darbi jāmaina, piem. sakarā ar laikapstākļu maiņām. Lielā saimniecībā grūti pārraudzīt darbus, pats saimnieks viņos nevar piedalīties, tādēļ darbs te mēdz būt vismaz mazāk ražīgs, bet bieži ir arī paviršāks, nekā mazākās saimniecībās. Visiem labi zināms, kāda muižu darbiem pie mums neslava. Pie tā liela daļa vainas gan tam apstāklim, ka šejienes muižnieki pie saviem ierēdņiem un strādniekiem pazemību un iztapību mēdza stādīt augstāki par lietpratību un uzcītību. Kā darbs lauksaimniecībā vispārīgi un lielākās saimniecībās sevišķi padarāms ražīgāks un labāks, par to runāsim pie strādnieku jautājuma iztirzāšanas.

Kādi mazām saimniecībām piemīt trūkumi, tas pa lielākai daļai jau izriet no nupat pārrunātā. No tā noskārstamas arī dažas mazo saimniecību priekšrocības. Dažus trūkumus var prāvā mērā novērst caur mazo saimnieku apvienošanu. Pie mums jau labi sen pazīstama mākslīgu mēslu kopīga iepirkšana, tagad arī spēkbarību u. c. patērēšanas priekšmetus iepērk kopīgi, lai iegūtu daudzumā pirkšanas priekšrocības. Koppieņo-

tavas dod iespēju pienu daudzumā pārstrādāt un izstrādājumus daudzumā pārdot. Kōpdarbību ražošanā un ražojumu un viņu pārstrādājumu pārdošanā var vēl ievērojami paplašināt attiecībā uz vairākām saimniecības nozarēm. Mašīnu koplietošanas punkti arī mazsaimniecībām sniedz labumus, kuŗi citādi būdāmi vienīgi lielsaimniecībām. Šeit grūtības gan rada tas, ka vienai daļai labumu baudītāju līdz punktam jāmērī vairāk vai mazāk tāļš ceļš un mašīnas nav pieejamas kaut kuŗā brīdī. Jau parasta tuvu kaimiņu apvienošanās rindsējmašīnu, mēslusējmašīnu u. c. mašīnu un rīku kopējai iegādāšanai un lietošanai. Nedzīvā inventarā ieguldot samērā maz kapitāla, mazākās saimniecības tā bauda tos pašus labumus, ko lielsaimniecības. Uzņēmībai attīstoties, mazākās saimniecības arī dabū nomāt, tā tad bez kapitāla ieguldīšanas lietot tādas dārgas mašīnas, kā lielās kuļmašīnas un spēkarklus. Tā tad lielāko daļu trūkumu, kas piemīt mazākām saimniecībām kā tādām, var caur apvienošanās un svešas uzņēmības izmantošanu novērst. Jo tāļāk kultura attīstās, toties vairāk zūd mazo saimniecību trūkumi, salīdzinājumā ar lielām saimniecībām.

Mazo saimniecību priekšrocības, turpretī, uz lielām saimniecībām nav pārnesamas, un jo kultura tāļāk attīstās, toties spilgtāki šīs priekšrocības izpaužas. Tādēļ arī jo augstāki kāda valsts attīstīta, jo vairāk kur uzplaukst lauksaimniecība (ko parasti pavada iedzīvotāju skaita vairošanās), toties vairāk mazinās saimniecību zemes caurmērplatība un mazo saimniecību skaits vairojas uz lielo saimniecību rēķina.

Mazām saimniecībām par labu varētu uzsvērt vēl pāris sekošus apstākļus. Tādēļ ka mazākām saimniecībām, ja tās nesastāv no strejgabaliem, apsaimniekotās zemes neviena daļa neatrodas tik tāļu no mājām, kā lielo saimniecību zemes lielākā daļa, tad mazākās saimniecībās iespējams caurmērā lētāki un intensīvāki saimniekot. Te nāk klāt, ka jau vidējām saimniekam iespējams savu saimniecību pilnīgi pārskatīt un darbus kārtīgāki ierīkot, prāvā mērā viņos pašam piedaloties. Tomēr viņam vēl zināmā mērā jācieš algota darbaspēka ļaunumi. Mazajam saimniekam, kuŗš visu pastrādā ar paša ģimenes piederīgiem, šie ļaunumi nav nemaz baudāmi. Mazā saimniecībā var lopus rūpīgāki kopt, te var govīs pilnīgi izslaukt un mēdz rietināt ar labināšanu, bet pienu nemazina ar lamām, sitieniem un slaucēju biežām maiņām; zemi var pamatīgāki izstrādāt

un lētāki mēsloj (jo viņa tuvāki mājām); var sējumus rūpīgāki apkopt un samērā vairāk piekopt tādus augus, kas prasa kopšanu augšanas laikā. Tie ir pirmā kārtā rušināmaugi, kuŗi pie pareizas kopšanas dod vislielāko daudzumu ražojumu un augstu tīrienākumu no zemes platības vienības. Tālāk mazsaimnieks savas zemes samērā lielu platību var aizņemt ar tādiem augiem, kuŗu kopšana vai novākšana vai tāļākapstrādāšana prasa ciešu uzraudzību un apzinīgu darbu, kā piem. zemenes, ārstniecības augi, lini u. t. t.

Jo mazāka saimniecība, toties intensīvāka, izmantīgāka viņa var būt un tai jābūt visās viņā piekoptās nozarēs, saprotams, pielāgojoties vietējiem apstākļiem. Jāuzsver, ka, tāpat kā saimniecības pēc lieluma šķīrojot, nav visur nosakāma katrai šķirai vienāda platība, tāpat intensivitātes ziņā nav visur pielietojama vienāda mēraukla. Kas Latvijas laukos intensīvs, tas Beļģijas laukos būs vēl samērā ekstensīvs, kas Sibīrijas kļajumos intensīvs, tas pie mums vēl būs ekstensīvs, un tāpat — kas Saldus vai Ludzas apkaimē pielaižami intensīvs, tas priekš Rīgas pavārtes vēl būs jāatzīst par ekstensīvu, pie kam gan jāpiezīmē, ka Rīgas apkaimē ir vēl laba tiesa saimniecību, kas strādā apstākļiem nepiemēriti ekstensīvi. Tās ir atliekas no veciem labiem laikiem, kad pilsētas zemes ar draudzības un iztapības palīdzību dabūja uz nomu par pārāk lētu cenu. Jau iznomāšana pati par sevi mēdz darīt ļaunu iespaidu uz zemes izmantošanu, bet te vēl nāca klāt bažas, ka ja kāda saimniecība caur nomnieka pūlēm un ieguldījumiem ieņems izcilus stāvokli, tad nomas maksu paaugstinās vai kāds iznomātājam iestādei tuvāk stāvošs šo saimniecību iekāros un līdzšinējo nomnieku izēdis.

Tagad vispārīgi atzīst, ka valstīs, kur lauksaimniecība augstāki attīstījusies, mazākas saimniecības uz katra hektara ražo vairāk vērtību un no katra hektara iegūst vairāk tīrienākuma, nekā lielākās. Sevišķi gaiši to pierāda prof. Laurs ar viņa vadītā Šveices zemnieksekretariāta savāktiem ļoti plašiem skaitļiem. Tie liecina, ka jo mazāk saimniecībai zemes, toties vairāk vērtību un tīrienākuma no viena hektara. Viegli saprotams, ka tas nevar pilnīgi attiekties uz sīkām saimniecībām, kuŗu saimniekiem uztura galvenā daļa jāsapelna ārpus mājas, pie kam bieži tas, ko var uz paša zemītes ražot, pret ārpus mājas nopelnāmo nekrīt nekādā svarā.

Neskatot uz to, ka Laurs savus uzskatus neapgāžami pamato, radās pretinieki, kas tos centās pierādīt par nepareiziem. Tie cēlās kājās, kad pēc kara arī Vācija stājās pie muižu dalīšanas. Starp citiem, Dr. Sagave uzstājās ar plašākiem rakstiem, kuŗi, acīmredzot, nāca klajā uz apdraudēto vācu lielgruntnieku iedvesmojumu. Viņš pieveda skaitļus par to, cik kara laikā liel- un mazsaimnieki valsts apgādībai ar pārtiku nodevuši ražojumu no hektara. Izrādās, ka lielsaimniecības nodevušas vairāk, sevišķi labības. Uz šiem skaitļiem nu gan nevar palaisties, jo, pirmkārt, mazsaimnieki un viņu saimes locekļi paši apēda vairāk, nekā lielsaimnieki, saskaņā ar valdības priekšrakstiem, drikstēja izsniegt saviem strādniekiem. Šos priekšrakstus, par kuŗu neizpildīšanu bargi sodīja, lielsaimniekiem nebija nekāda interese pārkāpt. Otrkārt — maziem saimniekiem bij iespējams savu ražojumu prāvu daļu no attiecīgām iestādēm noslēpt un slepeni pārdot daudz dārgāki, nekā valsts maksāja uz noteikto cenu pamata. Tā tad apgādības iestādēm nodoto ražojumu daudzums nav pielaižams par mērogu tam, cik dažāda lieluma saimniecības patiesi ražojušas.

Laurs tomēr pielaiž, ka Vācijā mazākās saimniecības vietām varbūt tiešām ražojot no hektara mazāk, nekā lielās. Man gadījās Bavarijā pārliecināties, ka dažos apvidos tiešām tā vēl notiek. Bet tāļāk Laurs pareizi izsakās, ka kur valda tādi apstākļi, tur pienācīgās iestādes nav izpildījušas savus pienākumus mazo lauksaimnieku arodizglītības pacelšanā. Lai vācieši par saviem mazsaimniekiem gādādot tāpat kā šveicieši, tad iznākums būšot tas pats, kas Šveicē. Citās vietās Vācijā man gadījās redzēt to pašu, ko Laurs aprāda ar Šveices zemnieksekretariata savāktiem materialiem. Tagad vācu saimniekošanas mācības autoritatu vairākums jau izsakās, ka lielsaimniecību dalīšana Vācijā turpināma un tikai retas atstājamas nedalītas, sevišķiem uzdevumiem, piem. sugas lopu izkopšanai, sēklaudzināšanai u. c.

Saimniecību platības pakāpeniska mazināšanās, līdzteku lauksaimniecības attīstībai, novērojama visās kulturvalstīs, kuŗās saimnieciskā dzīve uzplaukst. Valsts labklājība neatlaidīgi prasa, lai saimniecībām būtu tādas platības, pie kuŗām iespējama zemes visspēcīgākā izmantošana un derīgās zemes katrs hektars ražo visvairāk vērtību. Kur lielo saimniecību labprā-

tīga dališana nenorisinās no valstiska viedokļa vēlamā ātrumā, tur to mēdz pasteidzināt caur attiecīga likuma izdošanu.

Ka pie mums laba daļa jauno mазsaimniecību nav sasniegusi vēlamo un iespējamo zelšanu, tam vairāki iemesli, no kuriem minēšu tikai pašus svarīgākos. Viens tas, ka zeme uz ātru roku izdāvāta bez lielāku iemaksu, tā sakot par smieklu, un nav prasīta zināma līdzekļu uzrādīšana, kuŗu pietiktu saimniecības kārtīgai vešanai. Nav arī prasīti pierādījumi aroda prašanai. Tādēļ prāva daļa zemes nākusi neistās rokās. Zemi ņemot zaudēt nekā nevarēja, bet viņu ar labu peļņu tālāk pārdot arvien iespējams. Daudzi tad arī zemi ņēmuši tieši tālāk pārdošanas nolūkā. Tomēr vispārīgi jaunās mазsaimniecības ir strādājušas daudz labāki, nekā tumšredži iepriekš sludināja, un kad mазsaimnieki iegūs plašākas aroda zināšanas, tad te apstiprināsies tas pats, kas pierādījās Šveicē un daudzos citos apvidos ar augstāku kulturu. Mазsaimniecību veicināšana, diemžēl, nav sākta no istā gala. Nav vēl pat nevienaš iestādes (paraugsaimniecības), kas pētītu mазsaimniecībām noderīgākos saimniekošanas veidus un paņēmienu, kas gatavotu mазsaimniekiem vajadzīgos padomdevējus ar aroda augstāku izglītību. Valsts labklājība prasa mазsaimniecību citādu, nekā līdzšinējo veicināšanu, kuŗas galvenais nolūks ir bijis — te es nesāku neko jaunu — mазsaimnieku balsu iegūšana Saeimas u. c. vēlēšanās.

Ka mazākās saimniecības pie mums var no zemes vienības izsaimniekot vairāk, nekā lielākās, liecina arī tas, ka maziem zemesgabaliem allaž bijusi augstāka cena par hektaru, nekā lieliem. Pa daļai tas gan izskaidrojams tā, ka maziem zemesgabaliem daudz gribētāju, ka mazāka saimniecība vedama ar mazāku kapitalu un mazāko kapitalistu ir vairāk, nekā lielo. Atkarīgais darbacilvēks par zemi labprāt drusku pārmaksā, lai caur to iegūtu patstāvību. Tomēr tas tikai pa daļai. Galvenais ir, ka mazais saimnieks, ja tas arodu prot, no zemes var vairāk izņemt, nekā lielais. Tikai saprotams, ka mazā saimniecībā nevar nodarbināt lielu kapitalu, un kas tādu kapitalu grib lauksaimnieciski izmantot, tam jāsaimeiko uz attiecīgi liela zemesgabala vai kapitāla zināma daļa jāiegulda ar saimniecību saistītā rūpniecības iestādē.

No valstiskā viedokļa vēlams, ka pārsvarā būtu tāda lieluma saimniecības, kas katru zemes stūri izmanto iespējami

pilnīgi un ienesīgi. Ne tikai marštas un labierīcību ziņā, bet arī citādi tad valsts stāv uz drošākiem pamatiem. Ja valdošās ir mazākās saimniecības, tad valstij ir vairāk patstāvīgu, apzinīgu iedzīvotāju, kas ar visu spēku katrā laikā stāv par ārējo drošību un nodrošina iekšēju mierīgu attīstību. Kur valsts izturas labvēlīgi pret mazu saimniecību vairošanos, tur uz laukiem vairojas vispārēja turība, vairojas arī lauku apdzīvotāju skaits, jo, dzimstībai ievērojami pārspējot mirstību, nav vajadzīga izceļošana, un arī uz pilsētām neaizplūst vairāk strādnieku, nekā uzplaukstošā rūpniecība var caur viljinošu atalgojumu pievilkt. Bet par to jāgādā, ka lauku strādniekiem ir droša izredze tapt par patstāvīgiem maziem saimniekiem, kad tie iekrājuši saimniekošanai vajadzīgos līdzekļus.

B. Rīcībaskapitals (kustināms īpašums).

Lai zemē, ēkās u. c. nekustināmā īpašumā ieguldīto kapitālu padarītu darbīgu, lai tas īpašniekam tiešām dotu zināmu ienākumu, lai saimniecība varētu strādāt un pastāvēt, vajadzīgs vēl cits kapitāls — rīcībaskapitals. To dēvē arī par nomniekkapitālu, tādēļ ka nekustināmo īpašumu var par zināmu atlīdzību iznomāt, un nomnieks tad ne tikai saimniecību vada, bet parasti arī apgādā ar vajadzīgiem saimniekošanas līdzekļiem. Nekustināmo īpašumu bieži iznomā ne tikai tādēļ, ka īpašniekam nepatīk vai tas pats neprot saimniekot, bet arī tālab, ka viņam nav pietiekošā rīcībaskapitāla. Un ar trūcīgu, saimniecības platībai nepiemērotu, rīcībaskapitālu nevar saimniekot ienesīgi.

Jo intensīvāki saimnieko, toties lielāks, samērā ar zemes platību un visu gruntskapitālu, vajadzīgs rīcībaskapitals.

Rīcībaskapitals sadalās stāvošā un apgrozāmā.

1. Stāvošs rīcībaskapitals (inventārs).

Stāvošo rīcībaskapitālu var pielietot ilgāku laiku, atkārtoti vairākkārtējai ražošanai, iekam tas top nelietojams, tā tad viņš ir daļa no ierīcībaskapitāla. Viņa vērtība (lielums) ievērojami mēdz grozīties tikai tad, kad grozās saimniekošanas intensivitātes pakāpe. Citādi, caur izlabojumiem un jau neiegādājumiem (dzīvais inventārs arī caur jaunlopu uzaudzināšanu), stāvošā rīcībaskapitāla vērtība noturas vienādā augstumā. — Stāvošais rīcībaskapitals sadalās dzīvniek- un rīkukapitālos.

Dzīvniekkapitals (dzīvs inventars).

Vispārīgi nevar bez dzīvā inventara saimniekot. Iznēmumi ir sīkās saimniecības ar dārzveidīgu kulturu un mazās saimniecības pilsētu pavārtē, kur darbalopus var pret samaksu aizņemties un kūtsmēslus pirkt. Visus ražojumus, kuri attālāk no pilsētas izmantojami tikai caur izēdināšanu pašu saimniecībā, šeit var pārdot. — Dzīvo inventaru sadala darba un ražotajos dzīvniekos.

a. Darbalopi.

No darbalopiem dabū spēku dažādiem darbiem un bez tam kūtsmēslus. Blakusnozīme ir ieņēmumam, ko dabū no nolietotu, darbā vairs nederīgu lopu pārdošanas. Vispārīgi darbalopu kapitāla lielums, uz zemes vienādas platības, citādi vienādos ražošanas apstākļos, ceļas līdz ar saimniekošanas intensivitātes pacelšanos. Jo intensīvāki saimniekojot zemi pamatīgāki strādā un jāpārvadā vairāk ražojumu un mēslu. Zināmos apstākļos, sevišķi kad saimniekošanas intensivitāte saņiegusi augstāku pakāpi, darbalopu kapitālu var mazināt caur to, ka dzīvniekspēka vietā daļai pielieto tvaika vai elektriskū spēku. Tāds atvietoējums visvairāk sastopams lielās saimniecībās, taču arī mazākām saimniecībām tas zināmā mērā pieejams caur apvienošanu vai caur to, ka ar mehānisku spēku darbinātus rīkus (piem. motor- un tvaikārkļus) un mašīnas dabū nomāt. Arī caur darbalopu spēcīgu ēdināšanu var zināmā mērā mazināt viņos ieguldāmā kapitāla lielumu.

Cik darbalopu katrā saimniecībā vajadzīgs, tas atkaras no pastrādājamā darba daudzuma, no darbam izlietojamā laika ilguma un no jūgu darbības, t. i. kādus, cik spēcīgus un kā ēdinātus un koptus dzīvniekus darbā pielieto.

Strādājamo darbū daudzums, ja pieņemam vienādu saimniekošanas intensivitāti, atkaras pirmā kārtā no saimniecības lieluma un no zemesgabalu attāluma no mājām. Mazāka saimniecība var būt tik neizdevīgi izkārtota, ka uz apstrādājamiem zemesgabaliem var caurmērā iznākt tālāki ceļi, nekā lielākā. Jau agrāk aizrādīts, kāda nozīme šai ziņā gruntsgabala figurai, vietai, kādu šai figurā ieņem mājas, un ka liels ļaunums katrai saimniecībai ir strejgabali.

Tālāk darba daudzums lielā mērā atkaras no saimniecībā piekoptām kulturām, no zemes fizikalām īpašībām un no visas

saimniecības iekārtas. Aŗamzeme prasa visvairāk dzīvniekdarbu, meŗš vismazāk. Paŗā aŗamzemē atkal visvairāk darba uziet pie ruŗināmaugiem, tiklab zemi sagatavojot, kā sējumus vai stādījumus augŗšanas laikā apkopjot un raŗojumus no lauka novedot. Pēdējā ziņā, piem., starp cukurbietēm vai kartupeļiem no vienas, un labībām no otras puses, iznāk liela starpība, ja pirmo raŗojumi novedami uz attiecīgu rūpniecības iestādi ārpus saimniecības. Smagai zemei, kā grūtāki strādājamai, vajag vairāk darbalopu. Œo prasību pastiprina vēl tas apstāklis, ka smago zemi nedrīkst katrā stāvoklī strādāt un tādēļ izdevīgos laikos strādāšana ļoti jāsteidz. Vairāk darba prasa arī tāda viegla zeme, kurā stipri aug nezāles. Bez tam dzīvniekspēka patēriņu ievērojami iespaido tas, vai tīrumi līdzeni jeb vai tie vairāk vai mazāk kalnaini. Saimniecības iekārta izšķir, vai intensīvākie zemesdarbi sakopojas uz īsiem laikmetiem jeb vai tie samērā vienlīdzīgi izdalās pa visu to laiku, kamēr zeme vaļā un pielaiŗ apstrādāšanu. Tājāk saimniecībā, kas strādā ar algotiem spēkiem, krīt svarā darbdienu gaŗums un cik pieņemts svinamu dienu. Un vispārīgi liela nozīme tam, kā saimniecības vadītājs prot darbus izkārtot, lai ļopi lāģiem netiktu pārpūlēti un tad atkal ilgākus laikus nestāvētu dikā. Pie tam prāvu lomu spēlē tīrumos ievestā augseka, kurā daŗkārt, lai iztiktu ar mazāk dzīvniekspēka, jāpielaiŗ tas, kas citādi varbūt nevēlams, kā piem.: zaļā papuve (kūtsmēslu veŗšana, arŗšana u. t. t. tādā laikā, kad zirģiem cita darba nav), vai kāda auga piekopŗšana, kurŗ dod mazāk ienākuma nekā cits (daļas auzu vietā mieŗi, lai sējas un novākŗšanas darbi izdalītos vienlīdzģīgi).

Uz zemes zināmas platības turamo darbļopu skaīts, saprotams, arī visai atkaras no vietas klimata, t. i. cik īsa ziema, tā tad cik ilgi zeme vaļā, un kādā mērā nokriŗņi traucē (aizkalstoŗās zemēs arī veicina) tīrumu strādāšanu. Zemes strādāŗšanas laiks parasti ir zināmā mērā saĩsināts zemās, slāpģās vietās, kur it īpaŗi pavasaŗos ilgi jāģaida, kamēr zeme tiktāl izŗūst, ka to var kārtģīgi strādāt.

Beidzot dzīvniekspēka vajadzģību vairo lielāks attāļums no tģrģiem resp. dzelz- un ūdensceļģu piestātnēm un slikti ceļģi. Arģ tas seviŗģi te krģt svarā, cik raŗojumu jāaizved, cik iepirkumu jāpārvēd un kādos ģadalaĩkos tas darāms. Pie mums bez nozģmes nav arī meŗģu attāļums.

Izšķīroši priekš turamo darbalopu daudzuma parasti ir pavasara un rudens darbu laikmeti. Ja darbalopu pietiek šiem darba bagātākiem laikmetiem, tad tā paša skaita pietiks arī vasarai un ziemai. Rudenī dažām saimniecībām, piem. kam spirtdedzinātavās jānodod kartupeļi, sakrājas vēl vairāk darba nekā pavasarī. Dažkārt te var izpalīdzēties ar nomātiem darbaloņiem, piem. ražojumus nodod aizvest par atlīdzību pēc svāra, bet pašu darbalopus izlieto tikai zemes u. c. māju darbos. Dažos apvidos šim laikam piepērk darba vēršus, kurus vēlāk nobarotus pārdod, citur atkal mazākās saimniecībās darbā pārejoši liek govīs. Ir arī vietas un gadījumi, kur rudens aršanai var pielietot tvaika, elektriskus vai motorarklus.

No visa sacītā atskārstam, ka nevar vispārderīgi noteikt, cik zināma stipruma (lieluma, smaguma) darbalopu vajadzīgs noteiktas platības saimniecībām. Saimniekošanas mācības literatūrā atrodami skaitļi var noderēt tikai par izejmēru, kamēr lopu darbaspēka īsto vajadzību katrā gadījumā rāda pati saimniekošana. Latvijā, šķiet, nav attiecīgas izziņas izdarītas, tādēļ vadošus skaitļus aizņemam no ārzemju rakstniecības. Pēc Vācu lauks. savienības aptaujas dažāda lieluma saimniecībām 1 zirgs vajadzīgs:

10— 20 ha	lielām uz	4,5— 5,5 ha	arāmzemes;
20— 50	„ „	6 — 7	„ „
50— 200	„ „	7,5— 8	„ „
200—1000	„ „	9 —10	„ „

Zemes īpašības šo normu iespaidojušas sekoši:

Saimniec. lielums	Viegla zeme	Smaga zeme
20— 50 ha	5,6	6,7
50— 200 „	9,1	8,7
200—1000 „	9,9	8,0

Langenbeks izpētījis, kādu iespaidu uz lopu darbaspēku dara saimniekošanas veids. Aptauja izdarīta 162 saimniecībās, kam vairāk par 25% arāmzemes aizņem rušināmaugi un 165 saimniecībās, kam vairāk par 15% arāmzemes aizņem zāļaugi.

Rušināmaugi	1 zirgs vajadzīgs uz ha arāmzemes	Zāļaugi (ābuls) u. c.	1 zirgs vajadzīgs uz ha arāmzemes
65,0—35 ^o /o	6,2	66,67—30 ^o /o	8,8
34,9—30 „	6,6	29,4—20 „	7,9
29,6—25 „	7,3	19,5—15 „	6,8
Caurmērā	6,7	Caurmērā	7,8

Pēc šeit sakopotiem skaitļiem šķiet vērojams, ka lielākās saimniecības varētu zemi apstrādāt ar samērā mazāku zirgspēku. Dažos gadījumos tas tiešām iespējams, piem. pielietojot platākus un labāki konstruētus darbarikus un mašīnas (kultivatorus, ecēšas, rindsējmašīnas u. c.). Tad arī lielākos laukos iznāk mazāk grozišanas u. t. t. Bet galvenais iemesls gan būs tas, ka lielākās saimniecības sava lielākuma dēļ būs saimniekojušas samērā ekstensīvāki un vairāk vai mazāk plašos apmēros dzīvniekspēka vietā pielietojušas tvaika, elektrisku u. c. mechanisku spēku.

Vajadzīgā darbaspēka izzināšanai ieteic saskaitīt, cik dienu (vai stundu) vajadzīgs paredzamo dažādo darbu veikšanai svarīgākos darblaiķos, piem. tik un tik hektaru uzāršanai, ecēšanai u. t. t. Iegūto skaitli sadala uz attiecīgā laikmetā ietilpstošo darbdienu skaitu un tā izzin, cik darbalopu attiecīgo darbu veikšanai saimniecībā jātur. Ari tā var dabūt tikai apmērskaitļus, tādēļ ka darbu daudzumu un gaitu nevar iepriekš droši noteikt. Jo pavasara darbi sākas un rudens darbi tiek pārtraukti ne visus gadus vienā laikā; vienu gadu lietus zemesdarbus traucē vairāk, citu mazāk, vienu gadu ar nezālēm sīvāka, citu vieglāka cīņa u. t. t. Labs saimnieks — saprotams, ja tas pietiekoši mantīgs — rēķinās arvienu vairāk uz jauno pusi, lai zirgi labāk lieku reizi atpūšas, nekā ka svarīgi darbi paliek nedarīti vai jāpastrādā pavirši.

Šādi aprēķini ievajagas kādu saimniecību uzņemot vai pārveidojot. Kad saimniekošanai pastāvīga gaita, tad piedzīvojumi jau rādījuši, kāds dzīvniekspēks vajadzīgs šīs gaitas kārtīgai veikšanai. Uzņemot zināmā mērā nolaiestu saimniecību, jātur vērā, ka te zemes iekopšanai vajadzīgs pastiprināts darbaspēks. Kad zeme iekopta, tad var iztikt ar mazāku dzīvniekspēku, kaut arī būs jāpāravadā vairāk ražojumu un mēslu. Bet ja iekopto saimniecību pārveido intensīvākā virzienā, piem. augsekā paplašinot rušināmaugu sējumus, tad no pielietojamā dzīvniekspēka pamazināšanas nevar būt runa, ja viņa zināmu daļu neatvietō ar mechanisku spēku.

Pie agrāk uzrādītiem vācu skaitļiem par to, cik aŗamzemes var ar 1 zirgu apstrādāt, vēl jāaizrāda, ka Latvijā uz 1 zirga rēķina vairāk aŗamzemes. Tas saprotams, jo vācu lauksaimniecība ir intensīvāka par mūsējo.

Lauksaimniecībā kā darbalopus visvairāk lieto zirgus un vērsus, sausus apvidos vietām kamieļus, dažās vietās arī ēzeļus, mūļus un bifēļus. Latvijā tagad strādā vienīgi ar zirgliēm, kamēr senāk arī šeit, sevišķi Leišmalē, zemēsdarbos pādaļai lietoti vēršī. Ka tagad lietojam vienīgi zirgus, tā nebūt nav kādas augstākas kultūras iezīme vai pārbaudītas atziņas sekas. Te ir darišana tikai ar iesakņojušos parašu, kurai varbūt zināms sakars ar kļaušu gaitām un muižu uzliktām «fraktis braukšanām» uz lieliem attāļumiem. Citādi Eiropā ne tikai mazāk attīstītos apvidos, kā Ukrainē, Rumanijā un Ungarijā, bet arī augsti attīstītās rietumvalstīs plaši lieto darba vērsus, sevišķi lielākās saimniecībās.

Vispārīgi zirgs ir sparīgāks, straujāks un žīglāks par vērsi, Toties vērsis izturīgāks, spēcīgāks, pieticīgāks barībā un daudz mazāk maitājas no slimībām. Zirgu var pārskriet un pārpūlēt, viņš — sasniedrots — caurvējā top stīvs; vērsi grūti pārpūlēt, un saaukstēšanās radītas kaites viņam atgadās ārkārtīgi reti. Kur nekrīt svarā darba straujums, bet vajadzīga smaga, vienāda vilkšana, tur vēršiem arvienu priekšroka, sevišķi ja jānodarbina vairāki dzīvnieki kopīgi. Vēršī pat lielākā skaitā velk ļoti saskaņoti un neatlaidīgi. Iebildums, ka vēršī grūti vadāmi, nav pareizs. Daudzās vietās vērsus vada pat bez grožu, ar pātagas vai rikstes piesitieniem vai ar iemācītiem uzsauciņiem. Svarā krīt arī tas, ka vērsi, kad tas nolietojies, var viegli uzbarot un galā pārdot dārgāki, nekā tas maksājā jauns darbam pirktis, jo vērsi sāk darbā lietot vēl augošu. Turpreti vecam zirgam pie mums, kur zirgu galu ēd vienīgi nabadzīgi cilvēki, ir tikai ādas vērtība. Tas pats, ja zirgs, kauču jauns, lauzis kāju vai citādi neglābjami maitājies. Slidenam vai grumbuļainam, sasalušam ceļam vēršiem vajadzīgas kurpes (sava veidā pakavi), turpreti parastos darbos viņus lieto nekaltus.

Tas saprotams, ka mazās, vien- vai divzirgu saimniecībās vērsus grūti pielietot, jo gluži bez zirga te nevar lāga iztikt. Toties tē derētu arī pie mums piegriezt vēribu govju lietošanai ne visai smagos un ilgstošos laukdarbos. Vācijā govju nodarbināšana mazās saimniecībās ļoti izplatījusies. Pēc pirmskaņa statistikas pa visu valsti apm. 20% govju lietotas darbā, pie kam Badijā, kur daudz mazzsaimniecību, 47%, turpreti Prūsijas provincē, kur pārsvars lielākām

saimniecībām, tikai 2,3% no visām šeit turētām govīm. Ukrainē esmu daudz govju redzējis darbā, sevišķi pie cukurbiešu aizvešanas uz fabrikām un aršanā. Bieži te saimnieki, kam ir 1 zirgs, arklā jūdz pāri govju un tām priekšā zirgu. Golcs aizrāda, ka, pēc attiecīgiem izmēģinājumiem, govīm, tās pus dienas nodarbinot, izslaukums mazinās tikai par apm. 15%, tā tad nepilnu sestdaļu. Citi novērojuši, ka piena tauksaturs pie tam drusku paceļas. Strebels attiecībā uz kādu 4 ha lielu saimniecību izrēķinājis, ka 1 zirga darbs gadā izmaksājis 158 markas, kamēr 2 darbā liktas govīs devušas 140 m. peļņas un bez tam vēl strādājušas. Piena abas govīs kopā devušas ap 4000 litru. Golcs atzīst, ka mazsaimniekiem govīs ir paši noderīgākie darbalopi. Te varētu piebilst, ka mērens darbs visai veicina govju veselību, sevišķi saimniecībās, kurās tās ganībās tur piesietas vai pat arī vasaru tur kūti un ēdina ar pievestu zaļbarību.

Ļoti ieteicama vaislas bullu likšana mērenā darbā, sevišķi ja tiem nevar likt svabadi ganīties sevišķā aplokā (govīm līdzī ganos laist nav ieteicams). Bulli, kurus kārtīgi nodarbina, mēdz būt ļoti miermīlīgi un tos var turēt līdz lielākam vecumam, kas pie vērtīgiem vaislas bulliem no liela svara. Ir iespējams, ka bullis savu uzturu pilnīgi atstrādā.

6. Ražotāji dzīvnieki.

Ražotāju dzīvnieku, it īpaši govslōpu galvenais labums ir tas, ka caur tiem izmanto tādus ražojumus, kurus nevar pārdot, vismaz nevar pārdot pastāvīgi un diezgan ienesīgi, kā piem. salmus, pelavas, saknes u. t. t. Šos ražojumus dzīvnieki pārvērš vērtīgos produktos, kuŗu pārvadāšana izmaksā samērā mazu daļu no viņu tirguscenas. Bez tam ražotāji dzīvnieki dod augkopībai vajadzīgos kūtsmēslus.

Vaterstrads saka: «Ir, bez šaubām, principiēli aplams uzskats, it kā ražotāji dzīvnieki būtu «neizbēgams ļaunums», kuŗu uzdevums esot ražot kūtsmēslus, jo pēdējos nevarot pieciest pie zemes spēka uzturēšanas u. t. t. Šis uzskats izskaidrojams caur grāmatvedības nepareizu izpratni, caur nepareiziem pamatiem pie tirgū nepārdodamu vai ierobežoti pārdodamu ražojumu novērtēšanas un — beidzot — caur lauksaimniecības īpatnību neizprašanu. Ražotājos dzīvniekos ieguldīto kapitalu, pie lopkopības ražojumu pieņēmīgām cenām, var izmantot ar tikpat lielu vai vēl lielāku peļņu, kā laukkopi-

bā ieguldīto. Vajag tikai lopsaimniecību pareizi iekārtot un vadīt, pielietojot to pašu kapitāla, rūpības un inteliģences mēru kā laukkopībā. Ja visu to neievēro, tad ne tikai lopkopība, bet arī laukkopība nedos peļņu.»

Aprēķinus sastādot jārikojas visai apdomīgi, lai iegūtu saimniecības katras nozares pareizu attēlojumu. Var, no vienas puses, pārāk dārgi ieskaitīt ganību, salmu, pakaišu u. c. ražojumu vērtību, kuņus nevar tirgū pārdot, bet kuņus atliek vienīgi caur ražotājiem dzīvniekiem izmantot. No otras puses — var pārāk dārgi ieskaitīt kūtsmēslus, tos nododot saimniecības kādai citai nozarei. Var arī lopkopības ienesību mazināt caur kūtsmēslu nepareizu apkopšanu un pielietošanu. Lopkopība pati par sevi pie tā nav vainīga.

Lopkopības svarīgākā nozare vispārīgi un mūsu apstākļos sevišķi, ir piena govslomu turēšana. Tā, caur vaislas un ēdināšanas uzlabošanu, top jo dienas ienesīgāka. Jo vairāk krīt augkopības ražojumu cenas, toties — samērā — ienesīgāka top lopkopība. Ka govslomu turēšanai saimniecībā jāienem ievērojama vieta, par to pie mums vairs nešaubas. Tomēr lopkopība nav uzskatāma par pilnīgi patstāvīgu, no pārējās saimniecības neatkarīgu uzņēmumu. Lopkopība var būt ienesīga tikai tad, ja augkopība tieši vai aplinki (caur kādas lauks. rūpniecības atkritumiem) to apgādā ar lētu un noderīgu barību. Pretēji atkal — augkopība (pie tās skaitot arī pļav- un dārzkopību) var visienesīgāki darboties tad, ja lopkopība tai bagātīgi piegādā kūtsmēslus un par labu cenu noņem tirgū nepārdodamus ražojumus.

Golcs ražotāju dzīvnieku turēšanas nozīmi raksturo sekoši:

1. Ražotāju dzīvnieku turēšana nepieciešama, lai iegūtu mājturībā vajadzīgus ražojumus, kā: pienu, gaļu u. t. t.

2. Tādēļ ka kūtsmēsli ir svarīgākais, saimniecību lielākai daļai nepieciešams mēslošanaslīdzeklis un ar darbalopu mēsliem parasti ne tuvu nepietiek, tad jau tādēļ vien jātur ražotāji dzīvnieki.

3. Bez ražotāju dzīvnieku salmus un no pļavām iegūto barību ienesīgi izmantot iespējams tikai izņēmuma gadījumos.

4. Tikai caur ražotāju dzīvnieku turēšanu iespējams tiru- mos plaši piekopt barībaszāles un sakņaugus un caur to izvest augu maiņu, caur kuņi iegūstami dažādi labumi.

5. Savienojot ražotāju dzīvnieku turēšanu ar laukkopību, saimniecības kopienākumi top ne tikai drošāki un vienlīdzīgāki, bet arī lielāki. Ieņēmumi paceļas it īpaši tādās valstīs, kurās bieži apdzīvotas un kuŗās daudz tādu iedzīvotāju, kas neno-darbojas ar lauksaimniecību. Tādās ir liels pieprasījums pēc lopkopības ražojumiem, kā piens, gaļas, taukiem, tā kā arī šo ražojumu cenas ir augstas. Tas sevišķi attiecas uz pienu, kuŗu nevar tāju pārvadāt un kuŗu tā tad var piegādāt tikai no pa-tēriņa vietas tuvākās apkaimes.

6. Ražotāju lopu turēšana vispārīgi — izņēmumi ir sla-veni vaislas lopu apgabali — ir toties ienesīgāka, jo tuvāku tirgus.

7. Iznēmuma kārtā var šur tur atgadīties izdevīgi, ražo-tāju lopu turēšanu pavisam samazināt, tā tad ievest lopuvāju vai pat bezlopu saimniecību. Kādos apstākļos tas pielaižams, paskaidrosim saimniecības sistemu pārrunā.

Uz zemes zināmas platības turamo lopu daudzums stāv ciešā sakarā ar lauksaimniecības attīstību. Uz kulturas zemas pakāpes mēdz turēt tik daudz lopu, cik vasarā var izganīt un ziemā izmitināt jeb tai cauri izvilkt. Galvenie ražojumi tādos apstākļos ir vilna, ādas u. tml., kuŗu izdošanās no ēdināšanas atkaŗas maz un kuŗus pēc viņu īpašībām (arī gaļas ekstrakts) droši var tāju pārvadāt. Tādos apstākļos dažkārt pārdod arī ganībās uzaudzinātus vājus lopus. Piem. uz Zemgali agrāk no Lietavas dzina daudz vāju cūku, kuŗas, diemžēl, bij grūti no-barot, bet toties ar viņām nereti ievazāja nagusērgu. Vājus govslopus no tādiem apgabaliem uzpērk lauks. rūpniecības (spirtdedzinātāvu, cukurfabriku) atkritumu izmantošanai. Kul-turai augstāki paceļoties, vērtību iegūst kūtsmēsli, nu tur tik daudz darba un ražotāju dzīvnieku, ka sakrājas kulturaugiem pietiekošs kūtsmēsļu daudzums. Uz kulturas šādas pakāpes gan kūtsmēsļu lieto vēl samērā maz. Kulturai vēl augstāki pa-ceļoties un iedzīvotājiem vairojoties, vērtība rodas arī pienam, treknai gaļai un taukiem, kuŗu ražojumu daudzums un labums ievērojamā mērā atkaŗas no barības daudzumā un īpašībām, pie kā m lielu lomu spēlē arī lietpratīga, rūpīga kopšana. Nu ražotāju dzīvnieku, it īpaši govslomu turēšana vairs nav kūts-mēsļu labad nepieciešams ļaunums, bet tā ir jau ienākumu tiešs pamats. Kad kultūra sasniegusi augstāko pakāpi, tad laukko-pība bieži vai nu sašaurinās zālājiem par labu jeb vai tā ražo

galvenā kārtā priekš lopkopības, un ražotāju lopu turēšana tūp par saimniecības galveno, valdošo nozari.

Tā tad uz zemes zināmas platības lopu skaitu iespaido tirgius un satiksmes apstākļi, iedzīvotāju biežums un arī viņu pirktpējas un pārtikas parašas. Tālāk krit svarā saimniecībā ražotās barības daudzums, jo lopkopība parasti dibinās uz paš-ražotās barības. Saprotams, ja lopkopības ražojumiem ir attiecīga cena, tad var lopbarības augus kopt intensīvāki un viņu audzēšanu paplašināt uz citu augu rēķina. Liels iespaids ir dabisku zālāju (pļavu un gānību) platībai samērā ar aļamzemi. Lopkopības ražojumu cenām ceļoties, var būt ieteicams par pļāvām pārvērst arī tādus purvājus, kuļu iekopšana citādi varbūt neatmaksātos.

Lopu skaitu pavairojot mēdz celties kulturzemes auglība un uz tā pamata var lopu skaitu atkal pamazām pavairot, un pa lielākaj daļai tas jādara, lai zināmi ražojumi nepaliktu neizmarloti. Tikai ja lielāku daudzumu kūtsmēslu dod tādām kulturām (augļudārziem, eļļasaugiem), no kuļiem nedabū lopu ēdināšanai noderīgus ražojumus, tad lopu skaita tāļākā pavairošana atkrit. Saprotams, ka zemes dabiskai auglībai (zemes īpašības, tās barībasvielu saturs, klimāts) ir iespaids uz turamo lopu skaitu, jo no tās atkaras barībasaugu ražība. Tāpat lopu skaits ir lielāks, ja pie saimniecības pastāv kāda rūpniecības iestāde, kuļas atkritumi noder lopu ēdināšanai, vai ja šādu atkritumus par izdevīgu cenu var dabūt no svešas iestādes saimniecības tuvumā. Piepirktā barība vispārīgi mēdz noderēt tikai kā papildinājums vai kā palīgs pie pašu saimniecībā ražotās barības labākas izmantošanas (rauši u. c. olbaltumbagāta spēkbarība).

Uz zemes vienādas platības mazākās saimniecībās mēdz turēt vairāk lopu, nekā lielākās, arī lopu ienesība mazākās saimniecībās mēdz būt lielāka. Pie iespējas intensīvāki saimniekot, mazie saimnieki var samērā vairāk ražot lopbarības un visu pilnīgāki izmantot. Mazais saimnieks ar paša ģimenes locekļiem lopus kopj rūpīgāki, nekā lielais ar algotiem spēkiem. Tas pats sakāms par pienalopu izslaukšanu un, kā zināms, pamatīgā izslaukšana paceļ pienīgumu, sevišķi ja slaucēji nēmainās. Dažkārt gan mazajiem saimniekiem aprūkst zināšanu lōpu audzināšanā, izlasē un ēdināšanā. Te liels izpalīgs ir pārfaudzības sabiedrības, sevišķi ja šīs sabiedrības arī gādā par

labiem vaisleniekiem, priekš saviem biedriem iepērk spēkbarību u. t. t., pie kā vajadzīgi lielāki līdzekļi. Dažās valstīs, kur pārsvarā mazās saimniecības, kuŗām pašām nav attiecīgu ganību, pārraudzības sabiedrības gādā pat par jaunlopu lietderīgu un lētu uzaudzināšanu, piem. nomājot priekš mazzaimnieku jaunlopiem kopīgas ganības («teļu vasarkolonijas»).

Cik tālā katrā saimniecībā lopkopība attīstāma, tas zināmā mērā atkaras arī no saimnieka spējām un patikas. Tās, blakus vietējiem apstākļiem, spēlē lomu arī pie tā, kādu lopkopības nozari saimniecībā nostādīt kuŗā vietā (piem. 1. vietā pienalopi, 2. bekona cūkas ar. no koppienotavas atpakaļ dabūto vājpīnu kā galveno barību u. t. t.). Augkopība iespējami jāpielāgo tam, kā saimniecībā iekārtota lopkopība.

Cik un kāda vajadzīga lopbarība, tas atkaras no lopu šķiras (govslopi, cūkas, aitas), viņu lieluma (smaguma) un ēdināšanas ik pēc izmantošanas veida (darbalopi, pienalopi, gaļaslopi u. t. t.). Turēt vajag tikai tik daudz lopu, cik var kārtīgi paēdināt, un tikai tādus, kas barību ienesīgi atmaksā. Ja, samērā ar barības un pakaišu krājumiem, tur par daudz lopu, tad tirs ienākums mazinās, jo pāri uzturbarībai paliek par maz ražošanasbarības. Bet ja ražošanai jāpiepērk daudz dārgas spēkbarības, tad peļņa no lopkopības stipri mazinās. Cita lieta, ja barību var pirkt lēti. Tad uz piepērkamās barības rēķina var lopkopību attiecīgi paplašināt.

Aprēķinot, cik kādā saimniecībā var govslopu kārtīgi izturēt, jāņem vērā ganību un ziemas ēdināšanas laikmets. Vēlams, ka abos laikmetos turamo lopu skaits būtu iespējami vienāds. Ja ganības tik plašas, ka priekš tāda skaita, kādu var izganīt, nepietiek ziemasbarības, tad no vienas puses var zināmā mērā izpalīdzēties tā, ka attiecīgu platību ganību pārvērš plaujamā zālājā vai pievieno tīrumam, kuŗā tad piekopj vairāk barībasaugu. Var darīt arī tā, ka brākējamus (nost laižamus) lopus iztur apm. līdz vasaras vidum un krietni uzganītus pārdod vislabākā ganību laikā vai uz tā beigām, kad par gaļaslopiem mēdz maksāt augsstu cenu; jo rets kāds šai laikā lopus pārdod.

Ja otrādi — ziemai sanāk barības lopu lielākam skaitam, nekā var kārtīgi izganīt, tad ganību barību var attiecīgi papildināt ar tīrumā audzētas zaļbarības lielākiem devumiem, pastiprināt ganišanu uz ābullaukiem, vai attiecīgu daļu tīruma

pārvērst pastāvīgā ganībā. Var arī darīt tā, ka rudenī uzpērk vājākus lopus uzbažošanai ziemā. Ja uzbažošanai galvenā barība būs rupjā (labi salmi, vēlāk siens), tad jāmeklē jaunāki lopi, kuži barību spēj kārtīgi sakožlāt. Ja, turpretī, uzbažošanu izdaris galvenā kārtā ar saknēm, kartupeļiem vai vieglī kožlājamiem rūpniecības atkritumiem, tad var pirkt arī vecākus lopus, sevišķi ja baros tūlī pēc ganišanas beigām. Vēl dažos apvidos var rast tādu izeju, ka rudenī uzpērk aplecinātas teles, kuras pavasarī pārdod kā jaunpienes. Tādas par labu cenu pērk tie saimnieki (arī deputata kalpi, it īpaši iesācēji), kas var vairāk lopu izganīt, nekā pa ziemu izturēt.

Svarīgākais apsvēruma ir tas — cik lopu var ziema i cauri izturēt. Pie šī uzdevuma iztirzāšanas vispirms jāskaita, kādas kūti izēdināmās barībasvērtības saimniecībā ražotas. Te jāizzin sausnas, olbaltuma un stērķeļvērtību kopdaudzums. Vispirms no barības kopējā daudzuma jāatskaita tas, ko patērēs darbalopi. Tālāk aprēķinām, cik katrai saimniecībā turamai govij, pie pazīstamā caurmērsmaguma un paredzamā izslaukuma, ik dienas vajadzēs sausnas, olbaltuma un stērķeļvērtību. Tā iegūtos skaitļus pavairo ar to dienu skaitu, kādu lopi kūti ēdināmi. Ja iepriekš izzinātās barībasvērtības sadala uz nule izzinātām 1 govs vajadzībām visā kūtsēdināšanas laikā, tad dabū zināt, priekš kāda govju skaita iznāk sausnas, priekš kāda olbaltuma un cik var izturēt ar esošām stērķeļvērtībām. Sausnas parasti sanāk priekš govju lielāka skaita, nekā stērķeļvērtību un it īpaši olbaltuma. Tā iznāk it īpaši tad, ja barībā ieskaitīti lielāki daudzumi stiebrlabību salmu. Ja nu negrib salmus tērēt uz bagātāku pakaisīšanu, tad olbaltuma resp. stērķeļvērtību iztrūkums jāizlīdzina caur pašražotu vai piepirktu spēkbarību.

Te nav ievēroti pa ziemu turami jaunlopi. Ja viņu skaits jau iepriekš cieši noteikts, tad tiem vajadzīgā barība no kopējā krājuma atskaitāma tūlī pēc tam, kad atskaitīta barība darbalopiem, un tad par atlikumu jāizzin, cik ar to var izturēt pienagovju, attiecīgos gadījumos atdalot arī vaislas bullim vajadzīgo barību. Bet, it īpaši tādos gados, kad barībasliedzēkļu raža mazāka par normalo, var iepriekš aprēķināt, kādam daudzumam pieaugušu lopu iznāk barības, un tad apsvērt, cik attiecīgā ziemā turams jaunlopu. Tas attiecināms galvenā kārtā uz tai ziemā šķīrjamiem teļiem. Ja tādā ziemā, kad lopu

ēdamā knapi, nav izdevīgāki nolaist kādas tā kā tā drīz brāķejamas govīs, tad var teļu (it īpaši no rudens puses, kad teļu šķiršana citādi visieteicamākā) tai ziemā šķirt mazāk vai nešķirt nemaz, un barības bagātā ziemā var atšķirt toties vairāk.

Tāds aprēķins sastādāms katru rudeni, lai pie laika zinātu, kādā mērā, ik pēc ražas un paredzamas ēdamā izdevīgās iepirkšanas, esošo lopu skaits pamazināms vai palielināms.

Praktiskā saimniekošanā, saprotams, viss neiznāk tik vienkārši un noteikti, kā uz papīra. Saražotās barības vērtību nevar pamatīgi izzināt, bet var tikai apmēram vērot. Pat ja visu rupjo barību smalki izsvērtu (vākšanas steigā ne tikai rupjo barību, bet arī sakulto mēdz novērtēt pēc ievingrināta acumēra vai paraugsvērumiem), tomēr parastā saimniecībā nav iespējams izmeklēt, kāds ir barībasliedzekļu īstais saturs un kāda šī satura sagremojamība. Tā tad jāiztiek ar apmērskaitļiem, pielāgojoties Kellnera vai citiem sarakstiem. Tāpat nevar iepriekš noteikt katra lopa patiesās vajadzības, kuŗas atkaras no barības izmantošanas spējas, ziemas ilguma un barguma, atnešanās laika, pienīguma u. t. t. Tā tad pat ja aprēķinu izvestu priekš katra lopa atsevišķi un ne priekš «caurmērlopa», tomēr netiktu pie istas skaidrības. Arvienu drošāki rēķināt tā, ka uz ganoslaišanas parasto laiku iznāktu zināms pārpalikums, jo ne ik gada zāle uz šo laiku ir tā izaugusi, ka ganīšanu der tiešām uzsākt. Bez tam pie uzglabāšanas dažkārt zūd vairāk, nekā parasts vai iepriekš vērots. Jātur arī vērā, kādā uzēšanās stāvoklī lopī tiek uz ziemu novietoti un kā dažugad barība, it īpaši ziemas sākumā, nav sātīga.

Ja rupjas barības prāvāki krājumi pavasarī paliek pāri, pat tādā gadījumā, kad ganoslaišana tiši novilcināta, tad tas neko nekaitē; drīzāk pēc zināma pārpalikuma jātiecas. Jo nākošā gadā var atgādīties barībasaugu neraža, un tad barības trūkuma labad vajadzētu pārdot zināmu skaitu varbūt ļoti vērtīgu lopu, kuŗus pēc tam, kad barības ir atkal pāpildnam, nevar vairs atpakaļ dabūt. Bez tam, ja ir izēdināmu salmu pērnais atlikums, rudeni nav jāsteidzas ar kuŗšanu, kam dažkārt ļoti liela nozīme, sevišķi tad, kad viss labi noaudzis un nu daudz darbā pie ražas ievākšanas, vai kad neizdevīgi laikapstākļi kāvē vākšanas darbus. Bet salmi jāšak dot jau

ganišanas beigās (pamaza pieradināšana ziemas barībai); salmi jāpiedod, kad izēdina biešu lapas vai kad jāapgana kupli audzis jaunais ābuls.

Tāpat ik rudeni jāapsver, cik vajadzēs pakaišu un kādi materiāli šai vajadzībai saimniecībā sakrājas. Ja paredzams pašražotu pakaišu trūkums, tad pie laika jāpūpējas par attiecīgu papildinājumu. Jo pilnīga pakaisīšana vajadzīga lopu tīrībai un veselībai, ražošanas uzturēšanai pilnā augstumā un kūtsmēslu kārtīgai sagatavošanai un uzglabāšanai. Nepilnīgi kaisot mazinās kūtsmēslu daudzums un labums. Pakaišu papildināšanai vislabāki noder pakaiškūdra, kuŗu der pa starpām iekaisīt arī tad, ja salmu kaisīšanai pa pilnam. Ja trūkums spiež kaisīšanai lietot mazvērtīgus materiālus, kā koku lapas, skuļas u. c., tad tie kārtīgiem pakaišiem jāpiedod jau no rudenis, lai vēlāk nebūtu jākaisa ar mazvērtīgajiem pakaišiem vien (sk. laukkopību). Ļoti vēlams, ka arī pakaišsalmu arvien turētos zināms vecs krājums.

Par turamo cūku un putnu skaitu jāizdara sevišķs, no govslapiem un aitām neatkarīgs aprēķins. Viņu zināms skaits jātur mājturības vajadzībām. Pāri šim skaitam cūkas tur mājturības un rūpniecības atkritumu, sakņu, ozolziļu, meža ganību u. c. izmantošanai. Izdevīgos tirgus apstākļos un pie saimnieka sevišķas patikas un prasanas dažkārt taisni cūkkopības labad paplašina zināmas kulturas (kartupeļi, pākšaugi, kukuruza) vai piekopj zināmu rūpniecības nozari (sviestošana, zirgu kaušana ādām u. c.), vai arī zināmus barībaslīdzekļus piepērk. Allaž jāseko tirgus apstākļiem, lai zinātu, kāds cūkkopības virziens (speķis, bekons, vaisla) kuŗā laikā ienesīgāks.

Putnus pāri mājturības vajadzībām tur zināmu ražojumu vai atkritumu izmantošanai. Putnkopības zināmas nozares plaši piekopj arī tad, ja viņas ražojumiem izdevīgs tirgus. Baŗojamus putnus dažkārt izdevīgāki uzpirkt, nekā pašiem uzaudzēt. Piem. zosis un tītarus uzpērk rugāju apganišanai un pēc tam galīgi uzbaŗo no rokas.

Lopukapitāla lielums atkaŗas ne tikai no turēto lopu skaita, bet arī no viņu īpašībām un smaguma (lieluma). Dižciltīgi lopi pērkot maksā dārgāki par vienkāršu sugu piederīgiem, un arī pašaudzināti, pēc spējām izlasīti vērtējami attiecīgi augsti. Saprotams, ka lopukapitāla lielums atkaŗas arī no vietējām cenām. Pirkšanas cena ne arvienu noteic lopa

īsto vērtību, jo var apirkties un var izdevīgā gadījumā pirkt arī zem cenas.

Lopkopībā ieņēmumiem (par jaun- un vaislaslopiem, piensaimniecības ražojumiem, gaļu, ādām, olām, vilnu u. c., tāpat kūtsmēsliem) pretī kā izdevumi stāv augļi par ražotāju lopu kapitalu, viņu nolietošānās, apdrošināšana (pret slimībām, sērgām, uguni u. c. nelaimes gadījumiem), uzturēšana (kūts- un rikunoma, apkopšana, ārstēšana, apgaismošana, barība un pakaiši, barības sagatavošana), attiecīga daļa no saimniecības vispārējiem izdevumiem (grāmatvedība, pārvaldišana, valsts un pašvaldības nodokļi, klaušas u. c.) un lopkopībā pielietotā apgrozāmā rīcībaskapitāla augļi. No šiem pretstatiem nu var aprēķināt, kāda peļņa no lopiem iegūta, vai kā atmaksājusies izēdinātā barības vienība, vai cik dārga iznāk ražošana, vai arī cik dārgi iznāk iegūtie kūtsmēsli.

Nolietošanos (amortizāciju, deldēšanu) var pieņemt, skaitot no lietošanas sākuma: zirgiem 10—15 gadus, vēršiem 2—5 g., vaislas kuļļiem 3—4 g., vaislas cūkām 3—4 g., govīm 4—8 g., vaislas buļļiem 2—4 g., aitām 3—7 gadi.

Darbarīku kapitāls (nedzīvs inventārs).

Darbarīku kapitālu sastāda dažādi lauks. rīki un mašīnas. Starp abām daļām nav velkama noteikta robeža. Golcs jēdzienu paskaidro tā, ka par rīkiem dēvē darba mehāniskus palīg līdzekļus, uz kuŗiem kustinošais (darbinošais) spēks iedarbojas tieši, piem. uz lāpstu, kapli, arklu, ecēšu, rušinātāju, ratiem. Pie dažiem vēl piederas aizjūgšanas ierīces vai daiki. Uz mašīnām, turpretī, kustinošais spēks neiedarbojas tieši, bet ar dzensiksnu, zobratu u. t. t. vidutību, piem. uz kuļmašīnām, ekseļmašīnām, sējmašīnām u. t. t.

Taču izšķirība šeit nekrīt svarā. Mašīnas un rīki ir ražošanas līdzekļu apvienota kopa, kuŗu, pieskaitot vēl mājturības un virtuves piederumus, nosauc par **n e d z ī v u i n v e n t ā r u**.

Paši pirmatnējie lauks. rīki bij cilvēku rokām darbināmie: lāpsta, kaplis, grābeklis, sprigulis u. t. t. To arī tagad pietiek mazu zemes platību kopšanai un mazumu ražas novākšanai un apstrādāšanai. Izmantībai un saimniecību platībai pieaugot, rokudarba vietā daudzos darbos arvien vairāk jālieto

pilnīgāki rīki, arvien vairāk mašinas, ko kustina dzīvnieku, vēlāk arī elementari spēki.

Dzīvnieku un elementaru (ūdens, vējš, tvaiks, elektrība) spēku kustināti rīki darbus pasteidz, padara lētākus un pilnīgākus, un reizē ar to aiztaupa cilvēkdarbu. Darba ātruma m sevišķi liela nozīme sējama laikā un ražas novācot.

Darba palētinājums ir toties lielāks, jo cilvēkdarbs dārgāks, un toties mazāks, jo cilvēkdarbs lētāks. Darba lētums atkaras arī no tā, cik bieži vai cik ilgu laiku gadā kādu rīku vai mašīnu pielieto. Jo vairāk kādu mašīnu pielieto, toties mazāk uz pastrādātā darba vienību iznāk mašīnā ieguldītā kapitāla augļu, arī deldēšanas norakstījums iznāk drusku mazāks, kaut gan vairāk darbināta mašīna ātrāki nolietojas, jo arī tad, kad mašīna stāv dikā, viņas dzelzsdalas rūšē, kokdaļas irst u. t. t. Sevišķi daudz kapitāla augļu iznāk uz tādu mašīnu darba, kurās nodarbina tikai dažas dienas gadā, kā piem. plaujmašīnas. Jo mazāka saimniecība, toties dārgāks iznāk mašīnu darbs, ja viņas, kā piem. kuļmašīnas, nelaiž pelnā svešās saimniecībās vai neiegādā vairāku mazāku saimniecību apvienība.

Nedzīvais inventārs iztaisa ierīcībaskapitāla ievērojamu daļu. Viņu lieto atkārtoti un ilgāku laiku. Pie tam viņa vērtība mazinās, tas nolietojas, tādēļ viņš pēc zināma laika jāatjauno un atjaunošanai jāuzkrāj attiecīgi līdzekļi. Ir rīki un piederumi, kas nolemti mājsaimniecībai vai personīgai lietošanai (trauki, sedli u. c.) un tādi, kas tieši noder kā ražošanas palīg līdzekļi (zemkopības rīki un mašīnas, kūtsinventārs u. t. t.).

Rīkukapitālu var iegādāt caur pirkšanu vai nomu. Nomāt mēdz uz zināmu laiku vai noteiktu darbu dārgākas mašīnas, kā kuļmašīnas, tvaik- un motorarklus. Dažas saimniecības iznomā līdz arī tā dēvēto dzelzs inventāru; tāds senāk piederēja pie visām Latvijā uz nomu izdotām zemnieku mājām. Dažkārt īpašnieks, kurš nodomājis pēc zināma laika atkal pats saimniekot, savu īpašumu iznomā ar visu nedzīvo inventāru, kamēr dzīvā inventāra iznomāšana mazāk parasta un arī grūtāki izdarāma. Dažus nedzīvā inventāra gabalus ne tikai izlabo, bet arī izgatavo pašu saimniecībā.

Pat viszemākā kultūra nevar bez rīku iztikt. Līdz ar saimniecības attīstību vairojas rīku daudzums un dažādība;

kaut gan saimniecības visintensīvākam veidam — lāpstkulturai — atkal vajadzīgs vismazāk rīkukapitāls. Skaitā un dažādībā pirmie vairojas rīki, tad mašīnas, kuŗas beidzot iztaisa nedzīvā inventāra vērtīgāko daļu. Sākumā mēdz lietot tādas mašīnas, kas kalpo vairākiem uzdevumiem, vēlāk vairojas to mašīnu skaits, kas strādā tikai vienu darbu (piem. labības- un zālesplāvēji). Mazās saimniecībās labprāt lieto arī tādus rīkus, ar kuŗiem, izdarot mazus pārveidojumus, var strādāt dažādus darbus, piem. universalarklus, vairāklemesarklus, kuŗus var pārvērst par rušinātājiem, kultivatorus, kuŗu rāmim var pēc vajadzības pielikt atsperīgus zarus vai plezņas u. t. t. Tā nedzīvā inventārā jāiegulda mazāk kapitāla un vismaz zināmu rīku dārgākām daļām mazāk jāstāv nelietotām. Pie tam mazām saimniecībām ir tik mazs zirgspēks, ka divi tādus rīkus, kā piem. atsper- un pleznkultivators, nevar reizē nodarbināt.

Kādi rīki un kādā skaitā vajadzīgi, tas atkaras no saimniecības lieluma un iekārtas. Jo lielāka saimniecība, toties pilnīgāki var izlietot rīkus un mašīnas ar vienu- sīgu darbu. Mazākās saimniecībās uz platības vienības mēdz būt ieguldīts vairāk kapitāla par rīkiem un mašīnām.

Saimniecības iekārta uz rīkukapitāla lielumu dara iespaidu tādēļ, ka ne visām nozarēm vajadzīgs vienāds rīkukapitāls. Jo vairāk aŗamzemes, toties lielāks vajadzīgs rīkukapitāls.

Ari zemes īpašībām iespajds uz rīku daudzumu un dažādībām. Piem. glīdzai vajag vairāk, smagāku un izturīgāku rīku, nekā smiltij. Granti un akmeņainā zemē rīku strādājošās daļas nodilst ātrāki nekā citās zemēs. Tāpat dažu rīku konstrukcija jāpielāgo zemes īpašībām, piem. ik pēc tām jāizrauga arklu vērstuvju veidi. Kalnaina vieta un slikti ceļi prasa lielāku rīkukapitālu (sevišķi braukšanas piederumu).

Pie plašākas lopkopības, kad vairāk piekopj barībasaugus, pietiek ar samērā mazāk rīku zemes strādāšanai; gaļaslopiem atkal vajadzīgs mazāks rīkukapitāls, nekā pienalopiem. Rušinām- un tirdzniecības augu piekopšanai vajadzīgs lielāks rīkukapitāls, nekā piekopjot labības un zāļaugus. Vispārīgi — jo intensīvāki saimnieko, toties lielāks mēdz būt rīkukapitāls uz zemes vienādas platības. — Rūpniecības iestādes prasa rīkukapitāla ievērojamu pavairošanu.

Uz rīkukapitāla lielumu iespāids vēl ir strādnieku izveicībai un parašām, kā darbi izdalās uz dažādiem laikmetiem un rīku vairāk vai mazāk solidai būvei. Ja tuvumā nav izlabošanas darbnīcas, tad vairāk rīku un it īpaši viņu rezervdaļu jātur krājumā. No pēdējām sevišķi tādas jātur krājumā, kas viegli maitājas un nav vietējās darbnīcās izgatavojamas vai izlabojamas, kā plaujmašīnu zināmas daļas, ārzemju arklu lemeši u. t. t. Dažas tādas daļas tai laikā, kad tās uz karstām pēdām vajadzīgas, dažkārt izpirktas pat lielpilsētu noliktavās. Vispārīgi ieteicams turēt solidi taisītus rīkus un mašīnas, jo citādi var atgadīties pārtraukums darba vislielākā steigā. Jāpiegriež vērība arī labai konstrukcijai un izšķīroša pie pirkšanas nedrīkst būt cena vien, bet sevišķi jāievēro rīku vai mašīnas īpašības.

Caur mašīnām un rīkiem aiztaupa rokdarbu un dažus darbus pastrādā arī kārtīgāki (piem. rindsēja, nezāļu iznīcināšana ar rušinātājiem un kapļiem — ravēšanas vietā). Tomēr mašīnu un uzlabotu rīku ievēšanai saimniecībās nav uzdevums zināmu skaitu strādnieku atstāt bez darba un maizes. Jaunievēstām mašīnām un rīkiem vajag strādnieku darbu atvieglot un padarīt ražīgāku, saimniekošanu padarīt intensīvāku, pacelt uz attīstības augstāku pakāpi. Labi nostādītā saimniecībā līdz ar jaunu mašīnu un rīku ievēšanu nodarbināto cilvēku skaits bieži pat jāpavairo, ne tikai tādēļ, ka parasti ievēd jaunas kulturas vai jau pastāvošās rūpīgu apkopšanu prasošas (rušināmaugi, dārzāji u. c.) paplašina, bet ir arī vairāk darba pie palielinājušos ražu novākšanas. Nevajag arī iedomāties, ka zināmam nolūkam iegādāti rīki jau visu padara diezgan rūpīgi. Piem. pie sakņaugu apkopšanas ar rušinātājiem var veikt darbu tikai zināmu daļu, citi (retināšana, kaplēšana rindās) tomēr jāpastrādā rokām. Rušinātāji šai gadījumā tikai dod iespēju sējumus ienesīgi paplašināt.

Ja ricības līdzekļi ierobežoti, tad pamatīgi jāapsver, kādus rīkus un mašīnas iegādāt pirms, un kuŗu iegādāšana vēl atliekama. Bet arī pie līdzekļu pilnības nedrīkst bez pārbauģdijuma iegādāt visu, kas tirģū parādās un ko skaļi ieslavē. Bez tam nopietnģ jāapsver, kādas sistēmas un kādu fabriku izgatavotus rīkus un mašģnas iegādāt.

Tagad zemes smagģkiem darģiem lieto arī ar tvaiku, elektrģbu vai motorģem darģinģtus rģkus, visvairģk arkļus. Te jā-

aprēķina, kurš spēks iznāk lētāks un parocīgāks, un cik šis spēks iznāk lētāks vai dārgāks par dzīvniekspēku. Un, pirms galīgi izšķiras, vēl jāapsver katra darba labums un nozīme, kas ir darba pastrādāšanai istā laikā. Piem. lai rudenī varētu zemi istā laikā saart, dažkārt vajadzētu tādēļ vien turēt lielāku skaitu darbalopu, kuriem citos gadalaikos nebūtu ko darīt. Par mašīnām saka, ka kad viņas nestrādā, tad arī ēst neprasa. Tas nu nav gluži pareizi, jo, kā agrāk aizrādīts, mašīnas arī dikā stāvot «ēd» iegādāšanas izmaksas augļus, telpu īri u. t. t. Tādēļ tvaika v. c. spēku, ko lieto aršanai, tai laikā, kad near, cenšas izlietot citiem darbiem, piem. kulšanai, zāģēšanai u. t. t.

Mechaniski darbināti rīki bieži dod iespēju vieglāki pāriet uz intensīvāku saimniekošanu un pacelt ražas. Sevišķi viņi atvieglo zemes dziļāku strādāšanu. Taču — no otras puses — spēkmašīnās jāiegulda lieli kapitāli, tā kā, ja tās nevar pilnīgi nodarbināt, katrs viņu mazumā strādāts darbs iznāk ļoti dārgs. Sevišķi nesaimnieciski ir, ja spēkmašīnu iegādāšanas labad līdzekļu pietrūkst citām svarīgām vajadzībām, kā mēslošanai, drenažai u. t. t. Kapitāls, kas ieguldīts šādās vajadzībās, parasti nes daudz lielāku peļņu, nekā spēkmašīnās ieguldītais. Bez tam, ja tīrumi nav pienācīgi nosausināti un mēsloti, arī viņu apstrādāšana atmaksājas vājāki, un ja nu vēl, līdzekļu trūkuma labad, nevar turēt pienācīgu skaitu vērtīgu ražotāju lopu, tad nekādas spēkmašīnas saimniecību nepadarīs ienesīgu. Tā tad dārgas mašīnas iegādājamas tikai pie rīcībaslīdzekļu pilnības un kad tā saucamās pamatvajadzības kārtīgi apmierinātas. Mazākiem saimniekiem tādas mašīnas lietojamas tikai apvienojoties, ar piemēriti mazām daļumaksām, vai nomājot, vai arī tā, ka kapitālspecīgāks saimnieks mašīnu pērk un ne tikai pats lieto, bet laiž arī pie citiem peļņā.

Mašīnas un rīkus vajag pastāvīgi uzturēt kārtībā. Ja kādu maitājušos vai nolietojušos daļu laikā neatjauno, tad ātri maitājas arī citas ar šo sakarīgas daļas, un darbs, topot sliktāks īpašībās, vēl patērē vairāk spēka. Kad mašīna vai rīks nestrādā, viņu tās metaldāļas, kuņas var rūstēt, jātur nospodrinātas un eļļu pārklātas. Jātur pajumtē, sevišķi ziemā un nelāgā laikā. Sarežģītu mašīnu un rīku vadīšana

resp. darbināšana jāuztic tikai istiem lietas pratējiem, un skopšanās atalgojumā te bieži pielīdzināma izšķērdībai.

Par to, cik ātri nedzīvais inventars nolietojas, tā tad kāds viņam pieņemams amortizācijas (deldēšanas) procents, nevar uzstādīt vispārderīgu atzinumu. Nolie-tošanās vispirms atkaras no tā, cik ilgi gadā kādu priekšmetu lieto, no kāda materiala tas izgatavots (piem. arklu čuguna un brūnā tērauda vērstuves), cik pareizi viņu uzstāda un vada un kā to apkopj. Tālāk krīt svarā, kādam nolūkam zināmu inventarā gabalu lieto (maisus kartupeļi un saknes «saēd» ātrāki nekā labība) un kādos apstākļos to nodarbina (piem. arklu vērstuvju un lemešu nolietošanai pretstati: trūdzeme un grants). Bloks zemes apstrādāšanai lietotiem dzelzs darbarīkiem rēķina 6—13, bet striķiem, maisiem, groziem, koka grābekļiem u. t. t. 44—100% un vēl vairāk no jaunvērtības. Daudzos gadījumos grūti izšķirt uzturēšanu (izlabošanu) no jauniegādāšanas. Piem. ja kādam rikam, kuņš sastāv no 4 daļām, četrās drīz cita citai sekojošās izlabošanās to vietā ieliek jaunas, tad līdz ar izlabošanu ir notikusi jauniegādāšana, jo rikam nekas vecs vairs nav pāri palicis. Tādēļ daži ieteic par uzturēšanu un nodilšanu kopā rēķināt 15—20% gadā no jaunvērtības jeb iepirkšanas cenas. Tas ir vienkārši, bet šķiet, ka tā vienkāršība sasniegta uz skaidrības rēķina. Vispirms, kādu ieteiktu procentu pieņemot, var stipri novērsties no zināmā saimniecībā tiešām pastāvošiem apstākļiem. Tālāk, ar kādu caurmērprocentu rēķinot, var prāvas kļūdas ieviesties saimniecības atsevišķu nozaļu ienesības izzināšanā. Piem. 2 m. plata rindsējmašina pie 50 ha tīrumu, pie kārtīgas apkopšanas un saudzīgas darbināšanas, var kalpot 50 gadus un varbūt vēl ilgāki, pie tam prasot samērā niecīgus uzturēšanas izdevumus. Saprotams, ja mašīnas izgatavošanai lietoti izturīgi materiāli. Ja nu rindsējmašīnai skaita to pašu uzturēšanas un dilšanas procentu, ko piem. pienalopturībā lietotiem traukiem un dārzkopībā kapļiem, lāpstām u. c. bieži lietotiem, ātri dilstošiem piederumiem, tad grāmatvedībā pēdējo nozaļu ienesību zināmā mērā mākslīgi uzlabo uz labības audzēšanas rēķina.

Zēlhorsts gluži pareizi aizrāda, ka tagadējos apstākļos gluži velti rēķināties ar jaunvērtību, tādēļ ka ja kāds priekšmets iegādāts pirms pasaules kara, tad viņa laikvērtība tagad vairākkārt lielāka. To viņš saka 1922. g., kad vācu markas

vērtība strauji krita. Tas būtu tas pats, ka ja Zemgalē divlemešu arklū, kuŗš 1915. g. vasarā pirkts par 60 rbļ. un visam okupācijas laikam cauri izglabāts nelietots, 1920. g., kad arklū sāk lietot, to vērtētu uz 60 L. rbļ. Tas nozīmētu, ka arklam vairs saimniecībā nav gandrīz nekādas vērtības, kauču pērkot par to būtu jāmaksā vismaz 7000 L. rbļ. Taisnība, ka mašīnas un rīki arī zelta naudā pēc kaŗa bij dārgāki, nekā pirms kaŗa, tomēr ne tādā mērā, kā var izprast no Z. aizrādījuma, kur vācu papīrmarkas vērtības mazināšanās pieskaitīta mašīnu cenu pieaugšanai. Z. aizrādījumam tāļāk jāpiebilst, ka jaunvērtība (pirkšanas cena) var no laikvērtības ievērojami atšķirties ne tikai papīrnaudas vērtības grozību, bet arī citos gadījumos. Gandrīz katra jauna rīka un mašīnas cena sākumā ir augstāka nekā vēlāk, kad tirgus paplašinājies, izgatavošana caur uzlabotiem paņēmienu palētinājusies un darbā stājusies sacensība. Katrs atcerēsies, ka motorarkli un automobili mums pirms dažiem gadiem maksāja daudz dārgāki nekā tagad, kaut gan šo mašīnu labums pa starpām ievērojami pacēlies. Var atgādīties arī pretēji — rīku un mašīnu cenas (zeltā), pie tā paša labuma, var celties. Vienkāršs piemērs te ir, ja valsts, vēlēdamās pabalstīt vietējo rūpniecību, ārzemju izgatavojumiem uzliek vai ievērojami paaugstina mitu. Bez tam cenas var celties caur materialu sadārdzināšanos, fabrikantu apvienošanās trestos u. t. t. Beidzot atzīmēsim vēl tādu gadījumu, ka kādai mašīnai rodas jauna sevišķi izdevīga konstrukcija, tā kā ir vairāk pelnīts, ja pērk jaunās konstrukcijas mašīnu vai rīku, bet vecās konstrukcijas pārdod kauču «vecā dzelzī» vai tās materialus izlieto citām saimniecības vajadzībām. Ja nu ar veco konstrukciju tomēr strādā tāļāk, tad taču nevar būt runa par to, ka viņu vēl vērtēs par iepirkšanas cenu, no tās atskaitot tikai parasto deldēšanas procentu. Par to, ka kādai mašīnai, ar kuŗu saimnieks «appircies», pie vērtības noteikšanas par pamatu nedrīkst likt iepirkšanas cenu, gan nevajadzēs nekāda paskaidrojuma.

Visu nupat aprādīto ievērojot jāatzīst, ka nedzīvā, tāpat kā dzīvā inventara patreizējo vērtību nevar pareizi noteikt, no jauniegādāšanas vērtības (iepirkšanas cenas) atskaitot kādu caurmēra dilšanas procentu. Šķiet, kā pareizākais ir, ka saimnieks-īpašnieks, kas saimniecības aprēķinus sastāda priekš sevis paša, gada galā inventara atsevišķus gabalus no-

vērtē par jaunu, par pamatu liekot laikvērtību, t. i. to cenu, kāda uzņemšanas laikā pastāv tirgū. Tas sevišķi svarīgi, ja grib izzināt saimniecības atsevišķu nozaļu ienesību. Uzturēšanas (izlabošanas) izdevumi pie tam jātur atsevišķi. Ari nedzīvo inventaru, līdzīgi dzīvajam, ieteicams apdrošināt pret uguni. Apdrošināšanas maksas ir visai mazas un atkaras no tā, kādās (cik ugunsdrošās) ēkās inventaru uzglabā. Pie tam par to inventaru, kas neuzglabāsies visu gadu vienā vien ēkā, jāatzīmē, kurās dažādās ēkās tas var atrasties.

2. Apgrozāms rīcībaskapitāls.

Apgrozāms rīcībaskapitāls no stāvoša atšķiras caur to, ka viņa sastāvdaļas arvienu lieto tikai vienu reizi. Pie tam, izlietojot, viņš maina savu veidu, pilnīgi nolietojas, piem. naudas zināms daudzums pārvēršas ražojumā vai kādā rīkā, viena veida ražojums pārvēršas cita veida ražojumā (mieži putramos vai alū, arī par cūkgaļu u. c.), ražojums pārvēršas naudā, par naudu pārņem māksl. mēslus vai ar to atlīdzina darbu u. t. t. Tikai caur apgrozījuma un stāvošā rīcībaskapitāla sadarbību var dabas vielas un spēkus pārvērst zināmās vērtībās, var no zemes un ēkām iegūt ienākumus. Ja pielieto mēslus, sēklu, lopbarību un naudu (ar to samaksā pielietoto darbu), tikai tad no zemes un ēkām dabū ienākumu. Tikai ar apgrozāmā kapitāla palīdzību stāvošos kapitalus var padarīt ražīgus, un šie kapitāli top toties ražīgāki, ar jo vairāk apgrozāma kapitāla viņus var apaugļot. Tā tad apgrozāmais rīcībaskapitāls, isti ņemot, ir svarīgākais starp visiem lauks. kapitāliem un lauksaimnieks tikai tad var strādāt vissekmīgāki, ja viņam šī kapitāla arvien ir pietiekoši. Rīcībaskapitāla trūkums mēdz vispirms parādīties naudas trūkumā. Ja trūkst naudas, tad nevar iegādāt apgrozāmā kapitāla citas sastāvdaļas (krājumus) un stāvošos kapitalus nevar papildināt un atjaunot. Dažkārt pat stāvoša kapitāla zināmas daļas (piem. lopi) jāpārdod, lai iegūtu naudu tekošiem izdevumiem, pārādu augļu nomaksai u. t. t. Naudai trūkstot un tādēļ zemes un lopu ražībai nepiegādājot visu vajadzīgo, ražas mazinās un viņu vairs nepietiek samaksāt augļus par rīcības līdzekļu iegūšanai izdarītiem aizņēmumiem. Jau Taers saka, ka apgrozāmais rīcībaskapitāls ir tas spēks, kas kustina visu saimniecību.

Literatūrā izcīnīti strīdi par apgrozāmā rīcībaskapitāla jēdzienu un vajadzīgo lielumu. Sevišķi strīdējās par to, vai tā dēvētais tīruminventars, t. i. visi ieguldījumi, kas vajadzīgi, lai radītu un nodrošinātu ikreizējo ražu, pieskaitāmi apgrozāmajam rīcībaskapitālam jeb vai gruntskapitālam. Tāpat daudz strīdējušies par to, vai nobaļojami dzīvnieki pieskaitāmi apgrozāmajam vai stāvošam rīcībaskapitālam. Vaterstrads izsakās, ka pie tīruminventara izlietotie ražošanaslīdzekļi neapšaubāmi ieguldīti zemē, tā tad pagaidām atņemti saimnieka svabadai rīcībai. Bet — no otras puses — šiem izdevumiem, kārtējos apstākļos, vajagot saimniecības gada laikā atkal nākt saimnieka rokās ražas veidā un, ja iegūstams tīrs ienākums, tad dot vēl uzviju. Tā tad strīdiem par to, vai min. izdevumi (ieguldījumi) pieskaitāmi apgrozāmajam vai gruntskapitālam, praktiski esot maza nozīme.

Patiesībā zināmai izšķirībai te tomēr ir nozīme. Piem. mēslojums nekad viss nepāriet tuvākā ražā un tāpat zemes pamatīga izstrādāšana nenāk vienīgi tuvākai ražai par labu. Tā tad zināma daļa izdevumu par stiprāku mēslojumu un zemes izstrādāšanu tomēr jāpieskaita gruntskapitālam (vecs spēks), no kuŗa viņu var atraisīt tikai caur vairākām ražām un arī tikai tai gadījumā, ja zemi zināmu laiku izsūc.

Tam pretī visi krājumi un citi līdzekļi, kas vajadzīgi saimniecības kārtīgas gaitas uzturēšanai, vai tie pašražoti vai pirkti, tāpat skaidra nauda, skaitāmi pie apgrozāmā rīcībaskapitāla.

Daudzreiz visai grūti, pareizi novērtēt pašu saimniecībā ražotos krājumus. Novērtēt tādus ražojumus, kas tirgū apgrozās, ir viegli. Te jāņem tirgus caurmērcena, atskaitot izdevumus pie pārdošanas un par aizvešanu uz attiecīgo tirgusvietu. Turpretī grūti novērtēt tādus ražojumus, kas tirgū neapgrozās, un te tad jāapsver, vai dažus no tiem labāk rēķinos nemaz neievest, lai neradītu neskaidrības.

Apgrozāmo rīcībaskapitālu var sadalīt sekoši:

1. Izej- (jēl-) un palīgvielas. Pie tām pieder sēkla, mēsli, lopbarība, būvmateriāli (kokmateriāli, akmeņi, grants, kaļķis, dzelzs u. t. t.) un lauks. rūpniecībā pārstrādājamie ražojumi (kartupeļi, labība, cukurbietes, iesals u. c.), ja tāda rūpniecība pie saimniecības pastāv. Šīs vielas cenšas ražot pašu saimniecībā un pērk tad, ja pašu saimniecībā viņas

neražo nemaz vai ražo nepietiekošā daudzumā vai neapmierinoša labuma. Tālāk šeit piederas tādas mantas, kā striķi, mašīnu rezervdaļas, lopu ārstēšanas līdzekļi, krāsas, smēri u. t. t. Apgrozāmā ricībaskapitāla šai nodalījumā ieskaitāmi arī pārdodami baņojami lopi, jaunlopi un putni. Palīgvielas ir kurināmie materiāli (malka, ogles, kūdra priekš tvaikkatliem, sautētājiem, sierukatliem u. c.); apgaismošanas materiāli priekš dažādām saimniecības ēkām; smēres un tīrīšanas materiāli; dažādas vielas (kaļķis, ledus, raugs, sviesta- un sierakrāsa, sāls, insektisīdi, fungisīdi u. tml.).

Pie pirkšanas jācenšas pirkt par iespējami lētu cenu, tomēr tikai vislabāko precī. Izdevīgākā pirkšana ir lielumā, tieši no fabrikām vai lieltirgotavām, par skaidru naudu un tādos laikos, kad attiecīgām mantām vislētākā cena. Dažām precēm (sēklām, māksl. mēsliem, spēkbarībai) pie pirkšanas jāprasa rakstisks galvojums par noteiktu labumu. Ko viens vien saimnieks nevar daudzumā iepirkt, tā pirkšanai vairākiem jāapvienojas, jo daudzumā iepērkot iegūstams zināms palētinājums. Tiem saimniekiem, kas tālāku no pilsētām un dzelzceļstacijām, iepirkšanu ieteicams izdarīt tādos laikos, kad izdevīgāka pārvešana (vaļīgāks laiks, labāki ceļi). Tiem visvairāk krit svarā iepirkšana daudzumā, arī tādēļ, ka mazuma pārvešana tiklab pa dzelz-, kā pa zemesceļiem iznāk dārgāka. Visi krājumi rūpīgi jāuzglabā un jāapkopj.

2. Krājumi mājturības vajadzībām. Tie piederas pārtikas, ārstniecības, apkurināšanas, apgaismošanas, apģērba u. c. līdzekļi, kas pastāvīgi tērējas saimnieka ģimenes un algotu spēku dienīškām vajadzībām, ja pēdējie daļu atalgojuma dabū uztura, varbūt arī apģērba veidā. Daudzums, kādā tie turami krājumā, atkaras no tirgusapstākļiem (pērkamiem piederumiem), bet īpašības pielāgojamas vietējām parašām. Ļaudis jāēdina labi, tā tad jāgādā labi pārtikaslīdzekļi, citādi rodas nesaticība, izplatās neslava, un uz darba ražības zaudē vairāk, nekā izdevumos skopojoties ietaupīts. Ēdienos sīkstuļojoties saimnieks nonāk tik tālu, ka labus štrādniekus vairš nevar dabūt vai tie pašā karstākā darbalaikā aiziet. Jo grūtāki tirgus piesniedzams, toties vairāk mājturības piederumu laikiem jātur krājumā.

3. Pārdošanai nolemtie krājumi var būt gan drīz vienīgi pašu saimniecībā ražoti. Jo lētāki ražo un par

augstāku cenu pārdod, toties lielāka atlēc peļņa. Tā tad lauksaimniekam jāprot ne tikai lēti ražot, bet arī izdevīgi pārdot. Te vajadzīgs pastāvīgi sekot tirgus cenām un stāvoklim un, ja vien iespējams, jāpārdod tieši patērētājiem, pielāgojoties viņu prasībām. Pie ražojumiem, kuņus var ilgāku laiku uzglabāt (labība, izturīgi augļi, barojami lopi u. t. t.) jānovēro gadījumi, kad visizdevīgāki pārdot. Piem. labība mēdz būt lēta, kad rudenī viņas daudz piedāvā. Lopus bieži iznāk visizdevīgāki nobarot uz pavasara pusi, ziemā mēreni uzēdinot ar lētāku barību, jo ap ganoš laišanas laiku gaļas cenas mēdz būt visaugstākās. Ābulsēklas mēdz būt cenā tai laikā, kad ārzemnieki izdara lielos iepirkumus u. t. t. Tomēr jāpielūko, ka pārdošanā nepalaiž garām izdevīgu gadījumu, gaidot diezīn kādas cenas, jo bieži piepildās vācu paruna «kas spekulē, tas zaudē».

4. Tīrum- jeb sējuminventars aptver visus no tīruma vēl neiegūtus labumus. Viņa vērtība sastādās no zemes apstrādājuma un mēslojuma un izkaisītās sēklas vērtības. Tāļāku vasarā var jau noteikt sējumu tā brīža vai gaidāmo vērtību. Atgādināms, kas agrāk teikts par to, ka daļa zemes strādājuma un mēslojuma vērtības pieskaitāma — vismaz pārējoši — gruntskapitalam. Tas attiecas it īpaši uz izsūktas un nolaistas zemes tā dēvēto krājummēslojumu un pirmo pamatīgu izstrādājumu ar aļamkārtas padziļināšanu, nezāļu izskaušanu u. t. t. Jo caur to tieši un ievērojami ceļas gruntsgabala vērtība, līdzīgi kā caur pareizi izvestiem ielabojumiem (drenaža). Tiklab vieni, kā otri nolietojas tikai pa ilgāku laiku, kaut gan krājummēslojums, vecs spēks un it īpaši zemes iekopums neturas tik ilgi, kā piem. drenaža.

Tīruminventaram pielīdzināmi kārtēji ieņēmumi no meža, augļkokiem, ogulājiem, kurvjukārkliem, sēnēm u. tml.

5. Skaidra nauda. Vācu lauksaimnieku veca paruna māca, ka labam saimniekam vajag turēt vienu ražu kasē, vienu ražu šķūnī un klētī un trešo ražu uz tīruma. Tagadējos laikos neviens tik lielus krājumus neturēs, it īpaši kasē neturēs tik daudz skaidras naudas. Tomēr, ik pēc vietējiem apstākļiem, pēc saimniecības intensivitātes un iekārtas (sistemas) un ik pēc kredita apstākļiem, vajag turēt tik lielu apgrozāmu rīcībaskapitalu, ka svabādu līdzekļu ziņā nevar rasties sarežģījumi. Vispirms par skaidru naudu, arī apmaiņā pret ražo-

jumiem, visu ko var dabūt lētāki un labāku, pat mašinas un mākslīgos mēslus, pie kuŗu pārdošanas arī mums pastāv plaša uz parādu došana. Pie svabadu līdzekļu pilnības saimnieks var dažu ražojumu pārdošanu vilcināt līdz labākām cenām, un galvenais — viņš nav spiests pārdot tādā laikā, kad nevaļā vai citi iemesli pārdevuma nodošanu dara neērtu. Tāpat pie svabadiem līdzekļiem iespējams nepalaist gaŗām izdevīgus pirkumus un vaļas laikos pārvest vajadzīgu iepirkumu lielākus krājumus. Ja var par pieņēmīgiem augļiem aizņemties, tad ieteicams, vajadzības gadījumā, apgrozībaslīdzekļus pavairot pat caur aizņēmumu. Taču reti kad var būt diezgan izdevīgi aizņēmumi uz īsu laiku. Katrā ziņā jāaizņemas uz tādiem nosacījumiem, kas nepielaiž nekādus pārsteigumus un aizņēmēju nenodod aizdevēja varā. Tomēr kasē turēt daudz skaidras naudas vai tai līdzīgu vērtību nav saimnieciski. Ja vien iespējams, saimniecība jāiekārto tā, ka allaž un allaž nāk pārdodami jauni ražojumi vai izstrādājumi. «Jaunu naudu» pastāvīgi dabūt var piem. sekoši: jūlijā par rapsi un cāļiem; augustā par rudziem un zivīm (dīķa); septembrī par kviešiem, zivīm, putniem, dārzaugļiem; oktobrī par dārzaugļiem, zivīm, kartupeļiem; novembrī par augļiem, zosīm, vasarājiem; decembrī par baŗotiem titariem, sivēniem, lielcūkām; janvarī par baŗotiem govslapiem, ābulsēklām u. t. t. Par pienaproduktiem (izņemot sierniecību) nauda nāk cauru gadu. Govju atnešanos var iekārtot arī tā, ka naudas par pienu vismazāk ienāk tad, kad viņas daudz ienāk no citām nozarēm.

Skaidrai naudai pielīdzināmi tekoši rēķini drošās naudasiestādēs un vērtspapīri, kuŗus katrā laikā var pārdot par pilnu vērtību. Aizdevumi nav skaidrai naudai pielīdzināmi, jo neviens neaizņemsies lielākas sumas uz atdošanu kaut kuŗā laikā bez iepriekšējas uzteikšanas. Tāpat skaidrai naudai nav pielīdzināmi vekseli, jo tos var gan ieķīlāt, bet var arī pats ieķīlātājs dabūt izpirkt.

Lielākas naudas sumas nav ieteicams turēt mājās, kaut tās būtu samērā drīz izlietojamas. Tādas noguldāmas uz tekoša rēķina kādā drošā naudasiestādē, kuŗa izdara izmaksas pret noguldītāja izrakstītiem čekiem kaut kuŗā laikā. Skaidru naudu var nolaupt ceļā un mājā tā var pazust vai sadegt, un makā guļot nauda augļus nenes. Uz tekoša rēķina, turpreti,

nauda nes mērenus augļus, un pret uz vārda izrakstītu čeku laupītājs, zaglis vai atradējs nevar naudu no bankas izņemt.

Agrozāmais ricībaskapitals padots dažādām nejausībām. Piem.: ražu var maitāt augu slimības, kaitēkļi, krusa u. c.; krājumus var izpostīt uguns. Neko nevar pilnā vērtībā apdrošināt, tādēļ zināms naudas krājums jātur rezervē priekš nelaiemes u. c. tā dēvētiem nejausīgiem gadījumiem.

2. Darbs.

Garīgs un fizisks darbs.

Lauksaimniecisks uzņēmums nevar darboties ar kapitalu vien. Lai uzņēmumā ieguldītais kapitāls kustētos un nestu augļus, tam jāpievieno garīgs (intelektuāls) un miesīgs (fizisks) darbs. Darbs ir nepieciešams, lai izmantotu dabas spēkus, lai zemi padarītu tiešām auglīgu un ražīgu. Un jo vairāk no zemes grib gūt, toties vairāk viņai jāpieliek darba.

Uz kulturas zemas pakāpes miesīgs darbs ir gandrīz vienīgais, ko cilvēks lauksaimniecībā pielieto. Attīstībai uz priekšu virzoties, arī lauksaimniecībā, blakus miesīgam, garīgais darbs iegūst arvien lielāku nozīmi. Tas attiecas ne tikai uz lielām saimniecībām, kur saimniekam piekrist tikai miesīgo darbu noteikšana, izkārtošana un vadīšana. Tagad pat mazajam saimniekam, kuŗš pats ar ģimenes locekļiem pastrādā visus melnos darbus, jāstrādā arī garīgs darbs. Un jo spējīgāks un caur zināšanām spēcinātāks tas garīgā darbā, toties sekmīgāks un ražīgāks ir garīgā darba rīkotais un vadītais miesīgais darbs. Tas taisnība, ka garīgais darbs bez izpildītāja miesīgā darba paliek neauglīgs, jo piem. laukus uzart, sastrādāt un apsēt nevar ar domām vien, kaut tās būtu pašas visgudrākās. Bet ja zemesdarbus nevadīs pareiza atziņa (garīga darba sekmes), ja smago zemi ars nelaikā, ecēs slapjus aļūmus, sēklu kaisīs par biezu vai par retu, pār agru vai par vēlu u. t. t., tad miesīgais darbs paliks bezsekmīgs, viņš bieži nemaz neatmaksāsies un viņa darītājam neizāugs pat dienišķā maize. Jo grūtāki un sarežģītāki saimniekošanas apstākļi un jo plašāka, daudzpusīgāka un intensīvāka saimniecība, toties lielāka nozīme pienācīgi sagatavotam garīgam darbam. Toties vairāk garīga darba jādara ne tikai saimniecības

vadītājam, bet arī miesīgā darba strādniekiem, lai sasniegtu iespējami labākās sekmes.

Darbs, it īpaši garīgais, spēj lielā mērā dabu kalpināt. Samērā ar to, kā lauks. zinātne attīstās, vairojas zemes ražība; garīgais darbs iegūst arvienu lielākus un drošākus panākumus, un līdz ar to miesīgam darbam vajag atmaksāties arvienu labāki. Par kulturas iespaidu uz dabas dāvanu izmantošanu Vaterstrads izsakās apm. sekoši:

Daudzi domā, ka no vēstures smeļama mācība, it kā caur pastāvīgu kulturu (strādāšanu un izmantošanu) tiktu nolietoti zemē atrodošies spēki. Pie tam norāda uz lielisko aprasināšanas tiklu, caur kuŗu reiz Mesopotamijā un Spānijā attīstījās dārzveidīga kultūra, bet ka vēlāk, reizē ar aprasināšanas ierīcēm, sabrukusi visa lauksaimniecība un plaši apgabali pieņēmuši stepju, pat tuksnešu raksturu. Tādu piemēru varētu daudz uzrādīt. Bet no citiem piemēriem jāatzīst, ka pirmais vērojums nav pareizs. Tā piem. Lombardijā lauksaimniecības kultūra attīstās arvienu augstāki, un arī Francijā un Vācijā notiek tas pats. Anglijā it kā notiktu citādi. Tur zemrūpniecības pārsvarņemšanas (industrializācijas) un pilsētu kulturas iespaids lauksaimniecības attīstība aizturēta. Bet tas neslāp nekādā sakarā ar zemes nolietojanos, un tikai zemes lietošanas noteikumi (pārsvarā saimnieko nomnieki) ir veicinājuši pilsētu kulturas ļauno iespaidu uz lauksaimniecības attīstību. Tais valstīs, kur zemes izmantošanas paņēmieni un noteikumi iet tā sakot laika garam līdzī un kur nav iejaukusies iekšēja vai ārēja varmācība, tur lauksaimniecība pastāvīgi attīstījusies arvienu augstāki. Kamēr vien attīstība vispārīgi virzās augšup, novērojama arī zemes kulturas pastāvīga uz priekšu soļošana, un tādēļ ka tas saistīts ar dabas pamatīgāku pazīšanu un visu apstākļu attāpīgu izmantošanu, tad iznāk, ka darbs kā ražošanas faktors vērtējamš augstāki, nekā senāk bij parasts.

Ja salīdzina staigūļu (nomadu) saimniecību ar mūslaiku augsti attīstītu, intensīvu lauksaimniecību, tad viegli noredzēt, kāda te starpība cilvēka ražojošu spēku — darba un atziņas (prašanas) — mērā. Pirmajā gandrīz pilnīga atkarība no dabiskiem apstākļiem, otrā visu tehnisku un zinātnisku jauninājumu izmantošana. Attīstītā lauksaimniecībā saimniekoša-

nas sistema ir dziļi pārdomāta un darīts viss, lai, kur vien iespējams, cilvēku darbaspēka vietā stātos dzīvnieku un mehānisks darbaspēks.

Strādnieku šķiras.

Lauksaimniecības garīgā darba darītāji un to darbs mums tuvāk pārrunājami nodaļā par saimniecības vadību. Šeit, kā ražošanaslīdzeklis vārda šaurākā jēdzienā, pārrunājams miesīgais darbs un viņa darītāji — laukstrādnieki.

Strādnieku šķīrošana šeit domāta pēc tā laika, uz kādu viņi saimniecības darbam pieņemti, resp. nolikti. Pēc tā izšķirami gadastrādnieki, pusgadnieki, sezonasstrādnieki un īslaika strādnieki (algadži, nedēļnieki, dienenieki).

G a d a s t r ā d n i e k i. Gadastrādniekus noligst uz visu gadu, pie mums parasti uz laiku no vieniem Jurgiem līdz nākošiem. Strādnieku gada maiņa šai laikā gan radusies tādēļ, ka muižnieki min. dienā pārcilāja saimniekus. Vēlāk Jurgi vispārīgi tapuši par saimniecisko gadu maiņudienu, tanī mainījās māju un muižu nomnieki u. t. t. Nevar liegt, ka daudzos Latvijas apvidos šis laiks ir izdevīgs saimniecības uzņemšanai, jo ap to sākas laukadarbi, tā tad ienācējs, kuŗš nāk ar paša saimi, var tūlīt stāties pie svarīgākā, kas priekš nākošā gada darāms.

Strādniekam, kas ligts uz visu gadu, stāvoklis nodrošināts. Sevišķi svarīgi tas ģimenescilvēkam, kuŗam sava iedzīve. Viņš jūtas nodrošināts arī uz ziemu, kad darbu grūtāki sameklēt. Jo ilgāki strādnieks dzīvo vienā vietā, toties labāki tas pazīst mājas kārtību, pierod saimniecībā parastiem darba paņēmieniem u. t. t. Viņš jūtas ar saimnieku un viņa interesēm ciešāki saistīts. Labākais priekš abām pusēm ir, ja strādnieks pie viena saimnieka dzīvo nepārtraukti ilgus gadus un top it kā par saimnieka ģimenes locekli. Saprotams, saimniekam nepatīkami, ja viņš uz gadu saistījies ar mazvērtīgu strādnieku, jo nav viegli pierādīt tādas vainas, kas attaisno līguma laušanu. Tādēļ uz gadu līgstami vietēji, labi pārzināmi strādnieki, kuŗiem vēl tas labums, ka viņi pieraduši vietējām darba un dzīves parašām.

P u s g a d a s t r ā d n i e k u s mēdz ligt no Jurgiem taisni uz pus gada vai līdz Mārtiņiem (10. novembrim). Retāki sastopami līgumi uz ziemas pusgadu vai citiem laikmetiem. Saim-

nieki strādniekus uz vasaras pusgadu līgst tādēļ, ka ziemā vajadzīgs mazāk darbaroku vispārīgi, vai tādēļ, ka spēcīga, dārgāka vasarasstrādnieka vietā domā iztikt ar lētāku, mazāk spēcīgu. Tāda kārtība visai pieņemama tur, kur strādniekiem ziemā atrodami sevišķi darbi, kuŗos tie labi nopelna, piem. meža materialu izstrādāšana, linu kulstišana, rūpniecības iestādes, kuŗas darbojas tikai ziemas pusgadā, u. t. t. Tādos apstākļos daudzi strādnieki labprāt nelīgst citādi, kā tikai uz pusgadu, jo pie saimnieka parasti nevar nopelnīt tik daudz, kā nupat minētos darbos. Bet kur tādu ziemas peļņu nav, tur strādnieks pēc nokalpotā pusgada nonāk grūtā stāvoklī, sevišķi ja saimnieks tam pa ziemu nedod dzīvokli. Šādi ļaudis vai nu pavairo bezdarbnieku skaitu pilsētās, vai nokļūst uz neceļiem. Tad tie naktīs labprāt apciemo tos saimniekus, pie kuŗiem vasaru kalpojuši, jo tur viņiem visas malas zināmas un suņi pazīstami.

Tādēļ saimniekiem, cik vien iespējams, jācenšas tiem strādniekiem, kas viņiem vasaras pusgadā nepieciešami, dot darbu arī ziemas pusgadā. Par pirmo pusgadu neviens negribēs maksāt tik daudz, ka strādnieks otru pusgadu varētu iztikt bez peļņas. Vismaz dzīvoklis būtu arī ziemai atstājams. Daudzas dienas pats saimnieks piedzīvotājam atradis darbu, vienotru gadījumdarbu tas atradis arī apkaimē. Pie plašas lopkopības un lopus labi kopjot un ēdinot, labā saimniecībā darbaroku ziemā parasti vajag tikpat daudz kā vasarā.

Sezonasstrādniekus mēdz pieņemt sevišķiem darbiem, kuŗi aizņem zināmu īsāku laiku, piem. siena vākšana, sakņaugu apkopšana, kuļamlaiks (kad saimnieki cits citam sūta talceniekus), kartupeļu un sakņu novākšana u. c. Šādus darbus tiešām daudzos gadījumos nevar ar ilglaika strādniekiem vien veikt, bet to skaitu, kas vajadzīgs zināmiem darbiem, nav iespējams kaut pusgadu pilnīgi nodarbināt. Piem. plašām pļavusaimniecībām, kuŗas tur maz lopu, bet sienu visu vai tā lielāko daļu pārdod, sienalaikā vajag daudz vairāk strādnieku, nekā gada citos laikos. Tāpat sakņu plašus sējumus pa lielākai daļai nevar apkopt ar «mājuļaudīm» vien. Sezonasstrādniekiem par katru darba dienu parasti iznāk maksāt ievērojami vairāk, nekā ilglaika strādniekiem. Tas ir taisnīgi, jo sezonasstrādniekiem jāērķinās ar zināmiem bezdarba laikiem, bet saimniekam nav zināms skaits strādnieku jāalgo tad, kad

priekš tiem nevar ražīgu darbu sadomāt. Sezonastrādnieki pa lielākai daļai ir ne visai uzticami cilvēki, kuŗi viegli aizvīlināmi ar augstāku algu vai citu labumu piesolišanu. Daudziem no tiem vienkārši nepatīk ilgāki uz vietas nodzīvot un tie aiziet bez kāda iemesla, tā kā saimnieks var daudz zaudēt caur to darbu nokavēšanu, kuŗiem sezonasstrādnieki pieņemti. Vairāk var paļauties uz apkaimē dzīvojošiem sezonasstrādniekiem. Daži ir taisni uz tādiem darbiem iekārtojušies un noņēmuši dzīvokļus. Tie tad staigā no viena sezonasdarba uz citu, ir izveicīgi strādnieki un vismiļāk strādā uz akorda. Ari saimniekam mēdz būt izdevīgāki, sezonasdarbu lielāko daļu izdot uz akorda. Pie tam no akorddarba strādnieks labprāt neatstāj, iekam tas nav pabeigts. Saimnieks vēl var nodrošināties, nolīgstot, ka tam tiesība peļņas zināmu daļu aizturēt par drošību, kā darbs tiks viss kārtīgi veikts.

Svarīgs sezonasdarbs tagad daudzām saimniecībām ir sakņaugu un dažu citu rušināmaugu apkopšana un novākšana. Šiem darbiem vajadzīgi galvenā kārtā sievieši. Reti kur prāvāks skaits šādu strādnieču dabūjams no tuvākās apkaimes, it īpaši attālāk no pilsētām. Latgalē apstākļi šai ziņā labvēlīgāki. No tāienes pievedami strādnieki nodrošināmi ar darbu uz ilgāku laiku, jo citādi ceļazīdēvumi iznāk nepiemērīti lieli un strādnieki uz īsu vai nenoteiktu laiku labprāt nenāk. Tādēļ saimniekiem, kam plaši rušināmaugu sējumi un prāvāks skaits sezonstrādnieku šo augu apkopšanai jāieved no citurienes, der iekārtoties tā, ka šiem strādniekiem var darbu nodot no pavasara līdz rudenim. Tāds darbs rodams jau samērā agri, piem. pie augļkoku un ogukrūmu apkoplēšanas, pļavu uzpošanas u. t. t., pēc tam var rušināt tādas pākšaugus, kuŗi — kā pupas un dārza zirņi — rūpīgu apkopšanu atmaksā. Kamēr ar šiem darbiem tiek galā, parasti pienācis laiks stāties pie sakņaugu pirmā sējuma apkopšanas. Darbi pie rušināmaugiem vedami tā, ka sienalaikā pie viņiem maz kas darāms, tad, ar strādnieku lielu skaitu, sienu iespējams savākt ļoti kārtīgi un bez zāles pārstāvēšanās, ritos un pievakarēs, kad pie siena nav darba, strādājot atkal pie rušināmaugiem. Vēlāk tos pašus strādniekus izmanto labību un atālu ātrai apgodēšanai, un kamēr ar visu to tiek galā, pienāk laiks kartupeļu vākšanas sākumam. Pēc tiem nāk saknes, un tā darbs sagādāts līdz vēlam rudenim. Ja arī pa starpām jādod tādi darbi.

kuŗu dariŗana lāga neatmaksājas, tad saimniekam ņos varbū-
tējos mazos zaudējumus ar uzviju atlīdzina tas, ka citus, stei-
dzamus darbus var pastrādāt vēlamā ātrumā un labumā.

Kas tā iekārtojies, pie tāda saimnieka sezonstrādnieki lab-
prāt nāk katru gadu, ja vien arī atalgojums strādniekus apmie-
rina. Arī saimniekam no svāra, ik gada dabūt tos pašus se-
zonstrādniekus. Ar tiem jau rudenī ņķiŗoties var salīgt par
nākoŗās vasāras darbu, caur ko atkrīt sameklēŗanas izdevumi.
Un tikpat svarīgi, dabūt strādniekus, kuŗi jau pazīst saimnie-
cībā parastos darba paņēmienu, kuŗu spējas un paraŗas zinā-
mas un ar kuŗiem saimnieks tā sakot sadzīvojes. No tādiem
strādniekiem arī nav jābīstas, ka viņi padosies viņinājumiem
un no darba aizies pirms norunātā laika.

Īslaika strādnieki. Dienasstrādniekus pieņem īs-
laika darbiem. Saimniekam te tas labums, ka strādniekiem
jāmaksā tikai par to laiku, kad viņu darbu var izlietot ienesīgi
un ka no mazvērtīga vai citādi nepatīkama strādnieka var
kaut kuŗu dienu atraisīties bez likumīgu iemeslu pierādīŗanas.
Toties arī strādnieks var saimnieku kaut kuŗu dienu svābadi
atstāt, tā kā tur, kur dienasstrādnieku nav pārpilnība, saim-
nieks nevar uz to palaisties, ka ar dienasstrādniekiem darbus
veiks kārtīgi.

Visizdevīgāki ar dienasstrādniekiem saimniekot pilsētu un
miestu tuvumā, kur it īpaŗi sievietes dienasdarbiem var dabūt
pa pilnam kaut kuŗā laikā. Attālāk no pilsētām dienasstrādnieki
vieglāki dabūjami, ja tuvumā pastāv lielāks skaits sīksaimnie-
cību. Tomēr tur dienasstrādniekiem parasti jāmaksā vairāk,
nekā sezonasstrādniekiem. Tas saimniekam zaudējumus ne-
nes, jo nav jāmaksā par dienām, kuŗās strādnieki mazāk va-
jadzīgi, un — ja dieninieki dabūjami vēlamā skaitā — steidza-
mus darbus var padarīt bez ņokavēŗšanās. Caur to darbs pa-
rasti iznāk lētāks (piem. lauku, kuŗā nezāles iezēluŗas, grūtāki
iztīrīt un «pārstāvējuŗu» sakŗpaugu retināŗšana iet gausāki) un
īstā laikā pastrādāts darbs atmaksājas labāki.

It īpaŗi tur, kur saimniekam dieninieki un tiem darbi nav
gluŗi viegli, tā sakot ik uz soļa sameklējami, tomēr pareizāki
ar algādŗiem saistīties uz nedēļu. Pie izmaksas, sestdienas
vakarā, saimnieks strādniekam pasaka, vai pirmdien atkal būs
darbs un uz cik dienām (ja ne visu nedēļu), strādnieks atkal
pasaka, vai viņŗ darbā ieradīŗies arī nākoŗu nedēļu. Svētdie-

nā saimnieks var sameklēt jaunu strādnieku, tas atkal darbu pie cita saimnieka. Ja darba līdzšinējā alga vienai vai otrai pusei nākošā nedēļā nav pieņemama, tad pie izmaksas vienojas par citādu algu. Ja neviena puse pret algas apmēru necel iebildumu, tad nākošu nedēļu līdzšinējā alga paliek spēkā bez norunas.

Piedzīvotāji un strādnieku ģimenes locekļi. Daudzi saimnieki ar zināmu islaika strādnieku skaitu nodrošinās tādā kārtā, ka svabadās telpās ieņem piedzīvotājus, piem. amatniekus, akorddarbu strādniekus. Īres līgumā, starp citiem nosacījumiem, ievēd to, ka īrniekam vai viņa sievai vai vairākiem ģimenes locekļiem noteiktas dienas vai uz ikuŗu aicinājumu jāiet saimnieka darbā. Darbam jau pie līguma slēgšanas var norunāt noteiktu atlīdzību; var noligt, ka maksās darba laikā pastāvošo vietējo dienasalgu u. t. t. Jānorunā arī, kādu atlīdzību saimnieks dabūs, ja īrnieks darba līgumu nespēj vai negrib pildīt, lai pie gadījuma neceltos sarežģīta tiesāšanās.

Precētiem strādniekiem mēdz pieligt tā dēvētās sievudienas, zināmu skaitu noteiktos laikmetos. Var pieligt, ka sievietēm jāiet darbā arī virs šīm dienām, kad saimnieks aicina. Nav taisnīgi, ja par šīm dienām noligt nepiemēriti zemu cenu. Vajag noligt, ka maksās ikreizes pastāvošās vietējās dienasmaksas. Tad strādnieku sievas darbā iet labprāt un strādā kārtīgāki. Kuŗās saimniecībās ir daudz labi atalgotu dienasdarbu, tanīs labprāt līgst tādi strādnieki, kam pie vasaras darbiem var kalpot vairāki ģimeneslocekļi. Saimniekam pa lielākai daļai patīkamāki un izdevīgāki strādāt ar šādiem, nekā ar svešiem algādžiem.

Atalgošanas veidi.

Algu var dot, kā pie mums saka, naudā un graudā. Pie pēdējā skaita visu, kas nav skaidra nauda, pēc dažu apvidu jēdziena pat dzīvokli, apkurināšanu, gatavu uzturu u. t. t.

Islaika strādniekus parasti atalgo tikai ar skaidru naudu, tiem, kam nav tuvumā paŗu mājturības, dodot arī piemešanās vietu un uzturu. Strādnieki, kuŗiem uzturama ģimene, algas zināmu daļu bieŗi vēlas saņemt dažādos mājturībā nepieciešamos raŗojumos, lai nebūtu jātērē laiks uz viņu sameklēšanu un izdevumi par pievešanu. Šādos gadījumos vajag strādnie-

kiem nākt pretim un dot labus ražojumus par parastu cenu. Tas nāk pār labu saimnieka slavai un arī viņa maku drīzāk pildā, nekā tukšō. Ieteicams, vajadzības gadījumā, strādniekiem pakalpot pat ar pērkāmu preču piegādāšanu, tās atdodot par iepirkšanas cenu, pat par pievešanu nekā nerēķinot.

Sezonasstrādniekiem mēdz atlīdzības galveno daļu izsniegt skaidrā naudā, pārējo sastāda telpas un saimnieka uzturs. Ja šādu strādnieku lielāks skaits, sevišķi ja tie nāk no apvidiem ar citādām dzīves parašām, tad var būt ieteicamāki uztura vietā izsniegt produktus, lai strādnieki ēdienus sagatavo pēc savām parašām. Tad nevar rasties nesaskaņas par uztura īpašībām. Kur pārtikaslīdzekļi viegli iegūstami, tur strādniekiem dod tikai dažus produktus, piem. pienu, maizi vai miltus, bet visu citu tie iepērk paši. Tā lieta vēl vienkāršāka.

Ilglaika strādnieku (gadakalpi, pusgadnieki) atalgošanas veids atkaras galvenā kārtā no tā, vai strādnieks neprecējies jeb vai ģimenescilvēks. Neprecēti parasti dabū no saimnieka gatavu uzturu, pārējo atalgojumu skaidrā naudā. Tā ir pati vienkāršākā un parocīgākā kārtība. Dažos apvidos vēl pastāv paraša, dot arī zināmus apģērba gabalus, meitām turēt pa 1 vai 2 aitām u. t. t. Atalgojuma šādu sastāvdaļu labad starp saimnieku un strādnieku viegli var rasties nesaskaņas. Citādi, ja kādu daļu algas nolīgst zināmos ražojumos, kuŗu īpašības maz svārstās, kauču cena var svārstīties ievērojami, kā piem. labība. Tad strādnieks zināmā mērā līdzī ieinteresēts saimnieka priekos un bēdās un neskumst, kā kad saimnieks labību var pārdot dārgi, bet naudā maksā to vien, kas nolīgts, kad labība bij lēta. Saimniekam atkal nav jāskumst, ka jāmaksā daudz naudas, kad ražojumi lēti. Taisnība, ka tad, kad labība dārga neražas labad, saimniekam algošana labībā ir apgrūtinoša; tad strādniekam laime uz saimnieka nelaimes rēķina. Tādēļ stāvoklis vislabāki izlīdzinātos, ja, kā senāk ļoti bieži darīja, ilglaika strādniekiem atalgojuma ievērojamu daļu dotu sējumu veidā. Tad saimnieka un strādnieka labklājība vienādi atkarātos no dabas apstākļiem, zemes sagatavošanas, sējumu kopšanas, ražojumu cenām u. t. t. Viņu intereses visai saskanētu, bez tam strādnieks būtu ciešāki pie saimnieka saistīts. Atalgojuma šāds veids tikai traucētu tādu strādnieku salīgšanu, kas attiecīgās saimniecībās apstākļus nepazīst tu-

vāki. Svešinieks nevar zināt, ko kāda sējuma zināma platība īsti dos, jo ražas ik pēc zemes īpašībām, viņas iemēslojuma un iekopuma var būt ļoti dažādas. Tādēļ uz tādiem nosacījumiem līgs tikai tie strādnieki, kas, attiecīgā saimniecībā vai viņas tuvumā dzīvodami, šīs saimniecības apstākļus labi pazīst. Sēnāk tādi līgumi varēja būt parasti tālab, ka tolaik strādnieki tā neklaiņoja kā tagad, arī pēc tam, kad dzimtskungs vairs nevarēja strādnieku nodot kalpībā pēc savas patikas.

Precētiem ilglaika strādniekiem, kuŗiem ģimene klāt dzīvo, pie mums atalgojumā lielāko daļu mēdz sniegt graudā. Sa-protams, ka iespējami arī te ir algošanas citādi veidi. Parasts dot dažādu, it īpaši maizes labību lielākus daudzumus, zemi sakudārzam un kartupeļu, arī linu audzēšanai un citāda veida devas. Daudzās saimniecībās atļauj turēt noteiktu skaitu govslōpu un cūku, arī aitu ar jēriem. Lopiem saimnieks dod telpas, ganību un rupjo barību ziemai. Ja govslōpus neļauj turēt, tad saimnieks strādniekam izsniedz noteiktu daudzumu piena, kuŗš parasti vasaras dienās ir lielāks nekā ziemas dienās. Ja saimniecības cūkas laiž ganos, tad mēdz atļaut arī kalpu cūkas līdzī ganīt. Precētam kalpam tā tad parasti ir sava sevišķa sīka saimniecība, kuŗa viņu ciešāki saista pie darba vietas. Ar tādu iedzīvi viņš nevar gadā kaut kuŗā laikā tik viegli mainīt saimnieku, kā neprecētais strādnieks, kuŗam nav gandrīz nekādas iedzīves. It īpaši lopi un sējumi neļauj aiziet pirms gada beigām, kad iespējams pārcēlties uz tādu pat vietu. Tā tad strādnieks ar ģimeni saimniekam ir drošāks. Bez tam viņam nemēdz būt tāda veida izpriecas, kādas neprecētu strādnieku saimniekam bieži dara nepatīkamu. Strādnieks ar ģimeni ir, kā saka, vairāk nosvērts, un neapdomāti rīkojas tas saimnieks, kas precētus strādniekus netur vienīgi kādu tur neērtību labad, ka viņam nepatīk kalpu bērni un t. t.

Nevajadzētu arī būties ģimenes kalpiem ļaut turēt lopus, it īpaši govslōpus. Ar tiem strādnieks, sevišķi viņa sieva, var ko virsū uzpelnīt, no kā saimniekam neceļas nekādi lieki izdevumi. Bet kalpam un tā ģimenei tā pie mājū dzīves rodas lielāka interese. Cūkas strādniekam izmanto mazās mājturības u. c. atkritumus, kuŗus tas citādi nevarētu izlietot. Ja saimnieks pats aitas netur, tad arī strādniekam tās nevar lāgā atļaut turēt. Tagad strādnieki reti, kad ietiepjas uz aitu turē-

šanu, ja viņiem tai vietā ļauj turēt kādu govi vairāk. Ir arī tādi gadījumi, ka strādnieks pāris aitas dod pa vasaru izganīt pie sveša saimnieka, kuŗš pats tur aitas, un pa ziemu ņem pie sevis uz algā dabūto lopbarību. Piedauzība var celties ar strādnieku vistām, kuŗas iet saimnieka labībā vai izkašņā dārzus. Ja pret tādiem maitājumiem nevar nodrošināties, tad vistu turēšanu neder pielaist.

Kā jau agrāk aizrādīts, strādnieku sievām mēdz pielīgt zināmu skaitu dienu iet saimnieka darbā. Dienas, kuŗas viņas strādā pāri šim skaitam, dažkārt atalgo ne naudā, bet norunātos ražojumos.

Ari pusgada strādniekiem, ja tiem ģimene, algu var izsniegt galvenā kārtā graudā. Ja ģimene dzīvo strādniekam klāt un viņš dzīvokli dabū cauru gadu, tad tam pa lielākai daļai tur arī lopus, tikai mazākā skaitā, nekā gadastrādniekiem parasts. Algas mēdz dot apm. pusi no tā, ko gadastrādniekiem. Tādēļ ka vispārīgi par vasaras pusgadu jādod lielāka alga, nekā par ziemas pusgadu, pusgadniekam par dzīvokli un viņa lopu aizņemtām telpām neko nerēķina, kaut gan tas ziemā saimnieka darbu nestrādā. Ari kurināmo tādēļ izsniedz visam gadam. Labāk jau iepriekš nolīgt, kā atlīdzinās par tām dienām, kuŗas pusgadnieks un viņa sieva ziemas pusgadā strādās saimniekam. Var sievietai pielīgt zināmu ikdienas izpalīdzību saimniecības darbos, piem. pie lopu kopšanas, slaukšanas u. t. t.

Ja pusgadniekam ģimene klāt nedzīvo, tad, saprotams, viņš pie saimnieka dzīvo tāpat kā neprecēts cilvēks. Tomēr atalgojumu tam mēdz izsniegt galvenā kārtā dažādos ražojumos, kuŗi vajadzīgi ģimenes uzturam. Pa ziemu tāds pusgadnieks, parasti, dzīvo pie savas ģimenes.

Zemeskalpi. Atceroties klaušulaiku iemīļoto kārtību, daudzi muižnieki un, pēc to parauga, arī daži saimnieki, turēja tā dēvētos zemeskalpus. Varbūt kādās vietās tur vai grib turēt arī tagad. Zemeskalpi atalgojumu dabū ar viņu lietošanā nodotu zemi. Laukmalā vai uz kāda strejgabala zemeskalpam uzcel sīkai saimniecībai pielāgotas 1 vai 2 ēkas un tās nodod lietošanā līdz ar zemes zināmu platību. Pie tam līgumā var ievest pie iznomāšanas parastus noteikumus par augseku, rupjās barības un kūtsmēslu neizvešanu, ēku izlabošanu u. t. t. Zemeskalps apņemas nomasmaksas vietā saimniekam nokal-

pot zināmu skaitu dienu, pa daļai kā kājnieks, pa lielākai daļai kā zirdzeniņš. Parasti pielīgst arī zināmu skaitu sievudienu. Darbā jāiet tad, kad zemes īpašnieks aicina, pie kam parasti gan noteikts, kādos laikmetos cik dienu jāiet. Patiesībā tas ir kļaušu stāvoklis zem daijāk skanoša nosaukuma. Viņa galvenais ļaunums tas, ka zemeskalps, tāpat kā kādreizējais kļaušusaimnieks, paša svarīgākos darbus, sevišķi zemesdarbus, nevar pastrādāt istā un visizdevīgākā laikā, tādēļ ka zemes īpašnieks to visnoderīgākās dienās sauc pie sava darba. Krievu-laikā likumi kļaušas noliedza un zemes īpašniekus par to pielīgšanu samērā bargi sodīja. Baltijas domeņvaldes priekšnieks Kulomzins spēra soļus, lai zemeskalpu turēšana tiktu pielīdzināta kļaušu kārtībai, bet kaŗš izjauca lietas novešanu līdz izšķiršanai. Sagaidāms, ka tagad zemeskalpu turēšanu atzīs par nepielaižamu, vismaz tādā veidā, kas zemeskalpam neļauj kārtīgi saimniekot.

Pie mums maz, bet Krievijā plaši pastāvēja paraša, ka par zināmiem no saimniecības sniegtiem labumiem, kā ganībām, pļāvām u. c. šo labumu ņēmējs atlīdzinā ar zināmu darbu, rēķinot dienu skaitā vai ar darba daudzumu. To pašu var izteikt tā, ka par zināmu darbu atmaksā ar nosacītiem labumiem. Šeit tas varētu attiekties uz saimniecības tuvumā dzīvojošiem sīksaimniekiem un vājeniekiem.

Atalgojums pēc pastrādātā darba daudzuma. Ari Latvijā jau sen zināmus darbus, kā pļaušanu, grāvju rakšanu u. t. t. izdod uz akorda jeb, kā saka, apgabalus, arī «uz akota». Jāatzīst, ka var un derētu uz akorda izdot vēl vairāk darbu, nekā līdz šim parasts.

Rōmers par akorddarbu saka: akorda algojums dara ļoti labu iespaidu uz darba apstākļiem; viņš abām pusēm — strādniekiem un darba devējiem — sniedz ievērojamus labumus. It īpaši caur ar to savienotu lielāku peļņu labošanas strādnieku saimnieciskais stāvoklis, un otrkārt — paceļas strādnieku garīgais līmenis. Lai to sasniegtu, akorddarbu atalgojumam vajag būt taisnīgam.

Strebels izsakās: pie akorddarbu atalgojuma lietderīgas izvešanas tikai viena lieta jāuzsver. Proti, lai darba devēja nolūki pie akorddarba, t. i. strādnieku apstākļu labošana un strādnieku trūkuma mazināšanās, tiktu sasniegti, atalgojumam vajag būt vispusīgi taisnīgam. Pie akordalgas augstuma no-

teikšanas pamatīgi jāzin, cik strādnieks spēj pastrādāt. Vajadzības gadījumā jāizdara paraugdarbi.

Abi autori, tā tad, vienprātīgi atzīst, ka akorddarbs, ja to pareizi nostāda, izdevīgs tiklab saimniekam, kā strādniekam. Tas attiecas sevišķi uz tādiem darbiem, kuŗos vajadzīga un iespējama īpaša ievingrināšanās un kuŗu īpašības viegli apsveramas, tā kā pie darba pieņemšanas nevar izcelties grūti izšķirami strīdi.

Saimniekam tas labums, ka uz akorda izdoti darbi tiek pastrādāti ātrāki, pa lielākai daļai arī labāki un lētāki. Akordnieks, kuŗam atļūdzina par pastrādātā darba daudzumu, strādā steidzīgāki, nekā parastais strādnieks, kuŗam maksā par darbā pavadīto laiku un kuŗš par centību nekādu sevišķu atalgojumu nedabū. Darba ātrums daudzreiz, piem. pie ražojumu ievākšanas, spēlē ļoti lielu lomu. Siens un labība, ja darbu vilcina, var caur lietu maitāties, labība var uz kājas pārstāvēt un pļaujot birt vai lūzt u. t. t. Te katra sasteigta diena saimniekam var nozīmēt ievērojamu zaudējumu novēršanu. Ja akordnieki nāk no ārienes, tad saimnieks pastāvīgos strādniekus var izlietot pie citiem, arī tai laikā steidzamiem darbiem, kuŗus nevar uz akorda izdot, piem. sienalaikā zeme jāmēslo un jāstrādā nākošiem ziemājiem; kartupeļu un sakņu vākšanas laikā, ja tā izdota uz akorda āreniekiem, pašu strādnieki var rugājus art vai iet kulšanas talkās u. t. t.

Var teikt, ka darbs jau tādēļ vien lētāks, ka tas ātrāki, bez nokavēšanās pastrādāts, kaut arī par darba zināmu daudzumu būtu samaksāts drusku vairāk, nekā tas maksātu pie gausākas veikšanas. Patiesībā akorddarbi iznāk arī absolūti lētāki, un to parasti neatskārst tikai tāds saimnieks, kam skauž, ka akordnieks dienā nopelna vairāk, nekā citi strādnieki. Ņemsim, piem., grāvju rakšanu. Parastam strādniekam grāvjus rakt atgadās tikai pa retam, viņš šai darbā visai neveikls un līdz nākošam gadījumam viņš atkal piemirsis, kādi bij ar pūlēm piesavinātie izdevīgākie darba paņēmieni. Bez tam katrs darbs, it īpaši grūtāks, kuŗš ilgāku laiku nav strādāts, sākumā neveicas. Viņš pilnīgi veicas tikai pēc tam, kad ķermeņa tās daļas, kuŗas zināmā darba galvenās darītājas, ir ievingrinātas un norūdītas. Tā tad akordniekam, kuŗš grāvjus rok vasaras lielāko daļu un gadu no gada, šis darbs veicas daudz labāki, nekā parastam laukstrādniekam, kuŗam grāvju rakšana ir īss

gadījumadarbs. Tā ir arī ar citiem darbiem, kuŗus mēdz uz akorda izdot. Tādēļ akordnieks var strādāt zināmā mērā lētāki un tomēr labi pelnīt.

Arī tas viegli saprotams, ka akorddarbs, ja tas strādāts pēc apziņas (godīgi), iznāk labāks. Jo lai darbs būtu labs, viņā vajadzīga ievingrināšanās (specializēšanās) un patika, arī zināms apdāvinājums uz attiecīgo darbu. Akordnieks parasti strādā ne daudzus darbus un, saprotams, visvairs tādus, kas viņam vairāk patik un labāki veicas. Tais tad viņš ir lietpratējs un tos spēj izdarīt labāki, nekā strādnieks, kuŗam jāstrādā viss kas. Bez tam akordnieks par darba zināmu labumu atbild, kamēr parastais strādnieks strādā «kā māc» un katrs viņa darbs jāņem par labu, ja nevar pierādīt nolaidību vai tišu maitāšanu.

Darbiem, kuŗus p a r a s t i izdod uz akorda, cena — varbūt pareizāki teicot vērtība — ir zināma. Saprotams, arī tiem cena zināmā mērā svārstas ik pēc darba apstākļiem un pēc piedāvājuma un pieprasījuma samēra. Par tādu darbu atalgojumu, kuŗu strādāšana uz akorda vēl nav ieviesusies, pieslietoties Rīsa paskaidrojumiem — var teikt sekošu:

Akorddarbus var ievest tikai tad, ja droši zin, ko krietns strādnieks padara pie parastās uzcītības un ko tas var pastrādāt pie iespējami augstākās piepūlēšanās, pie tam nekaitot veselībai.

Ja tādu zināšanu nav vai ja tās nav diezgan drošas, tad vienā gadījumā no strādniekiem prasa par daudz, citā par maz, un akordalgas iznāk drīz par augstu, drīz par zemu. Ja akordalga ir par zemu, tad strādnieks pareizi atzīst, ka viņam, lai pelnītu tikpat daudz, jāstrādā vairāk, nekā pie parastās algošanas, ka lielākas pūles netiek pienācīgi atlīdzinātas. Sekas ir tās, ka strādnieks vai nu no akorddarba atsakās vai prasa augstāku cenu. Ja cenu paaugstina, tad strādnieks noprot, ka saimnieks nezina, cik iespējams pastrādāt, un turpmāk var okordcenu pats noteikt. Ja akorda cena ir augsta, tad vispirms darbs izmaksā dārgāki nekā vajadzīgs. Ja saimnieks to atzīst, tad bieži tas cenu vēlāk spiedīs uz leju. No tā atkal attapīgam strādniekam jāvēro, ka nav vērts strādāt ar pilnu sparū. Jo ja tas pūlas visiem spēkiem un caur to pēc saimnieka uzskata pelna par daudz, tad algu uz priekšu pamazinās. Tā tad čaklāka darba sekas būs tās, ka strādnie-

kam turpmāk tas pats darbs jāstrādā par mazāku algu. Tālākās sekas ir, ka strādnieks pie katra akorddarba sargās izrādīt savas īstās spējas, viņš strādā ar zināmu apvaldišanos. Ja akorda cenu pamazina atkārtoti, tad strādnieks noprot, ka viņam negrib novēlēt vairāk par zināmu dienaspeļņu, tā tad ka akorddarbs ir vienīgi līdzeklis, ar ko no viņa par to pašu maksu izdabūt arvienu vairāk darba.

Tā tad, lai samaksu samērā ar pastrādāta darba daudzumu varētu pielietot sekmīgi, vispirmā kārtā reiz noteiktu akordcenu vai premiju (to pārrunāsim «strādnieku jautājumā») — kamēr vien darbs un darba apstākļi tie paši — nekādā gadījumā nedrīkst grozīt strādniekam par ļaunu.

Ar par zemu noteiktu maksu nevar strādniekus saistīt, ja maksa par augstu, tad darbs iznāk pārāk dārgs un strādniekiem rodas dibināta vēlēšanās, tikpat labi pelnīt arī pie citiem akorddarbiem. Tā tad akorddarbos, lai tiem būtu labas sekmes, pareizi jāuztver atalgojuma augstums.

Kā nu izzināt akorda pareizo cenu vai vispārīgi darba normalo lielumu? Varētu izlietot atzīmes darbagrāmatās, no kurām redzams, cik kāda darba dienā pastrādāts. Bet lai aprēķins iznāktu pareizs, darbagrāmatā vajadzētu būt atzīmētam, kādos apstākļos darbs katru reizi strādāts. Tādu atzīmju parasti nav, tā tad aprēķins iznāk nedrošs.

Vairāk sniedz atzīmes par agrāku gadu akorddarbiem. No tām redzams, cik strādnieki padarījuši un ko uz akorda var nopelnīt. Ja normalās algas pa starpām grozījušās, tad no agrākām atzīmēm var aprēķināt, cik par tiem pašiem darbiem uz akorda jāmaksā tagad. Bet ja akorddarbu tikai nupat ievēd, tad, saprotams, tādu vecu atzīmju nevar būt. Kā nu noteikt akorda cenu?

Tādā gadījumā mēdz zināmo darbu likt pāris dienas strādāt par dienasmaksu, pie kam rūpīgi novēro, cik strādnieki tā padara. Bet ja pēc tam otrā vai trešā dienā darbu izdod uz akorda, tad apķērīgs strādnieks drīz noprot, kas par nolūku ir vien- vai divdienu paraugdarbam. Tad viņš akorda cenu var pacelt caur to, ka par dienasalgu strādā gausāki. Aprēķins var iznākt kļūdainš arī caur to, ka pirmās, tā dēvējamās mēģinājumdienās, strādnieks attiecīgā darbā vēl nav ievingrinājies. Tādēļ kādu jaunu, strādniekam vēl nepierastu darbu liek par dienasalgu strādāt tik ilgi, kamēr viņš tanī ievingrinā-

jies. Tad strādnieks labprātāk pāries uz akordu un saimniekam par šo darbu nenāksies pārmaksāt. Pavisam aplami ir kāju darbu izdot uz akorda, bet cenu noteikt tikai nedēļas beigās, pie izmaksas, aprēķinot tā, ka akorda peļņa lai iznāk drusku lielāka par parasto dienasmaksu. Tad strādnieks tīši strādās gausi, lai par to pašu maksu būtu mazāk jāpūlas. Pie novērojumiem, kuŗi noderēs par pamatu akorda cenas vai premiju aprēķiniem, katrā ziņā jārikojas rūpīgi, ņemot arī vērā, kādos apstākļos darbs strādājams.

Darbus, kuŗus strādā viens vien cilvēks par sevi, vieglāki novērtēt, nekā kur jāstrādā kopām (grupām). Viendarbā var, piem., grāvjuš rakt, sakņaugus kaplēt un retināt, ar izkapti pļaut u. t. t. Tomēr arī te nav pielietojama viena akordcena priekš visiem apstākļiem. Pie grāvju rakšanas darba sekmes atkaras no zemes dabiskām īpašībām (sastāva), laikapstākļiem un zemes patreizējā stāvokļa (nokaltusi, sazēlusi u. t. t.) un cik dziļi un plati jārok. Pie kaplēšanas daudz atkaras no tā, cik zeme ir dena un cik un kādas sējumā nezāles. Retināšana veicas samērā ar to, cik biezi nosēts un uz kāda atstatuma rindās jāretina, cik tālu sējums attīstījies un cik tas tīrs no nezālēm. Pļaušana — cik biezs un stāvs vai sakritis sējums, cik cieti pļaujamo augu stublāji. Lai te varētu pareizi spriest, vajadzīgi plaši piedzīvojumi un darbu novērošana dažādos apstākļos.

Jau agrāk aizrādīts, ka ne visus darbus iespējams vai izdevīgi izdot uz akorda. Bij minēts, ka akorddarbiem vajag varēt viegli noredzēt un noteikt labumu. Tas grūti izdarāms vai neiespējams gandrīz pie visiem zemes gatavošanas darbiem, kā aršanas, kultivēšanas u. t. t. Kaut te ar pamatīgu meklēšanu vainas atrastu, tomēr sarežģīta viņu pierādīšana un nocenošana. Par dažām kļūdām un viņu izlabošanu bieži nav laika strīdēties, jo, piem., pēc ekstirpēšanas un ecēšanas drīz jāsej. Vispārīgi jāsaka, ka maz ir to uz akorda izdodamo darbu, kuŗos strādniekam jālieto saimnieka zirgi, jo te vispirms jābīstas, ka akordnieks zirgus pārpūlēs, sevišķi ja viņam pašam nav kājām līdzī jastaigā. Tomēr ir izņēmumi, jo piem. sēšanu ar rindsējmašīnu var gluži labi izdot uz akordu, sevišķi ja smagā mašīnā zirgus maina. Saprotams, sējējiem jāatbild par kārtīgu nosēšanu.

Akorddarbus nevar uzticēt kaut kuram pienācējam strādniekam. Svešiem strādniekiem, iekam ar tiem noliģst plařaku darbu, pirms jāliek pastrādāt paraugdarbu. Ja paraugs ir labs, tad tas var bieži noderēt par pamatu pie tālākā darba apspriešanas (piem. pie grāvju rakšanas), tā kā varbūtēju domstarpību izřķiršana vairs nedara grūtības.

Ari strādniekiem jāuzmanās, uzņemoties akorddarbus pie neapzināma saimnieka, seviřki ja līdz galīgam aprēķinam tiks ieturētas lielākas sumas. Saimnieks var ilgu laiku darbu neaplūkot un beigās taisīt uzrēķinu par darbu it kā nepietiekořu labumu. Bet nabagam ar bagātu grūti tiesāties. Šis aizrādījums var noderēt arī saimniekiem, kař līģst pēc daudzuma un labuma atlīdzināmuř darbus pie kāda uzņēmēja.

Zināmuř darbus var uz akorda izdot arī saimniecības pāstāvīģiem strādniekiem. Ari řo rīcību tuvāk pārrunāsim «strādnieku ļautājumā».

Cilvēkdarba atvietošana

zināmā mērā iztirzāta zem «darba palētinājuma» (65. lp. p.). Jāu kopř gadu desmitiem daudzus darbus, ko senāk strādāja cilvēki, liek strādāt dzīvniekiem vai elementaru spēku darbinātām mařinām un rīkiem. Pie mums pat mazās saimniecības tagad lieto tvaika vai cita spēka dzītas kuļmařinas, kamēr senāk kuļšanu veica vienīģi sprīģuļiem, vēlāk pa daļai arī zirģu vilktiem kūleņiem. Ari zirģiem dzītās kuļmařinas prasa vairāk cilvēku papilddarba, nekā tagadējās kombinētās, motorspēka dzītās kuļmařinas, kuřas dod tirus graudus, kuřām var pievienot vēl pařielaidēģus, salmu elevatorus u. t. t. Pie linu izstrādāšanas daudzus darbus, kuřus senāk strādāja vienīģi cilvēki, tagad var likt pastrādāt mařinām. Lauksaimniecības mehanizācija iet arvienu tālāk un caur to iespējama ļo dienas intensīvāka saimniekořana.

Tomēr ne visu var mařinas pastrādāt un ne visu, ko tās strādā, viņas padara vislētāki. Laukudarbu pētnieks prof. Derlickis saka: saimniecības vadītāģam, ja grib izvairīties no liekiem izdevumiem par darbospēkiem, pareizi jānokārto samērs starp ražošanas līdzekļiem un vispirms starp darbospēkiem (cilvēkiem, dzīvniekiem un nedzīviem motoriem), t. i. tā dēvētām spēkmařinām un pie tām vajadzīģām darbmařinām pēc viņu uzdevuma, skaita, lieluma un konstrukcijas. Tādēļ ka cil-

vēka darbaspēks vērtējams augstāki par citiem spēkiem, cilvēkam vajadzētu pa iespējai nodot vienīgi viņam pienākošo domāšanas darbu, turpretī visus mehāniskus darbus vajadzētu likt pastrādāt citiem spēkiem, lai cilvēkam — tā tad arī strādniekam — būtu pa iespējai tikai jāvada un jāuzrauga. Šī atziņa, kuŗa rūpniecībā jau plaši izpildīta, arvien vairāk izplatās arī lauksaimniecībā, tā kā tagad vārds lauksaimniecības «mechanizēšana» vairs nav nekas jauns. Tomēr nedrīkstam piemirst, ka tā sauktai mechanizēšanai lauksaimniecībā vilktas daudz šaurākas robežas, nekā rūpniecībā, jo lauksaimniecības darbi, gadalaikiem un dabai pielāgoti, pastāvīgi mainās, un tālab katru mašīnu pielieto nevis tekoši, bet tikai uz īsu laiku. Tādēļ pie tagadējā kapitāla trūkuma un augstiem augļiem (procentiem) daudzreiz ir pareizi, ja zināmus mehāniskus darbus liekam strādāt cilvēkiem, ne mašīnām, jo pēdējās strādā dārgāki. Ir gan nedabisks stāvoklis, ka augstāki vērtējamais cilvēkspēks iznāk lētāks par motorisku spēku un mašīndarbu, bet mēs lauksaimnieki vien te nevaram neko grozīt.

Tālāk jāapsver, kas zināmus darbus pastrādā ne tikai ātrāki vai lētāki, bet arī labāki — mašīna vai cilvēks. Īpašību ziņā daudzos darbos cilvēkam ir neapšaubāms pārsvars, un izdevumus, kas darbā ielikti, cilvēks atmaksā labāki, nekā tam pašam nolūkam lietota mašīna vai dzīvniekspēka darbināts rīks. Nemsim piemēra dēļ, rušināmaugu apkopšanu. Rušināt te var ar zirgu vilktiem rušinātājiem un rokas kapļiem. Pirmie uzirdina tikai rindu starpas un taņīs izgriež mazāk sīkstas nezāles, turpretī ar kapli pie reizes uzirdina zemi arī pašās rindās un izcērt visas nezāles, tiklab rindu starpās, kā pašās rindās. Bērzmuižā izdarīts izmēģinājums ar lopbarības bietēm pierādīja, ka, ar kapli vien strādājot, raža bij par tik daudz lielāka, ka arī peļņas iznāca vairāk, nekā ja rušināšanu izdara ar zirgrušinātāju. Cilvēkdarba īpašības bij par tik daudz pārākas par zirga vilktā rušinātāja darbu, ka pēdējā lētākais darbs deva mazāk peļņas. Agr. Rudzītis savā diplomdarba izmēģinājumā Vecaucē, 1926. g., ar kartupeļu dažādu apkopšanu tāpat atrada, ka ar kapli vien strādājot iegūst lielāku ražu un lielāku peļņu, nekā lietojot zirga vilktu rušinātāju vai apmetēju. Tādu piemēru varētu uzrādīt daudz. Tā tad redzam, ka rušināmaugu apkopšanā, nemaz neskaitot augļus par rīkos ieguldītu kapitālu un to nodilšanu, cilvēkdarbs iznāk ienesīgāks. Tādēļ kuŗ

pēdējā var sadabūt pietiekoši, tā kā apkopšana nenokavējas, un ja cilvēki nav jātur un jāalgo arī tādā laikā, kad viņiem ienesīgu darbu nevar nodot, tur zirga velkamus rīkus vajag pielietot tikai mazā mērā.

Tā visos darbos, iekam izšķiras, pamatīgi jāapsver, vai cilvēkdarba samazināšanai vērts iegādāt mašīnas vai dzīvniek- vai motorspēku kustināmus rīkus. Sevišķi tas attiecas uz mazākām un vispārīgi tādām saimniecībām, kur mašīnu pielietošana daudzos gadījumos neparocīga. Piem. ja tīrumi vaļējiem grāvjiem sadalīti mazos gabalos, tad plaujmašīnai, pēc malu atplaušanas, atliek maz ko strādāt. Pie tam tērējas daudz laika pie mašīnas pārceļšanas no viena gabala uz citu u. t. t.

Cilvēku darbs bieži rādās mazvērtīgs, neražīgs un dārgs tikai tādēļ, ka tiem dod mazderīgus rīkus vai liek strādāt ar neveicīgiem paņēmieniem. Piem. pie kaplēšanas daudz atkaņas no tā, zem kāda leņķa sakopot kapļa kāts un asmens, no kāda materiāla pēdējais izgatavots, kādā mērā kapļa smagums pielāgots strādnieka spēkam un zemes īpašībām u. t. t. Plaušanas sekmes atkaņas no izkopts veida, viņas vairāk vai mazāk pareizas iesiešanas u. c. Ar labu, pareizi iesietu izkapti cilvēks plauj ātri un glīti un, ja darbu prot — maz nogurst, turpretī slikta izkaps drīz nogurdina stiprāko vīru, arī ja viņš ir īsts, ievingrinājies plāvējs. Tādēļ, salīdzinot mašīnas un cilvēka darbu izmaksu un labumu, jāapsver, vai ir gādāts, ka cilvēks varējis darbā izrādīt savas īstās spējas un pareizi izmantot savu spēku. Pie salīdzināšanas jāņem vērā arī tas, cik apdāvināti, attiecīgā darbā iestrādājušies un uzcītīgi ir salīdzinājumā lietotie strādnieki. Tāpat krit svarā, kā strādnieki pārtiek. Nemācītus, neattapīgus, slikti ēdušus, dzērājus un nevižīgus, godu nepratīgus strādniekus mašīna salīdzinājumā viegli pārspēj.

No otras puses, salīdzinājumā jāpielūko, ka mašīna vai dzīvniekspēka kustinātais rīks būtu katrā ziņā (konstrukcija, materiāli u. t. t.) savam uzdevumam piemēroti un lietpratīgi vadīti. Ja vienas fabrikas izgatavojums ir maz derīgs, tad pēc tā nevar spriest par visu tamlīdzīgu izgatavojumu noderību un spējām. Tāpat nepratējam vadītājam darbs ne tikai nesekmēsies un iznāks neglīts, bet tas pašu labāko mašīnu un rīku drīzā laikā samaitā un padara nederīgu. Cik ilgi mašīna vai

rīks pareizi strādā un vispārīgi iztur, tas, saprotams, atkaras arī no viņu apkopšanas.

Tā tad pie jautājuma izšķiršanas, vai zināmos darbos cilvēkspēks atvietojams caur dzīvnieku vai motorisku spēku (mašīnām vai attiecīgiem rīkiem), nedrīkst palaisties uz reklamām un citāda veida ieteikumiem vai nosmādējumiem, bet pamatīgi jāizmeklē, kāda darbaspēka lietošana attiecīgas saimniecības apstākļos izdevīgāka. Palīgā ņemami citu, sevišķi apkārtējo saimniecību piedzīvojumi un novērojumi.

Strādnieku jautājums.

Sūdzības par strādnieku dārdzību, trūkumu, mazvērtību u. t. t., īsumā izsakoties «strādnieku jautājums», pie mums radās jau ļoti sen. Savs laukstrādnieku jautājums ir arī citās kulturvalstīs. Dažs kas šai jautājumā ir visur vienāds, dažs kas vairāk vai mazāk citāds. Bet sāpīgas vietas šai jautājumā ir katrā valstī, kurā ir lielāks daudzums saimniecību, kam vajadzīgi algoti strādnieki. Nevar būt šīs grāmatas uzdevums, aprakstīt strādnieku jautājumu ārvalstīs. Turpretī, aizrādot uz svarīgiem līdzekļiem, kādus ārvalstīs sekmīgi pielieto laukstrādnieku jautājuma sāpīgāko vietu dziedēšanai, varam izpalīdzēt šejienes attiecīgu apstākļu labošanā. Tas saprotams, ka gluži vienādi nevar rīkoties ne tikai visās valstīs, bet pat ne vienas valsts visos apvidos. Visur ir savi īpatnēji apstākļi, kuriem jāpielāgojas. Pat atsevišķas saimniecības iekārta un viņas ārējie apstākļi spēlē zināmu lomu. Tāpat saimniecības līdzekļi. Tā tad strādnieku jautājuma kārtošanai nevar sniegt vispārderīgas receptes, bet iespējams uzrādīt tikai virzienus mērķa sasniegšanai.

Pie katras ārstēšanas no svara zināt kaites cēloņus, jāzin apstākļi, kas veicinājuši viņas rašanos un veicina tās tālākpastāvēšanu. Šie kaitīgie apstākļi jāgroza, jācenšas to vietā radīt izdevīgākus. Jāatmet kaitīgas parašas, kaut tās būtu cik patīkamas un iesakņojušās. Tāpat velti jāunoties, ja kādu kaiti un viņas cēloņus nosauc istā vārdā, ja slimniekam aizrāda, ka tam jāmaina dzīves līdzšinējais veids, ka nav jāmeklē brīnumlīdzekļi, un ka līdzēt nevar vaidēšana, bet pašam jādara galvenais, kas kaites ārstēšanai vajadzīgs. Zinām arī, ka ir bistamas kaites, kas apdraud visu apkārtni. Tādu slimību apkarošanai izdod zināmus priekšrakstus. Šie priekšraksti līdz

tikai tad, ja viņus apzinīgi izpilda, un, lai tas notiktu, apzinīgiem jāuzrauga, lai arī mazāk apzinīgie nosacījumus kārtīgi izpildītu. Citādi ir kā ar nezālēm, kuŗu sēklas vējš pārnes no nolaidīgā uz rūpīgā saimnieka tirumu.

Ir mums arī tagad daudzi saimnieki, kas, diemžēl, ņem jaunā labi domātus aizrādījumus, ka viņi varētu paši ko darīt strādnieku jautājuma labošanā, ka viņiem vienotrā vietā jāpiekāpjas pret strādnieku interesēm, ka viņiem jāgroza parašas, ka aplami prasīt, lai valdība pret strādniekiem lieto tādus un citādus spaidus, lai tos pie saimnieka saista par noteiktu algu u. t. t. Ir vēl arvienu saimnieki, kas apgalvo, ka kalpiem labāka dzīve nekā viņiem, bet kas sašūt, ja pēc tādas runas tiem ieteic ar kādu kalpu apmainīties. Tādiem savas šķiras bruņiniekiem un privileģiju un pašlabuma cildinātājiem nevar līdzēt ne ar aprādījumiem, nedz paraugiem, tie cieši turas pie saviem aizspriedumiem, un to dēļ cieš ne tikai strādnieki, bet arī labāki domājoši saimnieki, cieš visa sabiedrība. Nepatīkami atzīt, ka mūsu samērā mazi saimnieki vēl aizstāv dažas kārtības, ko jau atmetuši kulturvalstu lielgruntnieki, kauču lielgruntniekus mēdz uzskatīt par visu novecojumu balstiem un īstajiem mazo ļaužu apspiedējiem. Piem. Vācijas junkuri, kuŗu slava nebūt nav no labākām, it īpaši pēc kara tādā mērā grozījuši izturēšanos strādnieku jautājumā, ka mūsu saimnieki dažu ko no viņiem varētu mācīties. Šiem junkuriem karš ar savām sekām atvēris acis un tie rosīgi meklē ceļus, pa kuŗiem staigājot, lai a b a s puses sasniegtu iespējami lielākus labumus.

Tad nu mēģināsim meklēt cēloņus, kas pie mums strādnieku jautājumu varēja padarīt sāpīgu. Tie nav visur vienādi un visus viņus sameklēt būtu veltas pūles. Pats jautājums jau arī nav visur vienādi sāpīgs, un vēl Latvijā ir vietas, kur strādnieku jautājumā neko sāpīgu nesajūt, tāpat kā sāpju aizņemtos apvidos atrodas saimniecības, kuŗās strādnieku jautājums bažas vēl nerada un — cerēsim — neradīs. Pakavēšos vispirms pie apstākļu veidošanās tanīs apvidos, kur strādnieku jautājums šķiet visvairāk sasāpējis. Tie ir Latvijas bagātākie apvidi, kur saimniekiem samērā vieglāki nācās kļūt pie zināmas turības un — grūtāki pretoties lepnas dzīves kārdinājumiem. Visos sīkumos šos apstākļus attēlot tomēr neapņemos, un tas pie strādnieku jautājuma iztirzāšanas un risināšanas šķiet ne visai vajadzīgs.

Ne tikai dzimtbūšanas, bet pa lielākai daļai vēl klaušu laikos starp saimnieku un strādnieku bij grūti, laikam pat neiespējami, saskatīt manāmu starpību; abi bij viena kunga kalpi. Saimniekam bij tikai lielāka atbildība un to bieži sodīja arī par tiem nogrēkojumiem, ko viņa kalps kunga darbos nodarījis. Neskatot uz kādiem tur likuma nosacījumiem, kungs varēja saimnieku pataisīt par kalpu un viņa vietā par saimnieku ielikt kaut kuŗu strādnieku vai citu izredzētu. Pēdējais par šādu goda parādīšanu ne arvienu priecājās. Mantas ziņā saimnieks, ja to neapspīdēja muižnieka īpašas žēlastības saulīte, reti kad stāvēja krājīgam kalpam pāri. Precētiem kalpiem (precējās jaunos gados) bij savi lopi, savi sējumi, īsi sakot sava paša saimniecība. Pārtikuši vispārīgi nevarēja būt ne saimnieki, nedz kalpi, jo darbspēka vairākumu un izdevīgāko darblaiku vajadzēja ziedot muižas darbiem. Tāpēc abi dzīvoja diezgan vienādi trūcīgi un abi bij vienādi neizglītoti, muižnieka varmācību nospiesti un notrulināti.

Kad mājas izdeva uz nomu un vēlāk arī pārdeva dzimtsīpašumā, tad lielāku un labākas zemes māju saimnieki mantas ziņā strādniekiem aizgāja arvien vairāk priekšā. Sākumā tomēr kopdzīves veids vēl maz grozās. Ārēji vēl neparādās šķiru starpības. Saimnieks ar strādnieku vēl prāvā mērā jūtas kā vienas šķiras locekļi, viena darba darītāji, viņu ģimenes dzīvē visai mazās starpības. Kalpi mēdz ilgi dzīvot pie viena saimnieka un tādos gadījumos jūtas pie saimniecības un viņas likteņiem saistīti gandrīz tikpat cieši, kā pats saimnieks. To saimnieku, kam kalpi daudz mainās, uzskata greizi, tāpat kā kalpu, kas nevar ilgi pie viena saimnieka pastāvēt. Ja turību uzdzīvojis kalps top patstāvīgs, uzņem kādu nomasvietu vai uzsāk kādu veikalu, tad saimnieks viņa pabalstīšanu uzskata par godalietu, un ilgāki kopā dzīvojuši saimnieks un strādnieks arī turpmāk uzskatās it kā saradojušies. Kamēr pastāvēja šis draudzīgās attiecības, it īpaši kamēr arī zemnieku mājās turēja kalpus ar ģimenēm (lielākās parasti pusi vīru, pusi puīšu), tikmēr labiem saimniekiem nebija strādnieku trūkuma un vispārīgi strādnieku jautājumā nebija nekādu asumu. Tādi pa retam radās tikai uz atsevišķu saimnieku vai strādnieku rakstura īpašību pamata.

Pamazām šie patriarchaliskie apstākļi izzuda. Saimnieku mantasstāvoklim arvien vairāk uzlabojoties, tie arvienu no-

teiktāki norobežojās kā kāda augstāki stāvoša šķira. Un jo labāks saimnieka mantasstāvoklis, toties, parasti, pilnīgāka norobežošanās. Ja saimnieku patstāvības sākumā saimnieka ģimene vismaz svēt- un svētku dienās ar neprecēto saimi ēd pie viena galda, tad vēlāk to sastop tikai retās nabagākās saimniecībās un pie turīgākiem tā dēvētiem vecmodes saimniekiem. Nekas izlīdzinošs tai vietā nenāk, turpretī arvienu mazāk paliek arī to saimnieku, kas barā strādājamās darbos iet barā galā. Tā tad arī «ieroču brālība» arvienu vairāk izzuda. Pēdējam apstāklim sevišķi svarīga nozīme, it īpaši ja saimnieks ir pilnīgi darbaspējīgs. Ja vecuma vai citu iemeslu dēļ nespējīgs saimnieks darbus vairāk uzrauga nekā tanīs piedalās, sevišķi jau (kā pie pļaušanas) baru neved, tad tas strādniekam pats par sevi saprotams, bet ja spēka cilvēks tikai darbā noskatās vai pie tā nemaz nerādās, tad tādēļ vien starp saimnieku un strādnieku rodas zināma plaisa. Lielsaimniecībā, to katrs strādnieks saprot, vadītājam gandrīz visu laiku aizņem darbu izkārtošana, dažādo nozaļu pārraudzība, visādi aprēķini u. t. t.; strādniekus pietiekoši uzmundrina un pavairo viņu cieņu pret vadītāju, ja tas steidzamos vai grūtos gadījumos pieliek roku «prastam» darbam un tanī izrāda prasānu un veiksmi. Bet ja saimnieks, kuŗš nodarbina piem. tikai 6 strādniekus vai vēl mazāk, darbā nepiedalās, kauču ir darbaspējīgs, tad strādniekā pret saimnieku viegli ieperinās īgnums un skaudība. Tad tas vēro, ka saimnieks pārtiek vienīgi no strādnieka sviedriem, ka tas ir viņa nekautrīgs izmantotājs. Katru darbu tas uzskata par plēšanos priekš saimnieka, un laiska, nolaidīga strādāšana viņa apziņu vairs neapgrūtina. Ja strādniekam pašam turklāt nav nekādu sējumu, savu lopu, bet atalgojumu viņš saņem naudā, tad tas drīz zaudē visu pieķerību lauku darbam un tiecas uz tā dēvētu vieglu darbu citā arodā. Tas laukstrādnieku padara jau visai mazvērtīgu, kaut viņš vēl nebūtu ļaunprātīgs.

Arvienu lielāks skaits saimnieku speŗ vēl tāļāku, viņiem pašiem visai kļūmīgu soli: tie vairs netur strādniekus ar ģimenēm, bet pieņem tikai neprecētus — puišus un meitas. Ja ģimenescilvēks iet pie saimnieka, tad ģimenei jāgādā cita dzīvesvieta. Šādu rīcību attaisno dažādiem iemesliem, kā telpu trūkumu, neērtībām ar kalpu lopiem, viņu bērnu nerātnībām u. t. t. Daudzi arī izsakās, ka precēti kalpi iznākot par dārgu.

Caur šādu rīcību saimniecība tūlīn zaudē attiecīgu skaitu strādnieku. Muižās, kuŗas turpina precētu strādnieku (deputatnieku) turēšanu, saimnieku izstumtie precētie strādnieki, saprotams, nevar vietas atrast citādi, kā ja kādu līdzšinējo strādnieku atlaiž, tā ka daudzās muižās drīz ieviešas iepirkšanās paņēmiens (kukuļi vagariem u. t. t.). Liela daļa precētu laukstrādnieku nu aizplūst uz pilsētām, zināma daļa arī izceļo, visvairs uz Krieviju, lāgiem arī uz citām valstīm, pat Brazīliju un Argentīnu. Aiziet, saprotams, visvairs uzņēmīgi, tā tad vērtīgi cilvēki, it īpaši tie, kas neklīst uz pilsētām kādus vieglumus meklēt, bet kas svešatnē paliek pie zemes darba un pa daļai samērā ātri uzdzīvo krietnu turību.

Aiziet ne tikai ģimenescilvēki, bet arī tādi jauni cilvēki, kas grib ģimenesdzīvi nodibināt. Jo pat atzīti labu strādnieku saimnieks, kas grib turēt vienīgi puīšus, vairs nelīgst, ja tas apsievojas. Muižās vien, kā jau aizrādīts, visi precēti strādnieki nevar saiet. Redzēdami, kāds liktenis gaidāms laukstrādniekam, kalpi savus bērņus cenšas mācīt kādā amatā vai iekārtot kā citādi, lai tikai nebūtu jāiet pie saimniekiem. Ari starp kalpiem arvienu plašāki ieviešas mazbērņība. Skaidra lieta, ka tādā kārtā jārodas laukstrādnieku trūkumam.

Strādnieku trūkumu sasteidzina vēl tas, ka, sākot ar krievu-turku kara laiku, Latvijas ostaspilsētās ļoti strauji attīstās rūpniecība, sakarā ar to tirdzniecība un jaunu, greznu ēku celšana. Pārīdesmit pirmos gadus tādēļ pilsētās strādniekiem maksā krietnas algas, un daudzi uzņēmīgi un saturīgi ienācēji samērā īsā laikā tiek pie ievērojamas mantas. Baumas par pilsētas svabado, vieglo dzīvi un ātru iedzīvošanos laukstrādniekus ar lielu spēku velk uz pilsētām. Saimnieku dēļ jau neviens negrib palikt uz laukiem par strādniekiem, kas agrāk bij visai parasts. Vēlāk strādniekiem pilsētās top arvien grūtāki, bet bēgšanu no laukiem, reiz ievēzējusies, nav vairs viegli apturama. Ka liela daļa ienācēju nu iestieg postā, no tā lauku saimniekiem netop vieglāki. Taisni otrādi. Daudzi uz laukiem neātgriežas aiz kāuna un labāk pilsētā ēd bada kumosu, citi «pārtiek» no dažādām noziedzībām, un tikai rets uz dzimto pagastu atgriežas, lai ar patiku ķertos pie agrākā darba. Izdevumi pār ārstēšanos jāmaksā pagastiem, galvasnauđas no pilsētās dzīvojošiem pag. locekļiem bieži nevar piedzīt, bet no pilsētas pārnākuši nespējnieki pagastam tomēr

jāapgādā u. t. t. Īsi sakot, par to, ka ļaudis no laukudarba aizgājuši, pagastiem, it īpaši saimniekiem, kā maksāt spējīgākiem, vēl ceļas lieki izdevumi. Bet aiziešana uz pilsētām turpinās, it īpaši tādēļ, ka arī tie, kam pilsētā klājas grūti, saviem rādiem un paziņām stāsta, ka pilsētas dzīve viegla, jauka un ienesīga.

Caur to, ka lauku strādnieks pa lielākai daļai nevar nodibināt ģimenesdzīvi, ievērojami maitājas tikumība. Neprecētais strādnieks vairs tikai retos gadījumos cenšas kaut ko ietaupīt. Priekš kā lai viņš to dara? Strādnieku izpriecas top arvien rupjākas. Uz dienaskārtības stājas svētdienu pavadīšana krogū, puišu un meitu balles ar smagu piedzeršanos un izkaušanos un citas izpriecas, kādas nebij parastas agrākos laikos, kad bij vairāk precētu strādnieku, bet neprecētie zināmā mērā jutās kā saimnieka ģimenes locekļi. Kur saimnieki gājējus sev tuvina, tur arī šai tikumu grimšanas laikā gājēji ir strādīgi un ved kārtīgu dzīvi, tā tad, par laimi, nav iemesla apgalvot, ka beidzot mums bijuši tikai samaitāti, mazvērtīgi laukstrādnieki. Pasaules un it īpaši brīvības cīņās mūsu laukstrādniecība spoži pierādīja, kāds veselīgs kodols viņā vēl uzglabājies, par spīti visiem pārbaudījumiem. Ja tā būtu līdz serdei samaitāta un tēvijas mīlestību zaudējusi, tad mums neatkarīgu Latviju gan nenoturēt. Un ņemsim vērā, ka arī mūsu valsts turpmākie likteņi visai atkaras no laukstrādnieku stāvokļa, līdz ar to viņu tikumiem un tēvijas mīlestības.

Tam, ka saimnieki tikai it kā izņēmuma kārtā tur precētus strādniekus, starp citām ir vēl vienas svarīgas ļaunas sekas. Veselam, pieaugušam cilvēkam ir arī kārtīgi attīstītas dzimumdzīves tieksmes. Kam tādu nav, tas atzīstams par nenormālu cilvēku. Dabiski ir, ka arī strādnieki grib doties laulībā un nodibināt ģimenes dzīvi, kuŗa dod jaunu sparū darbā, lai varētu pēcnācējus uzturēt un tiem nodrošināt nākotni. Atņemot normālam cilvēkam iespēju doties laulībā un nodibināt ģimeni, viņam tomēr neatņem dzimumdzīves tieksmi. To nu, redzēdami, ka uz laulību mazas izredzes, strādnieka cilvēki jau samērā agri apmierinās ārpus laulības. Bet šādu kopošanos nedrīkst pavadīt dabiskās un vispārīgi vēlamās sekas, jo mīlas pārim kopdzīve nav iespējama un kalponi ar bērnu neviens neņem. Toties attiecīga jaunava tiek apbalvota ar vispārēju nicināšanu, tādēļ augļa nodzišana un jaundzimušu noslepkavo-

šana uz laukiem lai mūs nepārsteidz. Lai kopošanās dabiskās sekas novērstu, pielieto veselībai kaitīgus līdzekļus un paņēmienus, un tā plašus apmērus pieņem augstas pakāpes nervozitāte un citas kaites, kādas agrāk pie lauku ļaudīm gandrīz nemaz nebij novērojamas. Bieži atgadās izvarošanas un nekā neparasts vairs nav «nelāgās slimības», kuŗas vēl gadus 50 atpakaļ uz laukiem nemaz nepazina. Ja nu tādi nervozi, alkohola un citu sadzīves ļaunumu maitāti ļaudis beidzot nodibina ģimenesdzīvi un rada pēcnācējus, tad varam gan iedomāties, kādi no to lielas daļas iznāk cilvēki un laukstrādnieki. Tad lai nebrīnāmies par tām parādībām, kādas vietu vietum uzpeldēja lielinieku laikā, sevišķi ņemot vērā zvērestības paraugus, kuŗus iepriekšējo nemieru apspiešanā radīja muižnieku vadītās kūditās sodekspedīcijas. Sargāsimies radīt vai uzturēt apstākļus, kas tādu parādību gatavošanos veicina!

Tādi, pēc mana uzskata ir — īsā attēlojumā — galvenie cēloņi, kas laukstrādnieku ļautājumu padarīja asu tur, kur viņa asumu sevišķi sajūt. Ari daudziem saimniekiem, kas nav daļību ņēmuši cēloņu radīšanā, tomēr vairāk vai mazāk līdzī jāizbauda viņu sekas, kuŗas tapušas smagākas caur pasaules kaŗu un to noslēdzošām jūkām, saimnieciskām grūtībām u. t. t.

Augšējais attēlojums liek viegli noprast, kas pirmā kārtā darāms ļaunuma apkaŗošanai, tā kā te varēsim iztikt ar gluži īsiem aizrādījumiem.

Vispirms saimniekiem jāstājas tuvākās attiecībās ar strādniekiem, pie tam ne tikai māju dzīvē, bet arī ārpus tās, tā dēvētā sabiedriskā dzīvē. Kas to jau dara, lai iespaido citus tāpat darīt, jo atsevišķu soļu speršana vien nepietiek vispārējā ļaunuma labošanai. Daži vācu saimniekošanas mācības rakstnieki aizrāda, ka tur, kur saimnieki ar strādniekiem apejoties it kā ar pašu ģimenes locekļiem, ar tiem kā savējiem pārrunājot darbus u. t. t., tur strādnieku ļautājumā nejutot citādi arī Vācijā pastāvošos asumus, tur darbi labāki veicoties un tiekot apzinīgāki padarīti. To pašu man gadījās novērot Šveicē, kur — pie reizes sakot — saimnieki ir daudz turīgāki par mūsējiem un īsti daudzi, kam tikai ap 20—30 ha zemes, ir pēc mūsu jēdziena īsti bagātnieki. Tomēr pie tiem neredz šķiru starpības uzsvēršanu pret strādniekiem un saimnieks ar saviem klātdzīvojošiem ģimeneslocekļiem piedalās visos saimniecības darbos.

Tālāk no agrāk teiktā izriet, ka jāpaplašina precētu kalpu turēšana. Tiem lai ir sava pašu maza saimniecība. Cik lopu lai būtu tādā saimniecībā, vai dodami arī sējumi jeb vai deputatā dodami tikai gatavi lauka ražojumi, kāda lai šī saimniecība ir tā sakot visos sikumos, par to nav iespējams dot vispārīgus nosacījumus. Te jāpielāgojas vietējiem apstākļiem un parašām, saimniecības iekārtai, strādnieka vajadzībām un rocībai (cik lopu spēj iegādāt) u. t. t. Galvenais ir, ka strādnieks justu lielāku patstāvību, lai viņš un tā ģimenes locekļi varētu arī sev strādāt un zināmā mērā baudīt apdzejotā «sava stūrīša» aplaimojumu. Jau agrāk aizrādīts, ka tādos apstākļos strādnieks jūtas ciešāki saistīts pie saimniecības un viņas likteņiem. Viņš nu saprot un pie sevis sajūt, cik var kaitēt neizdevīgs siena vai labības vākšanas laiks (jo pašam arī būs jālieto mazāk vērtīgi ražojumi), viņam nav vairs vienalga, ka slapjums pūdē kartupeļus, viņam nav vairs žēl diendusas, kad siens steigšus jāapgodē u. t. t. Ar ģimeni un iedzīvi strādnieks nevar būt staigulis, to no laba saimnieka ne tikai nevar aizvilināt gada vidū, bet pie tāda precēts strādnieks labprāt turas gadiem ilgi. Un uz to arī agrāk aizrādīts, kāds pārkums iedzīvojušam strādniekam par jaunpienācēju. Bez tam strādnieku un viņu mantības pārvadāšana Jurgos, t. i. istā darba laikā, saimniekam nodara manāmus zaudējumus, sevišķi ja iekrīt tāļa braukšana.

Ka precētu strādnieku skaitam vairojoties ar laiku vairosies strādnieku skaits vispārīgi, tas pats par sevi saprotams. Tikai strādnieku apstākļiem vajag būt tādiem, ka bērnu pulciņš viņiem nav smaga nasta. Jūtīgiem saimniekiem nevajag bažīties par to, kur strādnieku pēcnācēji dēsies, ja tie radīsies klāt pastāvīgi pieaugošā daudzumā. Mēs vispārīgi vēl saimniekojam vietas u. c. apstākļiem nepiemēroti ekstensīvi. Lai varētu piemēroti intensīvi saimniekot, vajadzīgs ievērojami lielāks strādnieku skaits, nekā mums bij pirms kara, neskatot uz to, ka arvien plašāki pielietos cilvēkdarbu aiztaupītājus rīkus un mašīnas. Tas skaidrs, ka saimniekošanas intensīvitātei nepārtraukti jāpieaug, bet tā savukārt prasa pavairotu cilvēkspēku. Bet cik mums vēl nav zemes, kas nevietā nes mežus, un cik neguļ gluži dikā zem ūdeņiem un purvājiem, bet kas ir to vērts, ka viņu pēc pienācīgas nosausināšanas un citādašas ielabošanas pārvērs par kulturzemi! Bez tam taču —

kauču pamazām — uzplauks un paplašināsies mūsu rūpniecība, kas atkal pievilks attiecīgu darbaspēku no laukiem. Jo tas jau zināms, ka lielpilsētu iedzīvotāju skaits dabiski drīzāk mazinās, nekā pieaug. Par to gādā neveselīgie dzīves- un darbapstākļi. Tā tad ja mūsu valsts saimniecība ies kārtīgu gaitu, tad ilgi nav par to ko bažīties, kur cilvēki dēsies pie kārtīgas, veselīgas vairošanās. Neatrodu arī ko iebilst pret tagad diezgan bieži dzirdamu izteicienu, ka ja mēs pienācīgi nevairosimies, tad savas valsts patstāvību mūžam nenoturēsīm.

Ka, ja laukstrādniekiem būs plašākas iespējas ģimenesdzīves nodibināšanā, labosies viņu tikumi, arī tas izriet no agrāk aizrādītā. Šī iespēja daudzus arī atturēs no aiziešanas uz pilsētām, kuŗa tagad lauksaimniekiem visai nevēlama.

Katrs vērtīgs cilvēks vēlas dzīvē uz priekšu tikt, iegūt zināmu neatkarību, mūža nodrošinājumu un saviem pēcnācējiem gaišāku nākotni. Jau agrāk aizrādīts, ka daudzi laukstrādnieki izceļojuši dziņā pēc «sava stūrīša». Nav jauna tā atziņa, ka jāgādā iespēja, centīgiem un taupīgiem laukstrādniekiem ar laiku kļūt pie pašu patstāvīgas saimniecības. Ir taisnība, ka jau senāk daži strādnieki tapa par nomniekiem vai graudniekiem un pēc tam, ja laimējās, pat par māju īpašniekiem. Taču pēdējā veida gadījumi arvien bijuši liels retums. Saimniecību iznomāšana vai izdošana uz graudiem nav vēlama un paredzams, ka pilnīgi pamatots likums to turpmāk pieļaus tikai sevišķos gadījumos. Vēlams, turpretī, lai laukstrādnieki varētu uzstrādāties līdz viņu iekrātiem līdzekļiem piemērtiem maziem zemes īpašumiem.

Tāda atziņa tika izteikta jau pirms vairāk kā 20 gadiem. Tad, vismaz Zemgalē, jau sajuta laukstrādnieku trūkumu un neapmierinātību ar savu stāvokli. Saimnieku vairākums negribēja atgriezties pie precētu strādnieku turēšanas. Tolaik visā Krievijā notika guberņu un apriņķu apspriedes par lauksaimniecības jautājumiem, lai iegūtu materialus, uz kuŗiem pamatojoties varētu izstrādāt likumus un nosacījumus lauksaimniecības veicināšanai. Izdevās iekārtot, ka Kurzemes guberņas apspriedē dalību ņēma samērā daudz zemniecības pārstāvju. Šai apspriedē Bikstu barons Ropps cēla priekšā viņa un manis izstrādātu projektu par zināmu turību uzdzīvojušu laukstrādnieku apgādāšanu ar viņu līdzekļiem piemērotiem zemes īpašumiem. Projekta sīkumi te nekrīt svarā, tādēļ at-

stāstīšu tikai viņa pamatdomu. Bij vērots, ka laukstrādnieku centība un taupība pacelsies, ja viņiem būs droša izredze nodibināt patstāvīgu saimniecību. Tā radušos mazo saimnieku bērni būs labi laukstrādnieki. Saprotams gan, ka par tādiem taps tikai viņu zināma daļa. Zeme mazo saimniecību ierīkošanai iegūstama caur kroņa muižu dališanu, sākumā slikti apsaimniekoto, bet beidzot nedalītas atstājot vienīgi tās, kurās ilggadējs nomnieks uzcēlis krietnas ēkas un priekšzīmīgi saimnieko. No laukstrādnieka, kam zeme piešķirama, prasāms, ka tas noteiktus gadus savā arodā strādājis un to tādā mērā prot, ka paredzama sekmīga saimniekošana. Tālāk tam jāuzrāda īpašums (nauda, vērtspapīri, inventars) vismaz 2000 rbļ. vērtībā. Tikpat lielu sumu viņam var aizdot no sevišķa fonda, kuŗu nodibina no valsts līdzekļiem. Aizņēmums pamazām dzēšams, tāpat māju izpirkšanai parastā laikā jānomaksā piešķirtās zemes vērtība. Tādēļ ka par zemes, kā naudas parādu paredzēti ap 4% augļu, kapitalam, kuŗš nodibināts laukstrādnieku apgādāšanai ar zemesīpašumu, vajag pastāvīgi pieaugt, tā tad zemes piešķiršana pastāvīgi paplašinātos arī zemes cenām pamazām pieaugot. Projektā bij paredzēta ne tikai kroņa muižu, bet arī no privātiem īpašniekiem pirktas zemes piešķiršana. Ka es sagaidu kādreiz arī zemes atsavināšanu (par noteiktu mērenu atlīdzību) no privatmuižām, to neteicu pat savam sadarbīniekam, ne nu vēl citiem muižniekiem, kas piedalījās mūsu komisijā.

Barons Ropss piederēja zemniekdraudzīgai ģimenei, pats bij ļoti liberals un izglītots vīrs, tikpat muižnieku, kā viņu pazinēju zemnieku augstī cienīts. Viņš juta, ka ne vienam vien muižniekam pret projektu būs tā sakot instinktīva nelabvēlība; par zemnieku pārstāvju nedalītu piekrišanu bijām pārliecināti. Tādēļ Ropps, kuŗš uzstājās kā referents, kopsēdē pie saviem šķīrasbiedriem atsevišķi griezās ar sirsnīgu uzrunu un beigās uzaicināja, lai priekšlikumu pieņem vienbalsīgi; tas Pēterpili darīšot vēlamo iespaidu. Laikam pēc iepriekšējas norunas tie muižnieki, kas bij pretējos uzskatos, pirms nobalsošanas atstāja sēdes telpu un tā priekšlikumu pieņēma ar klātesošo visām balsīm, tā tad vienbalsīgi. Izgājēju, cik atceros, bij samērā maz, tā tad arī muižnieku starpā projekta piekritējiem bij pārsvars.

Projekts līdz ar citiem apspriedes papīriem aizgāja uz

Pēterpili (tādu papīru pa visu Krieviju sanākuši vairāki vagoni) un tur lielajos papīru plūdus laimīgi — noslika. Dzirdēt par viņu vismaz vairs neko nedabūja. Drīz pēc tam jau arī nāca japaņu karš un revolūcija, tad par tādām lietām nebij ko domāt. Bet ka arī valsts domē viņu neatgādināja, tas gan liekas drusku savādi.

Lai nu bijis, kas bijis, bet gluži aizmirst toreizējo domu, man šķiet, gan nevajadzētu. Muižu zemes gan jau sadalītas un pa prāvai daļai atdotas tādām personām, kam ar zemes darbu nav bijis un nebūs sakara, kam pat valsts labā nav nekādu nopelnu. Daudzi zemesgabali tapuši par andeles objektu, bet prāvs skaits laukstrādnieku, kam bij mazo zemesgabalu kārtīgai apsaimniekošanai vajadzīgā lietpratība un rocība, palikuši bez zemes. Notikušo, diemžēl, vairs nevar grozīt, bet uz priekšu gan jārikojas tā, kā prasa lauksaimniecības un valsts p a t i e s s labums. Mums vēl daudz tādas zemes, uz kuŗas var ierīkot mazas saimniecības, tā tad, ja vien nopietni grib, spējīgos laukstrādniekus var svabadi apgādāt ar «savu stūrīti». Vajag tikai parūpēties. Paraugu var pa pilnam atrast tuvās ārvalstīs, piem. Prūsijā, kuŗa jau kopš gadu desmitiem sekmīgi kolonizē savus purvājus. Sniegt attiecīgus, sikāk izstrādātus priekšlikumus, saprotams, nevar būt šīs grāmatas uzdevums. Tas jādara piekrītošām iestādēm un galīgie lēmumi jātaisa Saeimai.

Pie sava stūrīša laukstrādnieks tomēr nevar tikt, ja viņa peļņa nav tāda, ka no tās var sastādīt piemērotus ietaupījumus. Mūsu tagadējās caurmēralgas ir tādas, ka ietaupījumi pie kārtīgas dzīves iespējami. Saimniekam ar algu skopoties nebūt nav ieteicams, jo tikai par l a b u algu var dabūt un noturēt l a b u s strādniekus. No laba strādnieka pie lielas algas arvienu būs lielāka peļņa, nekā no vidējā strādnieka ar mērenu algu. Pareizi rēķinātājs saimnieks tādēļ strādnieku algas un dzīves citus apstākļus nostāda tā, ka strādnieki cenšas viņa saimniecībā iekļūt un noturēties. Viņš tad var no labajiem izraudzīties vislabākos. Paša saimnieka labums prasa krietnus strādniekus pie sevis noturēt iespējami ilgi, jo tie arvienu labāki iemanās visos darbos, pie saimniecības vairāk pieron, iekrāj novērojumus un strādā arvien ražīgāki un pareizāki. Lai tos saistītu un uzmodinātu, viņiem atalgojums pastāvīgi jāpaugstina, pie kam saimniekam tomēr atleks vairāk labuma,

nekā no jaunpieņemta, sevišķi ja pēdējais nāk no nemākulīgi vestas saimniecības vai vispārīgi darbā vēl nav iestrādājies. Strādniekiem vispārīgi vajadzētu pēc zināma laika sekmīgas nokalpošanas algu paaugstināt bez piekaulēšanas. Nebūt nevajag maksāt visiem strādniekiem vienādas algas, bet jāmaksā katram pēc viņa nopelniem. Pilnīgi vietā ir, strādniekam, kas strādājis izcilu cītīgi un sekmīgi, gada galā izsniegt sevišķu atlīdzību jeb godalgu. Strādniekam jāredz, ka saimnieks prot darbu pareizi vērtēt un pienācīgi atlīdzināt. Ja bijis labs, izdevīgs gads, tad visai ieteicams likt arī strādniekiem caur viņu ienākumu zināmu pavairošanu sajukt gada labumu.

Dr. V. Riess sava darba «Padarijums un alga laukdarbā» ievadā starp citu saka: «Ja no inteligenta, apzinīga un krietna strādnieka, vienīgi uz kāda varam savu saimniecību balstīt, gribam prasīt augstvērtīgu darbu, un ja gribam, lai viņš pielieto visu savu spēju, lai tas darbā dod ko var, tad to sasniegsim vienīgi tad, ja strādnieks redzēs, ka arī viņam no labā darba atlec labums.

Lamas uz stiprāku piepūlēšanos pamudina tikai bailīgo, nepatstāvīgo, un arī tikai pārejoši, bet ne ilgstoši. Jo krietnāks cilvēks, toties lielāka mēdz būt pašapziņa, un toties vairāk caur rājieniem sasniegs taisni pretējo no tā, ko gribam. Vienīgi lupatam (plencim) nav pašapziņas. Taču it īpaši pēdējo laiku piedzīvojumi māca, ka drošāka pašaušanās uz cilvēka mazāk augstām, vienkāršākām tieksmēm, un mums visnoderīgākā ir tieksme pēc peļņas. Kam tās nav, tas mēdz visražīgākam darbam nederēt. Kas ar savu likteni mierā, tam nav iemesla piepūlēties vairāk nekā līdz šim. Bet kas grib tikt uz priekšu, kas grib naudu sapelnīt, tas ir ar mieru arī vairāk darba pastrādāt. Darba devējam tikai jāprot pareizi saskaņot peļņas vairākums ar darba vairākumu.

Tagad vienīgais sekmīgais līdzeklis visražīgākā darba iegūšanai ir darba atalgošana pēc ražīguma un labuma, strādnieka labuma saskaņošana ar saimniecības labumu».

Abus šos labumus var saskaņot caur akord- un premijdarbiem.

Akorddarbi jau sīkāki raksturoti zem «atalgošanas veidi». Šāduš darbus izdod galvenā kārtā tādiem cilvēkiem, kas kā pastāvīgi strādnieki nav pie kādas saimniecības sai-

stīti vai saistījušies tikai uz īsāku laiku, piem. vasaras pusgadu. Pēc šī laika nokalpošanas viņi uzņemas vai nu vienīgi akorddarbus vai pa daļai iet īslaika peļņās, piem. pie kuļšanām, mežā braukšanām u. t. t. Ļaudis, kas nododas akorddarbiem, mēdz būt zināmu darbu «specialisti», piem. grāvrači, malkas- un slīpercirtēji u. t. t.

Bet var zināmus darbus uz akorda izdot arī saimniecības pastāvīgiem strādniekiem. Piem. no seniem laikiem pazīstama riežu pļaušana muižās. Strādniekiem nodeva zināmas platības gabalus, kuŗu katrs (riezis) nopļaujams un apgødējams (ziemāji sasienami un saslienami) vienas dienas laikā. Ja nu strādnieks, teiksim, 5 riežus nopļāva 3 dienās, tad 2 darbdienas piederēja viņam, un tanīs tas varēja, dažreiz arī caur līgumu bij spiests pļaut uz akorda, nosakot zināmu atlīdzību par pūrvietau. Ja bij gaidāms, ka uz akorda iznāks lielāks darbs, tad strādnieki ņēma talkā ģimeneslocekļus un citus radus vai dalībniekus. Te, īstenībā, ir premij- un akorddarbs kopā. Par «likumīgo» riežu ātru nopļaušanu strādnieks kā premiju dabū brīvlaiku, kuŗu izmanto akorddarbam vai, pēc vēlēšanās, citādi, ja līgums pie akorddarba nesaista. Labums, sevišķi pēdējā gadījumā, abām pusēm: strādnieks vairāk nopelna un darbā var izlietot arī mazāk spējīgus ģimeneslocekļus, bet saimnieks tiek ar pļaušanu ātrāki galā, netērējot laiku uz lieku strādnieku sameklēšanu.

Pašu saimniecības strādniekiem uz akorda var izdot dažus citus darbus, kā piem. sakņu novākšanu, malkas un žagaru ciršanu, grāvju rakšanu un tīrīšanu, sēšanu (arī ar mašīnu), sieviešiem kaplēšanu, līnu plūkšanu u. t. t. No akorda peļņas atskaita parasto algu par tām dienām, kuŗas strādnieks pavada akorddarbā. Lai nebūtu ar ilglaika strādniekiem katrā gadījumā jāstrīdas par to, cik augsta dienasalga rēķināma (precētie taču dabū deputatu u. c. labumus, bet neprecētie uzturu, apmāzģāšanu u. t. t.), jau pie līguma slēģšanas var norunāt, cik kuŗā gadalaikā par dienu atskaitāms vai ka rēķinās tik daudz, cik pie pašu uztura strādājoši algadģi attiecīgā laikā par dienu pelnīs.

Pašu saimniecības strādniekiem zināmus darbus uz akorda izdodot jāpielūko, ka cilvēki ar akorddarbos nepārraujas (sevišķi arī daļu nakts nostrādāģot), tā ka kārtējā darbā atģrieģas pārpūlēģušies un to vairs nespēj pilnā mērā veikt.

Abām pusēm var panākt labumu, ja saimnieks par darbu, kas padarīts pāri noteiktam daudzumam, maksā zināmu premiju. Piem. siena pļaušanā, kad dienas alga ir 4 lati, norunā, ka par katru $\frac{1}{5}$ hektaru, kas nopļauts pāri vienam hektaram, strādnieks dabūs 1 latu piemaksas (premiņas). Ja premija par $\frac{1}{5}$ ha būtu tikai 80 snt., tad mums būtu darišana ar akorddarbu. Kā vēlāk redzēsīm, taisnīgāki un, ja darbs ļoti steidzams, arī priekš saimnieka izdevīgāki būtu maksāt pieaugošu premiju. Varam pieņemt, ka stāvas, viegli griežamas zāles labs caurmērstrādnieks, stiprāki piepūloties, bet ne pārēpūloties, spēj nopļaut $1\frac{1}{2}$ ha dienā. Nu premijas par pārēplāvumu varētu noteikt tā, ka par pirmo pārēplauto $\frac{1}{5}$ ha maksā 90 snt., par otro 110, par trešo 130 snt. Izcīlu pļāvējs, pie tam spēcīgs cilvēks, varbūt nopļaus vēl ceturto piektdaļu, par kuŗu, ja darbā tāda steiga tiešām vēlama, pieklājas maksāt $1\frac{1}{2}$ lata. Citādi apstājas uz 130 snt. kā augstākās piemaksas par pārēplauto $\frac{1}{5}$ ha. Ja jābīstas, ka strādnieks, pēc lielas peļņas dzenoties, pārēplēsies, tad nosaka, ka par to, kas nopļauts pāri par $1\frac{2}{5}$ vai $1\frac{3}{5}$ ha, vairs nemaksās nekā. Tad strādnieks vai nu uz beigām pļaus gausāki, vai — ātrāk pļaujot — agrāki metīs mieru un tiks pie vajadzīgās atpūtas. Pēdējā gadījumā mums darišana ar piemaksām līdz darba noteiktam daudzumam jeb premiju-penzuma atalgojumu. Pirmā gadījumā, kur piemaksas iet līdz darba nenoteiktam daudzumam, runājam par premijatalgojumu.

Ir vairāki darbi, kuŗus caur premijām var pasteidzināt, padarīt ražīgākus, piem. sakņaugu kaplēšanu un retināšana, ogu lasīšana, sēšana ar rindsējmašīnu u. t. t. Visiem šiem darbiem vajag būt tādiem, kuŗu īpašības var neapstrīdami novērtēt.

Lai pie mazāk pazīstamiem darbiem vai tādiem, kuŗu padarāmais daudzums manāmi mainās atkarībā no ikreizējiem apstākļiem (piem. sacietējušas un irdenas zemes kaplēšana), izzinātu, vīrs kāda padarījuma maksājamas premijas, var pielietot tādus pat novērojumus, kādi uzrādīti pie akorddarbiem (sk. «atalgojuma veidi»). Dažkārt var pamatoties arī uz aprēķīna. Parauga dēļ pievedīšu kādu Riesa izdarītu aprēķīnu par rindsējmašīnas darbināšanu:

Te darbam ir 3 pamatsastāvdaļas: 1) mašīnas pildīšana, 2) braukšana no viena atsējuma (malas) līdz otram, 3) mašīnas apgrīšana gājienu galos.

Mašīnas pildīšana aizņem vismazāk laiku, sevišķi kad sēj reti. Ja 3 metrus platas mašīnas sēklaskastē ietilpst 150 kg. auzu un to izsēj 70 kg. uz ha, tad viņa ik pēc nobrauktiem 7 kilometriem jāpilda no jauna; pie 400 metrus gaŗa brauciena tā tad 17 reizes tikdaudz apgrieŗ un izbrauc cauri, ka mašīnu pilda. Tā tad nav no svara, vai laiku, kas iziet uz mašīnas pildīšanu, nosaka vairāk vai mazāk pareizi. Vairāk kā 12 reizes dienā mašīnu pildīt neiznāks. Var pieņemt, ka mašīnas pildīšana aizņems $2\frac{1}{2}$ minūtes.

Otrkārt jāizzin, cik ilgs laiks paiet, kamēr mašīna pārbrauc laukam pāri. Te nedrīkst noskatīt, kā zirgi iet kaut kuŗā gadījumā, bet kā viņi spēj iet ilgstoŗi. Praktiskam lauksaimniekam te nav vajadzīgi diezcik ilgi novērojumi. Jānoskatās dažādos laikos un jāizrēķina caurmērskaitlis, kuŗu pēc tam vairākkārt pārbauda. Zirgi ar rindsējmašīnu var noiet 3,6—5,2 km. stundā. Ātrums ir dažāds ik pēc zemes stingruma, lemeŗu skaita, zirgu lieluma un nostrādāŗanas un vai zirgi strādā pus vai cauru dienu. Pārrunājāmā gadījumā lai zirgi noiet 4,7 km. stundā, tad uz 400 m. gaŗo gāŗienu iznāk 5,1 minūte.

Paliek vēl apgrieŗšana. Uz to tēŗētais laiks visai atkaŗas no strādnieku labās gribas un izveicības. Ja abas labas, tad apgrieŗt (3 m. platu mašīnu) var 25—30 sekundēs. Tādēļ ka pilda tikai ik pēc 17. pārbraucieniem, tad uz 1 gāŗienu pavisam iziet laika:

400 m. nobraukŗana	5 min. 6 sek.
apgrieŗšana	— 30 „
pildīŗana ($\frac{1}{17}$ no $2\frac{1}{2}$ minūtēm)	— 9 „

Kopā 5 min. 45 sek.

Te nav ieskaitīti varbūtēji mazi traucējumi un īsas atpūtas. Uz tām var pielikt 5%, tā kā uz 1 gāŗienu var likt brutto 6 min. 2 sek.

Ja uz iejūgŗšanu rītā un pusdienā un $\frac{1}{2}$ km. izbraukŗanu uz tīrumu atskaita ik $\frac{1}{4}$ stundas, tad no 10 stundu darbdienas atliek $9\frac{1}{2}$ stundas tīra darblaika, kuŗā, neņemot vērā atsēŗanu, tīrumam var pārbraukt 94 reizes, kas iztaisa 11,28 ha un 37,6 km. nobraukta ceļa.

Pie tīras dienasmaksas vai gadalgas tik raŗīgu darbu nevar izdabūt; varbūt tikai ar izmeklētiem, izcilu algotiem strād-

niekiem. Bet drīz darbā tādu ražīgumu sasniedz caur premiju vai premiju-penzumalgojumu. Sējējam (kas uzrauga sēklas izbiršanu un tīri lēmešus) var maksāt atsevišķi par labu uzņēmšanu un to no darba daudzuma premijas izslēgt. Zirgu vedējam un vadītājam («stūrmanim») var apsolīt sekošo: «Par pirmiem 30 dubultgājieniem jūs nedabūsiet nekā, bet par katru tālāko dubultgājieni katrs 10 fenīsus (premijalga). Vai, ja ļaudis ar atalgojumu pēc darba daudzuma jau apraduši, tad var ņemt premiju-penzumatalgojumu un teikt: «Ja līdz vakaram iztaisīsiet 46 dubultgājienus (projām un atpakaļ), tad katrs dabūs 1½ markas premijas.» Caur pirmo paņēmieni Riesam izdevies ar 2½ metrus platu mašīnu pie 10½ stundas tīra darblaika apsēto platību pacelt no 22 uz 44 prūšu morgeniem dienā. Ja jābaidās no zirgu pārpūlēšanas un pavirša darba, tad jāturas pie otrā paņēmiena.

Mūsu zemnieku saimniecībās prermiju un premiju-penzumatalgojumu diemžēl nevar pielietot tik bieži, kā lielgruntēs. Tomēr tādi atalgojumi jāpielieto iespējami daudz kauču tādēļ, ka ļaudis, kas caur minētiem atalgojumiem pamudināti uz žirgtu darbu, arī pie parastā atalgojuma strādās sparīgāki nekā vispārīgi.

Par to, cik premijām jābūt lielām, Riess saka, ka augšējā robeža ir tā darba naudasvērtība, kas premijas labad vairāk pastrādāts; zemākā robeža ir tā, par kādu premiju strādnieks uz vairāk darba pastrādāšanu pamudināms.

Labumu, kas nāk no vairāk darba pastrādāšanas, nedrīkst vērtēt pārāk īsredzīgi. Ja kāds strādnieks ar ratiem vai mašīnu pastrādā divreiz tik daudz kā otrs, tad tas saimniekam dod vairāk, nekā dubultu labumu, jo viņš daudz labāki izmantojis lejūgu (zirgus) un dārgo mašīnu, varbūt pat aiztaupa otras dārgas mašīnas iegādāšanu. Tomēr laikam neviens labprāt nenoņem augstāku premiju, nekā vēlāmā vairākdarba sasniegšanai vajadzīgs. Bet pie tam jāapdomā, ka darba pastāvīga vairošana no strādnieka prasa upurēšus, kuŗi pieaug ievērojami ātrāki, nekā darbs. Darba pavairošana par pirmiem 25% strādnieku varbūt ne visai piepūlē, viņam varbūt tikai vairāk vērības jāziedo darbam, nekā sarunām (ja strādā barā). Te darba ražības pacelšanai var pietikt ar mazāku premiju. Bet ja prasa vēl tālākus 25% (teikts uz labu laimi), tad strādniekam jau jāatsakās no parastām atpūtām, jāstrādā veiklāki, ātrāki un te

jau vajadzīga lielāka piepūlēšanās. Ar to čakls strādnieks būs mierā, bet gan tikai tad, ja premija ir diezgan pievilcīga. Tādēļ premijai par otriem 25% vajag būt augstākai nekā par pirmiem. Ja prasa vēl tālākus 25% vai vairāk, tad strādnieks bieži var pārpūlēties, zaudēt visnepieciešamāko atpūtu un bojāt veselību. Tad darbs jāalgo tā, ka strādnieks no lielākās peļņas var savu labklājību un veselību veicināt.

Premijas nevajag nolikt niecīgas, bet viņas jādod tādas, kas strādnieku patiesi var pievilkt. Ja nav gaidāms darba tāds pieaugums, kas attaisno lielākus izdevumus, tad premijas nevajag nemaz piesolīt.»

Premijas daudzās saimniecībās pielieto lopturībā, piem. par piena izslaukumu pāri zināmai normai, par teļu sekmīgu uzaudzināšanu vai nobažošanu, par cūku nobažošanu u. t. t. Savā ziņā premijatalgojumam pielīdzināma ražojumu ievākšana par viņu noteiktu daļu. Piem. sienu izdod par treš- vai ceturtdaļu, skatoties pēc zāles auguma un vākšanas apstākļiem. Jo ātrāki strādnieks vākšanu izdara, toties vairāk viņš dienā nopelna. Istenībā premijalgojums te saskatāms tad, ja norunāts, ka strādnieks noteiktā laikā pļavas zināmu platību novāks par dienasalgu, bet uz tās platības, ko viņš novāks vairāk, tas ar īpašnieku ražā dalīsies. Ja pieņemta dališanās vien, tad tas uzskatāms par akorddarbu.

Ir mēģināts laukstrādnieku darbu padarīt ražīgāku un tos ieinteresēt uzņēmuma izdevībā caur to, ka viņiem piešķir zināmu daļu no saimniecības peļņas. Šeit grūtības rada vispirms tas apstākļi, ka ne visi strādnieki nodarbināti saimniecības visās nozarēs. Ja nu peļņu grib sadalīt pēc nozarēm, tad atkal grūti novērtēt, ko viena nozare otrai devusi, piem. rupjo lopbarību, pakaišus un kūtsmēslus. Tālāk — krietnā saimniecībā ne visa peļņa nāk no patreizējā darba vien, bet to gādā arī agrāki ieguldījumi, piem. ielabojumi. Turpretī, kad saimniecību patlaban uzlabo, tad peļņa nāks vēlāk un nav iepriekš zināms, kāda tā būs, tā tad kādu daļu no uzlabojumos ieguldītām vērtībām tagad pie peļņas izdališanas līdzī skaitīt. Tādēļ vismaz pie laukstrādnieku patreizējās izglītības dalība uzņēmuma peļņā kā gada algas nolīgta sastāvdaļa būs iespējama tikai tādās saimniecībās, kur strādnieki tikpat kā nemaz nemainās un saimniekam pilnīgi uzticas. Tomēr dalība peļņā

kā darba ražīguma veicinātāja pelna pilnu ievēribu un pieņemams, ka ar laiku tā darba līgumos spēlēs ievērojamu lomu.

Darba ražīguma augstākā pakāpe nav sasniedzama ar strādnieka spēku un cītību vien. Kulturvalstīs tagad lielu vēribu piegriež arī citiem darba ražību veicinātājiem paņēmieniem un tur jau pastāv īpašas iestādes laukdarba pētīšanai.

To katram viegli izprast, ka strādniekam vajag būt labi paēdušam, pie tam lietojot miesu neapgrūtinošu pārtiku, lai rastos darbam vajadzīgais spēks. Lai nebojātos veselība, vajadzīgs ērts, gaišs, sauss dzīvoklis un tāds apģērbs, kas novērš laikapstākļu kaitīgus iespaidus. Jauna spēka uzkrāšanai vajadzīga piemērīta atpūta. Strādnieka cītību iespaido patika uz savu darbu vispārīgi, atziņa, ka tas tiek pienācīgi atalgots, un pārliecība, ka izdevīgākus dzīves apstākļus, nekā pie patreizējā saimnieka, grūti atrast, tā tad bažas par patīkamās vietas zaudēšanu. Saprotams, ka priekš darba devēja vēl patīkamāki, ja strādnieka tikums to mudina darbam pielikt visu iespējamo cītību. Taču šis dzinulis ilgi neizturēs, ja strādnieks redzēs, ka saimnieks cenšas to vienīgi izmantot un pret strādnieku neko sirsnīgāku nesajūt.

Spēks un cītība tomēr darbu nespēj padarīt visai ražīgu, ja tanī trūkst izveicības. Pēdējā atkaras no apdāvinājuma un iestrādāšanās. Iesācējs nevar sasniegt darba to ražīgumu, ko ilgāku laiku šo darbu darījis strādnieks. Tā tad, pie vienādām spējām un vienādas cītības, ievingrinājies strādnieks ir vairāk vērts nekā iesācējs.

Taču arī iestrādāšanās nav sasniedzams ražības augstākais mērs. No svara ir, kādus darbā lieto paņēmienus. Laukdarba pētīšanas institūtā Pomricā kādā labības siešanas sacensībā pielietoti 4 dažādi paņēmieni. Salīdzinot ar visveicīgāko, pārējie trīs devuši tikai 80, 70 un 40% darba ražības. Lielākas vai mazākas starpības ražīgumā varēs novērot pie visiem darbiem, atkarībā vienīgi no pielietotiem paņēmieniem. Tā tad saimniekam savā labā un pa lielākaļ daļai strādniekam par atvieglojumu, jāmeklē paņēmieni, ar kuriem zināmi uzdevumi izpildāmi visveicīgāki.

Katru darba paņēmieni var izpildīt ar lielāku vai mazāku spēka (spara, enerģijas) patēriņu. Tas atkaras no ķermeņa stāvokļa, kādu tas darbā ieņem, un vai nodarbina tikai ķermeņa tās daļas, kas attiecīgā darba strādāšanai nepiecieša-

mas jeb vai kustina vēl citas daļas. Kas darbina līdzīgu ķermeņa tādas daļas, kas zināmā darba strādāšanai liekas, tas velti šķiež spēku un drīz nogurst. Gan visi būsim redzējuši, ka spēcīgs jauneklis, kuŗš nemākulības dēļ pļauj, kā saka, ar visu rumpi, plūst vienos sviedros, kamēr tam līdzīgs kāds vecītis pļauj it kā rotaļādamies. Prof. Derlickis saka: «Pat ja nevaram gluži iztikt bez stāvēšanas, liekšanās u. t. t., tomēr jau caur ķermeņa labāku nostādīšanu pret darba objektu varam novērst nevajadzīgi zemu locīšanos, stipru uz priekšu un atpakaļ liekšanos vai ķermeņa neērtu grozīšanu u. t. t.

Bieži gan ķermeņa labāks stāvoklis atkaras no darbam lietojamo rīku pareiza veidojuma. Katrs zina, ka piem. pie kaplēšanas kaplim vajadzīgs pareizs leņķis (starp kātu un asmeni), lai nebūtu jāstrādā salīkušam, caur ko šķiež daudz spēka. Un tomēr katrā pulciņā daudzi strādnieki salīkuši, kaut gan leņķa pārveidošana prasa tikai niecīgas pūles un strādnieks pēc tam var pastāvīgi strādāt ērtāki (parocīgāki).» Tas attiecināms ne tikai uz rokasriekiem. Piem. aršanā strādnieks lieki piepūlas, ja arkla rokturī viņa augumam par augstu vai par zemu; tādēļ labas fabrikas arkļus ierīko tā, ka rokturus var nostādīt arāja augumam piemēriti. Saprotams, ka darbarīkiem vajag būt pareizi izgatavotiem no piedienīga materiāla un allaž uzturētiem pilnīgā kārtībā.

Jau bieži rakstīts par to, ka lauksaimniekam, lai tas varētu sekmīgi darboties un valstij sniegt tos labumus, kas pēc taisnības no viņa prasāmi, vajag būt attiecīgi izglītotam, tiklab vispārīgi, kā savā arodā. Laukstrādnieks izglītības jautājumā, šķiet, gluži piemirsts. Kauču mums pašiem ir raksturīga paruna, ka no «stumjama un grūžama» strādnieka nekas labs neiznāk ar visu viņa uzcītību. Taisnība, ka valsts pie mums rūpējas par strādnieku vispārēju izglītību un likums pamatskolas apmeklēšanu noteic obligatorisku, tā kā atliek tikai vēl jautājums, vai noteiktā izglītības pakāpe (saprotams, ja tā nepaliek vienīgi uz papīra) ir pietiekoša. Bet par laukstrādnieku ar o d i z g l i t ī b u tagad nemaz neņem vērā. Tomēr tai ir liela nozīme. Es šo jautājumu gan iekustināju priekš pārisdesmit gadiem, jaunākās, sparīgākās dienās, bet — kā katram redzams — bez kādām sekmēm. Šoreiz nerunāšu pats, bet likšu runāt ministralpadomniekam prof. Venksternam. Tas kādā attiecīgā rakstā (no kuŗa redzams, ka arī Vācijā šī lieta vēl stāv uz

vājām kājām) ievadā saka: «Lauksaimnieki laukstrādnieku arodizglītībai līdz šim nav piegriezuši viņas nozīmes pelnīto vērtību. Tā iemesli ir dažādi. Pirmkārt lauksaimniecība vispārīgi pret izglītības jautājumiem neizrāda viņu pelnīto interesi. Jo vēl daudziem patstāvīgiem lauksaimniekiem nav kārtīgas izglītības. Otrs iemesls tas, ka, iekam laukadarba mācība uzstājās ar savām prasībām, laukdarbu uzskatīja par nemācītu vai — labākā gadījumā — pieradināmu darbību, kuŗai nevajag nekādas priekšizglītības. Katru, kas strādā laukadarbu, uzskata par laukstrādnieku un kā tādu atalgo. Bet šāds uzskats ir maldīgs un tik ilgi varēja turēties vienīgi lauksaimniecībā valdošo sevišķo apstākļu labad. Pretēji lauksaimniecībai, rūpniecība jau sen atzinusi arodnieciski izglītotas strādniecības vērtību. Viņa rūpējas ne tikai par savu strādnieku praktisku apmācību, bet reizē gādājusi arī par teoretisku izglītību. Daudzās, dažādiem arodiem pielāgotās mācekļuskolās, kuŗām līdzekļu lielāko daļu sniedz paši uzņēmēji, rūpniecības strādniekiem sniedz vispārīzglītojošu un aroda mācību, ierāda viņu darba tehniku un tos iepazīstina ar darba jaunākiem paņēmieniem. Rūpniecībai apstākļi tai ziņā izdevīgāki, nekā lauksaimniecībai, ka tā var darbus vairāk specializēt. Lauksaimniecībai tas nav iespējams. Saimniecību vairākumam jāpiekopj lauks. dažādas nozares, jo tās cita no citas atkarīgas un bieži nevar viena bez otras pastāvēt. Tālāk laukstrādniekam viens darbs parasti jāstrādā tikai samērā īsu laiku. Tā tad laukstrādniekus atsevišķos darbos nevar izmācīt tā, kā rūpniecības strādniekus, kur ne reti vienu strādnieku tai pašā darbā un pat pie tās pašas mašīnas nodarbina gadiem ilgi. Tālāk laukdarbos vēl tagad nav nekādas sistēmas. Vienu un to pašu darbu tai pašā apvidū un vienādos saimnieciskos apstākļos bieži strādā ar dažādiem rīkiem un pēc dažādiem paņēmieniem, bez tehniska vai saimnieciska iemesla. Zinātniskās pētīšanas trūkuma labad un tādēļ ka lauksaimniecība ietiepīgi turas pie paršām, laukdarbā visur vēl redzami lieli raibumi. Tikai priekš dažiem specialstrādniekiem lauksaimniecībā jau iekārtota arodnieciskā izglītība, piem. priekš lopu kopējiem. Bet tie ir tikai niecīgi pasākumi, kuŗus nevar salīdzināt ar rūpniecības strādnieku arodizglītību.

Laukstrādnieku jautājuma kodolproblema pastāv iekš tā, ka lauksaimniecībai pie strādnieku izvēles nav iespējams sek-

mīgi sacensties ar rūpniecību. Līdz šim apstākļi vispārīgi bij tādi, ka tikai tās tapa par laukstrādnieku, kas nevarēja citādi iekārtoties. Bet no tautsaimnieciskā viedokļa jācenšas, ka lauksaimniecībā, kuŗu taču vispārīgi atzīst par svarīgāko arodu, tiktu nodarbināti visspējīgākie strādnieki. Tas ir pirmā kārtā a l g a s jautājums, un algu augstums atkaras galvenā kārtā no lauksaimniecības labklājības. Tā tad no laukstrādnieku jautājuma viedokļa uzstādāma prasība, lai valsts lauksaimniecībai gādā tādus apstākļus, ka tā varētu maksāt tikpat augstas algas kā rūpniecība. Taču laukstrādnieku jautājums nav algas jautājums vien, bet ietver vēl citu problēmu virkni. Ja lauksaimniecība strādnieku izvēlē grib sekmīgi sacensties ar rūpniecību, tad viņai jāgādā tikpat labvēlīgi darba apstākļi kā rūpniecībā. Ar to nav teikts, ka apstākļiem vajag būt taisni tiem pašiem. Piem. vasarā lauksaimniecībā vajadzīgs gaŗāks darbalaiks nekā rūpniecībā, kuŗa strādā neatkarīgi no gadalaikiem. Laukadarbs sliktā laikā arvienu ir nepatīkamāks nekā labi iekārtotās fabrikas telpās. Tādēļ lauksaimniecībā jācenšas tai vietā dot citus labumus. Laukstrādnieku šķiras pacelšanai vērtīgs līdzeklis ir izglītība. Jo viegli saprotams, ka mācīts, sava aroda tehniku pilnīgipārvaldošs laukstrādnieks pašu par sevi grūto laukadarbu veic daudz vieglāki un tādēļ atrod patīkamāku nekā nemācīts strādnieks. Tomēr svarīgākais lauksaimniecības cīņā ar rūpniecību dēļ strādniekiem ir algu augstums. Lielu algu pastāvīgi maksāt var tikai par ražīgu darbu. Bet tādu var sasniegt tikai labi vadītās saimniecībās un ar arodā mācītiem laukstrādniekiem. Tā tad arī no šī viedokļa laukstrādnieku apmācība pelna vērtību. Beidzot laukstrādnieku jautājums ir arī s o c i a l a problēma. Laukstrādniekiem, kuŗu ir ļoti daudz un kuŗi ir tautas kopības svarīgs loceklis, kā cilvēkiem un valsts pilsoņiem ir tiesība prasīt, lai viņiem cīņu par dzīvi (eksistenci) cik iespējams atvieglo caur labu priekšizglītību. Tādēļ ir laika garam piemēriti, ka vairāk nekā līdz šim nodarbojas ar laukstrādnieku arodizglītības jautājumu.»

Venksterna priekšlikumu par to, kā laukstrādnieku apmācība izvedama, šeit neatstāstīsim. Nevaram jau mēs visu uz mata pakaļ darīt svešām kulturvalstīm, kur lauksaimniecība vispārīgi augstāki attīstījusies. Tomēr arī mums, samērā ar apstākļiem un līdzekļiem, laukstrādnieku vispārējās un arodizglītības pacelšanā kas jādara. Nav šīs grāmatas uzdevums,

šai ziņā sniegt noteiktu, sīkāki izstrādātu priekšlikumu. Domāju, ka varētu iesākt ar ziemā noturamiem kursiem, līdzīgi tam, kā reiz sākām saimnieku arodizglītības pacelšanu. Tāda nodarbošanās ziemas vakaros darītu visai labu iespaidu arī uz laukstrādnieku tikumību. Vēlāk, bet ne ar lieku kavēšanos, laukstrādnieku apmācībai ierīkojamas sevišķas saimniecības. Par tādām var noderēt arī attiecīgi vadītas privatas saimniecības. Bet, blakus tam, ar iespējamu steigu arī mums ierīkojama laukadarba pētišanas iestāde.

Tā nu būtu uzrādīti svarīgākie līdzekļi laukstrādnieku jaugtājuma sekmīgai atrisināšanai. Runāt par darba psiholoģiju, par pareizu ķermeņa stāvokli un elpošanu dažādos darbos u. t. t., šeit neiznāk telpas.

Atliek vēl parunāt par svešu strādnieku ieviešanu, kuŗu dažkārt apsveic par vislabāko līdzekli darbaspēku trūkuma novēršanai un darba algu nosīšanai. Pēdējā, nevar liegt, ar svešu neattīstītu strādnieku ieviešanu ne reti teicami sasniedzama. Ja tādu ieviešanu izdara vesels apvidus, tad tas parasti reizē tiek vaļā no spējīgākiem, uzņēmīgākiem vietējiem laukstrādniekiem. Ka tāda apmaiņa paceltu zināmā apvidus saimniecību attīstību un labklājību, tas nav bieži piedzīvots; parasti notiek otrādi. Ja laukstrādniekus ieved no tādiem apgabaliem, kur lauksaimniecība augstāki attīstīta, tad ar tiem var veicināt vietējās lauksaimniecības uzlabošanu. Tādā gadījumā, saprotams, nevar būt runa par algu nosīšanu, drīzāk šim solim seko algu celšanās. Tomēr saimnieciskos pānkumus algu celšanās neapdraud, ja viņa savienota ar lietpratīgāku, ražīgāku darbu, otrādi — viņa mēdz būt vienota ar saimniecisku uzplaukšanu.

Nopietni jāapsver viena lieta. Paruna saka, ka labam arī mājās klājas labi. Tā tad, ja nespiež sevišķi apstākļi, tad uz svešatni aiziet mazāk vērtīgie strādnieki un sliktākie cilvēki, sevišķi, ja strādniekus līgst uz īsāku laiku, piem. pusgadu. Šie ļaudis uz jauno vietu ņem līdzī savus «tikumus», varbūt taisni kuŗu dēļ tiem savā dzimtenē nav lāga dzīvošana. Tagad katrā laikrakstā varam noskatīties, cik daudz vielas dažādu noziegumu nodaļai gādā Vidzemē un Zemgalē ievestie svešie strādnieki. Ne viens vien saimnieks lēto strādnieku samaksājis ar visdārgāko — kāda tuvinieka vai savu paša dzīvību, par zādībām un dedzināšanām nemaz nerunājot.

Viskriticākāki jāskatās uz laukstrādnieku ievēšanu no ārvalstīm. Derlickis grāmatā «Berichte über Landarbeit» izsakās: «Ārzemju strādnieku ievēšana ir aizdomīga arī aiz tautu un privatsaimnieciskiem iemesliem. Ja jau mūsu lopturības atkarība no ārzemju barībaslīdzekļu ievēšanas bij kļūmīga, cik daudz bīstamāki būtu, ja mēs ne tikai saimniecības vienu nozari, bet visu saimniecību padarītu no ārzemēm atkarīgu. Pārtikšana no pašu zemes tad būtu tikai iedomāta. Ja pārtikšanā gribam tiešām tapt no ārzemēm neatkarīgi, tad mums ļaunums jāizravē ar visu sakni, lai to galīgi iznīcinātu.»

Darba aprēķini.

Darba aprēķini vajadzīgi, lai zinātu, cik un kādus strādniekus saimniecībā turēt, un pie iepriekšējās apsvēršanas, cik ienesīga varētu būt kāda jaunievedama nozare vai kultura u. t. t. Lai tādus aprēķinus varētu izvest, jāzin, cik cilvēks katra darba var dienā pastrādāt, ievērojot arī, cik attiecīgu darbu laikā iekrīt svēt- un svinamu dienu.

Saimniekošanas mācības dažās grāmatās ievietoti saraksti, kuŗi rāda, cik kāda darba var noteikta garuma darbdienā (noteiktās stundās) pastrādāt. Tur, piem., teikts, ka ar 4-lemešu arklu trijjūgā var uzlobīt $\frac{3}{4}$ — $1\frac{1}{4}$ ha, biešu uzkaplēt 0,10—0,15 ha u. t. t. Tā tad iespējamais pastrādājums uzdots ar lielām svārstībām. Citādi arī nevar, jo darba ražība pilnīgi atkaras no darba apstākļiem un no strādnieka spējām, lietpratības un uzcītības. No kā atkaras pēdējās, to nupat pārrunājām. Arī darba apstākļiem liels iespaids uz viņa ražīgumu. Piem. sazēlušas zemes lobīšana iet daudz gausāki, nekā tīras un irdenas; nezāļainas un nocietējušas zemes kaplēšana neiet ne uz pusi tik ātri, kā tīras un vaļīgas u. t. t. Tā tad min. saraksti, kaut tos sastādītu vislabākais lietpratējs, nevar dot nekā noteikta vai atsevišķos gadījumos viegli pielietojama, bet līdz ar to viņi zaudē jebkuŗu praktisku vērtību. Varētu iebilst, ka apķērīgs saimnieks varēs aptvert, kāds skaitlis uzrādīts svārstību robežās priekš zināma gadījuma tas īstais. Uz to jāatbild, ka tādām saimniekam arī paši galējie skaitļi nav vajadzīgi. Lietas nepratēju tādi skaitļi bieži var tikai mulsināt. Tādēļ no tamlīdzīga saraksta sniegšanas atturo.

Skaitļi par to, cik kāda darba var pastrādāt, jākrāj katrā saimniecībā patstāvīgi. Tai nolūkā vedama darbu statistika.

Tomēr šiem skaitļiem patiesa vērtība ir tikai tad, ja blakus darba sekmēm allaž atzīmēts, kādos apstākļos tie iegūti. Piedzīvojis saimnieks, sevišķi tāds, kas pats visus darbus strādā vai strādājis, dažādus skaitļus zina no galvas, tie viņam tā sakot miesā un asinīs iezīdušies. Tomēr arī šādam saimniekam darbu statistika visai vajadzīga. Tā rāda, piem., cik darba uziet pie strādāšanas dažādiem paņēmieniem, cik izmaksā dažādu rīku pielietošana, kā darbs veicas, kad to izdara istā laikā vai ar lielāku vai mazāku nosebošanu, cik izmaksā pamatīgs vai paviršāks darbs un kā katrs no tiem atmaksājas u. t. t. Pēc tādām atzīmēm var pareizāki apsvērt saimniecības dažādo nozaļu ienesību un kā viņas tālāk izveidojamas.

Ja atzīmēm par padarītiem darbiem vēl pievienots, kāds strādnieks kuŗu darbu darījis, tad saimnieks var pareizi noteikt katra strādnieka vērtību. Viņš tādā kārtā var arī izziņāt, cik izdevīgi akord- un premijalgojumi, salīdzinot ar parastiem algojumiem. Īsi sakot, darba statistika saimniekam dod iespēju, paša saimniecībā izdarīt vienkāršākus pētījumus par laukadarbu.

Ievedot saimniecībā jaunu nozari vai jaunu kulturu, darba aprēķiniem vajadzīgie skaitļi, ja vien iespējams, ņemami no tuvākām, līdzīgos apstākļos strādājošām saimniecībām, kur attiecīgā nozare vai kultura jau attīstījusies. Pie tam jāņem vērā, ka sākumā darbi neveiksies tik sekmīgi kā vēlāk, kad tie jau pierasti. Daudz atkarāsies arī no tā, vai strādnieki jau zināmā darbā apmācīti vai iesācēji, pēdējā gadījumā — vai darišana ar inteligēntiem, apdāvinātiem strādniekiem jeb vai arī ar tādiem neveikliem, kas visam jaunam sīvi pretinieki, un kādā mērā pats saimnieks jaunus darbus prot un spēj ierādīt un izriķot.

III. Saimniecības iekārta.

Saimniecības iekārtas uzdevums ir, ražošanas līdzekļus ar ražošanas apstākļiem apvienot tā, ka uzņēmums dod iespējami lielāko tīrienākumu un ka saimniekošana pastāvīgi vislabāki sekmējas. Laurs saka: «No uzņēmēja viedokļa, saimniecības iekārtošana un vadīšana galu galā ir rēķināšanas uzdevumu atrisināšana: lielākā naudas brutto ieņēmuma sasniegšana ar samērā mazāko naudas izdošanu.» Cik pareizi šī doma savos

pamatos, tik viegli viņa var pavedināt uz nelietderīgu saimniekošanu, uz skopošanas nevietā un īsredzīgu rīcību. Nauda nav vienīgais ražošanas līdzeklis. Jo intensīvāki kādā apvidū vispārīgi saimnieko, toties lielāka tur ir zemes vērtība. Viņas vērtība galīgi tomēr atkaras no iekopuma un iemēslojuma, saprotams, neskaitot satiksmi, strādnieku dārgumu u. c. ražošanas apstākļus. Krietni uzkopta un iemēslota zeme vairākus gadus var dot lielas ražas arī pie paviršas strādāšanas un nemaz nemēslojot. Tad šķiet, ka tiešām, samērā ar ieņēmumu, izdevums bijis vismazāks. Bet patiesībā šāds ieņēmums visdārgāki samaksāts, jo attiecīgi mazinājusies zemes vērtība, kuŗas pacelšanai agrākā augstumā parasti jāizlieto vairāk izdevumu, nekā ja to pastāvīgi koptu un mēslotu kārtīgi. Tāpat bieži var izlikties, ka, turot mazāk lopu un lielākā daudzumā pašus labākos barībaslīdzekļus pārdodot, saimniecības iekārta padarīta ienesīgāka. Tiešām — maz izdevumu par lopu kopšanu un ēdināšanu, maz izdevumu par kūtsmēslu izvešanu, bet ieņēmumi no pārdotā ēdamā lieli. Bet samērā drīz dabū pārlicināties, ka šis solis bijis kļūmīgs. Maitājas aŗamzemes īpašības, mazinās viņas spēks un strauji krīt ražas, kuŗu pacelšanai zeme ar lieliem izdevumiem atkal jāuzlabo. Līdz to sasniedz, zūd daudz ieņēmumu, kauŗu izdevumi nu lielāki, nekā ja būtu bez pārtraukuma kārtīgi saimniekots.

Kraffts saka, ka caur ražošanas izdevumu pavairošanu ieņēmumi tik ilgi jāceļ, kamēr iegūtie vairākieņēmumi vairs nesedz palielinātās ražošanas izmaksas, un izdevumi tik ilgi jāmazina, kamēr caur to radusies ieņēmumu mazināšanās pārsniedz ražošanas izdevumu mazināšanos.

Ši atziņa ir pareiza un pielietojama tiem gadījumiem, kad ražošanas līdzekļu pa pilnam. Bet ja līdzekļu visu nozaŗu vēlamai attīstībai nepietiek, tad saimniecība jāiekārto tā, ka visvairāk līdzekļu iegulda tai nozarē, kuŗā tie vislabāki atmaksājas, un arī tikai tik tāļu, kamēr tāļākie ieguldījumi sāk atmaksāties vājāki, nekā citā, vispārīgi mazāk ienesīgā nozarē. Jātur arī vērā, ka nevienas nozaŗes ienesība nav nosakāma neatkarīgi no jebkuŗas citas nozaŗes. Dažas nozaŗes nevar būt visienesīgākās bez kādas citas, varbūt vispārīgi mazāk ienesīgas nozaŗes atbalsta vai apvienoņas ar to. Piem. lopkopība bieži nevar būt pilnīgi ienesīga, ja augkopība nespēj par augstāku cenu izmantot lopkopības ražotos kūtsmēslus. Tāds stā-

voklis var rasties, ja pie pļavu lielas platības saimniecībai ir maz aŗamzemes, un nav dārzāju, kuŗi uz mazas platības patērē un labi atmaksā d a u d z kūtsmēslu.

Nav kādas vienas, vislabākās iekārtas; var pat kaimiņu saimniecībām vienai vislabākā iekārta būt tāda, otrai vairāk vai mazāk citādas, — kādi kuŗai ražošanas apstākļi un līdzekļi. Bez tam, it īpaši pie intensīvas saimniekošanas, krīt svarā saimnieka prašana atsevišķās nozarēs un patika uz tām.

Tādēļ, saimniecību iekārtojot, jāzin ražošanas apstākļi, cik un kādi ražošanas līdzekļi uzņēmumā jālieto un pieejami (paša un aizņemti), un kādas ražošanas jeb saimniecības nozares vietējos saimnieciskos un dabiskos apstākļos visizdevīgāki piekopjamas. Kad ražošanas nozares izraudzītas, tad tās jāsakāpo (piem. lopkopība ar augkopību), jāuzstāda augseka (sējaskārība) un jāsakārto viss cits, kas vajadzīgs, lai zemes ražība būtu pastāvīga.

Kraffts saka: «Zemes, kapitāla un darba apvienošana uz zināmu laiku un priekš uzņēmuma visām nozarēm iztaisa saimniecības jeb rīcības sistemu. Tā jāizšķir no lauku (tīrumu) sistēmas, kuŗa nokārto tikai to, kādā kārtībā (sekā) un kādos apmēros izraudzītie augi jāpiekopj (augseka).» Tiklab saimniecības sistēma, kā iekārta var būt izdevīgi un neizdevīgi izraudzītas un izvestas. Zināmai saimniecībai vispiemērotākā sistēma būs nesekmīga, ja saimniecības iekārta ir nepilnīga vai trūcīga. Tāpat nevar līdzēt vislabākā iekārta ar moderniem rīkiem un mašīnām, dārgiem sugaslopiem u. t. t., ja saimniecības sistēma neatbilst vietas, pat patreizējiem saimnieciskiem apstākļiem.

1. Saimniecības sistēma.

Daži rakstnieki, pat samērā īsa satura grāmatās, vairāk vai mazāk plaši apraksta visdažādākās saimniecības sistēmas, kādas pasaulē atradušās. Piem. pat Laurs iesāk ar to, kā zemi izmanto Somali nēģeri. Daži mūsu rakstnieki sīki apraksta vācu «aploku» u. c. tādas saimniecības sistēmas, kuŗām pat priekš pašas Vācijas vairs tikai vēsturiska nozīme. Šeit turēsimies tikai pie tā, kam priekš mums var būt praktiska vērtība.

Nodaļā «ražošanas apstākļi» aprādīts, kāds iespaids uz ražošanu ir pilsētu — it īpaši lielāku — tuvumam. Redzējām arī,

kā intensīvu ražošanu veicina labi satiksmesceļi, kapitāla lētums u. t. t. Viss tas jāievēro pie saimniecības sistēmas izraudzīšanas.

Golcs saka: «Katra saimniecības sistēma ir lietderīga tikai noteiktos apstākļos. Tādēļ pie saimniecības sistēmas izvēles lauksaimniekam jārikojas pēc apstākļiem, kādos viņa saimniecība atrodas. Pie tam sevišķi krit svarā: 1) zeme un klimats 2) strādnieku jautājums, 3) satiksmes, nodošanas (pieprasījuma) un cenu apstākļi, 4) saimnieka personīgs stāvoklis, 5) saimniecības lielums.»

Visi šie apstākļi jau agrāk iztirzāti, tomēr runājot par saimniecības sistēmas izvēli, uz tiem vēlreiz jāaizrāda. Saimniecības organizācijas katrā gadījumā jāapsver visi minētie pieci punkti. Tikai pēc tam var galīgi izšķirt, pie kādas saimniecības sistēmas turēties. Piem. var atgadīties, ka pēc zemes un klimata varētu intensīvi nodoties laukkopībai, bet neizdevīgu tirgusapstākļu un strādnieku trūkuma vai dārdzības labad tas nav iespējams. Citā gadījumā strādnieku jautājums un tirgusapstākļi varbūt ir laukkopībai izdevīgi, bet vieta zema, apgabals lietusbagāts un tīrumiem augšanas laikā draud pārplūdimi; te tad, arī kaut kapitāla diezgan, lielāka platība jāierāda zālājiem, un laukkopībai drīkst aizņemt augstākus, sausākus gabalus, kuŗus, ja sienu nepārdod, var spēcīgi mēsnot, piekopjot visvairs tādus augus, kas kūtsmēslus teicami atmaksā.

Saimniecību raksturo visvairs tas, kā viņā nostādīta laukkopība. Starp tīrumaugiem graudos audzēti miltaugi (labības) ir svarīgākā kopa; tiem seko barībasaugi, ieskaitot izēdināšanai nolemtos sakņaugus un tīruma ganību. Pēdējā var tai pašā laukā pastāvēt vairākus gadus un neprasa nekādu apstrādāšanu; stiprāki iemēsnotā zemē var iztikt arī bez viņas mēslošanas. Ik pēc tā, kāda platība kuŗai kultūraugu kopai tīrumā ierādīta, veidojas arī saimniecības organizācija (iekārta).

Tādas saimniecības, kuŗām tīrumā pārsvars stiebrlabībām dēvē par graudsaimniecībām (graudkopība). Ja tīrumā īstie tīrumaugi kārtīgi, pēc noteikta laika mainās ar ganībām vai plaujamiem zālājiem, tad runā par tīrumzāles-saimniecību. Saimniecības, kuŗu tīrumos apmēram ikgadējā kārtīgā sekā labība vai citi tirgū pieprasīti augi mainās ar barībasaugiem, sauc par augumainās saimniecībām. Parasti tā dēvē arī tādas saimniecības, kur labības ap-

mainās ar «lapotiem» augiem, pie kuļiem skaita ne tikai barībasaugus šaurākā jēdzienā (ābulu, lopbarības saknes), bet tāpat pākšaugus, rūpniecības sakņaugus un kartupeļus, arī linus un rušināmaugus vispārīgi. Ja lauksaimnieciski izmantojamās platības tikai mazu daļu kopj kā tīrumu, bet zemi galvenā kārtā izlieto ganībai un siena ražošanai, tad runā par ganībujebzālessaimniecību. Tīra ganibusaimniecība būtu tāda, kuļā lielu daļu lopu rudenī pārdod, tādēļ ka lielākam skaitam nepietiek ziemai barības.

Šeit uzrādītās četras sistēmas ir saimniekošanas veidu galvenās kopas. Saprotams, starp viņām ir daudz visdažādāko starpjebpārejasveidu, tā kā ar šiem nosaukumiem vien saimniecību lielu, laikam pat vislielāko daļu nav iespējams diezgan zīmīgi raksturot. Ir arī saimniekošanas veidi, kuļus nevar atzīt par patstāvīgām sistēmām, kas uzskatāmi tikai par galveno kopu izveidojumiem (modifikacijām). Pie tādiem var skaitīt svabadosaimniecību, kuļā nepieturas kādai noteiktai sistēmai jeb kārtībai, bet katru gadu katrā laukā audzē to, kas patreiz rādas visizdevīgāki. Saimniecības, kuļām kāda rūpniecība pievienota tādā kārtā un tādos apmēros, ka tai iespajds uz saimniecības visu iekārtu, sauc saimniecības ar rūpniecību jeb rūpniecības saimniecības. Beidzot varētu vēl atzīmēt tā dēvētās bezlopu un mazlopu saimniecības, kuļas ražotājus dzīvniekus, sevišķi govslopus, netur nemaz, vai tikai necīgā skaitā. Saprotams, pēdējais nav attiecināms uz sīkām saimniecībām, jo ja piem. 1—1½ ha lielai saimniecībai ir 1 govs, tad tanī lopkopība jau spēlē ievērojamu lomu.

Jau agrāk paskaidrots, ko nozīmē ekstensīva un intensīva saimniekošana. Īsumā atkārtosim, ka ekstensīva saimniecība ir tāda, kas samērā ar apsaimniekojamo platību prasa maz, intensīva — kas prasa daudz kapitāla resp. darba. Vispārīgi pie ekstensīvām sistēmām skaita graud- un tīrumzālessaimniecību pie intensīvām augumaiņas- un svabadu saimniecību. Bet arī pie vienas un tās pašas sistēmas var saimniekot intensīvāki un ekstensīvāki, un ja piem. augumaiņas saimniecību ved nolaidīgi, tad to nevar atzīt par citādu kā ekstensīvu. Golcs pareizi saka: «Ekstensīvs un intensīvs ir jēdzieni, bez kuļiem gan nevar iztikt, bet kuļi ir tik nenoteikti un pielietošanā pēc vietas un laika tik dažādi, ka uz tiem nevar pamatot saimniecības sistēmu sadalīšanu.» Te derēs vēl piebilst, ka tai pašā

saimniecībā var vienu nozari piekopt intensīvi, citu ekstensīvi. Apstākļi tādu saimniekošanu bieži taisni prasa.

Beidzot jāatgādina, ka saimniecības vēl šķirojām «lielās», «vidējās» un «mazās». Ari uz šo jēdzienu pamata nevar šķirot saimniekošanas sistēmas, un proti aiz diviem iemesliem. Vienkārt, šo jēdzienu nozīme mainās pēc vietas un laika (kas vienā vietā liels, tas citā mazs; kas senāk bij mazs, tas tagad liels), un otrkārt, viņiem nav nekādu tiešu attiecību pret lauksaimniecības vai lopkopsaimniecības veidu. Parasti lielās saimniecībās jāietur citāda sistēma, nekā vidējās un mazās. Ka lielākām saimniecībām vispārīgi jāstrādā ekstensīvāki nekā mazākām, tas jau agrāk aprādīts. Ja novērojam citādu parādību, tad tā izskaidrojama ar līdzekļu vai zināšanu trūkumu mazākajā saimniecībā. Bieži gan vainīga arī mazo saimnieku pārāk cieša pieķeršanās parašām un paņēmiem, kas reiz bij istā vietā, bet patlaban, jaunos apstākļos, tā teikt jau mūžu pārdzīvojuši. To varam piedzīvot pie visādu lielumu saimniecību vadītājiem.

Šeit uzskaitītās sistēmas neapzīmē neko pilnīgi noteiktu, viņu nosaukumi var dažādās sistēmas tikai apmēram raksturot. Sikumos vienā un tai pašā sistēmā iespējamas prāvas dažādības. Nevienai saimniecībai arī nevajag cieši saistīties pie tās sistēmas, kuŗu tā patlaban atzinusi par sev noderīgāko. Pastāvīgi var atgādīties iemesli saimniecības ātrākai vai gausākai pārveidošanai un pat pārejai no vienas sistēmas uz citu.

Pastāvīgu pārmaiņu vajadzību Aereboe raksturo sekoši:

«Sakarā ar tautsaimniecības un pasaules saimniecības lielo attīstības procesu cilvēces vēsturē, arī lauksaimniecība dabū aizvien jaunu veidojumu. Saimniekošanas allaž jauni veidi top iespējami un reizē vajadzīgi, ja lauksaimnieks grib iegūt vislielāko peļņu, kaut iemesls iespaidojumam caur progresu ik pēc atsevišķu saimniecību stāvokļa zināmā laikā būtu dažāds.

Lielākais mudinājums lauksaimniecības attīstības procesā ir cenas; kaut arī viņu iespaids dažādos dabiskos, tiesību un īpašuma apstākļos, kā arī pie attīstības dažādas līdzšinējās gaitas iznāktu dažāds. Un proti it īpaši starpība starp ražojumu cenām un ražošanas līdzekļu caurmērcenām ir tā, kas saimniekošanas veidus nošķir un pār tām valda.

Blakus darbojas arī savstarpējs samērs starp atsevišķu lauksaimniecības ražojumu un atsevišķu lauksaimniecības ražošanas līdzekļu cenām. Uz lauksaimniecības attīstības zemas pakāpes lauksaimniecības ra-

žojumu cenas, absolūti ņemot, ir zemas; bet sevišķi viņas ir zemas salīdzinot ar darbalgu un pērkamo ražošanaslīdzekļu cenām. Maz cilvēku, maz caur tiem radītu kapitalmantu uz plašām, auglīgām zemesplatībām ir cenu šādu samēru cēloņi.

Tā tad tādos apstākļos lauksaimniecības uzdevumam vajag būt, ar maz darba un kapitāla apaugļot zemes lielas platības, lai par darbu un kapitālu iegūtu ražojumu tik lielu daudzumu, kas varētu izlīdzināt cenu starpību. Ražas lielums no hektara te ir blakuslieta, ja tikai uz katru nostrādātu dienu un katru arklu iznāk ražojumu liels daudzums.

Turpretī otrādi ir apstākļi uz attīstības augstas pakāpes, kur ir darīšana ar lauksaimniecības ražojumu augstām un ražošanas līdzekļu samērā zemām cenām, un kur reizē zemes, tādēļ ka to spēj spēcīgi izmantot, jau aptrūkst. Te darba un inventāra pielietošana jāvairo tikmēr, kamēr vien vēl var iegūt — kauču beidzot tikai niecīgu — atlikumu. Zemes izmantošana, pielietojot daudz darba un kapitāla, tā tad te ir lauksaimniekam sprauštais mērķis. Bet izzināt robežas, līdz kādām pielaižama darba un kapitāla pielietošanas pacelšana, te ir ienesīgākās ražošanas līdzeklis.

Taču starp abām šīm galējībām ir tājš ceļš, kuŗu visā tautsaimniecībā iezīmē zemes pieaugoša aiztaupīšana caur viņas pastiprinātu izmantošanu, jo tā dod iespēju no zemes tās pašas platības sagādāt pārtiku cilvēku aizvien lielākam skaitam.»

Iztirzāsim nu katru saimniekošanas sistemu drusku tuvāki.

Graudsaimeniecība. Kā jau īsi aizrādīts, graudsaimniecības ir tādas, kuŗās visu tīrumu vai vismaz viņa lielāko daļu izlieto stiebrlabību audzēšanai. Visvecākais un savā laikā visvairāk izplatījies veids ir trīslauku saimniecība. Ģermaņiem, kā stāsta, to uzspiedis Kārlis Lielais. Vācijā un Viduseiropā tā valdoša bij apm. 1000 gadu. Krievu sādžās viņa turējās vismaz līdz pasaules kaŗam, un domājams, ka arī tagad tā Krievijas zemkopībā ieņem ievērojamu vietu. Arī mūsu Latgalē trīslauku saimniecība laikam vēl būs stipri izplatīta. Pārējā Latvijā tīrā trīslauku saimniecība bij valdoša vēl gadus 50 atpakaļ. Tad tā pamazām piekāpjas pret citādu veidu graudsaimniecību.

Tīrai trīslauku saimniecībai, sauktai arī trīslauku sistēmai, ir šāda augseka: 1) papuve ar kūstmēsliem, 2) ziemāji, 3) vasarāji. Kā redzams, te audzē vienīgi stiebrlabības, un tīruma pilna trešdaļa stāv papuvē, pie kam mums parastā bij nezāļu- jeb Jāņupapuve, kuŗu apm. līdz veciem Jāņiem mēdza izlietot kā ganību. Šis papuves veids, diemžēl, Latvijā vēl tagad ir valdošais. Pa druskai kartupeļu un pākšaugu, visvairs tikai pašu saimniecības vajadzībām, ievietoja vasarāju laukā vai audzēja uz atsevišķiem gabaliem, pārmaiņus ar kāpostiem, kāļiem u. c. mājturībā vajadzīgiem dārzājiem. Skaidri redzams, ka tāda kārtība iespējama tikai tur, kur zeme lēta vai iedzīvotājiem no dzīves ļoti mazas prasības, jo tīruma pilna trešdaļa (papuve) tiklab kā nekā nedod, bez tam labības ražīgas tikai tik ilgi, kamēr zemes vēl jaunas. Labāka ēdamā tīrumi nedod nemaz, pat ne darbalopu tiesu. Sekmīgāka saimniekošana iespējama tikai tad, ja pie saimniecības pieder arī ganību un pļavu lielākas platības. Mūsu zemnieku mājām tad arī bij piedalītas lielākas platības krūmāju un atmatu vai purvāju kā ganības. Vietu vietām sastapa plašas kopganības, kuŗas lietoja līdz desmit un vairāk saimniecību, ne reti uz ļoti labas zemes, uz kuŗas pēc kopganību izdalīšanas mēdza ierīkot auglīgus tīrumus. Ja tuvumā nebija upju vai strautu, tad zemniekiem pļavas ierādīja tāļāku no mājām, daudziem tīri «gaisa galā», pat līdz 30 verstu atstatumā, sveša pagasta vidū! Saprotams, ka tad pļavai, arī labībai bij ļoti maza patiesa vērtība.

Vācijā tīrās trīslauku saimniecības vietā daudzos gadījumos ieveda pārlaboto, kā pārejas pakāpi uz vēl lietderīgākām augsekām. Papuves vietā visu lauku vai tā zināmu daļu aizņēma ar citiem, it īpaši barībasaugiem. Pie mums pārlabotā trīslauku saimniecība nav gandrīz nemaz novērota.

Tomēr arī Latvijā vēl tais laikos, kad zemnieki nedz prata, nedz patstāvīgi drikstēja savās saimniecībās ievest kādus jauninājumus, daži muižnieki atzina, ka ar trīslauku sistēmu ne viņu pašu, nedz zemnieku saimniecības var plaukt. Arī zemnieku saimnieka liktenis muižniekam nebija vienalga, jo pie lielāka ienākuma zemnieks varēja maksāt lielāku nomu. Māju pārdošana tikko sākās, un jāsaka, ka tie muižnieki, kas mājas pirmie pārdeva, gandrīz visi zemniekiem vēlēja labu un savā šķīrā bij pašas gaišākās galvas. Laikam ja ne pats

pirmais, tad viens no pirmajiem bij Zaļenieku barons Šöppingks, kas sava pagasta saimniekiem pavēlēja ievest pārlabotu augseku. «Pavēlēja» jāsaka tādēļ, ka no laba prāta diezin vai daudzi būtu labam padomam klausījuši. Tas bij gadu 60 atpakaļ. Smagās zemes mājās, kādu pagastā bij liels vairākums, lika ievest šādu augseku: 1) papuve, 2) ziemājs (visvairs kvieši), 3) mieži, 4) papuve, 5) ziemājs, 6—8) ābuls, 9) auzas (pa daļai lini). Kartupeļus un zirņus «iespieda» kādā vasarāja laukā, visvairs miežu. Vieglās zemes joslā lika tīrumus sadalīt 7 laukos, kuŗos jāaudzē ik pa laukam zirņu un kartupeļu. Kāds te bij augu sakārtojums, to no nostāstiem neatceros. Pats par to un ievēduma sekmēm pārlicināties nevarēju, jo manas tēvamājas atrodas Zaļenieku smagās zemes joslā. Ābuls vieglās zemes saimniecībām nebij uzspiests, jo tās atrodas uz Tērvetes un Auces krastiem, tā tad viņām bij lielāki pļavu piegriezumi. Drīz šīs saimniecības labprātīgi ievēda ābula audzēšanu, jo no noskatīšanās atzina, kādi tai labumi.

It īpaši pirmā no šeit minētām augsekām ātri pacēla Zaļenieku saimnieku labklājību. Pirmos gados ābuls auga lieliski, jo sleja, kuŗā ābula saknes izplatās visvairāk, vēl nebij aizfikta, tā tad barībasvielām bagāta. Bij jāpavairo govslōpu skaits, jo ēdamo pārdot bij aizliegts. Vēlāk saimnieki paši ābula pārdošanu uzskatīja par tādu parādību, kas pareģo bankrotu. Šāda sējaskārtība ar 9 laukiem Zemgalē savā laikā stipri izplatījās. Pirmos gados panākumi bij teicami, sevišķi kad kūtsmēslu darbību pabalstīja ar pirktu fosforskābi. Ar laiku nāca daži pārveidojumi, piem. trešā ābullauka vietā lika stiebrlabību vai linus, ievēda arī vienu kopīgu lauku priekš saknēm un pākšaugiem, vienu papuvi pa daļai aizņēma ar zaļbarības augiem u. t. t. Tāpat deviņu vietā daudzi lieto lauku citādu skaitu. Bet, kā jau teikts, graudsaimniecība Latvijā vēl arvienu ir pārsvarā, t. i. tīrumos stiebrlabību piekopj vairāk, nekā visu citu tīrumaugu kopā.

Saimniecībās, kam, samērā ar aŗamzemi, plašas pļavas un ganības, graudsaimniecība vēl tagad var būt attaisnojama sevišķi ja zeme ir tāda, par kuŗas fizikālo īpašību maitāšanos maz jābažijas. Saprotams, apstākļiem vajag būt tādiem (piem. slikta satiksme), kur citus raŗojumus, attiecīgā daudzumā, grūti izdevīgi pārvērst naudā vai izlietot pašu saimnie-

cībā. Tomēr jācenšas apstākļus, kauču kopdarbības ceļā, grozīt tā, ka aņamzemi var izmantot ienesīgāki nekā ja tīrumā pārsvarā audzē stiebrlabības. Bez tam, ja pastāvīgi piekopj daudz stiebrlabību, tā ka viņas bieži atkārtojas, ne tikai maiņtājas zemes īpašības, savairojas nezāles un stiebraugu kaitēkļi un slimības, kuŗu sarežģītā apkaŗošana, labības lētu cenu un samērā mazas ienesības no hektara labad, vāji atmaksājas. Ļsi sakot, graudsaimniecība Latvijas vislielākā daļā zaudējusi tālāk pastāvēšanas tiesības.

Tīrumzālessaimniecību dēvē tādu, kuŗā aņamzemi zināmu laiku izlieto īstu tīrumaugu piekopšanai un tad vairākus gadus atstāj zālē. Vācijas miklākos apgabalos tāda saimniekošanas sistema reiz bij ļoti izplatīta, un ari tagad viņa tur vēl diezgan bieži sastopama. Vācu rakstnieki vēro, ka šī sistema būtu īpatnēja vācu, bet viņa bij savā laikā stipri izplatīta ari Ukrainē, Besarabijā un citos melnzemes apvidos. sevišķi tad, kad tur vēl plaši nodevās aitikopībai. Šie apgabali pazīstami kā stipri sausi. Tur tad ari neauga tā zāle, kas miklā klimatā, bet galvenā kārtā vārpata, kuŗu pasēja zem pēdējās labības. Pēc apm. 7 gadiem, kad vārpata jau stipri panīka, tās vietā saradās aizvien vairāk nezāļu, pat aītām kaitīgas, — atlaidumu plēsa augšā un atkal izlietoja labības, galvenā kārtā kviešu, audzēšanai.

Nevar teikt, ka mums tīrumu tāda apsaimniekošana būtu gluži sveša. Ir norādījumi, ka senākos laikos tīrumzeme vietām uz ilgāku laiku atlaista «atpūsties». Vēlāk to atkal uzplēsa un no jauna izlietoja labības audzēšanai. Vēl tagad taču saprotam, kas ir atlaidumi, un pēc kaŗa mums tādu atlaidumu bij ļoti daudz. Tikai tagad gan nekur tādu saimniekošanu nepiekopj sistematiski; atlaidumi rodas nejauši, bez noteiktas kārtības.

Šķiet, ka zināmos gadījumos šī sistema ari tagad pie mums varētu noderēt. Tas būtu tādās leknākās vai lietusbagātās vietās, kur grūti cīnīties ar nezālēm, sevišķi vārpata. Tad atkal kur kalnainuma vai akmenainuma dēļ zemes strādāšana grūta un dārga. Atlaidumā stāvoņ pamazām uzlabojas zemes sakārta, viņa ar laiku iegūst savu sevišķu gatavi, apmēram kādu mēdzam sastapt plēsumos un līdumos. Jo ilgāku laiku zeme atlaidumā stāvējusi, toties vairāk viņa pieņem jaunzemei parastās īpašības. Raksturīgi jau tas, ka Ukrainē vecos atlai-

dumos pēc to uzplēšanas cik vien iespējams kā pirmo augu piekopj arbužus, kuŗi vecā zemē ari padodas, bet nenasiedz augstu labumu, ir mazgaršīgi. Veca atlaiduma plēsumā, turpretī, arbuži ir apm. tikpat garšīgi, kā stepes vai pļavu plēsumā. Tāpat lini atlaiduma plēsumā mēdz augt tikpat labi kā istā. Tā tad redzam, ka starp atlaiduma un istu plēsumu nemēdz būt starpība, taču gan tikai, ja atlaidums tapis par istu zālāju. Ja tanī valdošas ir dažādas sēklnēzāles un vēl turas vārpata, tad, vismaz mūsu klimatā, pēc atlaiduma uzaršanas dabūjam nevis plēsuma labumus, bet smagu cīņu ar nezālēm. Ja vieta ir lekna, zāļaudzīga, tad zālājs rodas samērā drīz ari pats no sevis, visdrošāki parasti pēc pavirši strādātā tomēr kūtsmēsļus dabūjušā papuvē audzētiem rudziem. Mazāk leknās vietās nav ieteicams pašauties dabas darbībai vien.

Pēc maniem novērojumiem šimbrīžam varu ieteikt sekošu rīcību. Kad zināms gabals nāk atlaižams, zem labības, vislabāk ziemas rudziem, pasēj ābulazāļu maisījumu. Kā šī maisījuma virsaugu var sekmīgi lietot ari pākšaugu un auzu maisījuma zālbarību. Tas būtu jālieto it īpaši tādās zemās vietās kur rudzi necieš ziemu. Dažās vietās, kur citi rudzi necieš, vēl diezgan labi pārziemo Jāņu rudzi. Atlaidums kārtīgi jā-mēslo ar kaliju un fosforskābi, tad viņā ilgi noturas ābuli, sevišķi baltais un bastards. Saprotams, ka mēslojot iegūst ari pilnu ražu, tā kā atlaidums dod pilnu ienākumu kā pļava vai ganība. Ja sarkanābuls necieš citiem līdzī, tad vajadzīgā reizē viņa sēkla jāuzkaisa no jauna. Ābulu noturēšanās no švara, lai pilnas ražas iegūšanas dēļ nebūtu jālieto dārgie slāpekļmēsli. Bez tam ābulu spēcīgāks sastāvs vairāk labo zemes īpašības un izmanto tādus slāņus, kuŗos zāļu saknes nenokļūst Baltābula stiprāks zēlums ātrāki izspiež vārpata. Ja vieta lekna, tad atlaidums caurmērā drīz (4—5 gados) pielīdzinās dabiskam zālājam. Tādas vietas vērts atlaidumā atstāt ilgāku laiku. Sausākas, mazāk zāļaudzīgas vietas uzplēšamas pēc 4—6 gadiem. Tādās ari vārpata drīzāk izbeidzas. Vispārīgi ieteicams uzplēst ne agrāki, kā kad vārpata izzudusi vai vismaz tā vājināta, ka viņu tīrumā viegli savaldīt. Atlaiduma stipra irdināšana (ecēšana, skarificēšana) un mēslošana ar kompostu vai kūtsmēsļiem veicinātu vārpatas noturēšanos.

Liela neērtība pie šīs sistēmas ir tā, ka, ja atlaidumus ieved augsekā, vajadzīgs liels skaits lauku, kuŗš līdz ar atlaiša-

nas ilgumu pavairojas. Piem. ja atlaidumam jāstāv 6 gadi, tad atlaidumā vien jātur 6 lauki, no kuņiem ik gadu vienu uzplēš un citu tā vietā atlaiž klāt. Ja nu tīrumaugiem vajadzīgi 8 lauki, tad pavisam sanāk 14 lauki. Mazākā saimniecībā pie tāda skaita katrs lauks iznāk tik mazs, ka rikošanās viņā visai neērta.

Tīrumzālessaimniecība noderīga strejgabaliem, kuņu strādāšana iznāk dārga. Tur var vai nu ik gadu zināmu daļu strādāt, vai ilgāku laiku visu gabalu turēt atlaidumā un tad atkal visu apstrādāt. Tomēr jāatgādina, kā jau agrāk aprādīts, ka tālākus strejgabalus vajadzētu pārdot, ja tos nevar izdevīgi apmainīt.

Augumaiņas saimniecība. Tanī notiek kārtīga maiņa starp stiebraugiem un lapaugiem (rušināmaugiem u. c.) Tikai apgrozības (rotācijas) beigās var pielaist, ka divi stiebraugi seko viens otram. Ne vairāk kā pusi no visas tīruma platības drīkst aizņemt graudos audzējami stiebraugi.

Augumaiņas sistemu Thaers Vācijā ievada jau 18. gadsimteņa beigās. Vēl agrāki tā sastopama Anglijā, kur Thaers to atradis Norfolkas grafistes dažos apvidos šādā augsekā: 1) sakņaugi (ar kūtsmēsliem), 2) vasaras labība, 3) ābuls, 4) ziemas labība. Šī augseka nosaukta par Norfolkas augumaiņu jeb Norfolkas sistemu. Tanī kārtīgi mainās stiebr- un lapaugi un viņā, pilnīgi lietderīgā sekā, atrodas visas tīrumaugu svarīgākās kopas. Galvenais trūkums, ka ābuls atkārtojas ik pēc 4 gadiem, kamēr arī labās zemēs un pie kārtīgas mēslošanas ābula atkārtošāšanās vēlama ne agrāki kā 5. vai 6. gadā. Saprotams, ka ne tādēļ vien ne visur ieteicama taisni Norfolkas augseka. Daudzām vajadzībām viņa ir par šauru, t. i. tanī lauku skaits par mazu. Piem. priekš aukstākā klimata un smagām zemēm trūkst vietas pāpuvei, kuņa daudzām saimniecībām vajadzīga arī laukdarbu izdevīgas izdalīšanas labad; reta mūsu saimniecība varēs apmierināties ar ābula turēšanu tikai vienu gadu u. t. t.

Kā katra cita, tā arī augumaiņas saimniecība nav saistīta pie noteiktas augsekas un lauku noteikta skaita. Tā tad arī šai sistemai pieturoties saimniekam nevajag stulbi kādam citam uz mata pakaļdarīt, bet katram jāizrauga tā kārtība, kas vislabāki atbilst viņa saimniecības īpatnējiem apstākļiem.

Augu maiņu lietderīgi sakārtojot iegūst sekošus labumus: Lapaugi, kas ievietoti starp diviem stiebraugiem, irdina zemi. Rapsis (kur to var audzēt) un rušināmaugi dod iespēju laukus iztīrīt no nezālēm. Tādēļ daudzos gadījumos var iztikt bez papuves. Ļoti dažādiem augiem mainoties zemes spēki tiek izmantoti pilnīgi, tomēr ne vienpusīgi, un proti, tiklab virsējās, kā dziļākās slejās. Saprotams, ka tauriņzieži arī stipri pavairo aņamzemes slāpēkļkrājumu. Tādēļ ka augumaiņas saimniecībā iespējama izvēle kulturaugu lielā skaitā, var arī plaši pielāgoties ikreizējiem zemes, klimata, tirgus u. c. apstākļiem. Tāļāk iespējams tīrumā audzēt tik daudz lopbarības, cik pļavu un ganību ražu papildināšanai priekš lopturības vajadzīgs. Tā tad augumaiņas saimniecība dod iespēju lopbarību paplašināt un caur to pavairot kūstmēslu daudzumu, kas atkal dara iespaidu uz tīruma auglību. Beidzot augumaiņas saimniecībā iespējams labāki, nekā pie kādas citas saimniekošanas sistēmas puslīdz vienlīdzīgi cauru vasaru nodarbināt cilvēkus un dzīvniekus.

Augumaiņas saimniecība tomēr nav pielietojama visos apstākļos. Viņai ir lielākas prasības zemes un klimata, tāpat strādnieku un tirgus ziņā; viņa prasa vairāk darba un kapitāla. tā piederas saimniekošanas intensīviem veidiem (Golcs).

Kur vien augumaiņu ievēda, visur noredzama lauksaimniecības samērā ātra uzplaukšana. Saprotams, ja vieta un apstākļi šai sistēmai noderēja. Intensīva saimniekošana un zemes iekopšanas augsta pakāpe bez augumaiņas nav lāga domājama.

Augumaiņas saimniecība pieļauj ābulu turēt arī ilgāki par vienu gadu. Ja apstākļi tādi, ka rušināmaugus nevar plašāki piekopt, tad ābula ilgāka turēšana pat atvieglo augseku iekārtot tā, ka stiebrlabības viņā neieņem vairāk par pus platības. Tā atvieglota arī papuves samazināšana vai iztikšana bez tās. Augsekā ievest lucernu vai esparsetu, kuņus barībasaugus mēdz turēt 5—6 gadus, pie mums ne tikai augumaiņas saimniecībā, bet arī vispārīgi varēs un derēs tikai ļoti retos gadījumos.

Ganību - jeb zālessaimniecība ir tāda, kuņā plētības lielāko daļu izlieto kā ganību vai pļavu, kamēr laukopība tarī spēlē mazāku lomu. Tā tad saimniecības valdošā nozare ir lopturība. Ganībasaimniecība noderīga: 1) ja ap-

stākļi: zāles audzelību un viņas izmantošanu ganībā tā veicina, ka tā dod lielāku tīru ienākumu nekā laukkopība, kauču pēdējā pati par sevi būtu iespējama un ienesīga; 2) ja vieta vai zemes īpašības, vai klimata nelabvēlība, vai strādnieku un tirgus apstākļi spiež laukkopību stipri sašaurināt vai to pavisam atmest.

Latvijā šī saimniekošanas sistema var atgādīties ieteicama gar plaši pārplūstošu upju krastiem, kur pārsvarā zemas, zāļaudzīgas vietas; tad vietām kalnainos apgabalos, kur zeme grūti strādājama un ļoti nevienāda, un tur, kur saimniecības platības lielāko daļu iztaisa purvāji. Kauču pēdējos nosausina, viņi vietas zemuma un atkārtotas pārplūšanas dēļ var laukkopībai bieži maz noderēt, turpretī zāli ražo teicami. Saprotais, zālāji, lai tie labi ražotu, kārtīgi jāmēslo. Uz zālājiem vien, sevišķi ja tie ierīkoti uz purvājiem, visus kūtsmēslus izlietot nevar. Ja to darītu, tad labās zāles drīz nomāktu dažādas nezāles. Tādēļ augstākās, plikākās vietas jāizmanto laukkopībā. Daudzos apstākļos ieteicams plašāki piekopt dažus dārzājus, kuŗi labi izmanto un atmaksā kūtsmēslu lielus devumus. Ja pienu nevar izdevīgi pārdot vai pārstrādāt, tad — it īpaši zemās vietās — var ienesīga būt gaļaslopu audzēšana un nobarošana. Šo lopu nobarošana mēdz visienesīgāka būt treknās ganībās. Barojamos lopus var arī uzpirkt. Var audzināšanai pieņemt jaunlopus no tādiem apvidiem, kur piens dārgs, tā tad jaunlopu uzaudzināšana pašu saimniecībā neatmaksājas. Ari tā var būt izdevīgi, ka no saimniecībām, kurām atzīti pienlopi, iepērk telītes un tās, kad nāk grūsnas vai kā pirmpienes pārdod turēšanai. Ja vismaz laikiem ir izdevīga satiksme (ūdensceļi vai raguclā viegli piesniedzams dzelzceļš), tad no tādām saimniecībām dažkārt var pienu ienesīgi pārdot uz pilsētām. Ir mums arī zālessaimniecības, kurās zāli uz kājas pārdod apkārtējiem laukkopjiem vai uzņēmējiem.

Ganību- un zālessaimniecības ir ļoti vienkārši rīkojamas. Vajadzīgs maz ēku, maz mašīnu un rīku, maz cilvēku un dzīvnieku darbaspēka. Rīcībaskapitals ieguldāms galvenā kārtā ražotajos lopos, bet ja zāli pārdod, tad atkrit arī šis ieguldījums. Ganību- un zālessaimniecības var būt arī kapitālekstensīvas, un ja ganīt pieņem svešus lopus, tad arī ganībūsaimniecības var būt kapitālekstensīvas.

Svabada saimniecība ir tāda, kuŗa nepieturas pie kādas noteiktas sistēmas, it īpaši neievēro ciešu augseku. Ik gadu katru zemesgabalu izmanto tā, kā pie viņa patreizējā stāvokļa un citiem apstākļiem rādās izdevīgāki. Saimnieks no sākta gala iekārtojas tā, ka katru gadu tīruma apsēšanai un citai saimniekošanai sastādīs jaunu planu. Caur to iespējams vienā vai otrā virzienā izmantot patreizējus izdevīgus apstākļus un no neizdevīgu apstākļu iespaida izvairīties.

Svabadai saimniecībai, lai tā sekmētos, vajadzīgi visai izdevīgi dabiski un saimnieciski apstākļi. Viņas vadītājam jābūt ļoti labam lietas pratējam, apķērīgam un rosīgam, lai spētu saimniecību ik gadu savā ziņā no jauna iekārtot. Vajadzīgs arī daudz kapitāla, lai varētu kaut kuŗā laikā iegādāt varbūt ievajadzējošos spēkbarību un mākslīgus mēslus, darba- un ražotājus dzīvniekus, tāpat piegādāt un atalgot strādniekus, ja tie zināmos gadījumos vajadzīgi lielākā skaitā. Izdevīgiem vajag būt zemes, klimata un tirgus apstākļiem.

Svabada saimniekošana pielaižama mazās, sevišķi izdevīgos apstākļos arī vidējās saimniecībās; priekš lielām saimniecībām viņa ir par sarežģītu. Viņas vieta ir pilsētu tuvumā, bieži apdzīvotos apvidos, kādu lielu rūpniecību apkārtņē, kur ļoti ērta un lēta satiksme (piem. pie kuģojamām upēm). Nav ieteicams svabado saimniekošanu saistīt ar lopkopības virziena biežāku maiņu.

Svabadā saimniecība arvien domājama kā visai intensīva. Kauču viņā neietur cieši noteiktu augseku, tomēr pats par sevi saprotams, ka vispārīgi te jāturas pie augumaiņas nosacījumiem.

Bezlopu un mazlopu saimniecības. Gluži bez lopu, t. i. arī bez darbalopu var iztikt tikai mazas saimniecības, kuŗām iespējams zemes strādāšanai u. c. vajadzībām nepieciešamo dzīvniekspēku aizņemties pret samaksu vai atstrādāšanu. Sīkie zemesgabaliņi, kuŗus uzrok ar lāpstu, nav uzskatāmi par lauku saimniecībām. Bezlopu saimniecības saštopamas lielu pilsētu tuvumā, kur zemes strādāšanai un ražojumu un mēslu pārvadāšanai vajadzīgos darbalopus var allaž par maksu aizņemties un visus ražojumus pārdot. Parasti tādas saimniecības, noderīgos zemes un klimata apstākļos, audzē vienīgi dārzājus, kā kāpostus, zemenes u. t., kuŗus bieži pārdod uz kājas, t. i. pircējs saviem līdzekļiem ražu no-

vāc un aizved. Attājāk no lielpilsētām tāda saimniekošana var būt iespējama tikai izņēmuma apstākļos, un arī pilsētu tuvumā tā parasti pastāv tikai pārejoši.

Vairāk sastopamas mazlopu saimniecības, t. i. tādas, kuŗas tur vajadzīgo skaitu darbalopu un ražotāju lopu tikai tik daudz, cik nepieciešams mājturībai. Mazlopu saimniecība nerāžo tik daudz kūtsmēslu, cik vajadzīgs zemes ražības uzturēšanai, tā tad ja negrib tirumu ražību nolaist, tad jālieto pirkti kūtsmēsli vai zaļmēsli un attiecīgi vairāk mākslīgu mēslu. Mazlopu saimniecība arī nevar kārtīgi izmantot saražotos salmus un lopbarību, tā tad viņai vajadzīgi tādi apstākļi, ka pārpalikumu var par pieņemīgu cenu pārdot.

Kūtsmēslus par lētu cenu pirkt var dabūt pilsētu, kara spēka nometņu vai lielu rūpniecības iestāžu tuvumā. Zaļmēsli stājas kūtsmēslu vietā fizikalās darbības ziņā, viņi zemei piegādā arī jaunus slāpekļkrājumus, kamēr mineralvielas atdod tikai tās pašas, kuŗas turpat no zemes ņemuši. Ar mākslīgiem mēsliem vien tikai izņēmuma gadījumos sasniegti labi panākumi, pie kam nav pienācīgi izpētīts, vai šādi panākumi būtu pastāvīgi. Ir ļoti maz tādu zemju, kas varētu iztikt bez kārtīgām un spēcīgām trūda piedevām kūts- vai zaļmēslu veidā. Ka tādas zemes ir kaut kur dienvidos, tas pie mums stāvokli nepadara citādu.

Vispārīgi mazlopu saimniecībām priekš Latvijas istās lauksaimniecības vismaz patlaban tik maza nozīme, ka viņu sīkāka iztirzāšana šeit nebūtu vietā.

Saimniecības ar rūpniecības iestādēm. Lauksaimnieciskās rūpniecības vienkāršākās nozares ir tādas, kuŗas pārstrādā zemes tieši sniegtās izejvielas. Pie tādiem pieder ķieģelnīcas, kūdras izstrādātuves un kaļķu cepļi. Ja saimniecībai pieder attiecīgie izejmateriali, tad tos ieteicams pārstrādāt vismaz pašu vajadzībām. Taisnība gan, ka šīm vajadzībām jābūt vismaz tik lielām, ka atmaksājas attiecīgās ierīces celšana. Kūdras izstrādāšana gan ir tik vienkārša, ka tā atmaksājas jau priekš visai mazas saimniecības. Ja izejvielu ir daudz, tad var būt ienesīga viņu pārstrādāšana arī pārdošanai, saprotams, ja pārstrādājumus iespējams izdevīgi pārdot. Tikai jāprot apsvērt, vai izdevīgā pārdošana paredzama ilgstoša jeb vai tā būs pārejoša. Pēdējā gadījumā ierīce jāceļ tāda, kas drīz atmaksājas.

Minētās un tām līdzīgas (akmeņlauztuves u. c.) rūpniecības patiesībā nav īsti lauksaimnieciskas, jo viņām nav tiešu attiecību ne ar laukkopību, nedz lopkopību. Aplinki viņas tomēr var saimniecību veicināt, jo dod iespēju strādniekiem un darbaloņiem gādāt darbu tādos laikmetos, kad saimniecībā citādi darba aptrūkstas. Bez tam saimniecībai tas labums, ka attiecīgie izstrādājumi nav jāpieved no citurienes, kur dažkārt par tiem pat jāpārmaksā.

Par īsti lauksaimnieciskām rūpniecības iestādēm uzskatāmas dzirnavas, piena pārstrādātavas, spirtdedzinātavas, aldarītavas, stērķelfabrikas, kartupeļu kaltētavas, cukurfabrikas un augļu, ogu un sakņu pārstrādātaves. Viņas tuvāk pārrunāsim nodaļumā «lauks. rūpniecību izvēle». Te vēl atstāstīšu Golca vispārēju atzinumu (saišinātu):

«Saimniecības ar rūpniecības iestādēm pēdējos gadu desmitos caurmērā devušas visaugstākos ienākumus: augstākus, nekā līdzīgos apstākļos citas saimniecības. Par viņu sekmīgu darbību var uzstādīt sekošus noteikumus:

1. Vajadzīgam jēlmaterialam vajag saimniecībā jau atrasties (piem. priekš ķieģelniecām un kūdras fabrikācijas), vai zemes, klimata un saimnieciskiem apstākļiem būt viņa ražošanai izdevīgiem.

2. Esošām vai ražotām jēlvielām vajag caur pārstrādāšanu ienest vairāk, nekā ja viņas tieši izlietotu pašu saimniecībā vai nepārstrādātas pārdotu. Te gan jāreķina līdzī atkritumu vērtība lopu ēdināšanā un mēslošanā.

3. Rūpniecībai nepieciešamos jēlmaterialus vajag droši varēt pašu saimniecībā ražot bez zemes spēku pārpūlēšanas, vai vajag būt drošai iespējai iztrūkstošo daudzumu par pieņemīgu cenu iepirkt.

4. Lauksaimniekam vajadzīgs tik daudz zināšanu un kapitāla, ka viņš rūpniecībai var dot to plašumu, kāds pēc tehnikas ikreizējā stāvokļa un citiem noteicošiem apstākļiem rādās ienesīgai darbībai vajadzīgs.»

No nupat pārrunātām saimniekošanas sistemām nevienu nevar noteikt par absolūti labāko. Tādēļ ka intensīvās saimniecības dod lielākas ražas, nekā ekstensīvās, dažs viņas uzskata par vispārīgi labākām un racionalākām, bet pie tam neapsver, ka intensivitātes pareizo pakāpi noteic ārējie apstākļi un ka viņa šiem apstākļiem jāpielāgo.

Tūnens, uz kuŗu jau agrāk aizrādīts, pie konkrēta piemēra paskaidro, kāds iespaids uz saimniekošanas sistēmas veidošanu ir zemes labumam, atstatumam no tirgusvietas un raţojumu cenai. Pie tam viņš visus apstākļus pieņem vienādus, izņemot vienu, kuŗa iespaidu uz saimniecības veidošanu tas grib pārbaudīt. Tā izmeklējot tirgusvietas atstatuma iespaidu, viņš piem. pārvadāšanas līdzekļus un pārvadāšanas izdevumus par 1 km., tāpat zemes labumu un cenas tirgusvietā pieņem vienādas. Tā viņš var matemātiski noteikti rādīt, kāds iespaids uz saimniecību atstatuma dažādībām. Tūnens saka: «Vispārīgi ir skaidrs, ka pilsētas tuvumā jāgādā tādi raţojumi, kuŗiem samērā ar viņu vērtību ir liels smagums vai tie ieņem lielu telpu, tā kā viņu aizvešana uz pilsētu iznāk tik dārga, ka no attālākiem apgabaliem tos nevar vairs piegādāt, tāpat tādi raţojumi, kuŗi viegli maitājas un tādēļ jāizlieto svaigi. Jo tālāk no pilsētas, toties vairāk saimniecībai jāturas pie tādiem raţojumiem, kuŗu pārvadāšana, samērā ar viņu vērtību, izmaksā mazāk.»

Nodaļā «raţošanas apstākļi» jau aprādīts, kas viss iespaido saimniekošanas intensivitāti un līdz ar to arī sistēmu. Tomēr Tūnena «izolētā valsts» vēl arvienu noder par teoretisku atbalstu saimniecības sistēmas un dažādo nozaŗu izvēlē un intensivitātes pakāpes noteikšanā. Pievedišu pāris Tūnena uz šo jautājumu attiecīgus raksturīgus izteicienus. Viņš, piem., saka:

«Ceļotājs, kas izolētai valstij ceļotu cauri, nedaudzās dienās redzētu visas pazīstamās saimniekošanas sistēmas praktiski pielietotas. Kārtīgā sekā, kādā tas saimniekošanas dažādās sistēmas citu aiz citas ieraudzītu, viņu pasargātu no alošanās, it kā vainīga būtu tikai saimnieku nemākulība, ka attālākos apvidos kultūra nav tik laba kā pilsētas tuvumā.

Saimniekošanas augstākās sistēmas caur to, ka viņas mākslīgākas, sareţģītākas un arī prasa augstākus ieskus, ir apzīlbinošas un pāvedinošas. Tādēļ ka nu šie augstākie saimniekošanas veidi tais vietās, kur viņi vispār parasti (landesüblich), nenoliedzami vairāk ražo un zemi spēcīgāki izmanto, tad viegli attaisnojama iedoma, ka pietiekot, ja ir vajadzīgās zināšanas, lai saimniekošanas augstāku sistēmu ievestu mazāk kultivētā apgabalā, bet šī iedoma ir arī toties bīstamāka.»

Tā tad, kas svešās saimniecībās meklē paraugus pašā saimniecības uzlabošanai, lai neaizraujas no citur redzētiem skai-

stumiem, bet lai labi apsver, kas patiesi noderēs viņa saimniecības apstākļos. Par visu ko jāizzin: ko tas maksā un cik tas ienes? Un te nu nedrīkst piemirst, ka skaitļi neiznāks visur vienādi, bet būs visai dažādi, atkarībā no visa tā, kas uzrādīts «ražošanas apstākļos» un arī no saimnieka zināšanām un spējām.

Tūnena teoretiskos apcerējumus nepareizi izprotot var iedomāties, ka zināma apvidus saimniecībā, kuŗām apm. vienāds attālums no pilsētas vai dzelzceļstacijas, visām kāda viena sistema varētu būt visnoderīgākā. Tā nebūt nav. Uz neliela atstatuma var būt ieteicamas pavisam dažādas sistēmas, piem. sakarā ar to, ka vienai saimniecībai pļavu vairāk, nekā tīrumu, otrai, turpretī, pļavu nav nemaz. Pat vienā un tai pašā saimniecībā var atgādīties vajadzība — sakarā ar zemes īpašībām — turēt divas augsekas, kuŗu katra piederas saimniekošanas citai sistēmai.

Beidzot nedrīkst aizmirst, ka ārējie apstākļi reiz ātrāki, citreiz gausāki, tomēr pastāvīgi pārvēršas. Ja saimnieks grib sekmīgi saimniekot, tad viņam apstākļu pārmaiņām pastāvīgi jāpielāgojas, tā tad arī istā brīdī jāpārmaina saimniekošanas veids. No tā savukārt izprotams, ka šeit uzrādītās saimniekošanas sistēmas ir tikai tā sakot rāmji priekš atsevišķām saimnieciskām organizācijām, citiem vārdiem, var tikai noderēt katra saimniekošanas sistēmas vispārējai raksturošanai.

2. Ražošanas nozaļu izvēle.

No tā, kā saimniecībā sakopo dažādās nozares, kā laukopību, lopkopību, rūpniecību u. c., un kā viņas nostāda (cik intensīvi vai ekstensīvi), atkaŗas, cik saimniekošanai vajadzīgs kapitāls un darbaspēka. Vispārīgi visvairāk rīcībaskapitāls un darba prasa saimniecības ar rūpniecības iestādēm, vismazāk tīras mežsaimniecības.

a. Kulturu veidu izvēle.

Zemi var izmantot ar tīruma, vīna, apiņu, augļu, dārzāju, zāles, koku, meža, diķa u. c. kultūrām. Ar ko uz apsaimniekojamās zemes nodarboties, tas, kā jau agrāk paskaidrots, atkaŗas ne tikai no dabiskiem, bet lielā mērā arī no saimnieciskiem apstākļiem, tā kā pie kulturu veidu izvēles jāņem vērā

visi šie apstākļi, pieskaitot arī saimnieka zināšanas, spējas, patiku un mantasstāvokli. Tā tad arī par šo jautājumu var dot tikai vispārējus aizrādījumus.

Tīrumam, kā Kraffts izsakās, ir vieta auglīgos līdzenumos (klajumos), plašās ielejās, uzkalnainās vietās ar dziļu irdni un kalnāju pakājēs. Uz kultūras zemas pakāpes tīrumu platība, samērā ar zālājiem un mežiem, ir niecīga. Kultūrai un apdzīvotāju skaitam pieaugot, pirms par tīrumiem pārvērš visvieglāk apstrādājamās zemesgabalus, un tikai kad radies vairāk darbaspēka un kapitāla, kad — iedzīvotājiem stipri savairojoties — labojušies tirgus un pārvadāšanas apstākļi, tad zem tīruma ņem arī grūtāki apstrādājamus un no dabas mazāk auglīgus zemesgabalus. Uz kultūras visaugstākām pakāpēm tīrumi parasti aizņem visvairāk platības un dod vairāk kop- un tīrienākuma, nekā citi kultūru veidi, izņemot dārzkopību, ja pēdējai labvēlīgi dabiski, it īpaši klimatiski apstākļi. Taču arī uz kultūras augstākām pakāpēm lielu lomu spēlē vietas sevišķi apstākļi. Piem. Rīgas tuvumā redzam par tīrumiem un dārziem pārvērstus tādus smiltājus, kādus pāridesmit kilometru attāļāk vērts vienīgi zem meža turēt. Lielpilsētas tuvums dod ne tikai izdevīgu tirgu, bet arī lētus dabiskus mēslus, kuŗu šādu smiltāju pārvēršanai kulturzemē vajag ļoti daudz. No otras puses — attāļāk no pilsētām sastopam tīrumā strādājot tādas zemes, kas to tiešām nav vērtas. Tur pa lielākai daļai vainīgi muižnieki, kas mājas ierīkoja vai atļāva celt gluži nenoderīgās vietās. Dažus gadus pēc tam, kad nolida mežu, kamēr turējās meža iekrātais trūds, labība vēl paauga, bet tagad tādas zemes strādāšana attāļāk no pilsētas vairs neatmaksājas. Sastopam tīrumā strādājot arī tādas zemes, kas kā pļava vai ganība dotu lielāku peļņu. Bieži vēl tīrumā strādā tādus zemesgabalus, kuŗi paši par sevi pēc vietas apstākļiem šim nolūkam noder, bet kuŗus tomēr derētu pagaidām turēt zem zālāja vai meža, kamēr saimniekam sakrājas līdzekļi visās platības kārtīgai kopšanai un mēslošanai. Līdzekļiem nepiemēriti daudz zemes turot tīrumā, saimnieks arī no viņa vērtīgākām daļām nedabū citādi sasniedzamo peļņu.

Vīna un apiņu kultūras prasa sevišķus zemes un klimata apstākļus, bez tam daudz darba un kapitāla. Vinstādu audzēšanai brīvā dabā neder Latvijas klimats. Vai prāvie kapitāla ieguldījumi apiņu kultūrās pie mums atmaksātos, t. i.

vai mūsu klimatā var iegūt diezgan vērtīgu ražojumu, tas vēl nav pārbaudīts. Drīzāk par to jāšaubās.

Augļkokū un ogukrūmu stādījumu platība pieaug līdz ar iedzīvotāju skaita vairošanos, bet izdevīgos klimata un zemes apstākļos augļkopība tagad var būt visai ienesīga arī reti apdzīvotos apvidos, ja ražojumu pāravadāšana atvieglota un nokārtota. Bez tam augļus un ogas var dažādi pārstrādāt. Pie saimniecības izveicīgas iekārtas, darbu var vienlīdzīgi izdalīt pa visu gadu. Ja saimniekam ir labas aroda zināšanas un augļkoku šķirnes pareizi izraudzītas, tad iegūstama krietna peļņa. Katrā ziņā tā iespējams no zemes iegūt lielāku ienākumu nekā ar laukkopību. Augļudārzam vajadzīgs prāvs ierīcībaskapitals, it īpaši tādēļ, ka ieņēmumi sāk nākt tikai pēc ilgāka laika. No kroņakokiem pilna raža mēdz nākt tikai pēc 15 gadiem pēc stādīšanas. Parasti cenšas pa to laiku ieņēmumus iegūt no starpkulturām. Kā tādas parasti audzē sakņu- vai citus rušīnāmaugus, kuņus spēcīgi mēslo, arī ogulājus. Tagad daudzi starp jauniem augļkokiem stāda upenājus, kuņi ātri aug kuplumā, tad prasa samērā maz kopšanas un drīz dod bagātu, vērtīgu ražu. Augļkoku kroņiem plešoties, upenājus pamazām (tos, kuņi nāk apēnojumā) pievāc. Tāpat kroņakoku starpā var stādīt pundurukokus, kuņi ļoti drīz nes visai košus augļus. Viņiem iss mūžs, tā kā, kad kroņakoki sāk dot pilnu ražu, tad ar tiem reizē stādītie pundurukoki jau nīkst nost. Bet tad pirmo kroņi (saprotams, pie labas kopšanas) jau sāk aizēnot savas starptelpas. Patērētāju centru tuvumā, pie labas satiksmes arī attālāk, var labu ienākumu ņemt no visām svaigām ogām. Tāju un ilgu vešanu vissliktāki panes avenes, tad zemenes. Ja ražojumu daudz, tad dzelzceļi mēdz lietot sevišķus vagonus šo ogu pāravadāšanai. Tad viņas var nemaitātas pārvest uz īsti lieliem attālumiem. Vidrošāki pāravadājamas negatavas štiķenes. No gatavām ogām, kuņas nepanes pāravadāšanu, var ienesīgi izgatavot sulas un dažādus ievārijumus.

Dārza sakņu audzēšana arī pieņemas iedzīvotāju skaitam vairojoties. Visvairāk viņa kā saimniecības svarīga nozare attīstās lielu pilsētu tuvumā. Var dārza saknes, pie tam lielumā uz tīruma, audzēt arī tālāku no pilsētām, ja vien laba satiksme ar kādu lielpilsētu pa dzelz- vai ūdensceļu (sevišķi pēdējo), un ja šai lielpilsētā salīgi kārtīgi noņēmēji. Saknes tādā vietā daudzumā audzēt tā sakot uz labu laimi gan

nav ieteicams. Latvijā ne pilsētās, nedz uz laukiem sakņu izlietošana pārtikā, diemžēl, vēl tāļu nav sasniegusi tos apmērus, kādus ļaužu veselība un taupība prasa. Dažus dārzājus, kā sīpolus, fizoles u. c., kuņus viegli uzglabāt un kuņu pārvadāšanas izmaksa samērā ar cenu ir maza, var sekmīgi audzēt arī attālāk no ērtas satiksmes. Tādās vietās var izdevīgi audzēt visus svarīgākos dārzājus, ja paša saimniecībā vai tās tuvumā pastāv kaltētava vai citāda veida konservēšanas iestāde. — Šai nozarē vār ieskaitīt arī ārstniecības augus.

Pie dārza sakņu audzēšanas lielumā, sevišķi attālāku no ērtas satiksmes, vajadzīga darba laba prasana un izveicība pārdošanā. Šis nozares attīstīšana dažreiz nav iespējama strādnieku trūkuma labad, sevišķi, ja tiem darbu var nodot tikai neilgu laiku no vietas. Attālāk no pilsētas pie tam vajadzīgs arī prāvs rīcībaskapitāls. Pilsētu tuvumā iespējams iztikt ar mazāku rīcībaskapitālu, jo te, piekopjot arī agri tirgū laižamus ražojumus, kuņu vietā pēc novākšanas var vēl ko citu izaudzēt, tā tad ieņēmumi nāk gandrīz visu augšanaslaiku. Tāļu no patērētāja centra, turpretī, parasti vār audzēt tikai tādus dārzājus, kas tirgū laižami lielām partijām. Šeit nopietns ir arī kūtsmēslu jautājums, tā kā ja samērā ar pļavām ir plašs tīrums, tad tanī jāaudzē arī daudz barībasaugu. Vienkāršāki, ja samērā ar tīrumu plašas pļavas un ganības; tad kūtsmēslu vajadzīgais daudzums sakrājas jau pie ne visai intensīvas lopkopības.

Zālājiem (pļavām, ganībām) vajadzīga tā dēvētā zāļaudzīgā zeme. Mitras ielejas, pārplūstoši lidzenumi, nokāres, kas apstrādāšanai par stāvu, ziemeļu un austrumu mežmales, augstumi ar bargu klimatu un lielu daudzumu nokrišņu vasarā, avokšņainas un purvainas zemes u. tml. ir zālāju dabiskās (noteiktās) vietas. Gruntsgabali, kuņu zemesīpašības un klimatiskie apstākļi nepielaiž intensīvāku izmantošanu, uzskatāmi par saimnieciskī noteiktu vietu zālājiem, sevišķi, ja trūkst kapitāla un darbaspēka, bet lopkopība ir ienesīga. Kamēr kulturas pakāpe zema, tikmēr pārsvars ir savvaļas zālājiem, vēlāk vispirms ganību, tad arī nepārplūstošu pļavu vietā arvienu vairāk stājas laukkopība un tīrumā piekopti barībasaugi. Taču nevajag ar zālāju iznīcināšanu pārsteigties, jo daudzreiz pļavu vai ganību vajag tikai kopt un kārtīgi mēslot, lai no tām iegūtu lielāku tīrienākumu, nekā no tīruma. Kad tīrums pastāvējis

Augļukoku skolām vislabāki noder dziļa, trūdaina, ne visai sausa irdne un atklāta (klaļa) vieta. Tās, pie saimnieka labas lietpratības un kad ieguvušas zināmu slavu, var būt visai ienesīgas. Mežakokus var stādīt gar ceļmalām, uz robežām; bieži arī slapjākās vietas, kur neaug vērtīga zāle, labāki aizņemt ar kārkliem vai melnalkšņiem. Drēgnās vietās vislabāko ienākumu ne reti var dot kurvjukārķļu kulturas, kuņas kārtīgi mēslojamas (var lietderīgi pielietot daudz kūtsmēsli) un apkopjamas. Ne gar visiem ceļiem der kokus stādīt. Zemākās, smagākas zemes vietās koku ēnojums var ceļus lāgiem padarīt pilnīgi nelietojamus. Daudz viņi kaitē arī caur to, ka uz zināma attāluma izēno tīrumaugus, tiem atņemot arī daudz mitruma un barībasvielu. Der apstādīt diķ- un upmalas, kur no attiecīgiem kokiem (piem. vītoliem) var kārtīgi dabūt īsti daudz kurināmā. Upmalas apstādījumi pasargā no izskalošanas.

Mežs uz kulturas zemas pakāpes aizņem plašu vietu. Cilvēku skaitam vairojoties un laukkopības un lopkopības ražojumu cenām ceļoties, arvienu vairāk mežzemes pārvērš tīrumos un pļavās. Ir tādas zemes (pūtošas un plūstošas smiltis) un vietas (stāvas, noskalojamas nokāres), kur mežu nav ieteicams, pat aizliedzams ne tikai nolist, bet arī kaili nocirst. Vispārīgi jāargās kādā apvidū ar mežu samazināšanu aiziet par tālu, jo no tā rodas mitruma un vispār klimatiski nelabvēlīgi apstākļi. Bez tam koki top arvienu dārgāki un arī Latvijā ir jau apvidi, kur sajūtams netikai būvkoku, bet arī malkas trūkums. Visās kulturvalstīs izdoti mežu aizsardzības likumi vai, kā pie mums, meži pārņemti valsts īpašumā. Tā nodrošināta mežu kārtīga apsaimniekošana. Kur ņežu maz, tur arī mūsu lauksaimniekiem ieteicams audzēt birztales, it īpaši uz tādiem zemesgabaliem, kuņi ne tīrumā, nedz zālājā nespēj atnest ievērojamu peļņu. Katrā ziņā ar kokiem jāapaudzē tādas vietas, kas pēc dabas ir īstas mežazemes. Vajadzības gadījumā pie tam jāizdara attiecīgi ielabojumi, kuņus arī meži mēdz pienācīgi atmaksāt. Mežakapitals gausi apgrozās, tādēļ ar augstmežu prāvākas platības lauksaimnieks, kam nav attiecīgu svabodu līdzekļu, var aizņemt tikai citādi mazvērtīgu zemi. Tādēļ labākā zemē ieteicams augstmežu audzēt maisījumā ar ātri apgrozāmu zemu mežu. Tādam, ja svarā krit kurināms materials, var lietot ātri augošas koku sugas, kā baltalkšņus, blīgzņas u. c. Izdevīgās vietās der audzēt ozolus un ošus, kuņu vie-

nu daļu vēl samērā jaunus var cirst dārgos lietaskokos, bet daļu audzēt lielus. Kur mežu maz, tur pašu birztalām parasti lie-la nozīme tai ziņā, ka aiztaupās tālā vešana un kokus var sva-badi dabūt katrā nejaušā gadījumā. Katrā ziņā labi jāap-sveŗ visādas varbūtības, iekam jau pastāvošās birztaļas un spē-cīgi augošus krūmājus iznīcina. Viegla nav nolišana, bet jaun-ieaudzēšana bieži vēl grūtāka.

Dīķu ierīkošanai vajadzīgi sevišķi vietas apstākļi. Ka tādu vietu Latvijā nav mazums, to liecina lielais skaits aiz-metumu (dambju) atlieku, kas malu malās atrodamas ne tikai uz bij. muižu, bet arī uz zemnieku zemēm. Senāk dīķi bij ek-stensivas saimniekošanas piederums, jo dēļ zivju bagātības upēs un ezeros to cenas bij zemas. Bet tagad zivis ir dārgas un, kopš mūsu zivkopībā ievestas šķaunaces (karpas), racionala dīķsaimniecība var dot ievērojamu peļņu un noderīgos apstāk-ļos, pat intensivas saimniekošanas apvidos, var sekmīgi sa-censties ar lauksaimniecības citām nozarēm. Pašu dīķsaim-niecību var vest ekstensīvi (zivīm barību piegādā tikai daba) un intensīvi (dīķu mēslošana, zivju ēdināšana).

Dīķus ierīko visvairāk tādās vietās, kurās nav iespējams tiktāl nosausināt, ka tur varētu būt pļava ar zelmeņa vērtīgu sastāvu. Bet bieži zivjudīķus ierīko arī tādās vietās, kurās var izmantot pat tūrumaugu sekmīgai piekopšanai. Apakškār-tai vajag būt tik necaurīdīgai, ka dīķī kārtīgi turas uzkrātais ūdens. Uzēdināšanai (barošanai) labāki ir lēzeni, neapēnoti dīķi, kuŗos ūdens stiprāki sasilst. Tādos rodas vairāk barības, šķaunaces ātri aug un dod gardu, treknu gaļu. Kārtīgas izzve-jošanas labad dīķiem vajag būt pilnīgi nolaižamiem. Pa ziemu šādus dīķus mēdz turēt sausus, lai izzūd kaitīgās vielas (var arī kaļķot) un lai vasarā rodas vairāk barības. Mēslojot var tiklab dīķa zemi, kā ūdeni; pēdējo mēdz mēslojot tur, kur pava-sarī dīķim jālaiž daudz ūdens cauri, kuŗš rudenī vai ziemā do-tā mēslojuma viegli šķīstošās vielas pa daļai aiznestu projām. Ja dīķa vietu iespējams pienācīgi nosausināt, tad to var vai-rākus gadus izmantot kā tūrumu vai zālāju un pēc tam atkal izlijetot zivkopībai.

Saimniecības vadītājam vajag atsevišķās kulturas un ka-trai ierādāmo platību izraudzīt ar pamatīgu apdomu, saskaņā ar dabiskiem un saimnieciskiem apstākļiem un viņa rīcībā esošā kapitāla lielumu. Kulturu pārveidošanu nevajag izdarīt

strauji, lai nebūtu uz reizes jāpielieto daudz kapitāla, lai varbūt caur to neciestu saimniecības kārtējie darbi un lai vadītājs, vēl nepaguvis pamatīgi iepazīties ar jauniem apstākļiem un darba paņēmieniem, nenodarītu dārgi samaksājamas kļūdas. Daudzreiz tādi pārveidojumi aizņem vairākus gadus.

b. Kultūraugu izvēle.

Tīrumam jāizrauga tie augi, kas ar saimnieka rīcībā esošiem ražošanas līdzekļiem sola vislabākos panākumus. Pie nepareizas izvēles vairojas ražošanas izdevumi, kamēr ražas ir samērā mazākas un nedrošākas. Pie piekopjamo augu izvēles jāņem vērā vietas klimats un zemes īpašības, nodomāto augu veģetācijas laiks (augšanas ilgums, t. i. kādā laikā tie nogatavojas) un cik droši tie katrs izdodas. Tālāk jāapsver, kādu platību katram augam tīrumā ierādīt. Tas atkaras galvenā kārtā no darbaspēka, tirgus un satiksmes apstākļiem, arī no rīcībaslīdzekļiem. Bez tam iespāids ir lopkopības apmēriem un viņas izraudzītām nozarēm, pie kam vēl krīt svarā, cik lopkopība dabūs no pļavām un ganībām un cik un kas tai jāpiegādā no tīruma. Jo izdevīgāks klimats un labāka zeme, toties plašāka piekopjamo augu izvēle. Pēc novērojumiem un aprēķiniem var noteikt, kāds augs visienesīgāks, tomēr nevar piekopt šo augu vien, bet jāpiekopj arī citi, lai ne tikai ienesīgākajam augam būtu noderīgi priekšaugi, bet arī lai tīruma ražība būtu pastāvīga, kas sasniedzams vienīgi caur augu pareizu maiņu. Jo neizdevīgāki apstākļi, toties vairāk augu var būt ieteicams piekopt, lai iegūtu kopražā zināmu drošību un lai zināmi augi nebūtu atkarojami tik bieži, kā pielaižams labākos apstākļos. Augu lielākam skaitam vispārīgi tas labums, ka pie tāda sējumi mazāk cieš no kaitēkļiem un slimībām, arī laukadarbi (zemes gatavošana, sēšana, novākšana) izdalās vienlīdzīgāki. Beidzot — gadi (laikapstākļi), kas vieniem augiem neizdevīgi, var citiem būt izdevīgi. Var arī būt patīkami, ka ieņēmumi no tīruma nenāk visi vienā reizē. Dzīvniekiem vajag būt pastāvīgi pilnā mērā apgādātiem ar barību pareizā sastāvā, un tas iespējams tikai pie tīrumā piekoptu augu zināmas dažādības. Piekopto augu pārāk lielam skaitam ir nopietnas neparocības, kā piem. atsevišķo sējumu niecīga platība, ražu neērta novietošana un kulšana u. t. t.

Tīrumaugu raksturojums, viņu augšanasprasības u. t. t. piederas īpatnējas augkopības mācībai. Tādēļ te sniegsim tikai īsus vispārīgus aizrādījumus par atsevišķām augu kopām, kas var noderēt pie kulturaugu izvēles.

Stiebraugu kultura visvienkāršākā un vieglākā, tādēļ tos visplašāki audzē apvidos ar zemu kulturu. Jaunās zemēs viņi dod drošu un labu ražu arī pie tīruma paviršākas kopšanas. Tirgus stiebrlabību graudiem drošs, bet cenas parasti nav augstas un bieži un stipri svārstās. Pie mums, saskaņā ar zemes īpašībām un pa daļai arī ar klimatiskiem apstākļiem, audzē rudzus, kviešus, miežus un auzas. Kukuruzas un ersķu audzēšanā vēl notiek mēģinājumi. Pie parasto (nerušināmo) stiebrlabību biežas atkārtošanas stipri cieš aņamzemes īpašības un smagākās nevar iztikt bez papuves, arī ja bez tās ar laukadarbiem varētu ērti iekārtoties; smago zemju īpašību uzlabošanai un nezāļu apkaņošanai mūsu klimatā vajadzīga pat melnās papuves biežāka atkārtošana. Stiebrlabībām var tīrumos sekmīgi ierādīt lielāku samērplatību, ja daudz lopbarības (caur to arī kūtsmēslu) nāk no dabiskiem zālājiem.

Pākšaugi. Viņu ražas daudzi teic nedrošas. Caur sugu un šķirņu pareizu izvēli var pat pākšaugu grauduražu ievērojami nodrošināt. Kur graudi lāga nepadodas, tur, ja paredzama graudu neizdošanās, pākšaugus, kuņi dod lielu masu, ieteicams jaunus pļaut sienā, sevišķi neizdevīgos gadījumos ieskābēt. Pākšaugu siens un skābbarība aiztaupa daudz olbaltumbagātas spēkbarības. Pākšaugu graudi ir īsta olbaltumbarība, kaut gan nesatur tik daudz olbaltuma kā rauši. Pākšaugi tālāk ievērojami caur to, ka viņi — tāpat kā citi tauriņzieži — izmanto gaisa svabado slāpekli un tīruma zemi atstāj slāpekļbagātāku, nekā tā bij iepriekš. Viņu siens, salmi un pelavas vairo kūtsmēslu slāpekļsaturu un pākšaugu ievēšana augsekā vispārīgi mazina saimniecības vajadzību un izdevumus mākslīgu slāpekļmēslu ziņā. Pākšaugi dara labu iespaidu uz zemes fizikalām īpašībām (apēnošanas gatave), sevišķi, ja tos pļauj vēl negatavus. Pākšaugi ir teicami priekšaugi visiem citiem tīrumaugiem (izņemot tauriņziežus), tikai ar sevi pašiem viņi lāga nesatiek, tā ka tos der atkārtot tikai pēc vismaz 3—4 gadiem. Visvairāk pēc pākšaugiem audzē stiebraugus. Pākšaugiem ir liela nozīme pie augumaiņas kārtīgas izvešanas.

Tirdzniecībasaugi. Pie tiem skaita eļļas-, šķiedr-, ārstniecības u. c. augus, kuŗu vērtīgās daļas nolemtas galvenā kārtā pārdošanai. Dažus no tiem ieteicams kopt kā istus rušināmaugus. Pie šiem augiem parasti ir vairāk darba, nekā pie galvenām stiebrlabībām, bet daudzi darbi (linu plūkšana, rapša, ķimeņu, magoņu sēklu ievākšana u. t. t.) iekrīt citos laikos. Pie dažu šo augu piekopšanas vajadzīgs vairāk rīcībaskapitāla, piem. pie linu izstrādāšanas, ķimeņu, magoņu u. c. rušināšanas. Nauda par ražojumiem mēdz ienākt citos laikos, nekā par labībām, piem. par rapša sēklām ievērojami agrāki. Dažiem šiem augiem ir bīstami ienaidnieki. Šo augu lielākā daļa vairāk noder mazākām saimniecībām, kuŗās tos var rūpīgāki uzraudzīt un apkopt un kuŗas labāki nodrošinātas ar darbspēku, kuŗa lielām saimniecībām var taisni vissvarīgākā laikā aprūkties. Ar tirdzniecībasaugiem uz zemes vienības iznāk lielāks apgrozījums, nekā ar labībām un tie visai noder pie tīrumu intensīvākas izmantošanas. Viņu liela daļa labi atmaksā daudz kūtsmēslu un tie teicami saskaņojami ar intensīvu lopkopību.

Barībasaugi. Kulturai pieaugot un reizē attīstoties lopkopībai, tādās saimniecībās, kuŗas nedabū daudz lopbarības no dabiskiem zālājiem vai rūpniecības atkritumu veidā, — tīrumos piekopj arvienu vairāk barībasaugu. Pie tiem skaita ābulus, zāles, zaļi plaujamus pākš- u. c. augus, tāpat sakņaugus un lopiem izēdināmus kartupeļus. Jo vājāka zemes audzēlība, toties vairāk audzē dažādas zaļbarības. Dažās zemēs ābuls aug tikai pēc tam, kad viņas pienācīgi ielabotas, krietni iekoptas un pamatīgāki iemēslotas. Ari sakņaugiem vajadzīga tīruma pamatīgāka iekopšana un iemēslošana, pie tam viņu kopšana prasa īsti daudz cilvēkspēka. Toties sakņaugi ir teicami priekšaugi labībām un ābuliem, kuŗus sēj zem labībām; tie arī ļoti vēlāmā kārtā papildina ziemasbarību.

Rušināmaugi rūpniecībai. Pārstrādāšanai rūpnieciskos uzņēmumos audzē kartupeļus, cukurbietes un cigoriņus. Kaltēšanai un konservu izgatavošanai var tīrumā audzēt arī dažus dārzājus. Rūpniecībai noderīgo augu piekopšanai lielumā vajadzīgs lielāks rīcībaskapitāls un liels skaits strādnieku. Visizdevīgāki, ja strādnieki dabūjami tuvākā apkārtnē, tā tad biežāki apdzīvotos apvidos. No tālienes pievesti strādnieki mēdz iznākt dārgi, bieži neprot attiecīgos darbus un uz tiem nevar droši palaisties. Ja strādnieki aiziet

steidzamu darbu laikā, tad saimniecība cieš lielus zaudējumus, kaut arī izdotos samērā drīz sameklēt citus strādniekus. Cukurbietes un dārzāji prasa daudz vairāk cilvēku darbaspēka nekā kartupeļi. Šo augu piekopšana lielumā prasa arī vairāk zināšanu un augstāku inteliģenci; vispārīgi ar to saistīta saimniekošanas augstāka inteliģence. Lai varētu rūpniecībai nolemtos augus ienesīgi piekopt, vajadzīgs pārstrādātājas iestādes piemērits tuvums. Jo attāļāk saimniecība no šīs iestādes, toties dārgāka pievešana un mazāks tīrs ienākums. Kartupeļu pievešana atmaksājas vēl no drusku lielāka attāļuma, nekā cukurbiešu. Pie mazāka attāļuma arī lielāka peļņa no rūpniecības atkritumu izēdināšanas lopiem. Ja vien izdevīga pievešana, jācenšas min. atkritumus iegūt lielākā daudzumā, arī tādēļ, lai rūpniecībasaugus varētu bagātīgi mēsot ar kūtsmēsliem, ko tie teicami atmaksā. Bez kūtsmēsļu lieliem devumiem pie mums nav sasniedzama rūpniecībasaugu augstākā ienesība.

e. Lopkopības nozaļu izvēle.

Lopi jātur vismaz tādā skaitā, ka ar viņu ražojumiem var apmierināt pašu mājturības vajadzības. Kā jau agrāk aprādīts, saimniecības bez ražotāju dzīvnieku var pastāvēt tikai sevišķos apstākļos. Tāpat aprādīts, ka lopkopība var dot arī lielu peļņu un ka caur to var izmantot dažus tirgū nelaideamus ražojumus, kā salmus, pelavas, sienu, zaļbarību, ganības, sakņaugus u. c. It īpaši cietām un vieglām (plikām) zemēm ražības paceļšanai un uzturēšanai nepieciešami kūtsmēsļu lielāki daudzumi. Caur barībasaugu un lopbarības sakņu piekopšanu paceļas labību ražas, zemi labāki izstrādā un mazinās papuves platība. Caur lopkopību saimniecība top daudzpusīgāka, viņā var ievest tirumaugu lielāku dažādību un viņa top neatkarīgāka no neizdevīgiem laikapstākļiem.

Kulturai paceļoties ne tikai jāvairo lopu skaits, bet arī jāuzlabo viņu īpašības (smagums, pienīgums, barības izmantošanas spējas u. t. t.). Uz kulturas zemas pakāpes vislielākā nozīme ir ganībām, bet vēlāk arvienu vairāk paceļas kūti ēdināšanas nozīme. Pie ļoti intensīvas saimniekošanas bieži pārīet pat uz pienalopu turēšanu kūti cauru gadu, viņus labi ja izlaiž pastaigāties sevišķos iežogojumos. Bet līdz ar to ierodas lopu pārsmalcināšana un pastiprināta ieņēmība pret dažā-

dām slimībām, sevišķi diloni. Tagad atzīst, ka vismaz vaislas-un jaunlopus nedrīkst tā turēt.

Pirms pārejam uz ražotājas lopkopības nozaļu izvēli, jāatzīmē, ka jāievēro zināmi nosacījumi arī pie darbalopu izvēles. Vispirms pareizi jāaprēķina viņu vajadzīgais skaits. Ja tas ņemts par mazu, tad darbus nevar veikt kārtīgi un īstā laikā. Ja skaits par lielu, tad atkal lieki izdevumi par kopšanu un ēdināšanu. Darbalopu skaitu var zināmā mērā samazināt caur izdevīgi izraudzītu augseku un saimnieka izveicību darbu izkārtošanā. Liela nozīme ir darbalopu pareizai izvēlei pēc viņu miesassmaguma. Mazāki (vieglāki) dzīvnieki, samērā ar attīstīto spēku, patērē vairāk barības. Tomēr smagi lopi neder visiem laukadarbiem, tā tad saimniecībā, ik pēc viņā darāmiem darbiem, vajadzētu dažāda smaguma darbalopu. Mazākās saimniecībās darbalopu smaguma dažādība, diemžēl, nav izvedama. Ari vietējās parašas, kā jau redzējam pie izvēles starp zirgiem un vēršiem, šai ziņā bieži spēlē lielu lomu. Pie darbalopu izvēles krīt svarā arī strādājamās zemes īpašības. Darba zirgu ziņā Kraffts ieteic: priekš glīdzas zemēm un rūpniecības saimniecībām 7 dubultcentnerus, mālzemēm 6 dc, smiltzemēm 4—5 dc smagus lopus.

Pie ražotāju lopu izvēles izšķir saimniecības vadītāja inteliģence, specialās zināšanas un veikalnieciskā izveicība, tālāk kapitāla lielums un ražošanas un tirgusapstākļi. Ari tas krīt svarā, kāda nozare saimniekam vairāk patīk, jo tai viņš nodosies ar lielāku interesi, tanī tā sakot vairāk iedziļināsies.

Lopkopība saimniecībā var būt vien- un daudzpusīga. Pie vienpusīgas jāizšķir, kādi dzīvnieki būs valdošie — govslopi, aitas, zirgi vai cūkas. Citi dzīvnieki tikai izņēmuma kārtā var būt galvenie ražotāji.

Vispārīgi ņemot zīrg- un aītkopība vairāk pīderas ekstenīvai, govslopi un cūkas, kā galvenie ražotāji — vairāk intensīvai saimniekošanai. Aītkopībā vajadzīgs mazāks rīcībaskapitāls, jo aītas lētāki iegādājamas, kūtis tām var būt vieglas, kopšana un ēdināšana vienkārša, jo visu vasaru tās pārtiek no ganībām vien un arī ziemā ēdināšana neprasa lielu uzmanību. Aītām, sevišķi labākām sugām, Latvijas klimats ir nelabvēlīgs. Bieži mūsu vasaras ir aītām par slapju, no kā rodas slapjumslimības; smalkākās sugas apdraud arī kašķis. no kuļa reiz smagi cieta pat vietējās vienkāršās aītas. Labāka

aitkopība pie mums iespējama tikai augstākās vietās, kur sausas ganības. Tur aug īsa zāle, kuŗa vislabāki noganāma ar aītām. Govslopiem mūsu klimats visai noderīgs, sevišķi pienalopiem. Lai no govslopiem iegūtu lielu ienākumu, vajadzīga rūpīga kopšana un bagātā ēdināšana. Te jāiegulda prāvs ricībaskapitals un vajadzīgas plašākas zināšanas. Govlopi dod daudz labu mēslu, kam priekš mūsu zemēm ļoti liela nozīme. Cūkkopībā ricībaskapitals ātri apgrozās, tā tad ieguldījumi samērā nelieli.

Pie govslopiem vispirms jāuzstāda lietošanas virziens, kā uzaudzināšana, darbalopu audzēšana, piena iegūšana, pie kam slaucamos lopus var uzaudzināt pašu saimniecībā vai uzpirkt; baŗošana; var arī savienot vairākus virzienus. Jo ekstensīvāka saimniecība, toties parastāka jaunlopu uzaudzināšana ne tikai pašu vajadzībām, bet arī pārdošanai. Attāļums no pilsētas un dzelzceļa, tā tad lēts piens un lēts siens, arī plašākas ganības mudina uz tādu ricību. Pie intensīvākas saimniekošanas, vietās, kur laba cena pienam un lopbarībai, jaunlopus mēdz uzaudzināt tikai pašu ganāmpulka atjaunošanai un paplašināšanai; pārdošanai uzaudzina tad, ja var iegūt augstu cenu par vērtīgiem vaislaslopiem. Saprotams, ka tādos apstākļos uzaudzināšana izmaksā dārgi. Lētāki iznāktu pirkt grūsnas teles vai pirmpienes tādos apvidos, kur uzaudzināšana lēta. Bet tur neatmaksājas piena lieli izslaukumi, tā tad no turienes arī nevar dabūt visaugstākā pienīguma lopus. Tādēļ saimnieki, kuŗiem vajadzīgi pienīgi lopi un kuŗiem uzaudzināšana pašu saimniecībā iznāk par dārgu, var darīt tā, ka turēšanai atšķirtos teļus nodod uzaudzināt tur, kur lētāka barība. Atlīdzība vislabāk norunājama pēc dzīvsvara pieauguma, pie kam arī jāpielīgst, ka jaunlopus neēdinās tik bagāti, kā no tiem pienalopu vietā iznāktu gaļaslopi. Vispārīgi uzaudzināšanai teļus drikst nodot tikai uzticamiem un lietpratējiem saimniekiem. Pilsētu apkaimē daudzi, it īpaši mazāki loptuŗi ved tā dēvēto noslaukšanu. Tie paši lopus nemaz neuzaudzina, bet uzpērk stipri grūsnas vai jaunpienes govīs. Noslauktās govīs, kuŗas nemaz neaplecina, viņi pārdo, parasti iepriekš nobaŗojot ar no pilsētas iegūtiem lētiem atkritumiem. Tamlīdzīgi rīkojas arī daži pilsētu apkaimēs sakūdārzkopji, kuŗi pienīgas vecākas govīs (tādēļ ka lētākas) uzpērk tā dēvētam lapulaikam, t. i. noslaukšanai tai laikā, kad novāc savu audzē-

jumu ražu, pie kam kā atkritumus dabū lielus daudzumus lapu un lakstu.

Pienu tirgū laiž svaigu vai pārstrādātu. Svaigu pilsētām piegādā no viņu apkaimes vai no tādām saimniecībām, kas tuvāk pie dzelzceļstacijām. Svaiga piena piegādāšanu liepilsētām mēdz veicināt cāur lētu tarifu, ledusvagoniem u. c. Svaigpārdošanai mīl turēt govīs, kam liels izslaukums, bet vājš piens, kuŗš satur tikai nosacījumos paredzēto zemāko taukprocentu. Attāļāk no satiksmes, pienu, kas paliek pāri par mājturībai vajadzīgo daudzumu, pārstrādā visvairs sviestā un sieros. Pienotavas pienu samaksā pēc viņā nodoto tauku daudzuma. Te katrā ziņā izdevīgāki turēt tādas govīs, kuŗu pienam augstāks tauksaturs. Ne tikai tādēļ, ka treknā pienā par to pašu naudu jāved mazāk ūdens, bet arī tāpēc, ka trekna piena govīs taukus ražo lētāki (viņām mazāk ūdens «jādzen cauri») un pašas turas labāki pie veselības. Pienotavām trekna piena tauki ir vairāk vērti, jo vienāds daudzums tauku no trekna piena izdod vairāk sviesta, nekā no vāja piena. Ari sierošanai trekns piens noder labāki. Rīgas pienotavas, kuŗas tirgojās ar svaigu pienu, tagad arī maksā pēc iepirktā piena tauksatura, tādēļ arī šādu pienotavu piegādātāji tagad pāriet uz treknpiena govju turēšanu. Jāatzīmē, ka ne visur iespējams ražot vienāda treknuma pienu. Lejas vietās ar treknu, sulīgu zāli piens ir vājāks, nekā augstās vietās ar īsu, sausāku zāli. Tādēļ ieleju sugām vispārīgi ir vājāks piens, nekā kalnāju un stepju (sausu apvidu) sugām. Lai iegūtu lielāku ienākumu, jātur apstākļiem pielāgojusies suga.

Govslopus nobaŗo ar rūpniecības atkritumiem (brāga, cukurbiešu graizījumi u. c.), saknēm, kartupeļiem, treknām ganībām. Lai nobaŗošana būtu ienesīga, gaļai vajag būt attiecīgai cenai. Nobaŗošana, salīdzinot ar pienalopu turēšanu, ir vienkāršāka un prasa mazāk darba, tomēr arī te, pie labu panākumu sasniegšanas, liela nozīme ir saimnieka lietpratībai un izveicībai. Baŗo pašaudzinātus jaunus lopus, pašu vai svešus «brāķalopus», tāpat pirktus vājus jaunākus lopus. Lai iegūtu lielāku peļņu, jāievēro, kādos laikos nobaŗotu lopu gaļai vislabākās cenas. Ganībās uzbaŗoti lopi dārgāki vasarā, kamēr rudenī, kad ziemā neturamos lopus sāk laist nost, gaļas cenas mēdz krist un ēdamā trūkuma gados ir pavisam zemas. Ziemā baŗojamiem lopiem cenas mēdz laboties ziemas otrā pusē (daž-

reiz jau uz Ziemsvētkiem) un pavasarī, uz ganos laišanu, sasniedz augstāko pakāpi. Vecākus lopus, kuņi rupjo barību slikti sakožlā, jāsak barot tūlī pēc noņemšanas no ganībām. Tos lēti un pilnīgi uzbarot var tikai ar rūpniecības atkritumiem, saknēm vai kartupeļiem. Viņi nāk pārdodami («gatavi») apm. ziemas vidū. Vidēja vecuma lopus, kas barību vēl ļabi sakožlā, var ar lētāku barību turēt miesās līdz apm. ziemas vidum un tad uzsākt īsto nobarošanu, lai tie nāktu gatavi uz pavasara augsto cenu laiku. Ar pašu nostlaižamām govīm izdevīgi iekārtoties tā, ka viņas cieti laižamas ziemas otrā pusē. Slaukšanas beigās viņām caur pastiprinātu ēdināšanu uzliek labu miesu un aizlaistas — līdz pavasarim — nobažo galīgi, dodot galvenā kārtā viegli sagremojamu barību, kā saknes un kartupeļus vai rūpniecības atkritumus, ja tādi dabūjami. Izdevīgi nobarot rudenī lēti pirktus jaunus, vājus (tikai ne slimības dēļ!) govslopus, kuņi vēl nav pilnīgi izauguši. Tie stipri pieaug un pieņemas miesās jau no lētas veselīgas rupjas barības, kā zirnājiem, sēklā laista atāla ābula salmiem u. c. Ziemas beigās tad viņus nobažo galīgi ar viegli sagremojamu barību. Kur ir treknas ganības un labas pļavas, bet par pienu nav iegūstama pietiekoša cena, tur gaļaslopu turēšana var būt izdevīga kā galvenā nozare. Tad jātur noteikta gaļaslopu suga. Pie mums īsta gaļassuga vēl nav ieviesusies, kaut gan pirms kara daži lielgruntnieki uzsāka mēģinājumu ar šorthorņiem un viņu krostojumiem. Gaļaslopiem vajag būt ātraudzīgiem un sasniegt lielu smagumu, pie tam dot sevišķi vērtīgu gaļu. Kaušanai nolemtie lopi no pašas jaunības jāēdina intensīvi; tikai vaislai turami gaļaslopi jāēdina mēreni, lai tie būtu veselīgi, izturīgi un pilnīgi noderīgi vaislošanai.

Visvairāk rīcībaskapitāla vajadzīgs pie uzaudzīšanas (gauss apgrozījums), tad pie piena pārstrādāšanas siera, jo tiem ilgāku laiku jāgatavojas. Lielāki līdzekļi jāiegulda arī pie nobarošanas, tomēr attiecībā uz visu saimniecību te var iekārtoties tā, ka rudenī par no labības ieņemtu naudu iegādā nobarojamos lopus, no kuņu pārdošanas pavasarī un vasaras sākumā dabū laukkopībai tai laikā vajadzīgos lielākos rīcībaslīdzekļus.

Aitkopību, kā priekš Latvijas mazsvarīgu, tuvāk nepārrunāsim.

Zirgu audzināšana kā saimniecības nozare lielāku ievēribu pelna maz apdzīvotos apvidos ar plašām, ne slapjām ganībām. Vairāk tur savas ķēvnīcas, retāki nodarbojas ar pirktu kumeļu uzaudzināšanu. Kur iespējama pienlopu ienesīga turēšana, tur pat labāku, dārgāku darbazirgu audzināšana atmet samērā maz peļņas. Pieņemsim, ka par 4 gadus vecu zirgu varētu dabūt 800 latu; tad uz 1 gadu iznāktu 200 lati. Ja par pienu var dabūt 15 sant. par litru, tad govij vajag dot tikai 1333 litrus piena, lai no viņas ieņemtu tos pašus 200 latus gadā. Taisnība, ka pie piena iegūšanas vairāk izdevumu, bet toties uz 800 latiem par zirgu jāgaida 4 gadi bez procentu, kamēr par pienu nauda ienāk pastāvīgi, un zirgs, par kuŗu beidzot jādabū 800 lati, naudasvērtībā apēdis vairāk nekā vajadzīgs govij, kuŗai jādod tikai kādi 1500 litri piena gadā. Īsi sakot, nebūs daudz tādu vietu Latvijā, kur darbazirgu audzināšana atmaksātos labāki par pienalopu turēšanu, pat ja par zirgiem maksātu nupat minēto augsto cenu. Cita lieta, ja uzaudzina pašu saimniecībai vajadzīgos zirgus, jo tirgū var viegli «appirkties», kamēr zirgu mīlotājs, zirgu pats uzaudzinot, tam var ieaudzināt visus vēlamos tikumus. Tiešām labi pelnīt var ar īsti dārgo zirgu — rikšotāju un jājamo audzināšanu. Pie tās tomēr vajadzīga sevišķa lietpratība un izdevumi ir lielāki, nekā pie aukstasiņu darbazirgu audzināšanas. Toties siltasiņu zirgi nāk agrāki pilnā vērtībā pārdodami.

Cūka s jātur katrā saimniecībā ne tikai tādēļ, ka viņu gaļa nepieciešama mājturībā, bet arī tālab, ka bez viņu nevar lāga lietā likt mājturības un dažus citus atkritumus. Parastos apstākļos cūkkopība tomēr nevar būt lopkopības galvenā vai pat vienīgā nozare, tādēļ ka cūkām nevar izēdināt svarīgākās rupjās barības — sienu un salmus. Ļoti liela loma cūkkopībai pie dažu rūpniecību, it īpaši piensaimniecības atkritumu izmantošanas.

Kādos apmēros cūkkopība saimniecībā attīstāma, atkaras no gaļas cenām un cik daudz ir tādu barībasliedzekļu, kuŗu izēdināšana cūkām atmaksājas vislabāki. Šai ziņā izšķirotā loma parasti piekrīt attālumam no tirgus un satiksmes apstākļiem. Piem. pilsētu, dzelzceļstaciju un spirtdedzinātavu tuvumā kartupeļiem tādas cenas, kas nepielaiž viņu izlietošanu kā galveno barību cūku ēdināšanā. Citādi, kur kartupeļi tālu tirgū vedami un tādēļ tiem uz vietas saimniecībā maza vērtība,

tomēr viņu audzēšana lielumā vēlama (smilts zeme u. t. t.) un kā papildinājumu kartupeļu barībai var par zemu cenu dabūt piensaimniecības atkritumus vai izlietot pašražotus vai pirk- tus lētus pākšaugu graudus u. c. Vispārīgi cūkkopības ienesī- ba ļoti svārstīga, atkarībā no visai svārstīgām cūkgaļas cenām un daudreiz arī no tā, kā svārstās labību (visvairs miežu) u. c. baribaslīdzekļu cenas.

Cūkkopībā ieturētie virzieni ir: vaislascūku turēšana, puscūku (5—6 mēn. vecu) un speķacūku pārdošana. V a i s l a ī jātur tāda suga, kādas sivēnus vietējā tirgū visvairāk piepra- sa un vislabāki samaksā. Piensaimniecības atkritumu izman- tošanai vislabākās ir ātraudzes, ganību izmantošanai un sti- prai nobarošanai — ilgaudzes sugas. Arī sivēnu cenas ļoti svārstās. Kad kartupeļiem un miežiem laba raža un to cenas krit, tad sivēnu cenas mēdz celties, jo šo ražojumu tad vēlas vairāk izlietot cūku uzbarošanai un saimnieki, kam pašiem nav vaislasmātes, meklē pirkt sivēnus. Otrādi — kad ražojumu cenas augstas, tad sivēnu cenas zemas. Vaislascūku turēšanai vajadzīgas labas ganības. Tad viņu turēšana lēta, vaislasmā- tes turas veselīgas un dzemdē daudz un žirgtus, labi barojo- šos pēcnācējus. — P u s c ū k a s pārdod mēreni uzbarotas, se- višķi ar piensaimniecības atkritumiem (tagad visvairāk «be- konam») vai tālākai barošanai. Pirmā gadījumā vajadzīgas ātraudzes sugas, otrā ilgaudzes. Uzbarošanai puscūkas vis- vairāk pieprasa rudenos, it īpaši kad lauku ražojumi lēti. Pus- cūkas labprāt izlieto vārpu uzlasīšanai pēc labības novākša- nas, arī kartupeļu novākto stādījumu «pārlasīšanai», un pēc tam nobaro kūti. Kam ir labas lauka (papuves, ābula, lucer- nas) vai meža ganības, tie bieži ar labām sekmēm uzgana pašu vaislas vai pavasarī pirktus sivēnus. Meža (sevišķi lapkoku) ganības var priekš cūkām būt visai bagātas, un pašam mežam (izņemot jaunaudzes, kuŗās cūkas vēl varētu kociņus izrakt vai aplauzīt) cūku ganīšana nāk tikai par labu. Viņas, proti, izmedi dažādus mežu kaitēkļus un viņu cirmeņus un kūnas, tā- pat peles, čūskas u. t. t. Ozolu mežos cūkas var ar zilēm tieši nobaroties.

P u t n k o p ī b a. Svarīgākie putni priekš šejienes lauk- saimniecības ir vistas, pīles un zosis. Mazāka nozīme tītariem, visvairs tādēļ, ka viņu cāli grūti uzaudzināmi, un baloži drī- zāk uzskatāmi par kaitīgiem, jo posta sējumus (sevišķi zirņu

un viņu) un aplaupa labības šķūņus un stirpas. Pīlēm un zosīm vajadzīgi ūdeņi (tikai nelaist zivjudiķos!), zosīm ūdens tuvumā arī ganības, kuŗas nevar citādi ienesīgāki izmantot. Labā ganībā zosis neder laist, jo viņas zāli «noplekšķina» (nomīda) tā, ka tā slikti ataug. Zosu audzināšana piekrit apvidiem ar ekstensīvām saimniecībām, kuŗām pieejami plaši ūdeņi. Intensīvākas saimniecības dažkārt rudenos uzpērk vājas zosis, tās izlieto vārpu uzlasīšanai uz novāktiem labībaslaukiem, kur putni jau krietni «uzēdas», un beidzot ātri nobaŗo ar burkāniem vai kartupeļiem, piedodot arī spēkbarību (miltus, klijas). Pīles visi mēdz audzināt paši tajos apmēros, cik iespējams bez barības ievērojamām piedevām, un līdzīgi zosīm rudenī ātri nobaŗot. Uz pīlēm, kuŗas ļoti rijīgas, parasti var maz pelnīt.

Visvairāk pie mums tur v i s t a s. Viņu zināms skaits vēlams katrai mājturībai. Tās labi izmanto dažus mājturības u. c. atkritumus, zināmos laikmetos noder kaitēkļu izmedīšanai augļu- un sakņudārzos, bet, ja tās neuzmana, pašas nodara zaudējumus saimniecībai tuviem labības sējumiem, ogu stādījumiem u. t. t. Ja ar vistkopību grib lielumā ienesīgi (ne uz citu nozaŗu, piem. laukkopības rēķina!) nodarboties, tad jāgādā pār lietpratīgu kopšanu un uzraudzību, par telpām, kuŗas veicina dēšanu ziemā, par racionalu ēdināšanu u. t. t. Pie tam jāved pilnīgi un pareizi rēķini, lai ne tikai redzētu, ko šī nozare patiesi ienes, bet arī kā viņa katras saimniecības apstākļos vislabāki nostādāma.

Golcs par putnkopību saka: «Putnu turēšana, ja neskaita specialus uzņēmumus, vispārīgi ienesīga tikai tai apmērā, cik viņas raŗojumu vajadzīgs pašu mājturībā un otrkārt cik ir tādu barībaslīdzekļu, kuŗus nevar citādi vai vismaz ne labāki izlietot kā putnu ēdināšanai. Abas lietas apmēram saskan. — Lai putnkopība sekmētos, viņai jāziedo daudz uzmanības un rūpības; viņa prasa arī samērā daudz darba. Mazās un vidējās saimniecībās šīs prasības izpildāmas vieglāk nekā lielās.»

B i š k o p ī b a var būt visai ienesīga sevišķi tur, kur bitēm bagātas, pastāvīgas dabiskas ganības. Daudz atkaŗas arī no tā, cik saimju pārtiek no vienām zināmas platības ganībām. Bišu kārtīga saimniecība, ja tā ir liela un lai dod lielu ienākumu, prasa, ka tō labs lietpratējs pastāvīgi uzrauga; tās tad arī pie bitēm pilnīgi nodarbināts un daudzos gadījumos viņam vajadzīga vēl palīdzība. Prāvāku māju saimnieks, ja viņš

pats izpilda dravnieka uzdevumus, ne reti var tīrumā vai citā nozarē vairāk zaudēt, nekā dravā nopelna. Tā tad prāvā saimniecībā pie lielas dravas parasti izdevīgāki turēt īpašu dravnieku. Pats saimnieks kā dravnieks piedien mazām saimniecībām. Zināmam skaitam saimju liela nozīme dārkopībā, ja tuvumā nav svešu dravu, jo augļukoku un ogukrūmu ziedēšanas laikā kameņu vēl maz. Ja pie saimniecības prāvāka drava un no tās vēlas ienākumus iegūt kārtīgi, tad dravnieks nedrīkst paļauties uz dabu vien, bet viņam arī pašam jā rūpējas par bišu ganībām, un proti tā, ka viņu netrūktu visu ienešanas laiku. Šim nolūkam jāpiekopj tādi augi, kā rapsis, smiltsvīki, sinepes, baltābuls u. c., kas īpatnējā augkopībā uzrādīti kā teicami medusaugi.

d. Lauksaimniecības rūpniecības nozaļu izvēle.

Tik lielu saimniecību, kurās kāda rūpniecība varētu pastāvēt kā nozare, mums privatā īpašumā vairs nav. Kamēr pastāvēja lielle zemesīpašumi, daudziem lielgruntniekiem bij iespējams piem. prāvai spirtdedzinātavai vajadzīgos daudzumus kartupeļu saražot uz pašu zemes vien. Daudzas dedzinātas gan piepirka kartupeļus no apkaimes lauksaimniekiem, tomēr rūpniecības pamats bij pašražots izejmaterials. Tādos apstākļos rūpniecības iestāde labāki nodrošināta, viņa mazāk atkarīga no svešiem ražotājiem, kamēr citādi pēdējie var uztiept pārspīlēti augstas ražojumu cenas, kuŗas jāmaksā, lai rūpniecības iestādes darbība nebūtu jāaptur pavisam vai jāturpina tik īsu laiku, ka uzņēmumā ieguldītie kapitāli vairs neizdod pienācīgos augļus. Tagadējos apstākļos rūpniecības iestādēm, ja tās nav kooperatīvas, jāpārstrādā galvenā kārtā vai vienīgi uzpirkts materials, izņemot zemes bagātības pārstrādājošas fabrikas (ķieģelnīcas, kaļķu ceplī u. c.), kuŗām pārstrādājamā materiala var ilgiem gadiem pietikt arī uz samērā maza zemesīpašuma. Plašs darbalauks te atveras kopdarbībai, kuŗa Latvijā lielus panākumus jau sasniegusi ar koppienotavām. Dažās ārvalstīs (piem. Ķekoslōvaķijā) jau pastāv kooperatīvas spirtdedzinātas, stērķelfabrikas, dzirnavas u. c. Mums tikai atliek sekot šiem ievērojamiem piemēriem, pie kam gan jābrīdina no pārsteigšanās un kailas sajūsmināšanās, tādēļ ka kopdarbība vispārīgi šeit vēl maz attīstījusies un nostiprinājusies,

lauksaimnieku vairākumam arī trūkst sarežģītāku uzņēmumu novērtēšanai un pārraudzībai nepieciešamo zināšanu.

Lauks. rūpniecībai vajag (pēc Krafsta): 1) tirgū nevedamus ražojumus pārvērst tirgū aizvedamos. Tādas rūpniecības ir: kartupeļu spirtdedzinātavas, kaltētavas, stērķelfabrikas, biešu un cukurfabrikas, pienotavas, augļu kaltētavas u. c. Viņas ir tieši ar lauksaimniecību saistītas un bieži iegūst tādu nozīmi, ka lauksaimniecība top par līdzekli, bet mērķis ir fabrika; 2) tirgum derīgus ražojumus tālāk pārstrādāt. Te piederas aldarītavas, labības spirtdedzinātavas, iesala, sausa rauga, dekstrīna, stērķelcukura un -sīrupa, etiķa fabrikas, eļļaspīestuves, dzirnavas, celulozes fabrikas, augļu- un sakņu-kaltētavas, piena konservu fabrikas u. c. Tādēļ ka viņas pārstrādā pārvadājamās tirguspreces, tās nav saistītas pie lauku saimniecības, bet tikpat labi var strādāt patstāvīgi, sevišķi lielu pilsētu vai dzelzceļu mezglu tuvumā; 3) minerālu vai citu vielu pārstrādāšana, kā kaļķucepli, ķieģelnīcas, drenu izgatavotavas, cementa, ģipsa, dedzinām- un pakaiškūdras fabrikas, kauludzirnavas u. c.

No ražojumus pārstrādātājas rūpniecības labums rodas ne tikai no ražojumu pārstrādāšanas, bet daudzās nozarēs caur viņu vairojas mēsli un atkritumu veidā lēta lopbarība. Daži atkritumi ir olbaltumbagāti, piem. brāga un eļļasrauši. Ar dažām rūpniecībām, sevišķi kuņas pārstrādā rušināmaugu ražojumus, savienota zemes rūpīgāka kopšana, lai no zemes vienības iegūtu vairāk pārstrādājamā materiala, jo šī ražošana mēdz būt visai ienesīga. Viss tas attiecināms ne tikai uz to saimniecību, kuņā rūpniecības iestāde atrodas, bet arī uz citām priekš tām ražojošām, it īpaši vistuvākām. Darbi izdalās vienlīdzīgāki, jo ievērojams skaits strādnieku, kuņas pie laukkopības var nodarbināt tikai vasarā, darbu pa ziemu dabū rūpniecībā. Ari darbalopus var pilnīgāki nodarbināt un tā viņu uzturēšanu palētināt, jo pa ziemu fabrikai pievedami dažādi materiāli (piem. kurināmais u. c. palīgvielas) un tirgū vai līdz dzelzceļam aizvedami izstrādājumi. Ļoti vēlams tādas rūpniecības iestādes celt tādos apvidos, kur dabūjama dedzināmā kūdra vai lēta malka. Tad tiek saskaņotas fabrikas un kurināmā ražotāju intereses un arī no valstiskā viedokļa tas visai vēlams.

Fabrikas nedrīkst celt neaprobežotā skaitā, jo arī viņu

izstrādājumu patēriņš nav neaprobežots. Pirms rūpniecības iestādes celšanas labi jāapsver, vai tās ražojumiem būs diezgan noņēmēju par tādu cenu, kas ieguldītam kapitalam nodrošina pienācīgu peļņu. Lai novērstu pārprodukciju un kādu svarīgu rūpniecības nozari nenovestu līdz vispārīgai nīkuļošānai, dažu rūpniecības iestāžu (piem. spirtdedzinātavu, cukurfabriku) nodibināšanai mēdz būt vajadzīga atļauja no valdības puses.

Pie lauks. rūpniecības iestādes nodibināšanas vispirms jāapsver, vai apvidus noder tam augam, kuŗa ražojumus pārstrādās, un vai šos ražojumus te varēs dabūt vai pašu saimniecībā ražot par izdevīgu cenu. Piem. ja kādā apvidū kartupeļus var ienesīgi pārdot pārtikai (pilšētas vai dzelzceļstacijas tuvumā), tad spirtdedzinātavai vai kartupeļu stērķēlfabrikai tur nav īstā vieta. Izejmaterialu vajag varēt ražot resp. iepirkt tādā daudzumā (un labumā), ka fabrikai pietiek 4—6 mēneši ko strādāt. Tālāk iestādes celšanai un nodarbināšanai vajadzīgs zināms, priekš dažām nozarēm īsti liels kapitāls. Ja lauksaimnieks pats negrib vai nevar ierīkot attiecīgu uzņēmumu vai tādā piedalīties, tad viņš var ražot priekš svešas fabrikas, ja tāda atrodas piemēritā tuvumā. Taču arī tādā gadījumā vajadzīgs zināms jauns kapitāls, jo saimiekošana, ievēdot lielāku platību rūpīgi kopjamu augu, top intensīvāka. Fabrikām, kas pārstrādā laukkopības, it īpaši rušināmaugu ražojumus, vajag prāva skaita strādnieku, tāpat kā viņas apgādātājām saimniecībām; vajadzīgs arī lēts kurināms un labs ūdens ievērojamā daudzumā. Ja fabrikai darbs (kampaņa) velkas ilgāki, tad tā var labāki iekārtoties ar strādniekiem un pilnīgāki nodarbināt iekārtā (mašīnās, ēkās u. c.) ieguldīto kapitālu, tā tad vairāk pelnīt. Bet ja darba gaŗumā stiepšanas dēļ fabriku taisa mazu, tad ar to bieži nekas nav panākts, jo mazas fabrikas nemēdz strādāt tik ienesīgi kā lielas (piem. lielas mašīnas tērē, samērā ar pastrādāto darbu, mazāk kurināmā nekā mazas). Jāņem vērā, ka fabrikas nevar likvidēt bez zaudējumu, sevišķi ēkās ieguldīts kapitāls bieži gandrīz pilnīgi zūd, jo fabrikas ēkas reti kad var citam nolūkam izlietot; arī mašīnas nekad nevar pārdot par pilnu vērtību.

Lauks. svarīgākās rūpniecības iestādes ir:

1. Spirtdedzinātavas. Spirts pārvadājams lētāki nekā materiāli, no kuriem to izgatavo. Pārstrādā labību,

kartupeļus, melasi, cukurbietes, augļus u. c. Lauksaimniecībai svarīgākā ir spirta tecināšana no kartupeļiem, it īpaši vieglu zemju apvidos. Kartupeļi no hektara dod vairāk spirta nekā labība. Visizdevīgākais stāvoklis tām saimniecībām, kurās pašās atrodas spirtdedzinātava. Tām kartupeļu tuva pievešana, viņām vislētāka iznāk brāga (ne reti to nemaz nepārdod, bet uz vietas izlieto uzpirktu lopu nobarošanai) un sakrājas daudz mēslu. Brāgā paliek viss kartupeļu slāpeklis, pie kam rūgšana amidus pārvērš olbaltumā vai tam līdzīgās vielās. Labums arī spirtdedzinātavai tuvākām saimniecībām, ja no viņām pērk kartupeļus par piemēritu cenu. Ari šīs saimniecības tad var zemi izdevīgāki izmantot. Sevišķi liela nozīme spirtdedzinātavu tuvumam priekš smiltszemniekiem, kuriem piekoptājam augu ziņā maza izvēle. Kartupeļus, pie atiecīgas mēslošanas, tie var bieži atkārtot. Brāgu, ja vien vešana nav par tāļu, it īpaši smiltszemniekiem jācenšas izlietot lielākos daudzumos, jo šīs zemes prasa daudz kūtsmēslu, sevišķi kartupeļu bagātai ražošanai, bet barībasaugi šais zemēs izdodas vājāki. Ja brāgu nevar dabūt, tad jālieto vairāk mākslīgu mēslu.

Stērķeļfabrikas. No labības, kas viegli pārvadājama, stērķeli mēdz izgatavot pilsētu tuvumā. Kartupeļu stērķeli parasti izgatavo attālāk no satiksmes un aizsūta uz lielām fabrikām pārstrādāšanai dekstrinā, cukurā vai sīrupā. Ari dažas lielas spirtdedzinātavas izlieto no citurienes pievestu jēlstērķeli. Pēdējo var izgatavot arī ar mazu, vienkāršu ierīci, kuņā jāiegulda maz kapitāla. Lopbarībai derīgu atkritumu iznāk maz un tie ir mazāk vērtīgi par brāgu.

3. **Kartupeļu žāvētavas.** Caur žāvēšanu novērs zaudējumus, kas rodas pie nežāvētu kartupeļu uzglabāšanas. Žāvētos kartupeļus (šķēles vai pārslas), kuņ satur 14—19% ūdens, var ērti uzglabāt līdz 1 metri biezā kārtā sabērtus. Tos izlieto kā spēkbarību un dažādiem pārstrādājumiem (raugam, spirtam). Ari cilvēku pārtikai žāvētus kartupeļus izlieto (kā miltus), bet tad tie pirms žāvēšanas jānomizo un pie žāvēšanas jāievēro lielāka tīrība. Jo plašāka ierīce, toties žāvēšana iznāk lētāka. Kartupeļus var žāvēt arī ar citu rūpniecības iestāžu «atejošo» siltumu vai ar tiem pašiem katliem ražot siltumu tieši kartupeļu žāvēšanai.

4. Biešu cukurfabrikas. Kraffts saka: «Cukura fabrikacijai no cukurbietēm priekš lauksaimniecības vēl lielāka nozīme nekā viņai saimnieciski līdzīgai spirta izgatavošanai no kartupeļiem. Pie lētiem dzelzceļtarifiem bietes var pievest no 100, pat 500 klm. liela attāluma. Izgatavoto jēlcukuru vai no tā, vai tieši no bietēm izstrādāto rafinādi var vēl labāki pāravadāt nekā spirtu. Biešu audzēšana priekš paša vai svešas cukurfabrikas atkaņas no tā, vai ir diezgan noderīgas zemes, darbaspēku un kapitāla. Cukurbiete vislabāki izdodas dziļā, vislabākā kulturā atrodošās zemē, bet arī mazāk noderīgās zemēs var sasniegt apmierinošas ražas caur biešu piemēritu šķirņu izvēli un māksl. mēslu pielietošanu. Tādēļ ka vajadzīgs prāvs kapitāls, daudz darba un lietpratības, cukurbiešu audzēšana noder tikai intensīvām saimniecībām. Ja cukurbietes audzē pārāk plaši, tad viegli rodas biešu pagurums caur nematodu savairošanās. Tādēļ, ik pēc zemes labuma un iekopuma, ar cukurbietēm nedrīkst aizņemt vairāk par $\frac{1}{4}$ no tīruma» (drošāki neatkārtot agrāki par 7 gadiem).

Tīrā cukurā no saimniecības izved tikai tās sastāvdaļas, ko biete ņem no gaisa, tā tad ja visus fabrikācijas atkritumus izlieto saimniecībā, tad mēslojošas vielas nezūd. No fabrikas attālām saimniecībām, kuņas atkritumus nevar izlietot, jāreķinās ar augu barībasvielu — it īpaši kalija un slāpekļa — prāvu zudumu. Vaterstrads, pēc tam, kad pēc grāmatvedības skaitļiem salīdzinājis dažādu virzienu saimniecību ienesību, saka: «Tā tad arī no šī aprēķina nav redzams, ka biešu saimniecība būtu noteikti pārāka par ražotāju lopu saimniecību.»

Cik izdevīga būs biešu cukura fabrikācija un cukurbiešu ražošana pie mums, par to pēc līdzšinējiem īsiem un šauriem piedzīvojumiem nevar droši spriest. Sevišķi vēl tādēļ, ka fabrika nodarbināta un darbojas ar tik mazu kapitālu, kā nekur citur nav dzirdēts. Cukurrūpniecības pastāvēšana un uzplaukšana Latvijā ļoti vēlama, tā darītu ļoti labu iespaidu uz mūsu lauksaimniecības attīstību un viņas intensivitātes pacelšanu. Tik mazi sējumi, kādi līdz šim bijuši gandrīz visiem cukurbiešu audzētājiem, nevarēja uz attiecīgo saimniecību gaitu, iekārtu un sekmēm darīt manāmu iespaidu. Sējumu mazā kopplatība un viņu izkaisījums pa ļoti plašu teritoriju, arī neļauj uzstādīt vērojumus par to, kas gaidāms turpmāk, it īpaši strādnieku

jautājumā, kad cukurbiešu ražos tik daudz, ka fabrikai iznāk pilns darbalaiks (vismaz 3 mēneši).

5. Pienotavas. Pilsētu un dzelzceļstaciju tuvumā parocīgāka mēdz būt svaiga piena pārdošana tiešam patēriņam. Attāļāk no satiksmes piens jāpārstrādā tādos ražojumos, ko var ilgāki bez maitāšanās uzglabāt un kuŗu pārvadāšana, salīdzinot ar svāra cenu, iznāk lētāka nekā pienam. Taču arī ērtas satiksmes vietās var ievajadzēties piena pārstrādāšana. Tas ir tajos gadalaikos (sevišķi vasāras sākumā, kad līdz ar lopu ganoslaišanu izslaukumi strauji ceļas), kad pilsētas nevar visu piegādāto pienu svaigā veidā patērēt. Tādēļ arī ērtās satiksmes vietās un pašās pilsētās nodibinās pienotavas, kuŗas, ik pēc piena un viņa pārstrādājumu ikreizējām cenām un pieprasījuma, pienu laiž tirgū nepārstrādātu vai pārstrādā izturīgos ražojumos. Pastāv privātas un koppienotavas. Pēdējām pie mums tagad liels pārsvars. Tām, ja vadība uzticama un izveicīga, no piena ražotāju viedokļa ievērojama priekšrocība, jo privāts uzņēmējs tiecas pēc iespējami lielas peļņas un, strādājot bez konkurences, par pienu maksā tirgus stāvoklim nepiemēriti zemas cenas. Dažas piensaimnieku sabiedrības pret pārestībām no uzņēmēja nodrošinās caur to, ka tam dod telpas, dažkārt ar visu iekārtu, un nomas līgumā nosaka, kādā samērā ar eksportsviesta ikreizējo cenu vajag stāvēt izmaksai par kilogramu piena tauku. Pienotava jāceļ viņai piena piegādātāju saimniecību viducī, kur labs ūdens; jāgādā par labiem pievedceļiem. Pareizāki, ja pienu atsevišķām saimniecībām savāc ar sabiedrības pajūgiem, jo citādi no pienotavas attāļākām saimniecībām mazāka peļņa. Ja tā nav, tad attāļiem mazākiem ražotājiem, kas dzīvo kaimiņos, jāapvienojas tā, ka kopējo pienu ved katrs savu reizi, lai nebūtu katram savs nepilns vezums jāved atsevišķi. Lielām pienotavām iespējams strādāt lētāki un izgatavot augstākas šķiras produktus. Ja nu no lielas sabiedrības attāļākiem daļībniekiem piena piegādāšana iznāk par dārgu, tad tie var apvienoties krējošanas punktos, kuŗi galvenai pienotavai piegādā krējumu. Izmaksu tagad visur izdarā pēc piena tauksatura. Pienotavas izgatavo sviestu, sierus, biezu krējumu, krējuma konfektes u. c., kas kuŗos apstākļos iznāk inēsīgāki. Dažas iekārtojušās tā, ka izgatavo galvenā kārtā sviestu, bet tais laikmetos, kaļ sviests lēts vai karstuma labad (uz lielāka

attāļuma) grūti pārvadājams, taisa sierus. Sierošanai vajadzīgs lielāks ieguldījums, tādēļ ka sieriem ilgāku laiku jāgatavojas, iekams tos var laist tirgū. Vājpienu var pārstrādāt kazeinā, biezpienā, sieros vai izēdināt cūkām, kā iznāk izdevīgāki. Vājpienu atdod arī ražotājiem atpakaļ, samērā ar to, cik katrs pievedis pilnpiena, vai par noteiktu cenu. Vājpiens katrā ziņā jāizsniedz sterilizēts, lai neizvazātu lopu sērgas. Ja saimniecība nedabū vājpienu atpakaļ, tad viņa līdz ar to zaudē pienā līdznodotās mēslošanasvielas, sevišķi slāpekli un fosforskābi, un olbaltumbagātu barībaslīdzekli.

6. Aldarītavām akcizes noteikumu un apgrūtinātas satiksmes labad uz laukiem grūti pastāvēt. Tādēļ ka alū jāpārvadā daudz ūdens un viņa galvenais patēriņš saistīts pie lielpilsētām, lauku aldarītavas vēl varētu attīstīties pie dzelzceļu krustojumiem. Lopbarībai noderīgo atkritumu labad aldarītavas uz laukiem gan būtu vēlamas. Tādēļ ka labība viegli pārvadājama, arī iesalfabrikas mēdz darboties tikai pilsētās, kur tām galvenais noņēmēju daudzums un citādas ērtības.

7. Eļļasfabrikas pie mums pastāv vienīgi pilsētās, tādēļ ka tās pārstrādā visvairs no tālienes savestus, pat no ārzemēm ievestus materialus. Tur viņām arī lielākas ērtības strādnieku un nepieciešamo palīgvielu ziņā. Dārgo, maz ūdens saturošo eļļassēklu pievešana no liela attāļuma nedara nekādas grūtības. Arī rauši un smalkumi, kuņģus lauksaimnieki izlieto kā spēkbarību, panes tāļu pārvadāšanu, un no liela centra tos parocīgāki izdalīt. Ļoti vēlams, ka eļļassēklu ražošana pie mums izplatītos, jo caur to ievērojami paceltos vietējās lauksaimniecības intensivitāte un augseka varētu būt daudzpusīgākas. Arī no valsts finansiālā viedokļa vietējā eļļassēklu ražošana pastiprinātā mērā visai vēlama, jo par eļļas sēklām un raušiem tagad daudz naudas aizplūst uz ārzemēm. No šķiedrasliniem iegūtām sēklām vien priekš eļļasfabrikām maza nozīme; tās, labāki apkoptas, būtu izdevīgāki pārdot uz Rietumeiropu kā augstvērtīgu sēklasmaterialu.

8. Dzirnavas apkārtējiem lauksaimniekiem ļoti patīkamas: īsa braukšana ar maļamo un lēti dabūjami dažādi atkritumi, it īpaši vērtīgās klijas. Taču attāļu no satiksmes centriem var pastāvēt tikai mazas dzirnavas, kuņģam jāapmierinās ar vietējās, no ne visai liela attāļuma pievestās labības

pārstrādāšanu. Lielas dzirnavas var pastāvēt tikai ērtas, rošīgas satiksmes vietās, kur lēti var piegādāt lielus daudzumus labības un no kurienes lēti un parocīgi var miltus aizvest uz lielā patēriņa vietām. Tādēļ labības pārstrādāšanas vairākumam tagad maz tieša sakara ar lauksaimniecību. Reti kad lauksaimnieks pats ir arī dzirnavnieks. Ja kādam saimniekam dzirnavas pieder, tad viņš tās mēdz izdot uz nomu, jo dzirnavniecība, lai tā sekmētos, prasa pamatīgas aroda zināšanas un nodarbošanos ar to vien.

9. Šķiedras izstrādāšana fabrikās ļoti veicina linu un kaņepju audzēšanu. Fabrikas var šķiedru izstrādāt lētāki un labāku nekā paši lauksaimnieki. Viņas arī tādā mērā nesagandē ūdeņus, kā parastā mērķšana. Bez tam saimnieks strādniekus, kuŗiem pie pašapstrādāšanas bieži jābradā pa veselībai kaitīgu aukstu ūdeni, var sekmīgi izlietot pie citiem svarīgiem darbiem, kuŗus ne reti linu apgodēšanas labad nokavē. Fabrikas ceļamas vislabāk dzelzceļu staciju vai ūdensceļu piestātņu tuvumā, lai stiebrus varētu ērti un lēti piegādāt lielā daudzumā, jo mazumu apstrādāšana izmaksā samērā dārgāki. Ka pirmās fabrikas pie mums strādājušas ar ne visai spožām sekmēm, tur gan vaina tā, ka lieta vēl jauna, lietpratība nav bijusi pilnīga un vēl nav uzkrāti piedzīvojumi. Par tām fabrikām, kas nogājušas dibenā, atkal jāsaka, ka linu apstrādāšana nav spekulācijas nozare un ka, kā vispār nopietnā darbā, nelīdz niķi, bet jāgrib un jāprot strādāt.

Te minētās ir svarīgākās rūpniecības, kas pārstrādā lauks. ražojumus. No rūpniecībām, kas pārstrādā zemes bagātības, atzīmēsim tikai kūdras rūpniecību. Tai ir daudz lielāka nozīme, nekā tagad pie mums atzīst, un cerams, ka tai spožāka nākotne, nekā pieņemts paredzēt. Jau dedzināmkūdrai, kādu mūsu labākos kūdrājos var iegūt, ir nenoliedzami liela vērtība. Attiecīgos kūdrājus lietpratīgi izmantojot, ne tikai aiztaupītos prāva daļa naudas, ko tagad uz ārzemēm izmet par akmeņoglēm, bet arī krietnu daļu koku, ko tagad izlieto malkā, varētu izaudzēt par vērtīgu būvmateriālu, kuŗu uz ārzemēm izvedot nāktu valutas ieplūdums. Nosausinājumi, kas vajadzīgi dedzināmkūdras iegūšanai, nāk par labu arī apkārtējai mež-, lauk- un pļavkopībai. Lauksaimniecībai tiešu labumu sniedz pakaišķūdra, kuŗas līdz šim izlieto neattaisnojami maz. Tagad pakaišu dēļ audzē daudz salmbagātas labi-

bas. Lietojot vairāk kūdras pakaišu, «salmu kulturu» var ievērojami samazināt, tai vietā paplašinot ienesīgāku augu vai šķirņu piekopšanu, pie tam kūtis sagādājot veselīgākus apstākļus un pacelot kūtsmēslu daudzumu un vērtību. Jo ar kūdru kūtsmēslos ievēd ne tikai zemes īpašības ievērojami uzlabojošu trūdu, bet arī lielus daudzumus augiem pamazām izmantojama slāpekļa, nemaz nerunājot par to, ka kūdras pakaiši kūtsmēslos stipri mazina slāpekļa zudumus no dzīvnieku celtiem un it īpaši šķidriem izkārnījumiem.

e. Samērs starp lopkopību un augkopību.

Kad izraudzīti saimniecības apstākļiem piemēriti dzīvnieki, tad jānosaka arī samērs starp lopkopību un augkopību. Pēc tam tīrumam jāuzstāda augseka un jāizšķir, kā augsekā mēslos. Ja lopkopības ražojumiem izdevīgs tirgus un labas cenas, tad tīrumā plašāki piekopj barībasaugus, saprotams, saskaņā ar to, cik un kāda labuma, samērā ar tīrumu, katrai saimniecībai ir dabisku pļavu un ganību. Citādi piekopj vairāk tirgusaugu (labību, eļļasaugu u. c.). Iespāids uz lopkopības plašumu ir arī zemes īpašībām, t. i. cik zemei pie ražības uzturēšanas vai pacelšanas krīt svarā kūtsmēsli. Izvestie graudi satur daudz vairāk mineralvielu nekā izvestie lopkopības ražojumi; sviestā, piem., mineralvielas neizved nemaz. Pie zemes labvēlīgām īpašībām var būt izdevīgi ražot vairāk tirgus- nekā barībasaugu. Tomēr ikreiz labi jāapsver, iekam tirgusaugu audzēšanu paplašina uz barībasaugu un līdz ar to uz lopkopības rēķina. Ja saimniecībai ilgāku laiku bijusi plaša lopkopība un kūtsmēsli rūpīgi apkopti, tā kā zemē iekrājies ievērojams vecs spēks, tad — lopkopību un barībasaugu audzēšanu samazinot — vairākos nākošos gados var izlikties, it kā ražas no kūtsmēslu devumu samazināšanas nekristu, sevišķi ja pavairo māksl. mēslu pielietošanu. Kūtsmēslu devumu samazināšanas sekas top skaidri saredzamas pēc dažiem gadiem, kad vecais spēks manāmi nogājis uz leju, un nu paiet vairāki gadi, iekam to uzkrāj agrākā augstumā, kas novilcinās sevišķi tādēļ, ka barības trūkuma labad loņu skaitu nevar strauji pavairot. Taču tirgusaugu sējumu platības pavairošana nebūt nav arvienu saistāma ar lopkopības samazināšanu. Proti, pļavu un ganību, tāpat tīrumā audzēto barībasaugu ražas var pastāvīgi celties, tā ka loņu skaits var palikt

agrākais, kaut gan barībasaugu sējumu platību pamazām sašaurina.

Uz to, cik tīrumā vajadzīgs kūtsmēslu, iespaids ir arī klimatam. Sausā un vēsā klimatā kūtsmēli vajadzīgi vairāk nekā mitrā un siltā. Tāpat kūtsmēslu vajadzību stipri iespaido augseka, t. i. kādos apmēros viņā ietilpst dažādi augi. Sakņaugi, kartupeļi, daži eļļasaugi prasa un labi atmaksā daudz kūtsmēslu. Pākšaugi paši neprasa kūtsmēslus, pat vēl mazina savu pēcaugu prasību pēc kūtsmēsliem.

Pie augsekas iekārtošanas jāievēro par saimniecībai izdevīgu aprēķinātais lopu skaits. No barības daudzuma, kas šim skaitam vajadzīgs, atskaita pļavu ražu un piepērkamu barību. Atskaitījums rāda, cik lopbarības jāražo tīrumā. Uzņemot tādu saimniecību, kas nav kārtīgi vesta, pie turamo lopu skaita aprēķināšanas jāuzmanās, ka lopu nesagādā vairāk nekā ar saražoto barību var pilnīgi apgādāt. Sevišķi tas var tādos gadījumos misēties, kas pieradis labu saimniecību rāžām. Barības vajadzība jāuzstāda tāda, ka lopus var kārtīgi ēdināt, nevis tikai mitināt. No visa redzam, ka lopkopībai un laukkopībai ir cieši sakari un ka abu samērus tuvāki nosaka ikreizējie saimnieciskie apstākļi.

3. Laukkopības sistēmas un augsekas.

Saimniecības sistēma, kā jau agrāk redzējām, aptver visas nozares, kā laukkopību, lopkopību, dārzkopību u. t. t. To veido pat strādāšanas iekārta (gadakalpi, algādži u. c.). Zemkopības sistēma norāda, kā iekārtota zemes izmantošana tīrumu, pļavu, ganību veidā. Lauku sistēma, kuŗa ir zemkopības sistēmas viena daļa, norāda, kā tīrums iekārtojams, kādos apmēros tanī piekopj dažādos augus. Daudzi mūsu saimnieki vēl domā, ka lauku skaits noteiktu arī tīruma iekārtu, zināmu sistēmu. Tā nav, jo pie katra lauku skaita iespējamās dažādas iekārtas, dažādas augsekas, un jo lielāks lauku skaits, toties lielākas iespējamās augseku dažādības. Ja runājam piem par Norfolkas sistēmu, tad ne tik daudz domājam par to, ka viņai 4 lauki, bet ka te ir šāda augseka: ābuls, ziemājs, sakņaugi, vašarājs. Pie lauku tā paša skaita varam likt tādu augseku — papuve, ziemājs, mieži, auzas, — kuŗai nav nekā kopēja ar Norfolkas sistēmu, jo kamēr Norfolkas augseka apzīmē visai intensīvu, tik-

mēr nupat minētā visai ekstensīvu laukkopību, kuŗa maz ko atšķiras no vecās trīslauku sistēmas. Tā tad ne lauku skaits, bet viņu tā teikt saturs raksturo sistēmu. Lauku skaits atkaras galvenā kārtā no tā, kādos samēros dažādos augus vēlas piekopt. Pie iedalīšanas tomēr jācenšas ņemt lauku ne pārāk lielu skaitu, un jo mazāks tīrums, pēc toties mazāka lauku skaita jātiecas. Tas tādēļ, ka uz maziem laukiem neērti apgrozīties ar rīkiem un mašīnām, pie kam neražīgi šķiež laiku un spēku, un lopus noganīt grūti.

Augseka — pie mums saukta arī sējaskārtība — norāda, kādus kultūraugus kādā sekā citu aiz cita, noteiktā laikā (apgrozībā, rotacijā), tīrumā piekopj. Viņai ir tikdaudz lauku, cik gadu. Augsekā uzrādītos augus tīrumā audzē visus reizē, bet katru savā, ik gada citā laukā, pie kam gan, ik pēc savstarpējā samēra, daži augi var aizņemt vairākus laukus un dažu vairāk vai mazāk vienādas dabas augu mazi sējumi var vairāki ietilpt vienā laukā. Augi augsekā jāsakārto tā, ka katrs augs lai ir iespējami patīkams priekšaugš nākošam. Pēc laba priekšauga jālaiž tāds augs, kam lielāka vērtība, kas tā tad izdevīgā vietu labāki atmaksā. Augiem, kas prasa rūpīgu un dārgu kopšanu, cenšas dot tādus priekšaugus, kas lauku atstāj tīrāku un vieglāki strādājamu. Katrs augs dara zināmu iespaidu ne tikai uz pirmo, bet uz vairākiem nākošiem augiem. Piem. pēc sakņaugiem labi izdodas ne tikai mieži un auzas, bet arī zem šiem vasarājiem pasēts ābuls. Ja tas, rūpīgi un lietpratīgi koptu un mēsloju sakņaugu dēļ, izdevies teicami, tad pēc viņa, ar zemes samērā mazu gatavojumu, varenī aug auzas un pēc tām pākšaugi. Tā tad, augseku sastādot, augi jāsakārto ar labu apdomu. Piem. ja nupat minētos augus sakārtotu tā: sakņaugi, mieži, pākšaugi, auzas, ābuls, auzas, — tad kopiznākums būtu mazāk teicams. Augseku sastādot arī jāizšķir, kuŗā vietā ar ko mēslos. Laba apdoma vajadzīga sevišķi pie kūtsmēsļu izdalīšanas. Vēlams, ka viņu došana atkārtotos pēc iespējami vienādiem starplaikiem, pie kam jāatzīmē, ka ābuls, it īpaši viengadējs, var prāvā mērā pielīdzināties kūtsmēsļu mērenam devumam.

Pie augsekas sastādīšanas tomēr nevar vadīties no tā vien, kā augi satiek savā starpā un paši ar sevi (pēc cik drīza laika tos drīkst atkārtot), bet jāievēro arī vispārējie saimniecības apstākļi. Piem. ja nodomāts ziemāju laist pēc ābula,

taid jāapsver, vai ābula plēsumu varēs īstā laikā sagatavot tā, kā ziemāja laba izdošanās prasa. Sevišķi ja ābulu pēdējā gadā izlietos ganībai, tad jāzin, vai tai laikā, kad ziemāju vajadzība prasa ābula uzplēšanu, būs lopus kur citur ganīt.

Neviena augseka nav uztverama tā, ka viņa tīrumā pastāvēs mūžīgi. Grozīsies saimnieciskie apstākļi — jāgroza arī augseka, lai tā būtu jaunajiem apstākļiem pieskaņota. Saimniecība var būt uzņemta nolaistā stāvoklī, lauki izsūkti un nezāļaini, lopu var izturēt maz, jo izaug maz barības, tā tad maz kūtsmēslu; tādos apstākļos nevar plašāki piekopt tādus augus, kas prasa dziļi izstrādātu, tīru zemi ar krietnu vecu spēku. Bet, sākumā varbūt pastiprinātā mērā audzējot pieticīgus pākšaugus ar mineralmēslu spēcīgiem devumiem, nezāļu pārņemtus labību sējumus pļaujot sienā un lauku pēc tam strādājot puspapuvē, — zemes izstrādājums labošanas, rodas vairāk lopbarības, uzkrājas arvien vairāk kūtsmēslu. Nu beidzot var piekopt «prasīgākus» augus, saimniekam arī iekrāties vairāk ricībaslidzekļu un augseka jāpārveido tā teikt pamatos, kamēr mazākas grozības bij jāpielieto jau pārejas, uzlabošanas laikā. Bet, kā jau no agrākā izprotams, augsekas pārveidošanas vajadzība sagaidāma arī katrā labi nostādītā saimniecībā. Piem. pieņemamas iedzīvotāju skaits, uzlabošanas tirgusapstākļi, nu saimniekošanai attiecīgā apvidū vispārīgi jātop intensīvākai; vai lopkopības ražojumi stipri krit cenā, bet dažu laukkopības ražojumu cena paceļas u. t. t. Visos tādos gadījumos zināmā mērā jāpārveido visa saimniekošana un līdz ar to augseka. Tādas pārmaiņas saimniekam jāparedz un pie laika jāgādā, ka viņas varētu norisināties bez sarežģījumu. Pie nolaistu vai vecmodīgu saimniecību uzņemšanas vispirms jānosprauž mērķis, pēc kuŗa saimniecību uzlabojot tieksies, un kādai pie šī mērķa sasniegšanas jāizveidojas augseka. Līdz ar to jāparedz, kā augseka pārveidosies pārejas laikā.

Pie lauku iedalīšanas viņu robežas pa iespējai jāpielāgo dabiskiem apstākļiem, piem. lai tās nešķērsotu ceļus un grāvjus, tā kā aiz šīm dabiskām robežām paliek grūti apstrādājamās strēmeles. Ja vien iespējams, visu lauku vieniem galiem jāpienāk pie mājām, kas vēlams tiklab strādāšanas, kā ganīšanas ērtību dēļ. Tomēr lauki nedrīkst būt pārāk šauri, tālab ja tīrums gaŗi stiepts un mājas atrodas viņa vienā galā, tad var

iznākt lietderīgāki, ja laukus iekārto divos «stāvos», otro stāvu ar mājām savienojot caur gatvi. Uz streijgabaliem, ja tos apstrādā, labāk turēt īpašu, attālumam piemēritu augseku.

Tagad paraugam pievedīšu augsekas priekš dažādiem saimniekošanas veidiem. Saprotams, šeit neiznāk telpas vi-
sādu varbūtību paredzēšanai; iespējams sniegt tikai pašu nepieciešamāko. Jāaizrāda, ka pēdējos gados esmu par augsekām plaši rakstījis «Latv. Lauksaimniekā».

Ar zvaigznīti (*) apzīmētas vietas augsekā, kur dodami kūtsmēsli. Vietas, kur dodami mineralmēsli, nav apzīmētas, tādēļ ka caur to varētu radīt pārpratumus. Proti, kādos daudzumos un kādās vietās dodami kādi mineralmēsli, atkaras no katras zemes dabiskas bagātības, no mēsļu un ražojumu cenām, no tā, cik un kādas plavas vai dab. ganības pieder pie saimniecības (samērā ar tīrumu platību), kā šos zālājus mēslo, kādus ražojumus no saimniecības izved, kā apkopj kūtsmēslius u. t. t. Lai galīgi noteiktu māksl. mēsļu lietošanas vajadzību, bez tam, kā zināms, jāizdara mēslošanas izmēģinājumi. Tā tad šeit var sniegt tikai dažus vispārējus aizrādījumus par māksl. mēsļu izdalīšanu augsekā. Šie mēsli dodami ne visiem augiem. Ir augi, kas ražo daudz vairāk nekā citi un kuŗi vāji piesavina dažas barībasvielas no grūtāki šķīstošiem savienojumiem. Piem. bietes var ražot ļoti daudz, tā tad viņām vajag daudz barībasvielu. Fosforskābes tām vajag samērā maz, bet no zemes krājumiem bietes to raisa vāji, tādēļ tām mēdz dot fosforskābi viegli izmantojamus savienojumus, sevišķi vēl tālab, lai tās jaunībā labāki turētos pret slimībām un kaitēkļiem. Kalija bietēm vajag daudz, bet to viņas spēj zemē labi sameklēt, tā ka dažos gadījumos, sevišķi kad dots daudz kalijbagātu kūtsmēsļu (dziļas kūtis, kuŗās paliek kalijbagātā virca), viņas bez kaites var atstāt bez māksl. kalijmēsļu devuma. Vēl labāki tādos gadījumos bez māksl. kalijmēsļu var iztikt kartupeļi, kaut gan arī tie tērē daudz kalija. Daži augi, piem. auzas, teicami izmanto zemes barībasvielu krājumus. Tādiem tiešu mēslojumu labprāt nedod, bet liek izmantot priekšaugiem sniegtu mēslojumu neizmantošos atlikumus. Ari par katra auga prasībām mēslošanas ziņā, tāpat kā par katram patikamākiem priekšaugiem, tuvāki aizrādījumi meklējami īpatnējā augkopībā.

Augseku paraugi graudsaimniecībā.

1. Smags māls, pļavu 30% no tīruma platības, lopbarības audzēšanai nevēlas no tīruma nekā ziedot: 1) melnā papuve, 2) * ziemas kvieši, 3) mieži, 4) auzu, miežu, vīķu mists, 5) papuve, puse aizņemta, puse zaļa, 6) * ziemājs, 7) daž. pākšaugi, 8) auzas.

Augsekas pirmā puse ir vēl jaunāka par veco trīslauku sistemu, tomēr tādus ērmus vēl arvienu varam tīrumos par tam, Latgalē varbūt pat diezgan bieži, sastapt. Turēties tā var tikai caur pļavu prāvu platību. Ari otro, labi sakārtoto pusi klāt ņemot, tas ir paraugs, no kāda izpildīšanas citādās, kā jaunās, bagātās zemēs tikai jābrīdina.

2. Irdens, kaļķbagāts māls, pļavu maz, lopkopībai vēl piegriež mazu vērību: 1) papuve, 2) * ziemāji, 3) drusku kartupeļu, drusku sakņu, pākšaugi, 4) mieži, 5) papuve, pa daļai aizņemta, 6) * ziemāji, 7. un 8) ābuls, 9) auzas, 10) mists.

3. Trūdaina smilts, pļavu un ganību druska, vēlas viduvēju lopkopību: 1) papuve ar pākšaugu zaļbarību, pa daļai sienā žāvējamu, 2) * rudzi, 3) ātraudzes auzas, 4) * kartupeļi, lopu burkāni, 5) mieži, 6. un 7) ābuls, 8) * rudzi, 9) pelušķi, 10) auzas.

Augseku paraugi tīrumzāles saimniecībā.

1. Trūd- un kaļķbagāts māls, lekna vieta, intensīva lopkopība: 1) * lopbarības sakņaugi, 2) auzas, 3) pākšaugi, pa daļai zaļbarībai, 4) * kukuruza skābbarībai, kāposti, 5) mieži vai vasaras kvieši, 6.—10) ābula-zāļu maisījums. Pakaišiem izlieto gandrīz visus salmus, bez tam pakaišiem bagātīgi lieto kūdras. Ābula-zāļu maisījumu trešā gada rudenī nomēslo ar kompostētiem kūtsmēsliem.

2. Trūdains smiltsmāls, kaļķa pietiek, mitrumā netrūkst, spēcīga lopkopība, rūpniecības augi: 1) lini, 2) auzas, 3) * kaņepes, magones, pākšaugu zaļbarība, 4) ziemas (pēc zaļbarības) un vasaras kvieši (pēc kaņepēm) un mieži (pēc

magonēm), 5) * cukurbietes, 6) auzas, 7—10) ābula-zāļu maisījums. Ir arī dab. pļavas un ganības, 15% no tīruma platības. Lieto kūdras pakaišus.

Augseku paraugi augumaiņas saimniecībām.

1. Stingrs māls, pļavu maz, mazums dabiskas ganības, tomēr lopkopībai cienīga vieta: 1) papuve, $\frac{1}{2}$ melna, $\frac{1}{2}$ pākšaugu zaļbarība, 2) * ziemas kvieši, 3) pupas, zirņi, 4) auzas, ātraudzes, 5) * lopu bietes, cukurbietes, kartupeļi u. c. rušināmaugi, 6) mieži, 7. un 8) ābuls, 9) auzas.

2. Tā pati saimniecība, lopkopība paplašināta: 1) smiltsvīķu u. c. zaļbarība, 2) * ziemas rapsis, 3) ziemas kvieši, 4) * sakņaugi, 5) mieži, 6.—8) ābuls, 9) auzas.

3. Mālaina smilts, pļavu 20% no tīruma platības, tuvu lielāka pilsēta: 1) zaļbarība, 2) * ziemas rudzi, 3) * dārza saknes un kartupeļi, 4) mieži, 5) ābuls, 6) * ziemas rudzi, 7) pāktēs pārdodami u. c. dārgāki zirņi, fizoles, * kāposti, 8) auzas.

Augseku paraugi zāles saimniecībām.

1. Tīrums 20% no kopplatības, pārējais iekoptas pļavas un ganības, sienu izēdina pašu saimniecībā; tīrums pasausā vietā, zeme paplika smilts: 1) ātraudži zirņi graudiem, 2) * ziemas rudzi, 3) * kartupeļi, 4) ziemas rudzi, 5) * lopbarības burkāni u. c. saknes, 6) mieži. Pļavas ik pēc 6—8 gadiem dabū no kūtsmēsliem u. c. pagatavotu kompostu.

2. Zālāju un tīruma samērs tas pats, tīrumzeme smilšains māls, palekns, pusi siena pārdod, pa kuģojamu upi viegli sasniedzama lielpilsēta: 1) pākšaugu zaļbarība, 2.—4) * zemesnes, 5) * kartupeļi un saknes, 6) auzas un mieži, 7) ātraudzis ābuls, atāls sēklā, 8) ābuls sienam un ganībai, 9) * ziemas kvieši un leknumā izturīga ziemas rudzu šķirne. Pļavas tādas, kam komposts neder (mitrs zāļpurvājs).

Augseku paraugi rūpniecības saimniecībām.

1. Priekš spirtdedzinātavas. a) Tīruma zeme mālaina smilts, dab. zālāju maz, brāgu neņem:

1) zaļbarība, 2) rudzi, 3) pākšaugi graudos, 4) * kartupeļi, 5) mieži, 6., 7. un 8) ābuls, 9) * kartupeļi, 10) auzas.

b) Smilts, pa daļai trūdaina, labi dab. zālāji 20% no kopplatības, ar brāgu baŗo govslopus un cūkas: 1) * kartupeļi, 2) rudzi, 3) ābuls, 4) * kartupeļi, 5) mieži un auzas, 6) smiltsvīki u. c. pākšaugi zaļbarībai un sienam. Pakaišiem piepērk kūdru un daļu kūtsmēslu izlieto upeņu u. c. ogulāju plaša stādījuma mēslošanai.

2. Priekš cukurfabrikas. a) Irdens, kaļķbagāts, dziļš māls, 10% no kopplatības laba pļava un ganība; izlieto no fabrikas ņemtus graizījumus un melasi (sīrupu): 1) pa daļai melna, pa daļai ar smiltsvīkiem aizņemta papuve, 2) * ziemas rapsis, 3) ziemas kvieši, 4) * cukurbietes, arī citas saknes saimniecības vajadzībām, 5) mieži, 6. un 7) ābuls, 8) auzas.

b) Smilšains māls ar labu apaškārtu, pļavu un ganību maz, no fabrikas nekā atpakaļ nedabū: 1) pākšaugi sienam, 2) * ziemas kvieši un rudzi, 3) * cukurbietes, 4) mieži, 5 un 6) ābuls, 7) auzas, 8) pākšaugi graudiem un zaļbarībai, 9) * cukurbietes un citi sakņaugi, 10) mieži.

Augseku paraugi mazlopu saimniecībām.

1. Mālaina smilts, pļavu un ganību maz, tās pašas neuzkoptas, tīrums izsūkts, ābuls vēl aug vāji, lopu var turēt maz, tādēļ ka nav barības; iespējami ātri vēlas uzlabot zemes ražību un pavairot lopu skaitu; pagaidu augseka: 1) peluški zaļmēsliem, 2) ziemas rudzi, 3) smiltsvīki sienam, 4) * ziemas rudzi, 5) lupine zaļmēsliem, 6) kartupeļi, saknes, auzas, 7) auzas, mistrs.

2. Viegla, sausa smilts, mazums pļavas un ganības, lopu var turēt maz, tādēļ ka neaug ābuls: 1) smiltsvīki sienam un zaļbarībai, 2) * ziemas rudzi, 3) lupina, 4) kartupeļi, 5) mieži, 6) peluški, 7) griķi, auzas.

Šais paraugos, iedomāto saimniecību apstākļus neapskatot tuvāki, rādīta tikai necīga daļa no tā, kādas augsekas iespējamās vai ieteicamās dažādiem saimniekošanas veidiem. Tagad pie pāris paraugiem apskatīsim pāreju no jau pastāvošas augsekas uz citādu.

Ļoti vēlams, ka jaunā augseka ieņemtu lauku tādu pašu

skaitu kā agrākā. Tas ne tikai aiztaupa tīruma pārdalīšanu, bet visu pāreju vienkāršo un atvieglo. Agrākais laukuskaitis sevišķi vēlams grāvotos tīrumos, tādēļ ka pa lauku robežām mēdz iet grāvji, bet, pārdalot, dažā robeža var iekrist kādiem gabaliem pa vidu, vai ja grib robežas laist pa grāvjiem, dažs lauks iznāk ievērojami lielāks, cits ievērojami mazāks par caurmērlielumu. Caur to tad strādāšana un mēslošana, tāpat atsevišķu augu ražas nevar būt visus gadus vienādas. Drenētos un tādos tīrumos, kam nosausināšanas nevajag, jauniedalīšana grūtības nerada, tikai pāreja uz jauno augseku arī te vairāk sarežģas. Ja lauku agrākais skaits pie jaunās augsekas pālikt nevar, tad jācenšas vismaz tā iekārtoties, ka vecie lauki sadalāmi vai apvienojami bez pārpalikuma, piem. ka 4 laukus iztaisa par 8 vai 8 apvieno par 4. Vēl var paciest 9 lauku iztāsišanu no 6 vai 6 no četriem, 12 no 8 un otrādi, bet ja piem. no 5 laukiem jāiztaisa 6 vai 7, tad tas rada lielas neparocības, no kurām iespējami jāizvairās.

Pāreju nedrīkst izdarīt tā, kā — teiksim — tīrumam, no vienas malas sākot, saliek virsū jaunās augsekas laukus, kaut tur nāktu mieži pēc auzām, zirņi pēc papuves. Saprotams, tāda padarīšana būtu ļoti vienkārša un vienā gadā gatava. Bet šīs vienkāršās padarīšanas sarežģītās sekas lauksaimnieks rūgti baudītu vairākus gadus no vietas, labojot vietu vietām samaitāto zemi, cīnoties ar nezālēm un tomēr saņemot pamaiznātas ražas. Pāreja jāizdara tā, ka katrs augs iespējami nāk pēc viņam noderīga priekšauga, ka iznāk ražojumu vēlamais savstarpējs samērs, it īpaši, ka svarīgāko lopbarības līdzekļu raža jūtami nesvaidītos. un ka darbos nerodas sastrēgums vai trūkums.

Nesim pirms kādu piemēru. pārejai no graudkopības uz augumaiņas saimniecību mālainā smiltī, lauku skaitu atstājot agrāko. Lopkopība agrāk knapi vilkta no pļavām un ganībām, kuŗas saimnieks jau pirms augsekas maiņas sācis uzlabot, bet tādēļ ka to ir maz, viņš arī tīrumā vēlas ražot lopbarību. Līdzšinējā augseka bijusi: papuve, * rudzi, mieži, papuve, * rudzi, mieži, auzas, mistrs. Jaunā augseka paredzēta šāda: * rudzi, pākšaugi (pa daļai zaļbarībai), auzas, * kartupeļi un saknes, mieži, ābuls, ābuls. Rudziem sniegs kūtsmēsļu mērenu, kartupeļiem un saknēm stipru devumu. Kūtsmēsļu atlikumu izlietos dārzkopībā.

Lauku №	1927. g.	1928. g.	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.
1	papuve	rudzi	pākšaugi	auzas	kartupeļi	mieži
2	rudzi	kartupeļi	mieži	ābuls	ābuls	rudzi
3	mieži	pākšaugi	auzas	kartupeļi	mieži	ābuls
4	papuve	rudzi	ābuls	ābuls	rudzi	pākšaugi
5	rudzi	ābuls	ābuls	rudzi	pākšaugi	auzas
6	auzas	zaļbarība	kartupeļi	mieži	ābuls	ābuls
7	mistrs	papuve	rudzi	pākšaugi	auzas	kartupeļi

Tā tad jau 1930. g., t. i. 3 gados pāreja uz jauno augseku paveikta. Augseka gan neiet tādā kārtībā, kā lauku numuri, bet kad ņemam katru lauku par sevi, tad redzam, ka tur augi cits aiz cita nāk taisnī tā, kā augseka norāda.

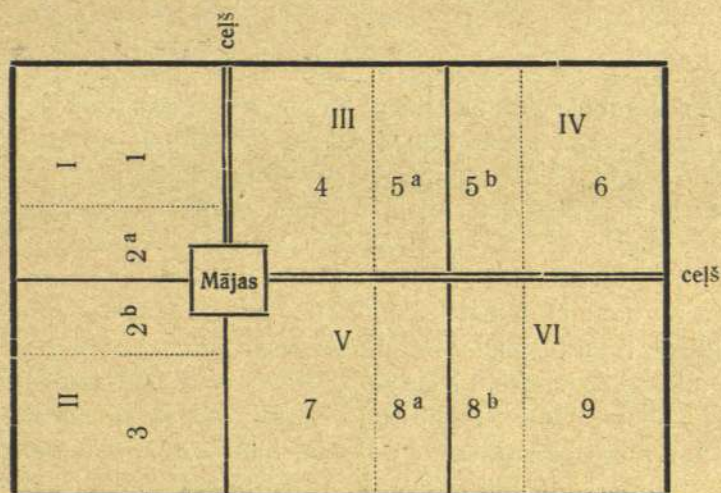
Tālāk ņemsim piemēru augseku pārmaiņai, kurā jaunai augsecai būs divreiz tik daudz lauku, kā iepriekšējai, tā tad vecie lauki jāpārdala uz pusi. Tas lai notiktu sakarā ar to, ka saimniecībai, pļavas uzlabojot, tīrumā mazāk jāaudzē ābula un jāieved tādi augi, kas labi panes un atmaksā daudz kūtsmēslu. Kā tādus ievēd ziemas rapsi, lopbarības saknes, kartupeļus, kāpostus un cukurbietes. Audzēs arī magones, kurām pietiek ar kūtsmēslu mērenu devumu. Kāpostus un kartupeļus audzēs pašu vajadzībām, bet ar cukurbietēm, ja iznāk laba peļņa, var aizņemt vairāk kā 1 lauku, pamazinot lopb. sakņu un kartupeļu platību. Zeme ir kaļķbagāts māls, ar dziļu irdni un labu apakškārtu, īsta rapša, kviešu un cukurbiešu zeme. Vecā augseka ir: I) papuve, II) * ziemas kvieši, III un IV) ābuls, V) lini, VI) auzas, mieži. Jaunā augseka būs: 1) papuve, puse melna, puse ar agrī novācamu zaļbarību (smiltsvīķi), 2) * ziemas rapsis, 3) ziemas kvieši, 4) * cukurbietes, 5) mieži, 6. un 7) ābuls, 8) auzas, 9) * lopbarības saknes, kartupeļi, 10) mieži, 11) * magones, ** kāposti, 12) auzas un mieži, pēdējie tur, kur nāks smiltsvīķi, jo tie agri jāsēj. Miežiem pa priekšu būs gājuši stiprāki par magonēm mēslojie un spēcīgāki rušinātie kāposti. Jaunajā augsekā nav uzņemti graudos audzējami pākšaugi. Ja tos vēlas pašu vajadzībām audzēt, tad viņu attiecīgo platību var novietot zem 9). Zirņus var arī piejaukt auzām zem 12).

Pāreju no vecās uz jauno augseku var izdarīt sekoši:

Vecie lauku №	Jaunie lauku №	1927. g.	1928. g.	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.
I	1	papuve	rapsis	kvieši	cukur- bietes	mieži	ābuls
	2		kvieši	cukur- bietes	mieži	ābuls	ābuls
II	3	kvieši	cukur- bietes	mieži	ābuls	ābuls	auzas
	4		ābuls	ābuls	auzas	saknes	mieži
III	5	ābuls	ābuls	auzas	saknes	mieži	magones
	6		auzas	saknes, kart.	mieži	magones	auzas, mieži
IV	7	ābuls	lini	mieži	pākš. sienam	auzas	saknes
	8		lini	auzas	papuve	rapsis	kvieši
V	9	lini	auzas	pākš. sienam	magones	auzas, mieži	papuve
	10		auzas	papuve	rapsis	kvieši	cukur- bietes
VI	11	auzas, mieži	pākšaugi	magones, kāp.	auzas, mieži	papuve	rapsis
	12		papuve	rapsis	kvieši	cukurb	mieži

Tā tad 1931. g., t. i. pēc 4 gadiem, augsekas pārveidošana sasniegta.

Nesim vēl tādu piemēru, kurā 9 lauku augseka pārveidojama par 6 lauku augseku. Līdzšinējā augseka ir: 1) pa-

puve. 2) * ziemājs, 3) mieži, 4) mists, 5) papuve, 6) * ziemājs, 7 un 8) ābuls, 9) auzas. Jaunā augseka būs: 1) zaļbarība,

II) * ziemāji, III) * sakņaugi, IV) mieži, V) ābuls, VI) auzas. Zeme — smilšains māls. Ziemāji dabū kūtsmēsļu mērenu, sakņaugi stipru devumu. Kūtsmēsli gan pa augseku izdalās nevienlīdzīgi, bet zemes īpašības un augu sakārtojums to pieļauj. Zaļbarības lauka vienu daļu gluži labi var aizņemt ar ātraudzīem zirņiem. Tādēļ ka saimniecībai ir mēsloju pļavu un ganību pietiekoša platība, ātraudža sarkanābula atālu var laist sēklā. Pāreju no vecās uz jauno augseku var izdarīt šādi (1½ vecā lauka sastāda vienu jaunu, tā kā trīs vecie lauki jāpārdala uz pusēm — a un b):

Veco lauku №№	Jauno lauku №№	1927. g.	1928. g.	1929. g.	1930. g.	1931. g.	1932. g.
1	I	papuve	ziemājs	} ābuls	auzas	zaļbarība	ziemājs
2a		ziemāji	mieži				
2b		II	ziemāji	mieži	} pākšaugi	} saknes	mieži
3	mieži		mistrs	zaļbarība			
4	III	mistrs	papuve	} ziemājs	} saknes	} mieži	ābuls
5a		papuve	ziemājs				
5b	IV	papuve	ziemājs	} mieži	ābuls	auzas	zaļbarība
6		ziemājs	saknes				
7	V	ābuls	ābuls	} auzas	zaļbarība	ziemājs	saknes
8a		ābuls	ābuls				
8b		VI	ābuls	auzas	} zaļbarība	} ziemājs	saknes
9	auzas		mistrs	papuve			

Beidzot, ņemsim piemēru, kurā tīrumu paplašina, tam pievienojot gabalu ganības, kurai ir apm. 2 lauku platība. Tādēļ ka uzplēšanas un iekopšanas darbs, arī ganības nosausināšana prasa daudz darba, ganības pārvēršanu tīrumā izdara vairāku gadu laikā, katru reizi pieplēšot apm. ½ lauka platības. Līdzšinējā augseka ir : 1) papuvs, 2) * ziemājs, 3) pākšaugi, ** kartupeļi, 4) auzas, mieži, 5) ābuls, 6) ābuls, 7) lini, 8) auzas. Jaunā augseka būs: 1) zaļbarība, 2) * ziemājs, 3) * kartupeļi, saknes, 4) mieži, 5 un 6) ābuls, 7) lini, 8) mieži vai auzas, 9) pākšaugi, 10) auzas. Kūtsmēsļu izdalījums tiklab vecā, kā jaunā augsekā nevienlīdzīgs. Augi tālāk no kūtsmēsliem gan tā sakārtoti, ka tur var iztikt bez kūtsmēsļu, bet ja saimniecībai nāk klāt daudz siena no pļavām, tad kūtsmēsli vairs netiek kārtīgi izmantoti. Tad var izpalīdzēties tā, ka jaunā augsekā uz 3) audzē tikai saknes, bet kartupeļus pārceļ uz 7), un liniem, ja tos grib pie-

paturēt, ierāda vietu uz 9), blakus pākšaugiem, vai linu vietā uz 9) audzē kaņepes, rapsi vai citu eļļasaugu, kas panes un atmaksā kūstmēslu prāvu devumu.

Augseku pārveidojumu var izdarīt šādi, pie kam vecās augsekas lauki nepārgrozīti (1—8) pāriet uz jauno augseku, kuŗa no ganības dabū klāt 9. un 10. lauku.

1927. g.	1928. g.	1929. g.	1930. g.
1) papuve	*ziemājs	*saknes, pākš.	mieži, auzas
2) *ziemājs	*saknes, pākš.	mieži, auzas	ābuls
3) pākšaugi un *kartupeļi	auzas, mieži	ābuls	ābuls
4) auzas, mieži	ābuls	ābuls	lini, *kartup.
5) ābuls	ābuls	lini, *kartupeļi	auzas, mieži
6) ābuls	lini, *kartupeļi	auzas	zaļb., papuve
7) lini	auzas	zaļbar., papuve	*ziemājs
8) auzas	zaļb., papuve	*ziemājs	*saknes, pākš.
9-a) —	lini	auzas	kartupeļi
9-b) —	—	lini	auzas
10-a) —	—	—	lini

1931. g.	1932. g.	1933. g.	1934. g.
1) ābuls	ābuls	lini	mieži
2) ābuls	lini	auzas	zaļbarība
3) lini, *kartupeļi	mieži	zaļbarība	*ziemājs
4) auzas, mieži	zaļbarība	*ziemājs	*saknes, kartup.
5) zaļbarība	*ziemājs	*saknes, *kartup.	mieži
6) *ziemājs	*saknes, pākš.	mieži	ābuls
7) *saknes, pākš.	mieži	ābuls	ābuls
8) mieži, auzas	ābuls	ābuls	lini
9-a) auzas	} auzas	pupas u. c.	mieži (auzas)
9-b) kartupeļi		pākš., *kāposti	
10-a) auzas	*kāposti	} auzas	pākšaugi
10-b) —	kartupeļi		

Ja tīrumā ir zemes lielākas dažādības, tad nebūtu saimnieciski, ja viscauri un visos sikumos turētos pie augu tāda sakārtojuma, kāds tīruma platības lielākā daļā pierādījies par visnoderīgāko. Ja tīrums ir pietiekoši liels un zemes ar spilgti citādām īpašībām nodalās atsevišķi, kad ietei-

cams ievest divi augsekas. Priekš trim augsekām atradīsies ļoti reta no tagadējām saimniecībām pietiekoši plaša. Bet lielai daļai arī 2 augsekas būs par daudz; tās ievēdot, atsevišķie lauki iznāktu pārāk mazi vai daļa būtu grūti piesniedzama. Tādos gadījumos vai ja kādā laukā starp valdošo iekrīt gabals ievērojami citādas zemes, augsekā jāizdara tā sakot vietēji grozījumi un pielāgojumi. Piem. ja māla laukā atgadās smilts uzkalniņš, tad, kad šai laukā vispāri sēj kviešus — uzkalniņā sēsīm rudzus, kad nāk bietes — uzkalniņā liks kartupeļus vai burkānus, pupu vai zirņu vietā pelušķus u. t. t.

Īpatnējā saimniekošanas mācība.

1. Lauku saimniecību novērtēšana. Par zemes vērtēšanu un šķirošanu klasēs jau runājām nodaļā «grunskapitāls». Tur redzējām, ka zemes vērtība atkaras ne tikai no viņas sastāva, bet arī no vietas klimata, no apakškārtas īpašībām un sastāva, no satiksmes, tirgus, strādnieku apstākļiem u. t. t. Viss tas jāņem vērā arī pie visās saimniecības novērtēšanas. Pie kulturzemes galējas novērtēšanas tomēr nepietiek ar to, ka izzinām viņas tā sakot dabisko vērtību; jāzin arī tās iekopšanas stāvoklis. Mūsu klimatā gandrīz viscauri krīt svarā kulturzemes nosausināšana. Nō dabas bagātai zemei var būt ļoti maza vērtība, ja viņu nevar kārtīgi nosausināt. Tādēļ pie saimniecības novērtēšanas vispirms jāizzin, kādā stāvoklī saimniecībai piederošās zemes (tīrums, pļavas u. c.) atrodas nosausināšanas ziņā. Ja nosausināšanas ierīce pastāv, tad krīt svarā, vai nosausināšana izdarīta ar drenažu jeb vai ar vaļējiem grāvjiem. Nesalīdzināmi lielāka vērtība, kā zinām, ir drenažai. Tā, ja darbus vadījis lietpratējs, darbojas pareizi, tā ka pie saimniecības vērtēšanas tikai jāpārlicinās, kādā kārtībā un cik var izmaksāt varbūtējo bojājumu izlabošana. Ja nosausināšana izdarīta ar vaļējiem grāvjiem, tad jāpārbauda, cik pareizi un lietderīgi grāvju tīkls rakts. Pie nosausināšanas ar vaļējiem grāvjiem, kuŗu gandrīz arvien vada pats saimnieks, bieži var sastapt vislielākās aplamības, tā kā var rasties vajadzība lielu daļu pastāvošo grāvju mest cieti un nosausināšanu izdarīt no jauna. Nu pie zemes vērtības aprēķināšanas jāņem vērā ne tikai izdevumi par izdarāmo nosausināšanu, bet arī tas, ka kamēr viņa nebūs nosausināta, tā būs grūti strādājama (vēlu tiek virsū, aug nezāles u. t. t.) un nedos pilnu ražu. Jāņem vērā arī, vai un ar kādiem izdevumiem gruntsgabalu iespējams nosausināt. Ja nav kurp ūdeni nolaist, tad no dabas bagātai zemei patiesībā ļoti maza vērtība. Citreiz atkal nosausināšana gan iespējama, bet viņas izvešana izņāk ļoti dārga, tādēļ ka ūdens jāno-

vada pa svešiem piederumiem, kuŗu īpašnieki nepiedalās izdevumos, vai jāregulē kāda upīte, dziļi jārokas caur uzkalniem u. t. t.

Atcerēsimies vēl, ka zemes vērtība stipri atkaras no grunts-gabala veidojuma: vai tas noapaļots, ar mājām viducī, vai garī stiepts, ar mājām vienā malā u. t. t. Tā tad jau pie zemes novērtēšanas jāņem vērā dažādi apstākļi, kuŗi var izskatīties pēc sīkumiem, bet kuŗiem uz gruntsgabala izmantošanas sekmēm manāms iespaids.

Liels iespaids uz zemes vērtību ir viņas iekopšanas stāvoklim. Ja zeme pamatīgi un pareizi strādāta, tīruma aŗamkārta līdz piekopjamiem augiem vēlamam dziļumam iekopta un iemēsnota, ja nav ielaistas nezāles, tad var tūliņ ņemt pilnas ražas ar samērā maziem ražošanas izdevumiem, pie līdzekļu knapības drikst pat smelt vecu spēku, kuŗš tādos apstākļos viegli un ātri atjaunojams. Turpretī, ja tīrums nolaiests un izsūkts, tad, lai ātri tiktu pie labām ražām, salīdzinot ar pirmsminēto stāvokli, pagaidām jātur palielināts inventars un jālieto daudz mākslīgu mēslu, un tomēr iespējami augstākās ražas var sasniegt tikai pēc vairākiem gadiem.

Visas saimniecības vērtība un zemes izmantošanas iespēja vēl atkaras no pie tās piederošām ēkām, un proti: ne tikai no tā, kādas ēkas ir, bet arī no tā, cik esošās ēkas lietderīgas. Katras vajadzīgās ēkas trūkums mazina saimniecības ienesību. Piem. ja nav labībasšķūņa, tad labība jākrāuj stirpās, kur viņa padota negaisa iespaidiem, kādēļ jāsteidzas kult, varbūt neizdevīgā laikā; ja šķūņa trūkuma labad siens jātur stirpās vai kaudzēs, vai jāglabā smakotās kūtsaugšās, tad daudz vērtīgas barības samaitājas u. t. t. Ja kūts nav parocīgi iekārtota, tad uziet vairāk darba pie lopu kopšanas un ēdināšanas, ja viņa slapja vai pielaiž caurvēju, tad cieš dzīvnieku veselība. Nepietiek ņemt vērā, cik izmaksās katras trūkstošās ēkas uzcelšana un sliktas ēkas izlabošana vai jauncelšana, bet jāaprēķina zaudējumi, kas celsies tai laikā, kamēr trūkumu novērsīs. Jo lielāki trūkumi jo ātrākā laikā novēršami, toties dārgāki izmaksā katra viena novēršana, tādēļ ka attiecīgos darbus mazāk var pastrādāt tā dēvētā saimnieciskā kārtā (ar kārtējo darbaspēku, vaļaslaikos), un materiali izmaksā vairāk, ja tie jāiegādā un jāpieved steidzamības kārtā, pie kam nevar pilnam izlietot izdevīgus gadījumus.

Tā tad redzam, ka pie novērtēšanas jāievēro plaša vispusība, un visas iespējamās varbūtības te uzskaitīt nav iespējams. Piedzīvojis saimnieks tās atradis pats, bet kas to nespēj, lai izlieto pārbaudītu padomu. Pie vērtību aprēķināšanas, diemžēl, nevar pielietot kādas vispārderīgas formulas vai sarakstus. Lai vērtību izzinātu iespējami pareizi, jāaprēķina, cik saimniecība var dot atlikuma, ja tanī piekopj vietējiem apstākļiem piemēritās nozares attiecīgi intensīvi. No atlikuma atskaita apgrozībaskapitāla (inventars, rīcībaslīdzekļi) augļus un uzņēmēja peļņu. Kas paliek pāri, tas ir grunskapitāla augļi. No tiem, pieņemot šādam kapitālam parasto procenta mēru, var izrēķināt grunskapitāla lielumu, t. i. saimniecības vērtību.

Tik pamatīgu aprēķinu, kuŗš pie tam tomēr vēl nav pilnīgi drošs, gan izdaris tikai sevišķos gadījumos, piem. pie vērtīga objekta pirkšanas. Pilnīgi drošs šāds aprēķins nevar būt tādēļ, ka nevar iepriekš droši noteikt, cik lielas būs ražas, cik liels būs pienaizslaukums, cik maksās darbaspēks, māksl. mēsli u. t. t. Aprēķina drošības pakāpe visai atkaras no tā, cik pazīstami vērtētājam ir vietējie apstākļi, kādi tam piedzīvojumi un kāda lietpratība.

Novērtēšanas veids vispārīgi mēdz grozīties ik pēc tā, kādam nolūkam novērtēšanu izdara. Vērtē pirkšanas un pārdošanas, nodokļu uzlikšanas, aizdevumu izsniegšanas un mantojuma izdalīšanas vajadzībām. Nodokļu uzlikšanas vajadzībām izstrādāti īpaši paņēmieni, kuŗus te nepārrunāsim, tikai jāsaka, ka pie mums lietotie paņēmieni pārāk «vienkārši». Tie, piem., nemēdz atzīt dzelzceļstaciju attāļuma iespaidu, bieži neņem vērā pat zemes virskārtas dažādības, par apakškārtu nemaz nerunājot; zālājus visos gadījumos vērtē zemāki par aŗamzemi u. t. t. Rūpīgāki mēdz strādāt aizdevumu izsniegšanas vajadzībām. Te pie zemes vērtēšanas mēdz iziet no vērtībām, kādas pašreiz caurmērā maksā par dažādu īpašību zemēm attiecīgā apvidū. Tad labāki iekoptiem tīrumiem (ari pļavām) izdara pieskaitījumu, sliktāki koptām atskaitījumu. Ēkas vērtē atsevišķi. Kopvērtību palielina vai pamazina ik pēc satiksmes, tirgus u. c. svarīgākiem apstākļiem. Šāds vērtēšanas veids var praktiskās prasības apmierināt.

Saimniekam, kuŗš grib iespējami pareizi izzināt savas saimniekošanas sekmes, vajag savu saimniecību ik gada no jauna novērtēt. Ar pārvērtējumiem zemes cenu svārstīšanās

gadījumos vien nepietiek. Jo zemes vērtība ceļas arī līdz ar labāku iestrādāšanu, mēslošanu, nezāļu izskaušanu u. t. t., un krit līdz ar nekārtīgu strādāšanu, dabas katastrofu sekām u. c. Tuvāk visu to aizņemsim saimniekošanas sekmju pārrunā.

2. Saimniecības vadība.

Lai saimniekošana sekmētos, viņas vadītājam vajag pirmā kārtā būt patīkamam un apdāvinājumam uz savu arodu. Saimniecību, kurām var turēt svešus pārvaldniekus, mums vairs palicis ļoti maz, tādēļ turpmākās pārrunās vairāk turēsim vērā to stāvokli, kur saimniecības īpašnieks vai nomnieks ir arī tās vadītājs, kuram nav sevišķu palīgieredņu.

Jau sen nopelta pie mums vēl ļoti parastā parādība, ka saimnieks par savu pēcnācēju izrauga to dēlu, kurš vismazāk apdāvināts, kurš, kā saka, citur, kā par saimnieku, nederēs. Citi, kas jūt līdzīgu mūsu vecam zemnieku likumu garam, ka mājas jāamanto vecākam dēlam, nākošam saimniekam dod mazāku izglītību, bet visus līdzekļus pielieto jaunāko bērnu izglītošanai, jo tiem būs «maize ar galvu jāpelna». Šādi un tiem līdzīgi uzskati jau plaši apkaroti, tā kā viņu nepareizības sīkāka aprādīšana šeit var izpalikt.

Pēdējā laikā gan arvienu vairāk izplatās atziņa, ka arī saimniekam nepieciešama zināma vispārēja un arodizglītība un ka labs saimnieks nevar būt kaut kurš vientiesis, kas nespēj piesavināt pamatīgāku izglītību arī citā arūdā. Lauksaimniecība top aizvien sarežģītāka un arī mūsu apstākļos jau vajadzīgas plašas zināšanas, lai varētu ienesīgi saimniekot. Tas vajadzīgs ne tikai lielu, bet arī mūsu valdošo vidējo un mazāko saimniecību sekmīgai vadīšanai. Lielu saimniecību vadītājiem, saprotams, vajadzīgs plašāks vēriens, augstāka izglītība, it īpaši pamatīgas zināšanas mašīnu uzbūvē un darbināšanā. Toties mazākam saimniekam jāprot iedziļināties sīkumos, intensīvāki izmantot katru zemes stūri, lai uz mazākās platības iznāktu lielāks apgrozījums un lielāka peļņa. Lielas saimniecības vadītājam iespējams turēt zināmu nozaļu tiešai pārzināšanai sevišķi sagatavotus, atbildīgus palīgspēkus, pašam paturot tikai virspārraudzību, turpretī mazākas saimniecības vadītājs tādus palīgspēkus turēt nevar. Mazākas saimniecības vadītājam pašam tieši jāpārziņ visas viņa saimniecībā piekoptās nozares, tā tad pamatīgi jāprot sevišķi viņu praktiskā puse. Padomus

un apmācības par jauninājumiem viņš tagad arī pie mums var dabūt no instruktoriem u. c. padomdevējiem, kas apmeklē saimniecības. Saimniekam tomēr vajag būt tiktāl izglītotam, ka tas viņam sniegtās pamācības viegli aptver. Liels palīgs mazākam saimniekam ir krietna laulāta draudzene, kuŗas ziņā vajag atrasties tām nozarēm, kuŗas sieviešiem vairāk piedien un kuŗās tās vīriešus ne reti ievērojami pārspēj. Uzdevumus parasti izdala tā, ka saimnieks vada tā dēvēto ārējo (tīrumi, pļavas, meži, tirgus), bet saimniece (sieva, māte, māsa) iekšējo saimniecību, kā piensaimniecību, putnkopību u. c.

Saimniecības vadītājam katrā ziņā vajag būt savam uzdevumam pienācīgi sagatavotam. Ja vācieši jau prasa īpašas skolas lauku strādnieku sagatavošanai, tad jo īsti tādas nepieciešamas nākošiem saimniecību vadītājiem. Tas pie mums tagad izprasts, kaut gan vēl ne diezgan vispārīgi. Lauksaimniecības skolu un skolnieku skaits pastāvīgi pieaug. Tas liek cerēt, ka saimnieku arodizglītība ar laiku pie mums pienācīgi izplatīsies.

Pie mums, tāpat kā gandrīz visur citur, pastāv zemākās un vidējās lauksaimniecības skolas; augstāko arodizglītību sniedz universitātes lauks. fakultāte. Nevar teikt, ka izglītības pakāpe būtu jāpiemēri taisni vadāmās saimniecības platībai. Drīzāk būtu jāsaka, ka zināšanām vajadzētu būt toties plašākām, jo intensīvāki saimniekam būs jāsaimeņo, saprotams, nenoejot zem saimniecības zināmas platības. Ciešas robežas te nav velkamas, tikai to var droši teikt, ka jo plašākas kādam zināšanas, toties labāki. Daudz var mācīties arī ārpus skolas, un skolai, kaut arī tā būtu augstskola, nevajaga savus audzēkņus apgrūtināt ar tādām zināšanām, kuŗas tie darbā nevarēs pielietot.

Ar skolā iegūtām zināšanām vien nepietiek praktiskai saimeņošanai. Vācijā prasa, ka pat pirms iestāšanās skolā praktiski jāstrādā, un nevis tēva saimeņībā vien, bet arī svešās, lai jauneklis iegūtu plašāku vērienu un iepazītos ar dažādiem saimeņošanas un darba paņēmienu. Tas attiecas ne tikai uz zemāko un vidusskolu, bet arī uz augstskolu audzēkņiem. Uz tāda viedokļa jānostājas arī mums. Ne velti pastāv paruna, ja kas grib pavēlēt, tam vispirms jāmacās paklausīt. No svāra ir ne tikai no cita noskatīties saimeņības vadīšanu, bet arī pamatīgi ievingrināties visu darbu strādāšanā. Tas

sevišķi svarīgs tiem, kas vadīs tik lielu saimniecību, kuŗā paši nevarēs kārtīgi piedalīties fiziskā darbā, bet gandrīz visu laiku aizņems vadīšana. Kas pats nav kādu darbu strādājis, tas lāga neapzin, ko no strādnieka dažādos apstākļos var prasīt, nedz arī viņš strādnieku lāgā izpratīs un ar to sapratīsies.

Diemžēl, mums vēl ļoti maz tādu saimniecību, kuŗās lauks. mācekļi varētu atrast krietnu sagatavojumu. Tādēļ jo lielāka vēriba vismaz pagaidām piegriežama mācībasiestāžu praktiskām saimniecībām. Ne tādā ziņā, ka tās būtu plašas un greznas, bet ka tās būtu tiešām praktiskas, ka audzēkņi tanīs redzētu, kā attiecīgos apstākļos saimniekojams visienesīgāki. Saimniecības vadīšanas praksi te gan nevar lāgā piesavināties, jo tādēļ ka audzēkņiem jābūt arī strādniekiem, darba apstākļi mācības iestāžu saimniecībās ir citādi, nekā privatās. Pēdējās nevar būt tik liels strādnieku skaits un tik īss darblaiks. Bet toties te var pamatīgi iemācīt dažādus darba paņēmienus un apiešanos ar dažādiem darba rīkiem un mašīnām. Tomēr arvien jāpatur vērā, ka sekmīgākā prakse ir privatās saimniecībās, kuŗās valdošās ir tās nozares, kuŗas arī mācekļi nodomājuši piekopt turpmāk pašu vadāmās saimniecībās.

Pieslienoties Golcam, saimniecības vadītāja vēlamās personīgās īpašības var raksturot sekoši: lai sekmīgi veiktu lauksaimnieka uzdevumus, nepietiek, ka cilvēks ir praktiski un teoretiski pietiekoši sagatavots. Saimniecības vadīšanai vajadzīgas arī zināmas rakstura īpašības.

Lauksaimniekam ir sevišķi grūts darbalauks, kuŗš to saista no agra rīta līdz vēlam vakaram. Tādēļ tam sevišķi svarīgas ir nenogurstoša uzcītība un izturība. Viņam jāatsakās no daudziem dzīves priekiem, kuŗus sniedz pilsētas. Viņam vajag būt pieticīgam un pašaizliedzīgam. Tam vajag arī pacietības un jābalstās uz cerībām, jo darba panākumi parasti parādās tikai pēc ilgāka laika, dažkārt tikai pēc gadiem.

Jau no jaunības lauksaimniekam jāpierod pie kārtībasmīlestības, noteiktības (akuratības) un tīrības; citādi saimniecības gaita nebūs kārtīga, viņas cilvēkiem un dzīvniekiem neklāsies labi un tie neattīstīs pilnas darbības. Pār visām lietām lauksaimniekam vajag pilnīgi izjust un izpildīt pienākumus, būt uzticamam un neatlaidīgi tiekties uz sava rakstura varbūtēju vājību pārspēšanu.

«Katrš, kaut arī tikai parastā mērā garīgi apdāvināts un praktiski spējīgs cilvēks, kuŗš ieguvis vajadzīgās zināšanas, var sekmīgi nodarboties ar lauksaimniecību, ja viņam ir gribas vajadzīgais virziens un izturība. Turpreti garīgi ļoti apdāvināti vai praktiski ļoti spējīgi cilvēki bieži ir slikti lauksaimnieki, tādēļ ka tiem nav gribas vajadzīgā virziena un spēka.»

Saimniecības vadība var atrasties tikai vienas personas rokās. Atsevišķas nozares pat mazākās saimniecībās var pārzināt atsevišķas personas, bet virsvadībai, kuŗai jāatrodas vienas personas rokās, jāapvieno šo nozaŗu darbība, jāizdala viņu starpā saimniekošanas līdzekļi, jānokārto ražoјumu izlietošana u. t. t. Nedrīkst nekur būt tādas parādības, kā, piem., mazākā saimniecībā saimiece slepeni mielo āitas ar to ābulu vai smalko, spēcīgo pļavusienu, ko saimnieks noglabājis zirgu ēdināšanai pavasara grūtā darba laikā, jeb vai lielākā saimniecībā lauk- un dārzkopis labākos kūtsmēslus rauj katrs uz savu pusi bez pamatota saimnieciska aprēķina. Vadošā persona saimniecībā parasti ir pats uzņēmējs, vai nu tas ir īpašnieks vai nomnieks. Taču vadība var būt uzticēta arī ierēdnim. Saimniecības vadītāja uzdevumi un pienākumi visos trijos gadījumos ir kurmēr vienādi. Ja vadība uzticēta ierēdnim, tad neder aiz viņa nostādīt kādu slepenu blakuvadību resp. spiegu un apmelotāju, kuŗam parasti rūp nevis saimnieka, bet paša labums un intrigas.

Saimniecības vadītājam pirmā kārtā piekrīt saimniecības organizācija, t. i. ražošanas līdzekļu un saimniekošanas veidu (sistemu) izkārtošana. Tālāk viņam jāgādā, ka iekārtotās saimniecības gaita būtu kārtīga, ka visi darbi tiek izdarīti pareizi un īstā laikā un ka saimniecības darbinieki un citi spēki savstarpēji pabalstās un veic to, kas viņiem priekš visas saimniecības darāms. Tādēļ vadītājam visa saimniecība pastāvīgi jāpārredz; viņam jāzin visas tur norisinošās svarīgākās darbības. No apakšniekiem tam prasāma noteikta paklausība un uzdevumu kārtīga izpildīšana. Viņš to var sekmīgi sasniegt tikai tad, ja pats savu darbu pilnīgi prot, ja viņš, paša pienākumus neatlaidīgi izpildot, rāda labu priekšzīmi, ar apakšniekiem cilvēcīgi apietas un labvēlīgi rūpējas par viņu interesēm. No pareizas apiešanās ar apakšniekiem, no viņu labvēlības un darbības lielā mērā atkaras visas saimniekošanas sekmes.

Ja saimniecība tik liela, ka vadībā un darbu kārtošanā vajadzīga palīdzība, tad dienas darbi jāpārrunā un jāizdala agri no rīta vai vakarā priekš tam. Ja laika grozību vai citu neparedzamu iemeslu labad vajadzīga darbu pārkārtošana, tad tā jāizdara pie laika. Vadītājam, kam palīgu nav, darbu planam vajag būt pilnīgi pārdomātam un gatavam, kad stājas pie darbu izdališanas. Ja nestrādās visa saime vienkopu, tad katram atsevišķam darbam jānozīmē tas strādnieks, no kuŗa gaidāma šī darba vislabākā izpildīšana tiklab ātruma, kā īpašību ziņā. Mūsu saimniecību nospiedošs vairākums tagad ir tādas, kuŗās vadītājam ne tikai nav palīga, bet kuŗās saimnieks pats ņem daļību darbu izpildīšanā. Tur ieteicams ar strādnieku, kas darīs kādu atsevišķu darbu, to jau dienu iepriekš pārrunāt, lai no rīta, kad darbus izdala, nebūtu nekāda gaŗa izskaidrošanās, kuŗa nokavē citu strādnieku iziešanu darbā. Vispārīgi pie darbu izdališanas nedrīkst notikt nekāda spriedelēšana un tūļāšanās, kuŗa ne tikai nokavē laiku, bet arī maŗina strādnieku rosību. Saimniekam vakarā jāsadomā darbu plans ne tikai visdrošāki paredzamiem nākošās dienas apstākļiem, bet arī iespējamiem citiem apstākļiem. Vislabāki, ja viņš no rīta pieceļas kādu 1/2 stundu pirms darbu izdališanas laika. Tad atliek vaļas izdomāt, kā pārgrozāms vakarā sastādītais darbu plans, ja piem. no rīta ir citāds laiks, nekā vakarā paredzēja. Saimniecībā, kur darbā neiet vairāk kā kādi 10 strādnieki, žirgts saimnieks var rīta 1/2 stundā vēl daŗu ko apskatīt, kas dara iespaidu uz darbu noteikšanu, piem. cik liela ir rasa, vai var labību vest tūliņ jeb vai tā jāatliek pēc brokasta laika u. t. t.

Vadītājam, kā Golcs izsakās, vienmēr priekš acīm jātur vienots mērķis (jo saimniecībai ir vairākas nozares), viņam vajadzīgs noteikts saimniekošanas plans. Ja mainās raŗošanas vai citi svarīgi apstākļi, tad arī saimniekošanas plans attiecīgi jāmaina. Apstākļu mazākas maiņas var notikt katru gadu, tādēļ vadītājam ik gada par jaunu jāpārliet, kā pieņemtais saimniekošanas plans izvedams. Ik pēc iepriekšējā gada laikapstākļiem un raŗas, pēc raŗojumu cenām vai pērkamiem saimniekošanas piederumiem u. t. t., var būt vajadzīgas ļoti dažādas rīcības, lai iegūtu lielāko tīrienākumu. Tādēļ vadītājam katru gadu jāastāda jauni paredzējumi (iepriekšēji aprēķini, Voranschläge), uz kuŗiem saimniekošanā balstīties. Tiem jāattiecas uz tīruma strādāšanu (kādi augi kādās platībās,

zemes sagatavošana, mēslošana, ielabojumi, sēšana u. c.), uz ražojumu izlietošanu, darba un ražotāju dzīvnieku ēdināšanu, naudas sagaidāmiem ieņēmumiem un izdevumiem. Paredzējumi vislabāk sastādāmi rudenī. Tad jau labi var pārredzēt jauno ražu un par to ieņemamo naudu. Tad zina, kā būs ar lopu barību ziemā, vai lopi jāpiepērk vai jāpārdod, vai jāpiepērk spēkbarība u. t. t. Rudenī arī jāpārliet, kas ziemas ceļā pievedams priekš varbūtējām jaunbūvēm un remontiem vai citām nākošā gada vajadzībām. Saprotams, nevar iepriekšējā rudenī priekš nākošā gada paredzēt un noteikt galīgi. Sīkākās pārgrozības tomēr nevar apgāzt visu saimniekošanas plānu, tā kā to sastādot nevar būt runa par velta darba darišanu.

Rudenī, kad laukadarbi beigušies, pēc pastāvošā saraksta jāpārlūko nedzīvais inventārs. Gan visu darba laiku jāpierauga, vai kādi inventāra gabali nezūd vai nemaitājas, bet rudenī tie sevišķi jāapskata, lai ziemā varētu izdarīt vajadzīgos izlabojumus un jauniegādājumus. Pie tam izdara arī pārceļošanu, kuŗa sarakstā atzīmējama. Nedzīvais inventārs pirms novietošanas uz ziemu rūpīgi jānospodrina un viņa tās daļas, kas varētu rūsēt, jāieeļļo. Dažām daļām var būt vajadzīga arī jaunkrāsošana.

Dzīvais inventārs no jauna nocenojams saimniecības gadu maiņā, lai varētu pareizi aprēķināt notecējušā gada tīrienākumu vai saimniekošanas sekmes. Saprotams, viņš saimniekam rūpīgi jāuzrauga pastāvīgi, lai varētu istā laikā izdarīt vajadzīgās pārgrozības viņa sastāvā (mazvērtīgu vai nobarotu dzīvnieku pārdošana, jauniegādājumi u. c.).

Tāpat saimn. gada beigās jāuzņem un jānoceno labības, barībaslīdzekļu, lietaskoku, kurināmā, ēdamlietu u. c. apgrozāmajam ricībaskapitalam piederoši krājumi un priekšmeti.

Vēl viens no saimniecības vadītāja cieši ievērojamiem uzdevumiem ir, istā laikā ēkas un visādas mantas apdrošināt pret uguni. Taisnība, ka apdrošināšana prasa zināmus izdevumus, kuŗi, ja apdrošina ne tikai ēkas, bet arī inventāru un krājumus, kas var caur uguni iet postā, — ir samērā prāvi. Bet ja viss apdrošināts, tad īpašnieks ir drošs, ka nejaušība vai ļaunprātība nesatricinās viņa mantasstāvokli vai pat neizputinās un nespiedīs saimniecību atstāt ricībaslīdzekļu trūkuma labad. Tā kā tā ugunsgrēks nodara jūtamus zaudējumus, jo nevar visu apdrošināt pilnā vērtībā, un kādas ēkas vai citu ra-

žošanai vajadzīgu mantu iztrūkums izjauc saimniekošanas kārtīgo gaitu. Vispār parasts pret uguni apdrošināt ēkas; to arī piespiež darīt iestādes, no kuŗām lauksaimnieks aizņemas naudu, mājas iekilājot. Tōmēr ieteicams apdrošināt arī kustamo mantu, sevišķi viņas to daļu, kuŗu ugunsgrēka gadījumā grūtāki izglābt. Jo ciešāki kopā saimniecības ēkas saceltas, tā tad jo vieglāki un ātrāki uguns var izplatīties, toties nepieciešamāka ir kustamās mantas apdrošināšana. Apdrošināšanas maksa tiklab par ēkām, kā par viņās uzglabātām mantām ir toties mazāka, jo ugunsdrošāks materials lietots ēku celšanai. Jau jumtu ugunsdrošība vien apdrošināšanas maksu stipri pāmazina. Vērā ņemama arī sējumu apdrošināšana pret krusu un dzīvnieku — pret sērgām.

Īpašuma iegūšana.

Īpašumu iegūt kā mantojumu, kā dāvinājumu vai caur pirkšanu. Ne tikai pirms īpašuma pirkšanas, bet arī pirms attiecīga mantojuma vai dāvinājuma pieņemšanas jāizzin viņa istā vērtība, jo zemesīpašums var būt apkrauts pat lielākiem parādiem, nekā viņš vērts. Tā tad jāizdara saimniecības novērtēšana un vietējā zemesgrāmatu nodaļā jāizzin, ar kādiem parādiem attiecīgais zemesīpašums apgrūtināts.

Tuvāk pārrunāsim tikai zemesīpašuma pirkšanu, kā svarīgāko un sarežģītāko gadījumu. No šīs pārrunas būs arī noskārstams, kā jārikojas, pieņemot attiecīgu mantojumu vai dāvinājumu.

Vispirms jāpārlicinās, vai pārdevējs ir piedāvātās saimniecības neierobežots īpašnieks, kāds ir zemesgabala lielums un sastāvs (pēc apraksta un plana) un kādi uz tā gūļ parādi un nastas, arī kādas ar to varbūt saistītas tiesības. Viss tas izziņāms zemesgrāmatu nodaļā.

Tad jāizdara saimniecības novērtēšana, kuŗa iztirzāta jau šīs daļas sākumā un pie kuŗas jāievēro arī tas, kas vispārējā daļā teikts par gruntskapitalu. Šeit tomēr vajadzīgi vēl papildinoši norādījumi.

Pircējam vispirms jābūt skaidrībā par to, kādu virzienu viņš grib dot visai saimniecībai. Te lielu lomu spēlē viņa spējas, zināšanas un patika. Piem. ja pircējs ir dārkopības lietpratējs un šo nozari grib piekopt kā galveno, tad viņš meklēs īpašumu iegūt tādā vietā, kur klimats, satiksmes, tirgus

u. t. apstākļi ir dārzkopībai izdevīgi. Ja viņam tādā apvidū kādu saimniecību piedāvā, tad jāpārbauda, cik tai zeme un tās stāvoklis (zems, augsts, kādas nogāzes) dārzkopībai noder. Saimniecība pati par sevi var būt visai vērtīga, tai piem. var būt plašas auglīgas pļavas, kuņas galvo par ienesīgu lopkopību, bet augļkokiem vieta var būt par zemu, var būt neizdevīga apakškārta vai cita vaina, kas ienesīgu dārzkopību dara neiespējamu. Dārzkopis, par viņas sastāvu pārliecinājies, tādu saimniecību sava aroda vajadzībām nepirks, kauču par viņu prasītā cena būtu vispārīgi ļoti pieņemama. No līdzīga viedokļa saimniecības jāvērtē katram pircējam, kas grib piekopt kādas iepriekš nozīmētas nozares un nav ar mieru priekšroku dot kaut kuņām nozarēm, kādas katrai saimniecībai vislabāki piedienētu.

Pie vērtēšanas nedrīkst par pilnu ņemt šķietamās vērtības. Paliekot pie dārzkopības piemēra, jāsaka, ka dārzs un dārzs var būt liela starpība. Ja kādā saimniecībā ir dārzs, tad viņa vērtēšana jāizdara vispusīgi. Pirmkārt jāpārlicinās, cik vieta dārzam vispārīgi noderīga, kādā stāvoklī atrodas viņā esošie augļkoki un ogulāji un cik vērtīgas ir dārzā esošās šķirnes. Varbūt tās nav ejošas, varbūt augļkoku lielai daļai vajadzīga citu šķirņu uzpotēšana, varbūt ogulāji pavisam apmaināmi pret jauniem u. t. t. Tāpat jāizdibina nosausinājumu, apūdeņojumu, zivjudiķu, ceļu, žogojumu u. c. ielabojumu un labierīcību patiesā vērtība.

Sevišķa vēriba piegriežama ēku novērtēšanai. Te nevar par pamatu likt to, cik katras ēkas celšana izmaksājusi, bet drīkst atzīt tikai viņas patreizējo saimniecisko vērtību. Piem. dažādi izgredņojumi un izraibojumi nekādu peļņu nenes, bet bieži viņu kārtībā uzturēšana prasa liekus izdevumus, ja negrib, lai tiem brūkot ēka izskatītos neglīta. Tāpat ēkas var būt celtas nesaimnieciski solidas. Piem. mūra labībasšķūnis ir gan dārgāks, bet ne lietderīgāks, bieži pat mazāk derīgs par šķūni ar dēļu sienām. Daudzas saimnieku dzīvojamēkas celtas nesaimnieciski plašas, greznas un dārgas. Ja pircēja personīgai dzīvei tāds plašums un greznums nav vajadzīgs, tad viņam tō, kas pāri par viņa īstām vajadzībām, nav pie saimniecības vērtēšanas ko līdzī skaitīt.

Mantīgi pircēji, sevišķi tādi, kas nepārtiek no lauksaimniecības vien, gan labprāt maksā arī par tādiem piederumiem un

apstākļiem, kam priekš saimniekošanas nav nekādas nozīmes, piem. par iespēju izdevīgi medīt, zvejot, vēžot, viesus uzņemt dabas jaukumos u. t. t. Tie labprāt maksā ne tikai par dzīvojamu, bet arī īsto saimniecības ēku greznumu, tāpat par košām pastaigāšanās vietām, jaukiem dabasskatiem u. t. t. To der ņemt vērā saimniecības pārdevējam.

Pie pērkamās saimniecības novērtēšanas jāievēro ne tikai viņas patreizējais stāvoklis, bet arī tas, ko no viņas pie labākas prasības var iztaisīt. Piem. pie saimniecības var piederēt patlaban neiekopta, neražīga pļava, bet kuŗu ar ielabošanu un mēslošanu iespējams padarīt ļoti ražīgu. Tikai tādus vēl nebaudāmus labumus nedrīkst novērtēt par augstu, lai nesamaksātu citam par to, ko pats turpmāk radīs. Bez tam var ne visas uz izdarāmiem ielabojumiem un jauninājumiem liktās cēribas papildīties un dažu ražojumu cenas var turpmāk pamazināties, tā tad nedrīkst par nākotnes izredzēm pārāk sajūsmināties un tādēļ par pērkamo saimniecību pārmaksāt.

Vieglāki novērtēt tādu saimniecību, kuŗā ilgākus gadus kārtīgi vestas grāmatas. No tām noskatāms, kādi bijuši apgrozījumi, kādi vajadzīgi rīcībaslīdzekļi, kādas sekmes sasniegtas katrā nozarē, kādi bijuši darbaspēki u. t. t., īsi sakot, kādi pie zināmas rīcības sasniegti panākumi. Kauču saimniekots būtu ne tā, kā pircējs darītu, tomēr grāmatu skaitļi var noderēt par pamatu samērā drošam aprēķinam, ko pie pircēja nodomāta saimniekošanas veida iespējams saniegt. Tomēr grāmatas jālasa ar nopietnu kritiku, un svešā vietā ļoti ieteicams iepazīties arī ar kaimiņu saimniecībām un aprunāties ar viņu vadītājiem, lai iegūtu plašāku ieskatu par to, kas vietējos apstākļos sasniedzams.

Kādas saimniecības novērtēšanai noderīgākais laiks ir vasaras otrā puse, kad var skaidrāki noredzēt, kā tīrumā un dārzā kas padodas. Pēc labību novākšanas var vēl diezgan pareizi spriest pēc rugājiem. Dažs kas, piem. nezālainums, tad pat vēl drošāki apspriežams, un tai laikā var arī pilnīgi spriest par kartupeļu, sakņu- un citu rušināmaugu izdošanos.

Zemesīpašumus var dabūt pirkt «no brīvas rokas» un — mantojuma dalīšanas vai parādu labad — ūtrupēs. Drošāka un vienkāršāka parasti ir pirkšana tieši no paša īpašnieka. Tad saimniecība vispārīgi mēdz atrasties labākā stā-

vokli un kārtībā un, tā sakot, skaidri zin, ar ko ir darišana. Ja pārdevējam ir prāvāka svabada manta, tad ir lielāka drošība, ka līgums tiks kārtīgi izpildīts vai viņa laušanas gadījumā zaudējumi tiks atlīdzināti.

Pirkšanas līguma formalo pusi šeit neaizņemsim, bet gan derēs aizrādīt uz dažiem sīkumiem, kuŗu uzņemšana līgumā vēlama no tīri saimnieciska viedokļa. Vēlams pārkamā objekta sīkākāks apraksts, it īpaši attiecībā uz tām viņa sastāvdaļām, kuŗas var padarīt mazāk vērtīgas. Tā piem. ēkām var viegli izplēst kokadaļas, var noārdīt žogus, nocirst kādus kokus u. t. t. Ja pircējs var pārdevējam pilnīgi uzticēt, tad tāds apraksts nav vajadzīgs; tāpat ja īpašumu pārņem tūlī pēc līguma noslēgšanas. Jo tālāku tiek nolīgta pārņemšanas diena, toties lielāka nozīme saimniecības sīkam aprakstam. Norunātā pārņemšanas diena katrā ziņā līgumā jāatzīmē.

Izdevīgākā pārņemšana ir agrā pavasarī. Tad maz vairs vajadzīgs lopbarības un, ja tā lidzi pirktā, viņu viegli izsvērt vai pēc acumēra novērtēt. Bez tam tad laukadarbus pircējs var uzsākt pats, bet pārdevējs, ja tas uzņem citu saimniecību, var istā laikā uz turieni pārvietoties. Ja viņš ar lauksaimniecību vairs nenodarbosies, tad tas var izdevīgāki savu inventaru pārdot agrā pavasarī, nekā citā laikā.

Ja saimniecību pārķ ar visu inventaru vai kādu tā daļu, tad arī jānolīgst, kā un kad notiks pirktā inventara pārņemšana. Vienkāršākais gadījums ir tas, ka saimniecību un pirktā inventaru pārņem tūlī pēc līguma noslēgšanas. Tad abas puses var bez vidutāja vienoties par katra inventara gabala cenu un tūlī izdarīt nodošanu un pieņemšanu. Pārdevējs mēdz paturēt tiesību tos inventara gabalus, kuŗus pircējs neņem, zināmu laiku uzglabāt noteiktās telpās, lai tos varētu parocīgāki pārdot trešām personām. Ja saimniecības un līdz ar to inventara pārņemšana notiks pēc ilgāka laika, tad ieteicams pieaicināt uzticībaspersonas, kas pirktā inventaru apskata pie pirkšanas un pie pārņemšanas, lai bez sarežģījumiem tiktu nokārtots jautājums, vai inventars pārņemšanas laikā ir tāi pašā stāvoklī kā pie pirkšanas. Var nolīgēt arī tā, ka par inventara cenu vienosies pie pašas pārņemšanas, šķīrējtiesas klātbūtnē, kuŗa cenu noteic, ja pretējās puses nevar par to vienoties. Šķīrējtiesa parasti sastāv no divām uztici-

baspersonām (katra puse pieaicina vienu), kuŗas kopīgi izrauga priekšsēdētāju. Šķirējtiesas atzinums ir neapstrīdams.

Līguma izpildīšanu nodrošina ar rokasnaudu vai iemaksu. Rokasnauda saista tikai tādā mērā, ka ja atkāpjas pircējs, tad tas zaudē iemaksāto rokasnaudu, bet ja atkāpjas pārdevējs, tad tas pircēja iemaksāto rokasnaudu atmaksā divkārtējā apmērā. Ja līgums nodrošināts caur iemaksu, tad līguma lauzejam jāatlīdzina pretējās puses aprādāmie zaudējumi. Katrā ziņā ieteicams līgumā skaidri noteikt, kāds sods jāmaksā katrai pusei, kuŗa no līguma pildīšanas atsakās, jo zaudējumu aprādīšana ir sarežģīta lieta, tā kā te var izcelties ilga tiesāšanās. Ari ja paredzēta šķirējtiesa, kuŗas lēmums ir galīgs un neapstrīdāms, zaudējumu aprādīšana tomēr prasa daudz darba un laika, un tādām lietām parasti grūti sadabūt tiesnešus.

Ūtrupē par kādu saimniecību reti kad var uzdrošināties sasolīt tikpat daudz, cik par to pašu saimniecību iespējams maksāt pērkot tieši no īpašnieka. Vecam īpašniekam nemaz nevajag būt ļaunprātīgam, pietiek jau viņa vieglprātības, lai saimniecība, kad pircēju ievēd īpašuma tiesībās, atrastos stipri citādā stāvoklī nekā nosolišanas brīdī. Ja saimniecību izūtrupē mantojuma dalīšanas labad, tad saimniecības stāvokļa uzturēšana pilnīgi atkaŗas no tā, kā mantojuma pārzinātājs to grib un spēj uzraudzīt.

Paša saimniekošana un gruntsīpašuma iznomāšana.

Jau Taers saka: «Īpašnieka prieks ir saimniecības uzlabošana, nomnieka prieks — naudasmaka pildīšana.» Parādība ir tīri cilvēcīga. Īpašnieks, saimniecību uzlabojot, strādā un gādā pats priekš sevis un saviem pēcnācējiem, un ja viņš, saimniecību pārdevis, tanī paliktu par nomnieku, tad arī tas gan drīz domātu un darītu tāpat, kā citi nomnieki. Vispārīgi saimniecība var visaugstāki attīstīties tad, kad viņu apsaimnieko pats īpašnieks, kuŗam ir pietiekoši līdzekļi un attiecīgas zināšanas, prakse, patika un uzcītība. Daudzi īpašnieki neatbilst vienai vai vairākām šīm prasībām, un tad bieži labs nomnieks saimniecību un gruntsgabala vērtību paceļ augstāki nekā ja saimniekotu pats īpašnieks. Valsts interesēs ir visu saimniecību iespējama uzplaukšana, tādēļ no valstiskā viedo-

kļa vēlama gruntsīpašumu pašapsaimniekošana. Ja kāds īpašnieks slikti saimnieko, tad dzīves vajadzības un nodokļi viņu ar laiku spiež īpašumu pārdot vai iznomāt, un valsts interesēs būtu, īpašumu pirkšanu atvieglot, bet iznomāšanu apgrūtināt.

Īpašnieks pie pašsaimniekošanas var saimniecību vadīt pats vai tās vadību uzticēt algotam ierēdnim (pilnvarniekam, pārvaldniekam, saimniekotājam). Saimniekošanu nodod citam, ja kādam ir vairākas saimniecības, kurās pats nespēj tieši vadīt, sevišķi, ja tās neatrodas vienkopus; vai ja saimniecības īpašnieks nodarbojas kādā citā arodā vai uzņēmumā, kas viņam ienesīgāks vai patīkamāks par paša saimniecības vadīšanu; vai ja īpašnieks ir tik mantīgs, ka var dzīvot bez nopietnas nodarbošanās un negrib ar saimniecības vadīšanu pūlēties. Mums tagad vairs nav tik lielu privatu saimniecību, kas varētu pilnu iztiku dot bezdarbā dzīvojošam īpašniekam un labam, izglītotam pārvaldniekam. Tas saprotams bez lielu paskaidrojumu, ka pēc būtības vēlams, ka īpašnieks savu saimniecību vada pats. Bet ja kādam lauksaimniecība nepatīk vai viņš to neprot, tad ienākums no saimniecības būs lielāks, ja viņas vadība nodota lietpratīgam, uzcītīgam un uzticamam pārvaldniekam, sevišķi, ja laimējas atrast tādu, kam lauksaimniecība ir tā sakot sirdslieta.

Pieslienoties Golcam, par svešu pārvaldību var isumā izteikties sekoši: Lai pārvaldībai ienākumu ziņā būtu labas sekmes, pārvaldniekam saimniekošanā jādod iespējama svabādība. Ja īpašnieks daudz iemaisās, tad pārvaldnieks zaudē uzņēmību un patīkšanu uz darbu, un saimniekošanas gaitā nav vajadzīgās saskaņotības un kārtības. Tiešām krietns pārvaldnieks arī pa ilgošam lāga necietīs tāda cilvēka iemaisīšanos, kurš lietu prot ne tik labi, kā viņš pats. Bez tam jo vairāk īpašnieks caur saviem rīkojumiem ierobežo pārvaldnieka patstāvību saimniecības vadīšanā, toties vairāk viņš tam noņem atbildību par saimniekošanas sekmēm.

Krietnu, darbā pārbaudītu pārvaldnieku vajag pieturēt cik ilgi iespējams un tādēļ pienācīgi atalgot. Ieteicams viņam blakus cietai algai dot vēl zināmu daļu no tīrā ienākuma jeb tā dēvēto tantjenu. Dažās saimniecībās sekmīgi pielietota tā sauktā progresīvā tantjema, t. i. jo lielāks tīrienākums, toties lielāku viņa procentu dabū pārvaldnieks. Pārvaldnieku līgštot vajag līgumā noteikt paņēmieni, pēc kāda tīrienākumu

aprēķinās, jo citādi var rasties lielas nesaskaņas. Piem. ja pārvaldnieks nodomājis labi iekoptā saimniecībā palikt tikai pāris gadus, tad tam patiks strādāt pavirši, lai iznāktu mazi ražošanas izdevumi, tā tad pēc parastās grāmatvedības lielāka peļņa, kaut gan zeme tiek izsūkta un aplaista nezālēm, inventars netiek kārtīgi izlabots, tomēr no viņa vērtības norakstot tikai parasto deldēšanu u. t. t. Īpašniekam vēlāk dārgi jāsamaksā saimniecības jaunuzlabošana. No otras puses — pārvaldniekam nevar būt pieņemams, ka īpašnieks pastiprinātā uzlabošanā ieguldītus līdzekļus ieskaita kārtējos ražošanas izdevumos, tā kā pēc grāmatvedības iznāk niecīga vai nekāda peļņa, tā tad arī nekāda tantjema, bet kad šie ieguldījumi sāk «nākt ārā», tad pārvaldnieku atlaiž. Tādēļ ka saimniecības vadības nodošana patstāvīgam pārvaldniekam tagad pie mums var būt tikai samērā reta parādība, tad to sīkākī šeit neiztirzāsim.

Iznomāšana.

Kādu saimniecību iznomā tad, ja pats īpašnieks nespēj vai nevēlas saimniekot. Bieži iznomā arī tādus gadījumos, kad īpašuma mantinieks ir mazgadējs, tā kā tas nevar saimniecību vadīt, un aizbildņi nevēlas vai nespēj saimniekošanu ar pārvaldnieku pārraudzīt. Var arī vairāki mantinieki atzīt par lietderīgāku, īpašumu pie mantojuma dalīšanas nepārdot, bet iznomāt un dalīties nomas ienākumos. Vēlāk varbūt kāds mantinieks, kurš vēlas nodoties lauksaimniecībai, saviem līdzmantiniekiem izmaksā viņu daļas, un tā īpašums paliek ģimenē.

Lai nu iznomāšanas iemesli būtu tādi vai citādi, šeit nemiņēti, — vispārīgi iznomāta saimniecība nevar uzplaukt tā, kā kad saimnieko pats īpašnieks. Nomnieka interesēs ir, nomas objektu nomas laikā iespējami pilnīgi izmantot. Nav viņam nekāda labuma no tā, ka saimniecība arī pēc nomas beigām būtu labi iekopta un ienesīga. Nomaslaika beigās nomniekam nav aprēķina izdarīt kādus pamatīgus uzlabojumus vai zemi rūpīgi kopt, jo viņa izdevumi varbūt nepilnīgi atmaksāsies. Sevišķi ēku pamatīgāka izlabošana viņam tad vairs nerūp. Īsi sakot, it īpaši nomaslaika beigās iznomātāja un nomnieka intereses ir stipri pretējas.

Visneizdevīgākā priekš abām pusēm ir *īslaika noma*. Nomnieks nevar uzdrošināties izdarīt tādus uzlabojumus, kas

neatmaksājas uz ātru roku, viņš visās vietās baidās izdot vairāk, nekā pagūis atpakaļ paņemt, viņš nedabū ar nomasvietas īpatnībām pat pilnīgi iepazīties, kad nomaslaiks jau izbeidzas. Caur visu to nomas objekta vērtība var tikai mazināties, tā kā saimniecības īpašnieks cieš tiešu zaudējumu. **P i e i l g g a d ē j a s n o m a s** apstākļi ir daudz labāki. Te nomnieks nomas laika lielākā daļā jūtas it kā saimniecības īpašnieks un var investēt pat dārgākus ielabojumus, nebaidoties, ka no tiem neiegūs pienācīgu peļņu. Saprotams, ka lai varētu saimniecību sekmīgi vest un uzlabot, nomniekam vajadzīgi attiecīgi līdzekļi, tā tad iznomātāja labums prasa saimniecību nodot mantīgam nomniekam, pie tam lietpratējam un uzcītīgam un uzticamam cilvēkam. Attiecībām starp iznomātāju un nomnieku vajadzētu būt tādām, it kā tiem būtu kopīgs uzņēmums, kurā viens piedalās ar grunts-, otrs ar rīcībaskapitalu.

N o m a s l ī g u m s jānoslēdz rakstiski. Kā svarīgākie šai līgumā uzņemamie punkti atzīmējami sekošie:

1. Iznomātāja un nomnieka vārdi un iznomājamie priekšmeti. Tiem vajag būt apzīmētiem tik skaidri, ka nevar rasties nekādi pārpratumi. Jāuzdod, cik un kādi tīrumi, pļavas, ganības u. t. t., kādas ēkas, tilti, žogi un cik un kādi koki pieder pie iznomājamās saimniecības. Pie lielāku īpašumu iznomāšanas šo priekšmetu sarakstu līgumam pievieno kā pielikumu, lai tā teksts neiznāktu pārāk garš, bet būtu viegli pārskatāms. Mežu parasti neiznomā, zināmos gadījumos pielaižama tikai ganišana mežā ar skaidriem noteikumiem (cūkas). Maza meža uzraudzību var uzlikt nomniekam par pienākumu un par viņa sastāvu, pēc koku saraksta, tam tad jāatbild. Dzīvo un nedzīvo inventaru, tāpat sēklas, īsi sakot, visu kustināmo īpašumu nav ieteicams nomai pievienot; to lai nomnieks atpērk. Lai mazāk mantīgam, uzticamam nomniekam atvieglotu saimniecības uzņemšanu, var viņam inventaru nodot uz nomaksu, pie kam pats inventars tiek uzskatīts kā ķīla maksājumu nodrošināšanai.

2. Nomas sākuma un beigu laiks. Nomas pie mums parasti sākas un beidzas Jurgos. Šai dienā mainās kalpi, ap to laiku arī sākas laukadarbi, tā kā jaunais nomnieks var uzsākt saimniekošanu pēc sava prāta un īpašniekam resp. līdzšinējam nomniekam palicis maz pārdodamu vai tālāk nododamu krājumu. Saprotams, var vienoties arī uz citu pārņemšanas

laiku, kuŗš abām pusēm kādu iemeslu dēļ atzīstams par vēlamāku.

Nomas līgums, atskaitot kādu sevišķu apstākļu radītus izņēmuma gadījumus, noslēdzams uz pilniem gadiem, t. i. viņam jābeidzas tai pašā gada dienā, kad sācies. Jau agrāk aprādīts, kādēļ nav vēlamas īslaika nomas. Golcs izsakās, ka nomas labākais ilgums ir 18—21 gads un ka tam vajadzētu būt ne īsākam par 15 un ne garākam par 24 gadiem. No tā viedokļa, ka tīrumiem pie atdošanas vajag atrasties tai pašā stāvoklī, kā pie saņemšanas, vēlams nomas ilgumu pielāgot augsekas laukuskaitam. Tā, piem., ja augseka izdalīta uz 6 laukiem, nomas ilgumam vajadzētu būt 6, 12, 18 vai 24 gadi. Pārāk ilgam, t. i. garākam par 21 vai pat 24 gadiem, nomas laikam neder būt tādēļ, ka ļoti ilgā laikā apstākļi var grozīties tādā mērā, ka nomas nolīgtais augstums vienai vai otrai pusei nes zaudējumus. Nevar arī nomniekam būt vēlams saistīties uz ilgāku laiku, nekā tādu, kādam pietiek viņa miesīgu un garīgu spēku. Iznomātājs nomas ilgumu dažkārt nokārtos atkarībā no tā, ka vēlas pēc zināma laika pats saimniekot vai saimniecību nodot kādam savas ģimenes loceklim.

3. Nomas maksas veids, lielums un maksāšanas termiņi. Nomas maksu var norunāt naudā vai graudā (naturalijās) vai abu noteiktos daudzumos. Naudasnoma ir pati vienkāršākā (pie naturalnomas var rasties strīdi par naturaliju labumu), taču, ja tā nolīgta papirnaudā, tad pie šīs naudas vērtības svārstībām var vienai pusei celties ievērojami zaudējumi. Ja iznomātājs paliek saimniecībā uz dzīvi, tad gan vēlams, ka viņš nomas maksā uzņem vajadzīgo daudzumu tādu ražojumu, kuŗus no citurienes piepirkt neērti. Ja baidās no turpmāk iespējamām naudas vērtības svārstībām, tad nomu var noligt vienīgi graudā, kuŗu pēc vienošanās ik reizes var pārrēķināt naudā, vai par pamatu likt zeltu. Nomas maksa vislabāk nolīgstama ceturtdaļgada maksājumos; tad nomniekam skaidrāks pārskats par saviem naudas darījumiem. Parasti nomu liek maksāt uz priekšu, kaut gan saimniekam bieži varētu būt izdevīgāki maksāt par notecējušu laiku. Maksa uz priekšu ir sava veida drošībasnauda par līguma kārtīgu pildīšanu no nomnieka puses. Īpaša drošībasnauda (zologs) jāprasa tā kā tā. To mēdz nolikt viena gada nomas lielumā. Ja nomniekam var uzticēt, ka tas tīši nedarīs saimniecībai kādus bojājumus

vai neizvairīsies no liguma pildīšanas, tad var pielaist mazāku drošībasnaudu, sevišķi nomas sākuma gados, kamēr nomniekam mazāki līdzekļi, varbūt jāizdara dārgāki ielabojumi un tam mazāka tieksme uz saimniecības izsūkšanu. Drošībasnauda sniedzama vislabāk drošos vērtspapīros, kuŗi nododami tiesas vai kādas drošas naudasiestādes glabāšanā. Vērtspapīru augļus saņem nomnieks. Nomasmaksas nokavējumiem iznomātājs var pieligt zināmu sodaprocentu. Bez tam ieteicams noligt, ka nomas ligums uzskatāms par nomnieka lauztu, ja tas maksājumu nokavē pusgada vai ilgāki.

4. Noteikumi par nomas objekta izmantošanu. Vispārīgi nomniekam jāpieļauj svabada rīcība, sevišķi viņu, ja nomaslaiks ilgāks, nedrīkst saistīt pie saimniekošanas noteiktas sistēmas vai augsekas. Tam pretī viņam var noliegt vairāk par noteiktu platību aizņemt ar tādiem augiem, kas veicina zemes izsūkšanu vai nezāļu ieviešanos; beidzamos trīs gados pārgrozīt augseku; no saimniecības izvest lopbarību, pakaišus un kūtsmēslus; pļavas un ganības pārvērst tīrumā un otrādi. Saprotams, ka īpašnieks var katrā gadījumā, kad to atzīst par pielaižamu, kādu aizliegumu atcelt, piem. atļaut izvest zināmu daudzumu salmu, ja saimniecībā ievēd attiecīgu daudzumu spēkbarības u. t. t. Granti, kaļķakmeni, kūdru u. tml. nomnieks drīkst pārdot tikai ar īpašnieka atļauju.

5. Saimniecību nododot nomniekam, ar vienu vai vairākiem bezpartejiskiem lietpratējiem jāuzņem ēku stāvoklis un vērtība. Tālāk ligumā jāuzņem nosacījumi par ēku izlabošanām un jaunbūvēm. Parasti nosaka, ka izlabojumi nomniekam jāizdara saviem līdzekļiem vien, bet pār- un jaunbūvēm materialus un amatniekus dod īpašnieks, turpretī materialu pievešanai, apstrādāšanai un ēku celšanai vajadzīgo dzīvnieku- un cilvēkspēku dod nomnieks.

6. Apdrošināšana pret nelaiemes gadījumiem. Ieteicams nomniekam uzlikt par pienākumu inventaru un krājumus apdrošināt pret uguni un uz kājas stāvošus sējumus pret krusu. Jo ja nomnieks caur nelaiemes gadījumiem top maksāt nespējīgs, tad no tā mēdz vairāk vai mazāk ciest arī iznomātājs. Ieteicams iznomātājam paturēt tiesību piedalīties apdrošināmo mantu nocenošanā un uzraudzīšanā (vai kādas netiek slepeni aizvestas), lai novērstu tieksmi uz ļaunprātīgu dedzināšanu, jo uz nodegušām ēkām varētu zaudēt īpašnieks. Ēku apdro-

šināšanu labāk izdarīt pašam īpašniekam. Tad nomnieka drošība prasa, ka ēkas netiktu apdrošinātas pārāk augsti.

7. Ja nomnieks vēlas dabūt atlīdzību par viņa izdarītiem ielabojumiem un jaunbūvēm, tad līgumā par to jāieved nepārprotami noteikumi. Citādi par atlīdzību ar iznomātāju jāvienojas no gadījuma uz gadījumu. Ja vienošanās nav notikusi, tad nomnieks par ielabojumiem atlīdzību nedabū un viņa celtās ēkas tāpat bez atlīdzības pāriet iznomātāja īpašumā. Par ēkām var vienoties, ka nomniekam tiesība pēc beigta nomaslaika tās aizvēkt projām. Lai saimniecība plauktu, gan vēlams, ka iznomātājs apņemas par svarīgiem ielabojumiem un noderīgām ēkām maksāt piemēritu atlīdzību. Nemēdz maksāt par ielabojumiem un ēkām, kas līdz nomaslaika beigām var ar zināmu peļņu atmaksāties. Līgumā neparedzētu ielabojumu izvešanai un ēku celšanai katrā gadījumā vajadzīga iznomātāja atļauja.

8. Nomaslīgumā jāuzņem nosacījums, ka iznomātājam tiesība laiku pa laikam saimniecību pārraudzīt, lai pārliecinātos, vai to ved pēc līguma noteikumiem. Ieteicams arī pieligt, ka nomnieks kārtīgi ved grāmatas par inventaru un krājumiem un ka iznomātājam tiesība attiecīgās grāmatās ieskatīties un ierakstījumus salīdzināt ar patieso sastāvu. Kasesgrāmatu uzrādīšana nav parasta.

9. Līgumā ievadams noteikums, ka nomnieks nedrīkst bez iznomātāja atļaujas nomu nodot citam un saimniecību pilnā apmērā vai daļām tālāk iznomāt.

10. Nomas līgumā jānorunā, kas ar nomu notiks nomnieka nāves gadījumā. Var noligt, ka noma zināmā laikā pēc nomnieka nāves izbeidzas vai ka nomas līgums pāriet uz nomnieka mantiniekiem. Nav sagaidāms, ka nomnieks, kuŗš zina, ka pēc viņa nāves tā mantiniekiem nomasvieta jāatstāj, tanī gribēs ko lielāku ieguldīt ielabojumu vai citādā veidā. No otras puses saprotams, ka iznomātājs negribēs saimniecību atstāt kaut kuŗam nespējīgam, nepilngadīgam, vai neuzticamam mantiniekam. Tādēļ ja noligt, ka ilggadējā noma turpināsies arī pēc nomnieka nāves, tad tāpat līgumā tūlī jāatzīmē, kas stāsies mirušā vietā un ka drošībasnauda un visa iedzīve paliks nomas turpinātāja rīcībā.

11. Strīdu izšķiršana starp iznomātāju un nomnieku. Ieteicams līgumā uzņemt noteikumu, ka strīduslietas izspriedīs

šķirējtiesa, kuŗas lēmums galējs (nepārsūdzams). Tanī katra puse ieceļ vienu šķirējtiesnesi, kuŗi kopīgi izrauga priekšsēdētāju. Ja viņi par priekšsēdētāja personu nevar vienoties, tad to ieceļ apgabaltiesa vai cita līgumā paredzama iestāde.

12. Jānolīgst, kas maksās izdevumus pie līguma noslēgšanas, kā zīmognodokli, atlīdzību notaram u. c. Parasti šos izdevumus maksā abas puses vienādās daļās.

13. Beidzot līgumā jānosaka, kādā kārtā jānotiek ņomas objektu saņemšanai un atpakaļdošanai. Te piem. vajag būt norunātam, kādiem sējumiem jāatrodas tīrumā un kādā stāvoklī jāatstāj ēkas. Te nevar iztikt bez vērtēšanas komisijas, tāpat kā pie inventara un krājumu nodošanas un atpakaļsaņemšanas, ja tāda nolīgta. Šī komisija sastādāma līdzīgi šķirējtiesai. Viņa var sastāvēt arī no tiem pašiem locekļiem.

Pie mums pastāv īpašs iznomāšanas veids — graudniecība. Šinī gadījumā nomnieks nemaksā noteiktu nomu, bet iznomātājam dod pusi vai citādu daļu no tīrumu ražas (graudus). Te blakus var pastāvēt dažādas citas norunas, piem., ka īpašnieks sev patur visu augļudārzu, ka visa lopbarība paliek graudniekam jeb vai arī salmus un sienu daļa, pie kam tad arī īpašniekam ir sava lopkopība, ka par mākslīgiem mēsliem maksā katrs pusi u. t. t. Dažādus sīkumus šeit pārrunāt nav vietā jau tādēļ vien, ka šāds iznomāšanas veids nav no nekāda viedokļa ieteicams, ka ar graudniecību neviena saimniecība nevar uzplaukt, bet labi ja noturas uz zināma zema attīstības līmeņa. Jo visa saimniekošana šeit nostādīta uz greiziem pamatiem. Par iznomātāja un nomnieka attiecībām vispārīgi atzinām, ka pēdējam saimniekošanā jāatstāj svabada rīcība. Bet tādēļ ka šeit iznomātājs saņem nevis noteiktu nomu, turpretī zināmu daļu (parasti pusi) no ražojumiem, tad saprotams, ka viņš vēlas paturēt tiesību uz saimniecības gaitas iespaidošanu. Iznomātāja interesēs ir, lai ražas būtu iespējami lielas. Ari īsts nomnieks tiecas uz augstām ražām tiktāl, cik ražas paaugstināšanai vajadzīgie izdevumi ar uzviju atmaksājas. Graudnieka stāvoklis ir citāds. Ja tam pus ražas jāatdod saimniecības īpašniekam, tad viņš par savām pūlēm un izdevumiem pie ražas pacelšanas dabū atpakaļ tikai pusi no ražas paaugstinājuma vērtības. Ja nu piem. ražas zināms pacēlums ienestu 100, bet pacelšana izmaksātu 60, tad nomnieks būtu pilnus 40 pelnījis, turpretī graudnieks, kuŗam pacē-

luma puse jāatdod īpašniekam, ir jau 10 zaudējis. Jo augstāki nu ražu ceļ, toties dārgāki izmaksā katrs tālākais pacēlums, tā kā iespējami augstākās ražas, kuŗas īpašnieku varētu padarīt bagātu, — graudnieku var taisni izputināt. Un tā pie visa kā — graudniekam izdevumi visi, bet no caur izdevumiem iegūtā ienākuma tikai puse. Tādēļ no graudnieka taisnīgi nevar prasīt nekādus ielabojumus, nedz saimniecības citādu uzlabošanu, ja īpašnieks nenes attiecīgu daļu no ar to saistītiem izdevumiem. Bet ja viņš to dara, tad tā vairs nav graudniecība parastā jēdzienā. Ar īsto graudniecību ir daudzas labas saimniecības nolaistas, bet gan neviena nav celta. Zīmīgi jau tas, ka krievu laikā kroņa muižu nomniekiem bij aizliegts turēt graudniekus.

3. Saimniecību kontrolējoši rēķini.

Te piederas grāmatvešana un statistika. Šeit nevaram sniegt pilnīgu pamācību par to, kā grāmatas pēc dažādiem paņēmieniem vedamas, bet tikai dot vispārējus aizrādījumus par grāmatvešanas nozīmi un uzdevumiem.

Pieslienoties Lauram, par grāmatvešanu sakāms, ka tai vajag atspoguļot saimniekošanas gaitu un dot līdzekļus saimniekošanas sekmju izziņai. Viņa var sniegt ziņas tikai par visu saimniekošanu vienkopus vai arī par tās atsevišķām nozarēm. Bez tam grāmatvešanai jāpārtrauga (jākontrolē) mantas sastāvdaļas un veikaliskie darījumi. To var veikt arī kameralistiska grāmatvešana, kuŗa no pilnīgiem naudasrēķiniem atsakās. Bet spriest par saimniekošanas sekmēm var tikai ar naudassaimnieciskās grāmatvešanas palīdzību. Jo pilnīgāki rēķini vesti, jo sistematiskāki tie iedalīti un sagrupēti, toties lielāks no grāmatvešanas būs labums. Pirmā kārtā tā krāj un uzglabā piedzīvojumus. Jo vairāk saimnieka personīgus novērojumus atbalsta skaitliski pamati, toties labāki pagātne var sniegt mācības nākotnei. Kalkulacijā personīgi piedzīvojumi apvienojas ar rēķinu iznākumiem, pirmkārt, lai pareizāki apsvērtu pagātņi (atskats jeb pēckalkulācija), otrkārt, lai skaitļos novērtētu nākotni (priekšskats jeb priekšskalkulācija un novērtēšana). Reizē ar to grāmatvešana pasargā no zaudējumiem, palīdz noskaidrot nodokļu jautājumus, bieži paceļ kredītu, dod iespēju pareizi novērtēt lauku īpašumus un sniedz drošus pamatus valsts, partiju un sabiedrību (korporāciju) agrarpoliti-

kai un lauksaimniecības veicināšanai, sevišķi, ja grāmatvešanas institūti grāmatvedību sniegtās ziņas statistiski izstrādā.

Ik pēc uzdevuma, kādu uzņēmējs grāmatvedībai uzliek, un pēc viņam pieejamiem līdzekļiem, pielieto grāmatvešanas dažādus veidus. Par īstu grāmatvešanas sistēmu var runa būt tikai tad, ja atzīmju pietiek, lai varētu aprēķināt saimniecības sekmes, it īpaši pārgrozības mantas stāvokli, ienākumu un tiru peļņu. Tas atkal iespējams vienīgi tad, ja uzņēmējs nesajauc savus personīgus un saimniecības naudas un naturāliju apgrozījumus. Tāpat saimniecības rēķiniem nedrīkst piejaukt uzņēmēja kāda cita veikala rēķinus.

Tā tad, lauksaimnieciskās grāmatvešanas sistēmai vajag pamatoties: 1) uz visu saimniecībā ieguldīto līdzekļu un viņas ietaisīto parādu saraksta (inventars); 2) uz skaidras naudas apgrozības kontroles (kases grāmata); 3) uz naturāliju apgrozības kontroles. Pēdējā var attiekties tikai uz saimniecības sakariem ar uzņēmēju vai arī uz saimniecības iekšējo apgrozību (sakari starp dažādām nozarēm).

Ik pēc atzīmju plašuma un viņu apstrādāšanas priekš gala rēķina, izšķir grāmatvešanas dažādas sistēmas. Runā par vienkāršu grāmatvešanu, ja aprēķina tikai saimniecības kopsasniedzumu. Pie tam var galaaprēķinu izdarīt caur izdevumu un parādu vienkāršu atskaitīšanu no ieņēmumiem un prasībām. To sauc atskaitīšanas (subtrakcijas) paņēmienu. Var rēķinus vest arī pēc tirdznieciska veida ar kredītu un debetu. Tas ir kontu paņēmiens. Ja katram kontam vienas lappuses vietā dod vienu kolonu, tad runā par amerikāņu paņēmienu. — Var vienkāršās grāmatvešanas grāmatas ar maziem papildinājumiem arī tā izstrādāt, ka sīkāk izšķir tiklab bruttoieņēmumus kā izdevumus. Šo paņēmienu sauc vienkāršu grāmatvešanu ar paplašinātu noslēgumu. Viņā uzrāda gan izdevumu un galējā brutto ieņēmuma avotus, bet ne tīrienākuma sastāvu. — Vienkāršās grāmatvešanas grāmatas bieži papildina ar atzīmēm par naturalapgrozību pašā saimniecībā un darbu, bet šīs atzīmes neizlieto naudassaimnieciskam noslēgumam. Tā ir kamentalistiskā grāmatvešana, kuŗa var pievienoties vienkāršai sistēmai. Tikai ja šo apgrozību novērtē naudā un izstrādā par rēķinu kārtīgu noslēgumu, tad mums ir darīšana ar dubultu lauksaimniecisku grāmatve-

š a n u. Viņas būtība nepastāv iekš tā, ka atsevišķos posteņus atzīmē dubulti, kreditā un debetā, jo tā dara arī vienkāršā grāmatvešanā pēc kontu papēmiena.* Dubultu grāmatvešanu viņu sauc tādēļ, ka saimniekošanas iznākumu tā aprēķina dubulti, vienreiz priekš visas saimniecības vienkopu un tad priekš katras nozares atsevišķi. Nosaukums analītiskā grāmatvešana viņas būtībai piedien labāki, nekā no tirdzniecības aizņemtais apzīmējums dubulta jeb sistematiska grāmatvešana.

Noslēguma veidam nav nekāda iespaids uz kopiznākumu. Ja pamati, it īpaši ja novērtējumi aprēķināšanas laika sākumā un beigās bij tie paši, tad arī iznākumiem vajag uz santima saskanēt. Dubultās grāmatvešanas nedrošības attiecas tikai uz iekšējo apgrozību un atsevišķo nozaļu iznākumiem. Viens var uz otra rēķina pelnīt vai zaudēt. Bet visu kontu galaiznākums caur to negrozās.

Maldīgas ir arī domas, it kā starp lauksaimniecisku un tirdzniecisku vai rūpniecisku grāmatvešanu pastāvētu principāla starpība. Mēģinājums, lauksaimnieciskiem saimniekošanas līdzekļiem kā ienākuma avotam ierādīt citādu stāvokli, nekā rūpniecības ierīcībaskapitalam, ir noraidāms. Tas maldina un apgrūtina noslēguma drošību un skaidrību. Ierīcībaskapitāla pārgrozības jāievēro arī lauksaimnieciskā grāmatvešanā un jāizteic naudasvērtībā. Novērtēšanas mācības un grāmatvešanas principu uzdevums ir gādāt, ka ierīcībaskapitāla pārgrozības tiktu pareizi uztvertas un ka izvairītos no teoretisku konjunkturas peļņu un zaudējumu ieskaitīšanas. Šādas grūtības jāpārvar arī tirdznieciskam noslēgumam. Pat pie bankas bilances uzstādīšanas vajag būt skaidrībā par to, kā jāceno bankas nams, ierīkojums u. t. t. Vēl vairāk tas attiecas uz katru fabriku, kurai naudā jānovērtē izejvielas, pusfabrikāti un atkritumi. Tirdznieciskā grāmatvešana līdz šim ar šādām lietām vieglāki tikusi galā tikai tādēļ, ka šo uzņēmumu labākie veikalpanākumi mēdz pieļaut mazāk smalki aprēķināt vai pat tiši caur nepareizu novērtēšanu iekrāt slēptas rezerves. Lauksaimnieciskās grāmatvešanas stiprums un pārkums pamatojas galvenā kārtā uz tā, ka viņai ir zinātniski noskaidroti vērtēšanas principi pie mantas uzņemšanas. Tādēļ lauksaimnieciskās grāmatvešanas pamatam arvienu vajag būt rūpīgai inventurāi.

Saimniekam, kas pilnīgi nodevies savam darbam, vasarā nav iespējams tekoši pa atsevišķiem kontiem izdarīt piekritošos ierakstījumus. Sevišķu grāmatvežu algošana priekš mūsu parastām saimniecībām iznāk par dārgu. Tomēr katrai saimniecībai, kuŗas vadītājs grib zināt saimniecības īsto stāvokli un pareizi novērtēt sava darba sekmes un dažādo nozaŗu ienesību, grāmatvešana ir nepieciešama. Izpalīdzēties var tā, ka visas vajadzīgās atzīmes ieraksta dienasgrāmatā, kauču bez noteikta sakārtojuma, tomēr tā, ka vēlāk nevar celties pārpratumi. Vaļas laikos (svētdienās, lietusdienās u. t. t.) dienasgrāmatā sakrātos skaitļus izdala pa atsevišķiem kontiem un sarakstiem. Ziemā, kad visvairāk svabada laika, lielu daļu aprēķinu var izdarīt galīgi, citus sagatavot tik tāļu, ka pie gada noslēguma, kuŗš visparocīgāks pavasara sākumā (1. aprīlī, Jurgos vai 1. maijā), atliek vairs maz darba. Tā saimniecībā, kuŗas apmērs nepieļauj turēt grāmatvedi vai citu ierēdni, kas reizē varētu izpildīt grāmatveža uzdevumu, saimnieks pats spēj grāmatvedību uzturēt pilnā kārtībā. Ja viņam pie tā var palīdzēt kāds ģimenes loceklis, tad vēl vieglāki un labāki.

Statistika. Nodalījumā «darba aprēķini» jau aizrādīts, kāda nozīme ir kārtīgi sakopotām atzīmēm par veiktiem darbiem. Tikpat liela nozīme ir statistikas veidā sakārtotām atzīmēm par dažādu augu ražām (uzrādot viņu iegūšanas apstākļus), dažādas mēslošanas panākumiem, piena izslaukumiem un nobaŗošanas iznākumiem (ar aizrādījumiem par ēdināšanu) u. t. t. Visas šīs atzīmes sakārtojamas viegli pārskatāmi. Ja grāmatas kārtīgi vestas, tad attiecīgu sarakstu sastādīšana nedara nekādas grūtības. Ar statistikas palīdzību saimnieks var uzstādīt pietiekoši drošus iepriekšējus aprēķinus par saimniecības turpmāko gaitu, par jauniem uzņēmumiem, par jaunievedamo kulturu atmaksāšanos u. t. t. Bez statistikas sniegtu pamatu viss ietu vairāk vai mazāk uz labu laimi. Lai statistika attaisnotu paļāvību uz tās, viņā sakopotiem skaitļiem un aizrādījumiem vajag būt pārbaudītiem un drošiem. Jo ilgāku laikmetu statistika aptver, toties drošāki var uz viņas balstīties. Jo lauku saimniecības sasniegumi ļoti atkaŗas no tā dēvētiem ārējiem, no saimnieka neatkarīgiem, viņa neiespaidojamiem apstākļiem, kā no katra gada vairāk vai mazāk izdevīga laika, tirgus stāvokļa u. t. t. Ja saimnieks var rīkoties ar ilgāku gadu caurmēriznākumiem, tad viņa paredzējumi vairāk tuvosies

gaidāmai īstenībai. Tomēr ilgu gadu caurmērskaitļi pielietojami ne visos gadījumos. Piem. ražojumu un iepirkumu lielākās daļas cenas tagad un «senākos laikos» ir tik dažādas, ka šai ziņā ilgāku gadu caurmērskaitļi bieži maldinātu. Tāpat ražām tagad vajag būt augstākām, nekā senākos gados, kad vēl nebij tagadējo ražošanas līdzekļu un piederumu (māksl. mēsli, moderni zemes strādāšanas rīki u. t. t.). Tā tad statistikas uzkrātie skaitļi saimniekam jāpielieto ar pienācīgu apsvērumu.

Budžets jeb iepriekšējs aprēķins (preliminārs) attēlo gaidāmos ieņēmumus un izdevumus. Viņam par pamatu jāliek iekārtas (organizācijas) plans un saimniecības rēķinu caurmērznākumi, ja saimniecība jau iekārtota. Kā nupat redzējām, budžeta sastādīšanu visai atvieglo kārtīgi sastādīta statistika. Budžets ļoti svarīgs pie saimniecības uzturēšanas, vienīga — pirktas vai nomātas. Tas rāda, kādi līdzekļi vajadzīgi saimniecības kārtīgai vešanai. Uzņēmējs pēc budžeta redz, kā viņa līdzekļi saskan ar saimniecības prasībām, un ja tie piem. priekš zināmas saimniecības par maziem, tad tam jāmeklē viņam piemērotāka. Bet arī priekš jau pastāvošas saimniecības uz katru nākošu gadu jā sastāda jauns budžets. Tas norāda robežas saimniecības vadītāja darbībai, tas neļauj pārsteigties ar darbības paplašināšanu un ķerties pie tādiem pasākumiem, kuŗu izvešanai var aprūkties līdzekļu. Sevišķi svarīgi tas priekš tādām saimniecībām, kur daudz ko labot un no jauna ievest. Ja iepriekšējam aprēķinam labvēlīgs iznākums, tad var sagatavoties uz lielākiem darbiem (ielabojumiem u. c.), tomēr ar šiem darbiem saistīties vēl nav ieteicams, iekam rudens nerāda, ka labvēlīgais iznākums tiešām drošs. Saprotais, rīkoties var citādi, ja ir pietiekoši rezerveslīdzekļi, tā kā arī pie mazāk labvēlīga iznākuma nav ko būties no sarežģījumiem.

Budžets sastādāms tā, ka var noredzēt, kādos laikos gaidāmi lielāki ieņēmumi un izdevumi. Tad būs pie rokas atgādinājums, kas neļaus nokavēt izdevumu segšanai vajadzīgo līdzekļu sagādāšanu. Vismaz tad zin mazāk steidzamus iegādājumus vai darbus atlikt uz vēlāku laiku, kad tiem vajadzīgi līdzekļi iekrājas no tālākiem ieņēmumiem.

Budžetam jāietver visa saimniecība un tam jāaptver visi gadījumi, kas uz nākošu gadu paredzami. Ieņēmumus labāk novērtēt zemākus, nekā tie cerami, lai būtu nodrošinājums

pret neparedzētiem iztrūkumiem, ja priekš tiem neieved sevišķu posteni (neparedzēti izdevumi). Izdevumus labāk pieņemt paaugstinātā apmērā. Budžetu parasti sastāda uz pilnu gadu, bet sevišķām vajadzībām var sastādīt arī īsāku laiku budžetus. Paredzējumi būs toties drošāki, jo ilgāki pastāv līdzšinējā saimniekošanas kārtība un ja tie var balstīties uz ilgus gadus pareizi vestām grāmatām.

Jaunbūvēm un dārgākiem ielabojumiem sastādāmi īpaši budžeti. Jo lielāki šeit paredzami izdevumi, toties laikāku attiecīgie budžeti sastādāmi, lai vajadzīgos līdzekļus varētu uzkrāt no samniecības kārtējiem atlikumiem un varbūtēju aizņēmumu sameklēt uz izdevīgākiem noteikumiem. Bez tam priekš jaunbūvēm parasti ir ērtāki un saimnieciskāki, zināmu daļu materialu piegādāt pamazām, vairāku gadu laikā. Lielākus ielabojumus var atkal būt izdevīgāki izvest pa daļām, visus vai zināmos apmēros ar saimniecības kārtēju darbspēku. Tāpat pie laika jā sastāda budžets ražotāju dzīvnieku skaita varbūtējai pavairošanai un mašīnu u. c. nedzīvā inventara jauniegādāšanai. Te jāizšķir steidzami un nepieciešami no vēlamiem iegādājumiem.

Pastāvīgi jāseko tam, kā budžeta paredzējumi saimniecības gaitā piepildās, lai, ja kādā vietā rodas iztrūkums, to varētu aizpildīt caur aiztaupījumu citā vietā. Ar rodošos pārpalikumu izmantošanu nevajag steigties, jo turpmāk var rasties arī iztrūkumi. Jāatturas no jūsmošanas par tā dēvētām iepriecinošām parādībām un labu izredžu pielīdzināšanas notikušam faktam. Sevišķi uzmanīgi jābūt pie gaidāmu ražu novērtēšanas kulturaugu attīstības jaunākās pakāpēs. It īpaši lauksaimniekiem der vērā ņemt krievu parunu, ka cāļi skaitāmi rudenī (jo līdz tam vēl daudzus var ķert vanags un dažādas nelaimes).

4. Tīrienākums un saimniekošanas sekmes.

Ieņēmumiem pretī katrā saimniecībā stāv izdevumi. Bez izdevumu nav nekādi ieņēmumi sasniedzami. Jo, piem., ja netērēsim izdevumus uz tīruma strādāšanu un sēklu, tad zeme šeit kulturaugus nenesīs un ieņēmumus nedos. Pat dabiski zālāji, kuri neprasa apstrādāšanu, nedos ieņēmumu siena veidā, ja negribēsim nekā izdot par siena ievākšanu, varbūt arī par mēslošanu.

Lauksaimniekam, kā katram uzņēmējam, ne tik daudz krīt svarā ieņēmumu lielums, kā tas, cik liels ir tīrienākums (skaidrs atlikums, uzņēmuma peļņa). Ja lielam ieņēmumam pretī stāv tikpat liels izdevums, tad uzņēmums nav devis nekādu tīrienākumu, bet ja izdevumi bijuši vēl lielāki nekā ieņēmumi, tad uzņēmums nesis zaudējumu. Jau agrāk reizu reizēm aizrādīts, ka saimniekošanai vajag būt katras vietas apstākļiem pielāgotai, ka jāprot novērot intensivitātes izdevīgāko pakāpi, jo tikai tad var iegūt iespējami lielāku tīrienākumu. Saprotams, ka — kas arī agrāk uzrādīts — pie labu panākumu sasniegšanas tāpat izšķirotu lomu spēlē saimniecības vadītāja zināšanas, spējas un uzcītība. Lai redzētu, cik sekmīgi katru gadu saimniekots, gada galā, balstoties uz grāmatvešanas uzkrātiem skaitļiem, jāaprēķina tīrienākums

Tīrienākumu var izzināt tā, ka aprēķina katras atsevišķas nozares peļņu resp. zaudējumu. Nozaļu aprēķinus apvienojot, tad dabū visas saimniecības tīrienākumu. Šis paņēmieni ir pilnīgākais. Tas uzrāda, kādu peļņu nesis katrā nozarē ieguldītais kapitāls, kurai tā tad turpmāk piegriežama lielāka vērība. Tādā kārtā var arī vieglāki saskatīt nodarītās kļūdas un gūt aizrādījumus uz to, kas turpmāk kārtojams izdevīgāki. Attiecībā uz laukkopību ieteicams aprēķināt katra auga ienesību atsevišķi, lai redzētu, kuram turpmāk ierādāma plašāka vai šaurāka vieta augsekā, pie kuŗa kopšanas kas grozāms u. t. t. Tāpat derētu pa daļām pārbaudīt daudzpusīgu lopkopību. Lai visus šādus aprēķinus gada galā varētu veikt diezgan ātri un pareizi, gan vajadzētu turēties pie dubultas grāmatvešanas un katram pārbaudāmam priekšmetam ierīkot savu nodalījumu (kontu), kurā ieraksta, kas tam dots un kas no viņa saņemts. Beidzot, kad izdarīts attiecīgs aprēķins, vēl jāpieraksta, cik uz katru nozari resp. viņas atsevišķu daļu iznāk no kopējiem saimniecības izdevumiem, kā vadītāja algas, nodokļiem, nodevām un klaušām, apdrošināšanas, ja tā nav izdarīta pa daļām, u. t. t. Tādi aprēķini, saprotams, prasa prāvu darbu.

Ja tīrienākumu aprēķina tūlīt par visu saimniecību kopīgi, tad darbs ir daudz vienkāršāks. Cik savādi tas neizliekas, šo vienkāršo darbu dažādi autori ieteic darīt dažādi. Piem. Laurs ieteic tīrienākumu vienkāršā grāmatvešanā aprēķināt pēc formulas $T=B-J$, kurā T apzīmē tīrienākumu, B bruttoienākumu

un J izdevumus. Vienkāršā grāmatvešanā ar paplašinātu noslēgumu formula ir $T=(b+b_1+b_2+b_3\dots)-(i+i_1+i_2+i_3\dots)$, bet dubultā grāmatvešanā $T=(b-i)+(b_1-i_1)+(b_2-i_2)+\dots+(b_n-i_n)\dots$. Pēdējos abos gadījumos b, b₁, b₂ u. t. t. ir kopējā bruttoienākuma B un i, i₁, i₂, u. t. t. kopējā izdevuma J daļas pēc nodalījumiem (kontiem, nozarēm). Kauču bruttoienākuma izdalījums uz b, b₁, b₂... un izdevumu uz i, i₁, i₂... būtu kaszin cik nepilnīgs, bet kļūdas izlīdzinās (ko viens konts zaudējis, to attiecīgais cits pelnījis) un galaiznākumam arvienu vajag saskanēt ar B—J. To Laurs saka pareizi, bet ja apzināmies, ka atsevišķo kontu noslēgumi var būt kļūdaini, ka tiem nevar uzticēt, tad taču arī nav vērts izdarīt sarežģītos aprēķinus, bet jāturas pie vienkāršākā paņēmiena, kuŗš ar mazāk darba dod to pašu drošo galaiznākumu B—J=T.

Tīrienākumu aprēķinot pēc formulas $T=B-J$ vai tai līdzīgas, vispārīgi var notikt pārpratumi un tīrienākums var tikt attēlots nepareizi. Grāmatvešanas nepratējs var iedomāties, ka lieta grozās vienīgi ap ieņēmumiem un izdevumiem skaidrā naudā. Patiesībā, turpretī, nepietiek pat ar to, ka skaidras naudas apgrozījumiem pieskaita arī apgrozījumus naturalijās, tām uzdodot vērtību naudā. Jāievēro arī mantas vērtības pieaugšana vai mazināšanās.

Visvienkāršāki un pareizāki tīrienākumu var aprēķināt pēc Sedlmaira ieteiktās formulas: $T=BM-SM$, kuŗā T nozīmē tīrienākumu, BM mantas vērtību gada beigās un SM mantas vērtību gada sākumā. Ja saimniecību vada pats īpašnieks, kā notiek mūsu tagadējo saimniecību vislielākā daļā, tad tas bieži saimniecībā ieliek naudu no saviem privātiem līdzekļiem un viņam no saimniecības jāsaņem alga, kam pretī tas mēdz no saimniecības saņemt dažādus izsniegumus (pārtikaslīdzekļus, zirgus izbroukumiem, kuŗi nenotiek saimniecības labā, u. t. t.). Tad nupat minētās formulas vietā jāliek $T=(BM-SM)+\dots+(J-P-A)$, kur J nozīmē iesniegums, P piemaksas un A saimnieka algu. Šis papildinājums nav vajadzīgs, ja saimniekam grāmatās atvērts konts, kuŗā tam par labu pieraksta piemaksas un algu un noraksta izsniegumus. Gada galā kontu noslēdzot redz, vai īpašnieks saņēmis vairāk vai mazāk, nekā tas saimniecībai devis. Ja starpību nenolidzina, tad īpašnieka parādu saimniecībai pieskaita citām drošām prasībām resp. saimniecības parādu īpašniekam pieskaita pārējiem parādiem.

Ēku un inventara vērtības mazināšanos varētu aprēķināt caur zināma dilšanas procenta atskaitīšanu no iepriekšējā gada vērtības. Tas tomēr nevar dot pilnīgu drošību. Jau citā vietā aprādīts, ka dilšana nevar būt arvienu vienāda, bet atkaras no dažādiem grozīgiem apstākļiem, kā apkopšanas lielākas vai mazākas rūpības, lietošanas ilguma, izlabošanas u. t. t. Bez tam pie inventara dažām daļām krīt svarā, kāda kuŗu gadu viņām tirgū cena, kādā mērā zināmu rīku konstrukcija novecojusies u. c. Tā tad visdrošākais paņēmieni — mantas atsevišķo daļu tiešs nocenojums gadu maiņā, kā jau uzrādīts starp saimniecības vadītāja uzdevumiem.

Mantas vērtībai gada beigās vēl pieskaitāmas izstāvošās prasības. Ja tās nav pilnīgi nodrošinātas, tad jāatskaita zināms procents varbūtējiem zaudējumiem uz šīm prasībām. Mantas vērtībai gada sākumā atkal jāpieskaita parādi. Dažkārt vajadzīgi vēl citi papildinājumi. Piem. par aizņēmumiem augļi parasti jāmaksā par zināmu laiku uz priekšu. Ja nu aizņēmuma augļi nav samaksāti taisni līdz saimn. gadu maiņai, bet arī uz zināmu tāļāku laiku, tad arī šis uz priekšu maksājums pieskaitāms mantas sastāvam noslēdzamā gada beigās. Tāpat te pieskaitāmi visi padarījumi un ieguldījumi priekš nākoša gada, kā pirms gadu maiņas pastrādātie laukdarbi, izlietotā sēkla, izkaisītie māksl. mēsli u. t. t.

Ja kapitalu nogulda kādā naudasistādē vai aizdod kādai personai, tad tas nes augļus. Ja, turpretī, saimniecības vajadzībām kādu kapitalu aizņemas, tad par to augļi jāmaksā. Ir skaidrs, ka, lai zinātu, kā pati saimniekošana sekmējusies, arī par saimniecībā ieguldītiem paša īpašnieka kapitaliem jāaprēķina vispār parastie augļi. Tādēļ ka uz nekustināma īpašuma iekļāšanu naudu var aizdot visdrošāki (t. i. ja viņš nav par augstu novērtēts), tad par šādiem aizdevumiem parasts aprēķināt viszemāko procentu, par uz inventaru aizdotu kapitalu aprēķina augstāku un par apgrozībaslīdzekļiem aizņemtā naudu (parasti uz vekseliem, arī parādzīmēm) jāmaksā visaugstākais procents.

Var arī darīt tā, ka pie tīrienākuma aprēķināšanas uzņēmumā ieguldīto kapitalu procentus atstāj neievērotus. Pēc būtības tomēr tas nav pareizi. Par aizņemtiem saimniecībā ieguldītiem kapitaliem maksātos augļus taču pieskaita izdevumiem, tā kā tīrienākums par attiecīgu sumu mazinās. Kādēļ tad lai par paša īpašnieka kapitaliem neskaitītu pienācīgos au-

glus? Taisnība, varētu pārpalikumu, kas iznāk bez saimniecībai piederošu kapitalu augļu atskaitīšanas, nosaukt par tīru atlikumu jeb mantas pieaugumu (pavairošanu), un pārpalikumu pēc šo augļu atskaitīšanas par uzņēmuma peļņu. Bet pareizi ir, ka tikai pēdējo uzskatām par tīrienākumu šaurākā jēdzienā jeb nosaukuma īstā nozīmē.

Saskaņā ar augšējiem paskaidrojumiem bilanci varam uzstādīt pēc sekoša šemata (uzskaitot gada beigu un sākuma mantas svarīgākās varbūtējās sastāvdaļas):

Manta gada beigās	Manta gada sākumā
Skaidra nauda un dažādi noguldījumi (vērtspapīri)	Parādi (aizņēmumi) un neizdarīti maksājumi . . . . .
Nekustams īpašums	Piemaksas no saimnieka privātas kases . . . . .
Inventars	Neveikti tekošam gadam piekritoši darbi (ceļu labošana, neapsēti ziemāji, kārtējie remontu u. t. t.) . . . . .
Krājumi	Saimniecībā iegulditu kapitalu augļi . . . . .
Ielabojumi (ja tie nav pieskaitīti nekustamam īpašumam).	Saimnieka un tā ģimenes locekļu darbs, ja par to nav alga izņemta . . . . .
Priekš nākoša gada pastrādāti darbi un izlietota sēkla, mēsli u. c.	Gaijami zaudējumi uz prasībām . . . . .
Saimnieka ģimenes pēmumi (ražojumi, zirgi izbraukumiem u. c.)	Saldo: uzņēmuma peļņa jeb patiesais tīrienākums . . . . .
Prasības	
Uz priekšu samaksāti parādu augļi	
Uz priekšu izdarītas maksāšanas par apdrošinājumiem u. c.	

Ja neatskaita saimniecībā ieguldīto kapitalu augļus, tad dabū tīrienākumu vārda plašākā jēdzienā. Īpašnieks, kas saimniecību pats nevada, tad var pieņemt, ka uzņēmumā ieguldītais kapitāls nesis tik daudz augļu, cik liels šis tīrienākums jeb atiecīgā gada tīrs atlikums.

Vēl jāsaka pāris vārdu par atsevišķu nozaļu vai kultūru ienesības aprēķiniem. Piemēra dēļ ņemsim kādu kultūru. Bietes teicamai izdevībai prasa un labi atmaksā stipru mēslojumu, it īpaši kūtsmēsļu lielu devumu, pie tam zemes pamatīgu sagatavojumu un apkopšanu augšanas laikā. Tas, kas viņām

sniegts, nenāk viss viņām vien par labu. No stiprā mēslojuma paliek pāri daudz viegli uzņemamu barībasvielu, zemes rūpīgais izstrādājums un viņas iztīrīšana no nezālēm dod izdevīgus augšanas apstākļus bietēm sekojošam vasarājam — miežiem, auzām vai kviešiem — un bieži vēl pie pāris tāļākiem augiem noredzams, kur augušas aizrādītā kārtā mēslojas un koptas bietes, ja viņām blakus bij sēts kāds cits augs, kuŗš mēslojas un kopts ne tik izcilu. Vai nu par visu to, kas tādā gadījumā bietēm sniegts, likt maksāt viņām vien? Tas būtu nepareizi un saimnieku maldinātu par biešu un dažu tām sekojošo kulturu vērtību un ienesību. Turpretī pareizi ir, ja daļu izdevumu, kas bijuši pie biešu audzēšanas, pārnes uz biešu pēcaugu, zināmos gadījumos pat uz vienu vai diviem tāļākiem augiem. Tikai tā saimnieks var iegūt pietiekoši pareizu uzskatu par atsevišķo kulturu ienesību. Cik lieli lai ir katrreizējie pārnesumi, par to, saprotams, nevar dot vispārderīgu noteikumu, tas jāizšķir ik pēc apstākļiem.

Līdzīgi zināmus labumus var gūt kāda saimniecības nozare no citas. Piemēram, nosausināmus zivjudiķus ieteicams laiku pa laiku izmantot tīrumaugu piekopšanai. Ja nu diķa vietā piekopj rušināmaugus, kuŗus spēcīgi mēslo ar kūts- un mineralmēsliem un rūpīgi apkopj, tad diķī bagāti attīstās zivju barība, un ir skaidrs, ka daļa mēslu un darba, ko deva tīrumaugiem, nāk par labu zivkopībai, no kuŗas par to šiem augiem pienākas atiecīga atlīdzība.

Atgriezīsimies vēl reiz pie tīrienākuma. Tam, ja viņš pareizi aprēķināts, vajadzētu pilnīgi attēlot saimniekošanas *n a s s e k m e s*, t. i. tīrienākumam un saimniekošanas sekmēm vajadzētu būt — matemātisku izteicienu lietojot — kongruentiem. Tā, diemžēl, nav arvienu. Tīrienākumu izdibinot pēc grāmatvešanā pieņemtiem paņēmieniem, tas daudzos gadījumos ir saimniekošanas sekmju tikai vairāk vai mazāk *g r e i z s* atspoguļojums.

Piem. ārkārtīgi izdevīgā gadā tīrumaugu raža izdodas ārkārtīgi laba. Šīs ražas virsmērs pret parasto taču nav saimnieka mākslas sasniegums, bet ir tikai izdevīgo laikapstākļu dabiskās sekas. Tādos apstākļos arī vājāki koptā un mēsloātā zemē atgadās tādas ražas, kuŗas pat augsti izkoptā saimniecībā labprāt pieņemtu kā caurmērražas. Bet grāmatvešana pat neatzīmē, ka ārkārtīgā raža no zemes ņēmusi ārkārtīgi

daudz barībasvielu, tā kā tālākais un varbūt vēl kāds gads dabū samaksāt par daļu no sevišķi izdevīgā gada sasniegumiem.

Citā gadā var krusa nosist daļu sējumu vai sērga nobeigt vērtīgus dzīvniekus. Tīrienākumam tādā gadā attiecīgi jāmazinās. Bet tas vien vēl nenozīmē, ka šinī gadā saimniekots nesekmīgi, nesapratīgi vai nolaidīgi. Saimniekošana pati par sevi var būt bijusi pilnīgi sekmīga un tīrienākuma mazināšanās cēloņi ir vienīgi nelaimes gadījumi, kuņus novērst nestāv saimnieka varā.

Pēc grāmatvešanas parastiem paņēmieniem aprēķināts tīrienākums var nesāskanēt ar saimniekošanas sekmēm arī citos, ne tikai nupat minētiem līdzīgos gadījumos. Saimnieki, kas uzņēmuši kādu nolaistu saimniecību, mēdz sūdzēties, ka «pastāvīgi jāliek klāt». Ari grāmatas parasti rāda to pašu. Bet ja saimniecības uzlabošanu ved lietpratīgi un ar pietiekošiem līdzekļiem, tad patiesībā tā nebūt nav. Darbi, kas darīti pie aņamkārtas padziļināšanas, zemes rūpīgas izstrādāšanas, nezāļu apkaņošanas u. t. t., pilnas sekmes rāda tikai vēlāk, piem. kad, raņotāju lopu skaitu pamazām pavairojot, sanāķ tik daudz kūtsmēslu, ka tīrums viņu devumus «jau mana», kad zemē jau iekrājies īsts spēks. Zemē pa to laiku krājušās vērtības, kuņas grāmatvešana neatzīmē. Līdzīgi iet ar lopkopības uzlabošanu. Tā prasa izlikumus pie raņīgu dzīvnieku izlases un uzaudzināšanas, pie lopu kopēju un slaucēju apmācīšanas u. c. Ari šie izlikumi paliek slēpti un parādās tikai vēlāk, kad uzlabošana sasniegusi zināmu pilnību.

Pretēji, — kad uzkoptu saimniecību nolaiņ, kad mazinās viņas intensīvitāte, — grāmatvešana parasti uzrāda labu tīrienākumu, kamēr saimniekošanas sekmes mēdz būt visai bēdīgas. Zemes pavirša strādāšana izmaksā maz, tomēr agrāk rūpīgi koptie tīrumi dažus gadus vēl izdod prāvas raņas uz vecā spēka rēķīna. Tiek izmantoti slēptie ieguldījumi, kā Sedlmairs tos nosauc. Agrāk jau aprādīts, uz kāda pamata labi iekoptā saimniecībā graudniecība pirmos gados var izlikties īenesīga, bet kāds posts caur to var rasties tālākā gaitā.

Sedlmairs savu darbu «Betriebserfolg und Reinertrag», kuņā tas sikāķi iztīrņā saimniekošanas sekmju un tīrienākuma daņķārtējo nesaskaņķu cēloņus, nobeidz ar šādu kopsavilkumu:

«1. Pēc grāmatvešanas paņēmieniem (buchmässig) aprēķinātais tīrienākums saimniecības pārveidošanas laikā nepareizi atspoguļo saimniekošanas sekmes.

2. Saimniecības intensivēšanas laikmetā tīrienākuma kurve bieži tiek spilgti nospiesta uz leju. Šīs parādības izskaidrojums meklējams skaitļos neattēlojamās mantas pavairojumos, «slēptos ieguldījumos» (versteckte Investitionen).

3. Tam pretī saimniecības ekstensivēšana var dot mantas «slēptas» realizācijas un līdz ar to skaifliskā tīrienākuma neattaisnotu, bieži visai ievērojamu pacelšanos.

4. Šai reizēm spilgtai nesaskaņai starp saimniekošanas sekmēm un izrēķināto tīrienākumu līdz šim ne prakse, nedz teorija nepiegrieza pienācīgo vērību.

5. Bet pārrunāto parādību nedrīkst atstāt neievērotu, jo viņai ir praktiska nozīme, viņa var bieži pavedināt uz nepareizām organizatoriskām rīcībām vai arī kāda lauksaimnieka arodniecisko darbu nostādīt neīstā gaismā.»

Kad saimniecība iet vienādu gaitu, kad viņu tā sakot neceļ, nedz nolaiž, tad pēc grāmatām parastā kārtā aprēķinātais tīrienākums ar saimniekošanas sekmēm saskan vislabāki, saprotams, atskaitot ārkārtējos gadījumus.

Lai kauču kurmēr noteiktu saimniekošanas patiesās sekmes, jācenšas novērtēt slēptos ieguldījumus tai laikā, kad saimniecību ceļ (intensivē), un mantas slēptas realizācijas tai laikā, kad saimniecību nolaiž (ekstensivē). Pēc grāmatvešanas parastiem paņēmieniem novērtētai mantai pirmā gadījumā jādod attiecīgs pieskaitījums, otrā gadījumā no tās jāņem attiecīgs atskaitījums.

Saturs.

lapp.

ievads	3
Pirmā daļa.	
Vispārējā saimniekošanas mācība	7
I. Ražošanas apstākļi	7
Zemes īpašības	8
Klimats	9
Satiksme	10
Apdzīvotāju daudzums	13
Saimnieciskais stāvoklis	14
II. Ražošanas līdzekļi	14
1. Kapitāls	15
A. Gruntskapitāls	18
1. Grunts (zemes) gabali	19
2. Ielabojumi	30
3. Ēkas	33
4. Augu kapitāls	39
5. Tiesības un nastas	40
6. Lauku saimniecība	41
B. Ricībaskapitāls	48
1. Stāvošs ricībaskapitāls	48
Dzīvniekkapitāls (dzīvs inventārs)	49
a) Darbalopi	49
b) Ražotāji dzīvnieki	54
Darbarīku kapitāls (nedzīvs inventārs)	62
2. Apgrozāms ricībaskapitāls	69
2. Darbs	74
Garīgs un fizisks darbs	74
Strādnieku šķiras	76
Atalgošanas veidi	80
Cilvēkdarba atvietošana	89
Strādnieku jautājums	92
III. Saimniecības iekārta	115
1. Saimniecības sistēmas	117
Graudssaimniecība	121
Tīrumzāles saimniecība	124
Augumaīņas saimniecība	126
Ganību- jeb zālessaimniecība	127
Svabada saimniecība	129
Bezlopu un mazlopu saimniecības	129
Saimniecības ar rūpniecības iestādēm	130

	lapp.
2. Ražošanas nozaru izvēle	133
a) Kulturu veidu izvēle	133
b) Kultūraugu izvēle	140
c) Lopkopības nozaru izvēle	143
d) Lauksaimnieciskās rūpniecības nozaru izvēle	151
e) Samērs starp lopkopību un augkopību	159
3. Laukkopības sistēmas un augsekas	160
Augseku paraugi	164

Otrā daļa.

Ipatnējā saimniekošanas mācība	173
1. Lauku saimniecību novērtēšana	173
2. Saimniecības vadība	176
Ipašuma iegūšana	182
Paša saimniekošana un gruntsipašuma iznomāšana	186
3. Saimniecību kontrolējoši rēķini	194
4. Tīriena kums un saimniekošanas sekmes	199
